

CENTRAAL ECONOMISCH PLAN

2005

Speciaal onderwerp
Drie stelselwijzigingen

Inhoud

Woord vooraf	9
Samenvatting	11
1 Inleiding	13
1.1 De wereldeconomie	13
1.2 De Nederlandse economie	18
1.3 Collectieve sector	33
1.4 Slot	38
2 De internationale conjunctuur	43
2.1 Productie, bestedingen, arbeidsmarkt en overheidsfinanciën	43
2.1.1 Verenigde Staten	43
2.1.2 Japan	47
2.1.3 Opkomende economieën	49
2.1.4 Europa	51
2.2 Inflatie	57
2.3 Financiële markten	58
2.3.1 Rentes	58
2.3.2 Wisselkoersen	61
2.4 Wereldhandel	64
2.4.1 Wereldhandelsvolume	64
2.4.2 Prijzen van grondstoffen exclusief energie	65
2.4.3 Olieprijs	66
2.4.4 Prijs van industrieproducten, concurrentieposities en uitvoerprestaties	68
2.5 Externe data voor Nederland	70
2.6 Onzekerheden	71
3 De Nederlandse conjunctuur	73
3.1 Volumeconjunctuur	73
3.1.1 Particuliere consumptie	73
3.1.2 Woningbouw	82
3.1.3 Investerings	84
3.1.4 Buitenlandse handel	88
3.1.5 Productie	94

3.2	Prijzen en winsten	99
3.2.1	Inflatie	99
3.2.2	Uitvoerprijs en ruilvoet	101
3.2.3	Winstgevendheid	104
4	Arbeid en inkomen	109
4.1	Arbeidsmarkt	109
4.1.1	Loonvoet	109
4.1.2	Werkgelegenheid	113
4.1.3	Arbeidsaanbod	115
4.1.4	Werkloosheid en vacatures	119
4.2	Koopkracht	122
5	De collectieve sector	129
5.1	De collectieve uitgaven	129
5.1.1	Beleidsuitgangspunten	129
5.1.2	De ontwikkeling van de collectieve uitgaven	134
5.1.3	Uitkeringsvolume en i/a-ratio	138
5.1.4	Uitgavenkaders	142
5.2	De collectieve lasten	143
5.2.1	Beleidsuitgangspunten	143
5.2.2	Ontwikkeling belasting- en premieontvangsten	146
5.3	EMU-saldo en schuld	149
6	Drie stelselwijzigingen in 2006	155
6.1	Stelselwijziging in zorg	155
6.1.1	ZVW vervangt Ziekenfonds en particuliere ziektekostenverzekeringen	155
6.1.2	Budgettaire effecten	157
6.1.3	Ex ante macro-economische effecten	159
6.2	De hervorming van het WAO-stelsel	161
6.2.1	Een schets van het nieuwe stelsel	161
6.2.2	Budgettaire effecten	166
6.3	Stelselwijziging VUT, prepensioen en levensloop	169
6.3.1	Afschaffing fiscale faciliteit VUT en prepensioen, invoering levensloopregeling	169
6.3.2	Budgettaire effecten	170
6.3.3	Macro-economische effecten	172

Bijlagen	175	
Verklaring van afkortingen	213	
Kaders in hoofdstukken		
1	Inleiding	13
	• Onzekerheidsvariant: sterker herstel binnenlandse bestedingen in Europa	20
	• Onzekerheidsvarianten: hogere lange rente en hogere olieprijs	23
	• Belangrijke institutionele wijzigingen in 2006 in een notendop	24
2	De internationale conjunctuur	43
	• Individuele pensioenrekeningen lossen Amerikaans pensioenprobleem niet op	46
	• Effecten van nationaal beleid en internationale schokken op de Amerikaanse en Europese economie, 2000-2005	55
	• Het gebruik van de dollar als reservevaluta	63
3	De Nederlandse conjunctuur	73
	• Internationale vergelijking van vertrouwensindicatoren vol met valkuilen	76
	• Neerwaartse starheid bij de huizenprijsontwikkeling	81
	• Ramingen van andere instellingen	95
	• Ontwikkeling uitvoer van aardgas lastig te ramen	97
4	Arbeid en inkomen	109
	• Effect van invoering Financieel Toetsingskader op pensioenpremies	111
	• Effect stelselwijzigingen op loonvoet marktsector ^a	112
	• Arbeidsparticipatie van ouderen: een internationale vergelijking	116
	• Werkloosheid van specifieke groepen: een internationale vergelijking	120
	• Effect nieuwe kinderkorting op koopkracht en marginale druk	125
	• Hoe is en wordt de nationale koek verdeeld?	128
5	De collectieve sector	129
	• Concurrentie in de zorg	131
	• Belang gasbaten voor schatkist	135
	• Het Deense flexicurity model	140
	• Oplpend aandeel indirecte belastingen	149
6	Drie stelselwijzigingen in 2006	155
	• Het oude WAO-stelsel (anno 2003) in een notendop	163

Woord vooraf

De berekeningen voor dit Centraal Economisch Plan zijn medio maart afgesloten. De raming is zoals altijd met onzekerheid omgeven. De recente scherpe stijging van de olieprijs vormt hiervoor een treffende illustratie. In variantberekeningen in het eerste hoofdstuk worden de gevolgen voor de Nederlandse economie geschetst van een drietal onzekere factoren in de raming. Naast de olieprijs betreft dat de consumptieve bestedingen en investeringen in Europa en de, momenteel historisch lage, kapitaalmarktrente. Daarnaast blijft ook de koersontwikkeling van de euro een belangrijke bron van onzekerheid.

De ramingen zijn gebaseerd op de beleidsuitgangspunten zoals die medio maart bij het CPB bekend waren. Uitkomsten voor met name 2006 kunnen nog in belangrijke mate worden beïnvloed door nadere besluitvorming over de begroting 2006. Zo zal het kabinet pas later dit jaar besluiten over de definitieve vormgeving van de lastenmaatregelen en de zorgtoeslag. Wijzigingen kunnen mogelijk ook voortvloeien uit de parlementaire behandeling van de ingrijpende wetwijzigingen bij de ziektekostenverzekering, de arbeidsongeschiktheidsregelingen en de regelingen voor vervroegd pensioen.

Het speciale onderwerp in hoofdstuk 6, 'drie stelselwijzigingen in 2006', heeft een wat technisch en boekhoudkundig karakter. Het beoogt vooral een beschrijving te geven van directe gevolgen in 2006 van de stelselwijzigingen in de ziektekostenverzekering, de arbeidsongeschiktheidsregelingen en bij VUT/prepensioen/levensloop. Voor analyses van de structurele effecten van deze stelselwijzigingen wordt verwezen naar eerdere CPB-studies. De grote wijzigingen in financieringsstromen ontnemen deels het zicht op de onderliggende economische ontwikkeling. Daarom worden in hoofdstuk 1 en in enkele tabellen in latere hoofdstukken ook cijfers gepresenteerd die voor deze financieringsverschuivingen zijn gecorrigeerd.

De directeur,

Samenvatting

Voor dit jaar wordt een lichte terugval in de groei van de Nederlandse economie voorzien tot 1%, maar diverse tekenen wijzen op het nabije einde van de langdurige laagconjunctuur.

Volgend jaar versnelt de economische groei naar verwachting tot 2¼%.

De mondiale economie presteerde vorig jaar uitstekend. De economische groei was de hoogste in twintig jaar, de werkloosheid daalde en de inflatie bleef laag. Schaduwkant was het verder oplopen van de betalingsbalansonevenwichtigheden. In het lopende jaar zal de groei van de wereldeconomie wat verminderen door de hoge olieprijs en een minder expansief macro-economisch beleid. Desondanks is ook dit jaar er één met op mondiaal niveau bovengemiddelde groei cijfers. Voor 2006, wanneer de olieprijs naar verwachting daalt, loopt mondiaal de geprojecteerde BBP-groei weer op.

Door een combinatie van ongunstige externe ontwikkelingen en een gebrek aan interne flexibiliteit verloopt het groeiherstel in de eurolanden moeizaam. Dit jaar zal, mede door de sterkere euro, de groei opnieuw gematigd zijn. Voor volgend jaar worden betere cijfers geraamd. De economische groei in het eurogebied bedraagt dan naar verwachting 2½% en de werkloosheid daalt tot 8½% van de beroepsbevolking.

Bij het geschetste internationale beeld kan in Nederland laat in 2005 een einde komen aan een langdurige en stevige laagconjunctuur. Na de recessie in 2003 is de Nederlandse economie vlot getrokken door extra afzet in het buitenland, maar de groei van de binnenlandse bestedingen bleef hierbij ver achter. Dit jaar krimpt naar verwachting de particuliere consumptie iets, voornamelijk door de voorziene daling van het reëel beschikbaar gezinsinkomen, maar de groeivoorzichten voor volgend jaar zijn positiever. Ook de vraag naar kapitaalgoederen en arbeid trekt in de ramingsjaren vermoedelijk aan, door de hogere productiegroei en de verbeterde rendementspositie in het bedrijfsleven. De werkloosheid bereikt vermoedelijk in 2005 een top.

De inflatie blijft dit jaar ongeveer gelijk en zal naar verwachting volgend jaar nog verder afnemen. Het stijgingstempo van de loonvoet neemt sterk af, mede door een gematigde contractloonsstijging. In de raming voor 2005 daalt de koopkracht van huishoudens in doorsnee met 1¼%; voor 2006 wordt weer een stijging met ½% voorzien. De spreiding in koopkrachtontwikkeling, ook binnen groepen, is volgend jaar groot door de overgang naar het nieuwe zorgstelsel.

Naar verwachting loopt het EMU-tekort bij de vigerende beleidsuitgangspunten gestaag terug, van 3,2% BBP in 2003 tot 1,7% BBP in 2006. In 2004 en 2005 is deze verbetering vooral het gevolg van de substantiële netto ombuigingen en lastenverzwaringen van het kabinet. Volgend jaar is daarvan niet langer sprake en vloeit de tekortverbetering voort uit het verwachte conjuncturele herstel.

1 Inleiding

1.1 De wereldeconomie

De mondiale economie presteerde vorig jaar uitstekend. De economische groei was de hoogste in twintig jaar, de werkloosheid daalde en de inflatie bleef laag. Schaduwkant was het verder oplopen van de betalingsbalansonevenwichtigheden. In het lopende jaar zal de groei van de wereldeconomie wat verminderen door de hoge olieprijs en een minder expansief macro-economisch beleid. Desondanks is ook dit jaar er één met op mondiaal niveau bovengemiddelde groeicijfers. In het eurogebied zal mede door de sterkere euro de economische ontwikkeling echter opnieuw gematigd zijn. Voor 2006, wanneer de olieprijs naar verwachting daalt, loopt mondiaal de geprojecteerde BBP-groei weer op. Dit geldt ook voor het eurogebied, waar naar verwachting de economie groeit met 2½% en de werkloosheid daalt tot 8½% van de beroepsbevolking.

Vorig jaar liep de groei van de wereldeconomie op tot bijna 5%, het hoogste cijfer in twintig jaar. Door positieve impulsen aan de aanbodzijde was vooral in de opkomende economieën de economische groei krachtig (7%). Een tweede stimulans voor de wereldeconomie was het expansieve Amerikaanse macro-economische beleid. Daardoor liep in de Verenigde Staten de economische groei op tot 4,4% en de invoergroei tot maar liefst 10%. In de loop van het afgelopen jaar zwakte de groei echter in alle regio's af door de hogere olieprijs. Dit was ook het geval in het eurogebied, waar de groei tevens gedrukt werd door de verslechtering van de prijsconcurrentiepositie het zwakke consumentenvertrouwen en terughoudendheid van bedrijven bij het doen van investeringen..

De hoge olieprijs blijft vooralsnog de ontwikkeling van de wereldeconomie drukken. Pas later dit jaar, wanneer de olieprijs naar verwachting gaat dalen, loopt de geprojecteerde productiegroei weer op. In 2006 versnelt de economische groei naar verwachting tot 3% in de hoogontwikkelde economieën. Positieve impulsen gaan daarbij, behalve van de daling van de olieprijs, ook uit van de hoge winstgevendheid en de gunstige balansposities van bedrijven.

Verenigde Staten

De Amerikaanse economische groei liep vorig jaar op tot 4,4%, het hoogste cijfer sinds 1999. Dit kwam door het expansieve macro-economische beleid, de hoge winstgevendheid en een verdere daling van de spaarquote van gezinnen. De spaarquote daalde tot een diepterecord van 1% van het beschikbare inkomen, vooral door de explosieve stijging van de huizenprijzen die leidde tot een duidelijke toename van gezinsvermogens. Door de forse groei van de invoer en de hogere olieprijs steeg het tekort op de Amerikaanse lopende rekening tot de recordhoogte van 5,6% BBP. De hogere energieprijzen en de opgaande conjunctuur resulteerden in een lichte stijging van de inflatie. De arbeidsproductiviteitsstijging bleef spectaculair hoog; zo nam in de

Tabel 1.1 BBP-volume naar regio's, 2002-2006					
	2002	2003	2004	2005	2006
	mutaties per jaar in %				
Verenigde Staten	1,9	3,0	4,4	3¼	3½
Japan	– 0,3	1,4	2,6	1	2
Eurogebied	0,9	0,5	2,0	1¾	2½
EU-15	1,1	0,9	2,2	1¾	2½
Hoogontwikkelde economieën ^a	1,3	1,9	3,2	2¼	3
Opkomende economieën ^b	4,6	6,3	7,0	6	6¼
Wereld	2,9	3,9	4,9	4	4½

^a OESO-landen exclusief de nieuwe lidstaten van de Europese Unie, Mexico en Korea.

^b Overige landen (zie voetnoot a).

marktsector de productiviteit per gewerkt uur toe met 4%. De groei van de werkgelegenheid was dan ook bescheiden (1%).

De vooruitzichten voor dit en volgend jaar zijn gunstig. De BBP-groei wordt geraamd op 3¼% in 2005 en 3½% in 2006. De vertraging na de hoge groei in 2004 vloeit voort uit het geleidelijk beëindigen van het soepele monetaire beleid, de geprojecteerde stijging van de kapitaalmarktrentes, het ontbreken van nieuwe belastingverlagingen en het verwachte einde aan de daling in de spaarquote van gezinnen. Voor 2005 komt daarbovenop de negatieve doorwerking van de hoge olieprijs en de zwakkere economische groei in belangrijke afzetgebieden. De geprojecteerde olieprijsdaling zal in 2006 leiden tot een lagere inflatie.

Het vorderingentekort van de totale overheid, dat in de drie voorafgaande jaren fors was toegenomen, is dankzij de sterke BBP-groei vorig jaar licht gedaald, tot 4,4% BBP. Dit is nog altijd duidelijk hoger dan het gemiddelde tekort van het eurogebied. De Amerikaanse regering streeft ernaar om het federale tekort in de komende vier jaar te halveren. Daarvoor zal aanvullend beleid nodig zijn, temeer daar de regering er ook naar streeft om tijdelijke belastingverlagingen permanent te maken.

Azië

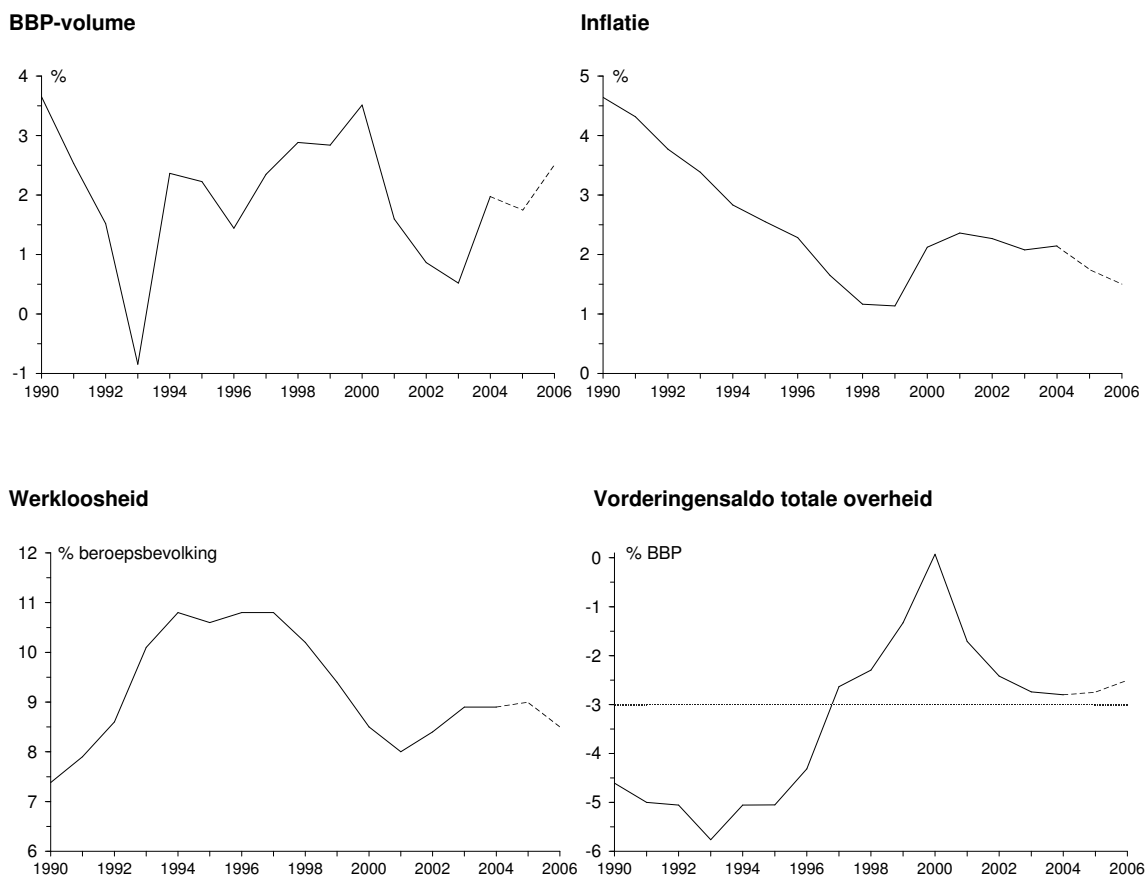
In Azië was vorig jaar de economische groei zeer hoog. Door verdere integratie in de mondiale economie en een grotere rol van het marktmechanisme was de groei in China uitzonderlijk (9,5%). Daarbij moet worden aangetekend dat de informatie over het Chinese BBP niet erg betrouwbaar is en dat de groei in 2004 vermoedelijk is onderschat. De fenomenale toename van de Chinese invoervraag vormde een stimulans voor de rest van Azië. In Japan liep mede hierdoor de economische groei op tot 2,6%, de sterkste sinds 1996. Wel zwakte de groei in Azië in de loop van het jaar af. In Japan nam het BBP zelfs af in het tweede en derde kwartaal. De meer gematigde ontwikkeling houdt in Azië naar verwachting in de eerste helft van het huidige jaar aan, waarna de groei weer zal oplopen. De geprojecteerde Japanse BBP-groei valt in 2005 terug tot 1%. Door voortgang bij de structurele aanpassingen van de Japanse economie en een

sterkere toename van de internationale vraag loopt in 2006 de Japanse groei dan weer op tot naar verwachting 2%. De Chinese economische groei wordt voor zowel 2005 als 2006 geraamd op 8%.

Eurogebied

In het eurogebied zette, mede door de hogere olieprijsen, het economische herstel in de tweede helft van het afgelopen jaar niet door. In die periode nam het BBP-volume slechts met 1,2% op jaarbasis toe ten opzichte van de voorgaande periode, duidelijk minder dan de toename van 2,2% in het eerste halfjaar. Ondanks deze terugval groeide het BBP-volume over het gehele jaar genomen met 2,0%, tegen slechts 0,5% in 2003. Vooral de uitvoer zwengelde de groei aan. Weliswaar verslechterde de prijsconcurrentiepositie door de sterkere euro, maar het negatieve effect hiervan op de uitvoer werd overtroffen door het positieve effect van de sterkere economische groei elders. De sterke uitvoergroei werkte door op de investeringen, die een licht herstel vertoonden na twee jaren van daling. De particuliere consumptie versnelde in het afgelopen jaar nauwelijks. Behalve door het negatieve effect van de hogere olieprijs op het beschikbare inkomen kwam de zwakte van de consumptiegroei mogelijk door het negatieve korte-termijneffect van structurele hervormingen, vooral in Duitsland.

Figuur 1.1   Kerngegevens eurogebied, 1990-2006

De economische groei van het eurogebied zwakt naar verwachting wat af in 2005, om daarna duidelijk op te lopen. De BBP-volumegroei wordt geraamd op 1¼% in 2005 en 2½% in 2006. In het lopende jaar wordt de groei geremd door de hoge olieprijs, de duurdere euro en het vooralsnog zwakke consumenten- en producentenvertrouwen. Het nadelige effect van de duurdere euro neemt af in 2006, terwijl tegelijkertijd de buitenlandse vraag oploopt. Door deze twee factoren kan de uitvoergroei van het eurogebied volgend jaar hoger uitkomen. Ook de bedrijfsinvesteringen trekken naar verwachting aan, niet alleen door de hogere bezettingsgraad maar ook door de historisch gezien hoge winstgevendheid en de gezonde balansposities van bedrijven. De geraamde lagere olieprijs in 2006 verbetert de koopkracht en draagt daarmee, samen met een gunstiger arbeidsmarkt, bij aan een hogere consumptiegroei.

Het begrotingstekort in het eurogebied is vorig jaar slechts zeer licht toegenomen, tot 2,8% BBP. Vijf van de twaalf eurolanden, waaronder Duitsland en Frankrijk, hadden een tekort boven de 3% BBP-bovengrens van het Verdrag van Maastricht. Voor 2005 wordt voor het eurogebied een vrijwel ongewijzigd begrotingstekort voorzien. Pas in 2006 zal het tekort kunnen dalen door de hogere economische groei.

Tabel 1.2 Internationale kerngegevens, 2002-2006					
	2002	2003	2004	2005	2006
	mutaties per jaar in %				
BBP-volume hoog ontwikkelde economieën	1,3	1,9	3,2	2¼	3
Consumentenprijs G3 (CPI)	1,4	1,8	2,1	1¾	1½
Wereldhandelsvolume goederen	3,5	6,0	10,2	8	9
Wereldhandelsprijs (dollar)	0,4	9,7	9,5	3¼	– 2
industrieproducten (dollar)	0,6	9,3	6,4	2½	– 1¼
grondstoffen excl. energie (dollar, HWWA)	2,8	14,2	20,6	1½	½
ruwe olie (fob, dollar)	1,7	15,5	32,2	5½	– 13
	niveaus				
Eurokoers (dollar per euro, niveau)	0,94	1,13	1,24	1,30	1,30
Ruwe olieprijs (Brent, dollar per vat)	25,0	28,9	38,1	40¼	35

Financiële markten

Sinds juni van het afgelopen jaar verhoogt de Amerikaanse centrale bank haar beleidsrente, omdat zonder actie de inflatie te sterk dreigt op te lopen door de opgaande conjunctuur. Voor het eurogebied wordt niet eerder dan volgend jaar een eerste verhoging van de beleidsrente verwacht. De kapitaalmarktrentes zijn momenteel opvallend laag in het licht van de opgaande conjunctuur, de omslag in het Amerikaanse monetaire beleid en de opgelopen overheidstekorten. Voor de Verenigde Staten is de sterke vraag naar Amerikaanse overheidsobligaties door Aziatische centrale banken een gedeeltelijke verklaring. Naar verwachting zullen de lange rentes in de loop van het jaar weer oplopen in reactie op het

aantrekken van de conjunctuur. De Duitse lange rente loopt naar verwachting op van 3¼% in 2005 tot 4¼% in 2006.

De dollar is het afgelopen jaar verder verzwakt ten opzichte van de euro en de yen. Voor 2005 en 2006 is in de projectie gerekend met een koers van 1,30 dollar per euro. De onzekerheid over de wisselkoersontwikkelingen is groot. Het valt niet uit te sluiten dat de dollar in de projectieperiode sterker zal zijn dan in de basisprojectie. Anderzijds blijft het risico van een verdere verzwakking van de dollar groot gezien het omvangrijke tekort op de Amerikaanse lopende rekening. Sinds begin 2002 deprecieert de dollar, waardoor deze gemiddeld ten opzichte van de overige valuta terug is op het niveau van 1997. De waardevermindering van de dollar is tot nu toe kleiner dan in de jaren tachtig, de vorige periode van forse dollarverzwakking.

Wereldhandel

In samenhang met de hoge mondiale economische groei zijn in het afgelopen jaar het wereldhandelsvolume, de olieprijs en de prijzen van de overige grondstoffen spectaculair gestegen. De wereldhandel nam met ruim 10% toe, de olieprijs gemeten in dollars met 32% en de overige grondstoffenprijzen met 20%. In euro's gemeten waren deze prijsstijgingen circa 10%-punt kleiner. Tussen medio 2003 en medio 2004 lag het groeitempo van de wereldhandel zelfs op circa 12½%, om daarna af te zwakken tot circa 6%. Voor de hoogte van de olieprijs speelde behalve de uitbundige vraag ook het krappe aanbod een rol. Deze krapte was het gevolg van politieke onrust en de lage investeringen in de olie-exploratie door de OPEC-landen in de afgelopen jaren.

De geraamde zwakkere mondiale economische groei in 2005 impliceert ook een afzwakking van de wereldhandelsgroei tot 8%. Wel zal de wereldhandelsgroei in de loop van het jaar naar verwachting aantrekken. Deze opwaartse beweging houdt volgend jaar aan en de geraamde wereldhandelsgroei versnelt in 2006 dan ook tot 9%. De prijzen van de overige grondstoffen zullen door de zwakkere mondiale groei in 2005 naar verwachting niet opnieuw markant stijgen. Ook in 2006 zijn deze grondstoffenprijzen vrijwel stabiel omdat de prijsstijging van de afgelopen jaren met vertraging zal leiden tot extra aanbod.

De wereldoliemarkt blijft begin 2005 naar verwachting nog relatief krap. Pas later dit jaar zal naar verwachting enige verruiming optreden, waardoor de prijzen gaan dalen. Deze daling vloeit gedeeltelijk voort uit de wat minder sterke toename van de vraag en gedeeltelijk uit de extra investeringen die onder andere Saoedi-Arabië momenteel doet in de olie-exploratie. Vanaf eind 2005 wordt de prijs geraamd op 35 dollar voor een vat Brent-olie. Het geraamde jaargemiddelde voor 2005 komt daarmee uit op 40¼ dollar per vat, licht hoger dan in 2004. Voor 2006 is de gemiddelde olieprijs 35 dollar per vat, enigszins onder het niveau in 2004, maar nog steeds boven het gemiddelde in dit decennium.

Onzekerheden

Het aanbod van olie, en daarmee de olieprijs, blijft een belangrijke onzekerheid voor de projectie. Een kleiner aanbod, bijvoorbeeld onder invloed van de internationale politieke situatie of terroristische aanslagen, zal leiden tot een hogere olieprijs met negatieve effecten op de internationale economische groei. Maar gezien de toenemende investeringen in de olie-industrie, uitgelokt door de hoge olieprijs van de afgelopen jaren, zou het aanbod ook hoger kunnen uitvallen en de olieprijs sterker kunnen drukken dan in de basisprojectie, met positieve effecten op de mondiale productiegroei.

Een tweede belangrijke onzekerheid betreft de wisselkoersontwikkeling. Het grote tekort op de Amerikaanse lopende rekening zou kunnen leiden tot een verdere waardevermindering van de dollar. Dit zou in de projectieperiode een negatief effect hebben op de economische groei in het eurogebied. Een derde onzekerheid betreft de kapitaalmarktrente; de huidige lage rentes zijn niet geheel verklaarbaar en een sterkere stijging dan geprojecteerd is dan ook mogelijk, met vermoedelijk negatieve effecten op de mondiale economische groei.

Het is echter ook mogelijk dat de economische groei in de projectie wordt onderschat. Gezien de hoge winstgevendheid, lage rentetarieven en sterk verbeterde balansposities zouden de bedrijfsinvesteringen in de hoogontwikkelde economieën sterker kunnen toenemen dan geprojecteerd. Verder zou in het eurogebied de somberheid van consumenten kunnen wegebben, met positieve gevolgen voor de particuliere consumptie.

1.2 De Nederlandse economie

Bij het geschetste internationale beeld kan in Nederland laat in 2005 een einde komen aan een langdurige en stevige laagconjunctuur. Voor dit jaar wordt nog een lichte terugval in de BBP-groei voorzien tot 1%, maar volgend jaar versnelt de economische groei naar verwachting, tot 2¼%. Na de recessie in 2003 is de Nederlandse economie vlot getrokken door extra afzet in het buitenland, terwijl de groei van de binnenlandse bestedingen hierbij ver achterbleef. Dit jaar krimpt naar verwachting de particuliere consumptie nog iets, voornamelijk door de voorziene daling van het reëel beschikbaar gezinsinkomen, maar de groeivoorzichten voor volgend jaar (1%) zijn positiever. Ook de vraag naar kapitaalgoederen en arbeid trekt in de ramingsjaren vermoedelijk aan, door de hogere productiegroei en de verbeterde rendementspositie in het bedrijfsleven. De werkloosheid bereikt vermoedelijk in 2005 een top. De inflatie blijft dit jaar ongeveer gelijk en zal naar verwachting volgend jaar nog verder afnemen.

Met een geraamde BBP-groei van 1% presteert de Nederlandse economie dit jaar iets slechter dan vorig jaar, toen het BBP-volume met 1,4% steeg. Voor volgend jaar wordt een economische groei van 2¼% geraamd, het hoogste groeicijfer sinds 2000. Daarmee lijkt 2005 het laatste jaar te worden van een periode van vijf magere jaren.

De groeiterugval dit jaar vormt naar verwachting een tijdelijke onderbreking van de opgaande lijn sinds de recessie in 2003. Deze onderbreking, die zich niet voordeed gedurende

Tabel 1.3   Kerngegevens voor Nederland, 2002-2006

	2002	2003	2004	2005 ^a	2006 ^a
mutaties in % per jaar					
Internationaal					
Relevante wereldhandel	2,1	4,8	7,4	6¼	7
Prijspeil goederenimport	- 1,7	- 1,2	1,3	- ¼	- 2
Concurrentenprijs	- 3,5	- 4,7	- 1,2	- ¾	- ¾
Olieprijs (Brent, niveau in dollars per vat)	25,0	28,9	38,1	40¼	35
Eurokoers (dollar per euro)	0,94	1,13	1,24	1,30	1,30
Arbeidskosten p.e.p. industrie concurrenten	- 1,7	- 5,6	- 4,7	- 1½	- 1
Volume bestedingen en productie					
Bruto binnenlands product (BBP)	0,6	- 0,9	1,4	1	2¼
Particuliere consumptie	1,3	- 0,9	0,5	- ½	- 2¾ (1)
Bruto investeringen bedrijven (exclusief woningen)	- 6,4	- 3,5	1,6	2¼	5¾
Investeringen in woningen	- 4,4	- 4,2	2,5	3	3½
Goederenimport (exclusief energie)	0,9	0,5	8,2	4½	7¼
w.v. binnenslands geproduceerd	1,8	- 0,8	3,2	2¼	3¾
wederimport	- 0,3	2,2	14,9	7½	11¼
Goederenimport	- 0,2	1,0	7,5	3½	6¼
Productie marktsector ^b	- 0,6	- 1,3	1,3	1½	3
Prijzen en lonen					
Consumentenprijsindex (CPI)	3,4	2,1	1,2	1¼	¼
Prijs nationale bestedingen	3,3	2,6	1,4	1	½
Prijspeil goederenimport (exclusief energie)	- 1,0	- 0,6	- 0,1	- ½	- 1¼
Prijsconcurrentiepositie	- 3,2	- 5,9	- 2,4	- ¾	½
Contractloon marktsector	3,5	2,7	1,5	¾	1
Loonsom per werknemer marktsector	6,6	3,8	2,6	¾ (1¼)	- ¼ (¼)
Arbeidskosten p.e.p. verwerkende industrie	4,3	3,5	- 2,1	- 1	- 2¾
Arbeidsmarkt					
Werkloze beroepsbevolking (niveau in %)	4,0	5,1	6,2	6¾	6¼
Werkloze beroepsbevolking (niveau x 1000)	302	396	479	515	480
Werkgelegenheid in arbeidsjaren	- 0,1	- 1,0	- 1,3	0 (- ¼)	1¼ (1)
Werkgelegenheid in personen (≥ 12 uur per week)	- 0,1	- 0,5	- 0,9	¼ (0)	1½ (1¼)
Arbeidsaanbod in personen	0,6	0,8	0,2	¾ (½)	1 (¾)
Collectieve sector					
EMU-saldo collectieve sector (niveau in % BBP)	- 1,9	- 3,2	- 2,5	- 2,0	- 1,7
Bruto schuld coll. sector (niveau ultimo jaar, % BBP)	52,6	54,3	55,8	58,1	58,1
Collectieve lastendruk (niveau in % BBP)	39,4	39,3	39,4	39,5	41,6 (39,9)
Diversen					
Koopkracht, mediaan alle huishoudens	0,6	- 1,2	- 0,2	- 1¼	½
Arbeidsproductiviteit marktsector ^b	0,6	0,8	3,5	1¾ (2¼)	1¾ (2)
Prijs toegevoegde waarde marktsector ^b	3,9	2,3	0,0	½	¼
Reële arbeidskosten marktsector ^b	2,5	1,4	2,6	¼ (½)	- ½ (0)
Arbeidsinkomensquote marktsector ^b (niveau in %)	85,3	86,9	86,6	85½	83¾
Uitvoersaldo (niveau in % BBP)	5,1	5,0	5,2	5¾	5¾
Lange rente (niveau in %)	4,9	4,1	4,1	3¾	4¼
Korte rente (niveau in %)	3,3	2,3	2,1	2	2¼

^a Cijfers tussen haakjes zijn gecorrigeerd voor de financieringsverschuivingen als gevolg van de invoering van wet Verlenging

Loondoorbetalingsverplichting bij Ziekte (VLZ) in 2005 en 2006 en de Zorgverzekeringswet (ZVW) in 2006.

^b Exclusief delfstoffenwinning en verhuur van en handel in onroerend goed.

Onzekerheidsvariant: sterker herstel binnenlandse bestedingen in Europa

In de centrale projectie blijft in Europa de investeringsgroei gematigd en is de toename van de particuliere consumptie zwak, mede door de gemiddeld genomen weinig optimistische stemming onder Europese consumenten. Het is denkbaar dat de somberheid bij consumenten in Nederland en Europa sneller wegebt dan in de projectie is voorzien en dat spaartegoeden worden aangewend om de consumptie op te krikken. Gezien de hoge winstgevendheid, lage rentetarieven en sterk verbeterde balansposities valt het niet uit te sluiten dat vervolgens ook de bedrijfsinvesteringen in Europa meer dynamiek zullen vertonen. Met name in Nederland, Duitsland, Italië en Portugal zijn consumenten nog altijd relatief somber gestemd. De president van de Nederlandsche Bank zag hierin zelfs aanleiding om gezinnen wat meer vertrouwen in te spreken en riep consumenten met voldoende financiële armslag op wat meer te besteden en minder te sparen.

In deze Europese bestedingsvariant worden de effecten op de Nederlandse economie geïllustreerd van een hogere groei van de Europese binnenlandse bestedingen. Daarbij is aangenomen dat zowel in Nederland als in de rest van de EU-15 in 2005 en 2006 de particuliere consumptie 0,5%-punt en de bedrijfsinvesteringen 2%-punt sneller groeien dan in de centrale projectie.

De hogere binnenlandse bestedingen in Europa leiden tot een hogere BBP-groei en meer invoer, wat voor alle Europese landen, en dus ook voor Nederland, leidt tot een sterkere groei van de relevante wereldhandel en enigszins hogere invoerprijzen. De hogere buitenlandse vraag naar Nederlandse producten zorgt ervoor dat de uitvoer hoger uitkomt. Samen met de autonome toename van de particuliere consumptie en de investeringen leidt dit in beide jaren tot 0,6%-punt extra BBP-groei. Met enige vertraging neemt hierdoor ook de werkgelegenheid extra toe. De vakbonden zullen hun looneisen naar boven bijstellen als gevolg van de stijging van de productiviteit, de hogere inflatie en de lagere werkloosheid. Desalniettemin komt de winstgevendheid van bedrijven hoger uit. Het EMU-saldo verbetert als gevolg van hogere belastinginkomsten en lagere uitgaven aan werkloosheidsuitkeringen.

Effecten van 0,5%-punt hogere groei binnenlandse bestedingen in de EU-15 in 2005 en 2006

	2005	2006
	cumulatieve afwijkingen in %	
Relevante wereldhandel	1,1	2,2
Concurrentenprijs (exclusief energie)	0,4	1,1
Invoerprijs goederen	0,6	1,5
Lange rente (niveau in %)	0,1	0,3
Contractloon marktsector	0,4	1,1
Consumentenprijsindex (CPI)	0,2	0,7
Bruto binnenlands product (BBP)	0,6	1,2
Particuliere consumptie	0,6	1,2
Investeringen bedrijven (exclusief woningen)	2,2	5,6
Uitvoer goederen (exclusief energie)	1,0	1,9
Werkgelegenheid	0,1	0,6
Arbeidsinkomensquote marktsector (niveau)	- 0,2	- 0,2
EMU-saldo (niveau, % BBP)	0,3	0,6

soortgelijke perioden van economisch herstel in de jaren tachtig en negentig, vloeit voort uit een drietal factoren. Allereerst doet zich naar verwachting een soortgelijke tijdelijke groeiterugval voor in de internationale economie, wat onvermijdelijk de ontwikkeling van de open Nederlandse economie raakt. In de raming ligt voor dit jaar een groei van de relevante wereldhandel besloten die 1¼%-punt lager is dan vorig jaar en ¾%-punt lager dan komend jaar. Daarnaast wordt voor 2005 een krimp van de particuliere consumptie geraamd, waar voor 2004 en 2006 (gecorrigeerd voor de financieringsverschuivingen als gevolg van de invoering van het nieuwe zorgstelsel) een geringe stijging wordt voorzien. Ten slotte is de economische groei in 2004 opwaarts beïnvloed door een uitzonderlijk hoge uitvoer van aardgas en relatief veel werkdagen, wat een drukkend effect heeft op de BBP-groei in 2005.

De geringe terugval in de economische groei deed zich eigenlijk eind vorig jaar al voor. Vanaf het derde kwartaal in 2003 ontwikkelde de BBP-groei (ten opzichte van de overeenkomstige periode in voorafgaand jaar) zich vier kwartalen op rij steeds gunstiger. Aan deze oplopende reeks van voorlopige groeicijfers kwam echter in het laatste kwartaal van vorig jaar een einde, ondanks de twee extra werkdagen die dat kwartaal telde doordat beide kerstdagen in het weekend vielen. De voor seizoeninvloeden en werkdagen gecorrigeerde kwartaal-op-kwartaal-groei van het BBP was in het vierde kwartaal van vorig jaar volgens de eerste voorlopige CBS-cijfers zelfs licht negatief.

In de raming ligt besloten dat gedurende het lopende jaar de economie geleidelijk aantrekt, afgemeten aan de BBP-groei ten opzichte van de overeenkomstige periode in voorafgaand jaar. De echte versnelling van de economische groei treedt echter vermoedelijk pas na de jaarwisseling op, om in de loop van 2006 verder aan kracht te winnen.

De geraamde terugval van de economische groei dit jaar en de groeiversnelling volgend jaar zijn met aanzienlijke onzekerheden van vooral internationale origine omgeven. Zoals beschreven in paragraaf 1.1 zijn belangrijke onzekerheden gelegen in de ontwikkeling van de olieprijs en de wisselkoersen, die beide zowel hoger als lager zouden kunnen uitkomen. Van een gemiddeld hogere (lagere) dan geprojecteerde olieprijs en eurokoers gaat onmiskenbaar een drukkend (stimulerend) effect uit op de economische groei in Nederland.¹ Daarnaast bestaat onzekerheid omtrent de ontwikkeling van de kapitaalmarktrente, die momenteel opvallend laag is. Een kader schetst de gevolgen voor de Nederlandse economie wanneer de lange rente dit jaar ½%-punt en volgend jaar 1%-punt hoger uitkomt dan nu is geraamd. Ook de geraamde daling van de olieprijs is onzeker. Het kader beschrijft tevens de economische gevolgen indien de olieprijs de gehele ramingsperiode op het hoge niveau van 45 dollar blijft steken. Ten slotte kan de economische groei in met name Europa zijn onderschat. Wanneer consumenten in Nederland en andere Europese landen meer vertrouwen krijgen in de toekomst en op grond daarvan bereid zijn dieper in de buidel te tasten, kan dat een belangrijke impuls geven aan de economische groei. De gevolgen voor de Nederlandse economie van een dergelijke Europese bestedings-

¹ Voor onzekerheidsvarianten met betrekking tot de eurokoers wordt verwezen naar *CEP 2004*, blz. 18, *MEV 2004*, blz. 25 en *CEP 2003*, blz. 30.

variant, die ook met extra bedrijfsinvesteringen gepaard gaat, worden in een afzonderlijk kader toegelicht.

Historisch perspectief

Naar het zich laat aanzien loopt de huidige periode van laagconjunctuur dit jaar ten einde. Voor volgend jaar wordt weer een groeitempo geraamd dat in de buurt ligt van de potentiële groei, dat wil zeggen de houdbare economische groei gelet op de actuele productiestructuur, de actuele stand van de technologie en de beschikbare productiefactoren. Gerekend vanaf de top in het derde kwartaal van 2000 beslaat de periode van laagconjunctuur inmiddels tenminste 17 kwartalen.² Daarmee duurt de huidige baisse niet alleen minstens tweemaal zo lang als gemiddeld, maar is het zelfs de langste periode van laagconjunctuur in de afgelopen vijftig jaar (zie tabel 1.4). Telkens wanneer het herstel van de economie zich leek aan te dienen kwam er door uiteenlopende oorzaken – zoals terroristische aanslagen, boekhoudschandalen, oplopende geopolitieke spanningen en forse schommelingen in de eurokoers en de olieprijs – een kink in de kabel. Ter relativering zij vermeld dat aan de bijzonder lange periode van laagconjunctuur een periode van hoogconjunctuur voorafging die met maar liefst 27 kwartalen eveneens een ‘recordlengte’ had.

Tabel 1.4 Perioden van laagconjunctuur, 1956-2005			
Top	Dal	Duur in kwartalen	BBP-groei ^a
1956 – IV	1959 - I	9	1
1960 – IV	1963 - I	8	3
1965 – I	1967 - I	8	4¼
1970 – III	1972 - IV	9	3½
1974 – I	1975 - IV	7	1¼
1979 – IV	1982 - IV	12	– 1
1986 – II	1987 - I	3	1½
1990 – IV	1993 - IV	12	1½
2000 – III	2005 - ?	>17	½
Gemiddeld in de periode 1956-1993		9	1¾
Gemiddeld in de periode 1974-1993		9	¾

^a Driekwartaals voortschrijdend gemiddelde van de BBP-groei ten opzichte van voorafgaand kwartaal op jaarbasis.

De mate waarin de economie gemiddeld groeide tijdens eerdere perioden van laagconjunctuur, is sterk verschillend. Een enkele keer was de gemiddelde groei negatief, zoals rond 1981, maar in het verdere verleden zijn er ook perioden van laagconjunctuur geweest waarin de gemiddelde

² De toppen en dalen van de conjunctuur zijn hier bepaald aan de hand van de afwijking tussen het feitelijke en trendmatige niveau van het BBP-volume. Dit betekent dat het dal pas wordt bereikt als de productie weer groeit met het trendmatige tempo. (Zie ook *MEV 2003*, blz. 86) Voor deze analyse is de trend berekend met een statistische methode die gebruik maakt van het Christiano-Fitzgerald filter.

Onzekerheidsvarianten: hogere lange rente en hogere olieprijs

De kapitaalmarktrentes zijn momenteel opvallend laag. De oorzaken hiervan zijn niet helemaal duidelijk en deze rentes zouden dan ook sterker kunnen stijgen dan in de centrale projectie. Dit kader presenteert het effect van kapitaalmarktrentes die internationaal in 2005 ½%-punt en in 2006 1%-punt hoger zijn dan geprojecteerd. Hierdoor komt de economische groei in de Verenigde Staten en het eurogebied lager uit.

Een hogere rente zou het groeiherstel van de Nederlandse economie in de kiem kunnen smoren. De afname van de relevante wereldhandelsgroei leidt allereerst tot een lagere uitvoer. De hogere rentes zorgen bovendien voor minder particuliere consumptie en investeringen (van bedrijven en in woningen), omdat het duurder wordt om geld te lenen en aantrekkelijker om te sparen. Via een omweg heeft de hogere rente ook nog een extra effect op de particuliere consumptie. De hypotheekrente stijgt immers ook, wat een drukkend effect op de huizenprijs heeft van gecumuleerd bijna 5% in 2006 (zie ook kader in paragraaf 3.1.1). Dit heeft ook zijn weerslag op de gezinsbestedingen. De overheidsbegroting is tamelijk gevoelig voor veranderingen in de rente. De hogere rente leidt zowel tot een toename van de rentebetalingen op de staatsschuld als tot een stijging van de hypotheekrenteaftek.

Ook de olieprijs zou hoger uit kunnen komen. In de centrale projectie bedraagt de olieprijs dit jaar gemiddeld 40¼ dollar om volgend jaar af te nemen tot 35 dollar per vat. Een hoog blijvende olieprijs van 45 dollar per vat in 2005 en 2006 als gevolg van aanbodbeperkingen leidt voor Nederland tot een lagere groei van de relevante wereldhandel en tot fors hogere invoerprijzen.

De hogere olieprijs zorgen ook in Nederland voor een lagere economische groei en een hogere inflatie. De uitvoer neemt af door de lagere buitenlandse vraag naar Nederlandse producten. De consumptie komt lager uit doordat de hogere inflatie het beschikbaar inkomen van gezinnen uitholt. De winstgevendheid van bedrijven verslechtert door de hogere olieprijs, wat – samen met de afgenomen productie – leidt tot lagere investeringen. De gevolgen voor het EMU-saldo zijn beperkt. Tegenover de lagere belastinginkomsten en hogere werkloosheidsuitgaven als gevolg van de lagere productiegroei staat immers een toename van de aardgasbaten voor de overheid.

Effecten van**A: een hogere lange rente in 2005 en 2006****B: een hoog blijvende olieprijs van gemiddeld 45 dollar per vat in 2005 en 2006**

	Hogere lange rente		Hogere olieprijs	
	2005	2006	2005	2006
	cumulatieve afwijkingen in %			
Relevante wereldhandel	- 0,8	- 2,3	- 0,5	- 0,8
Concurrentenprijs (exclusief energie)	- 0,2	- 1,0	0,2	0,4
Invoerprijs goederen	- 0,3	- 1,0	1,4	3,1
Lange rente (niveau in %)	0,5	1,0	0,2	0,3
Contractloon marktsector	- 0,3	- 0,7	- 0,2	- 0,1
Consumentenprijsindex (CPI)	- 0,1	- 0,3	0,1	0,8
Bruto binnenlands product (BBP)	- 0,4	- 1,5	- 0,3	- 0,6
Particuliere consumptie	- 0,4	- 1,3	- 0,2	- 0,8
Investeringen bedrijven (exclusief woningen)	- 1,2	- 4,6	- 0,8	- 2,5
Investeringen in woningen	- 0,4	- 2,2	- 0,2	- 0,9
Uitvoer goederen (exclusief energie)	- 0,7	- 2,2	- 0,5	- 0,9
Werkgelegenheid	0,0	- 0,4	0,0	- 0,4
Arbeidsinkomensquote marktsector (niveau)	0,3	0,6	0,6	0,9
EMU-saldo (niveau, % BBP)	- 0,2	- 0,8	- 0,1	- 0,1

Belangrijke institutionele wijzigingen in 2006 in een notendop

Zorgverzekeringswet (ZVW)

Per 1 januari 2006 gaan de ziekenfondsverzekering en de particuliere ziektekostenverzekeringen op in de nieuwe, privaat uitgevoerde, basisverzekering curatieve zorg. Het verzekerde pakket is ongeveer gelijk aan het huidige ziekenfondspakket aangevuld met onderdelen van de geestelijke gezondheidszorg, die tot nu toe onder de AWBZ vallen. Iedere Nederlander is verplicht verzekerd. Zorgverzekeraars moeten iedereen accepteren tegen een premie die voor alle verzekerden bij een verzekeraar gelijk is. Via een vereveningsfonds worden verzekeraars gecompenseerd voor oververtegenwoordiging van slechte risico's. Zorgverzekeraars gaan onderling concurreren via de nominale premie. Daartoe kunnen ze bijvoorbeeld onderhandelen met zorgaanbieders over prijs en kwaliteit van de zorgdiensten. Het nieuwe zorgstelsel moet onder meer leiden tot een efficiëntere zorgproductie doordat de rol van verzekeraars bij het aanbod van zorg wordt vergroot en concurrentie op onderdelen een belangrijker rol gaat spelen. De stelselwijziging leidt in 2006 vooral tot een financieringsverschuiving. De bestaande premies voor ziekenfonds en particuliere verzekering vervallen en worden vervangen door een nominale premie voor volwassenen en een inkomensafhankelijke bijdrage, die beide de helft van de totale zorgkosten moeten dekken. Via extra maatregelen wil het kabinet bereiken dat de lasten voor werkgevers per saldo neutraal uitkomen en dat voor gezinnen een lastenverlichting van 0,9 mld euro resulteert. Met deze lastenverlichting, onder meer via een zorgtoeslag, worden de scherpste kantjes afgevlind van de forse inkomenseffecten die onvermijdelijk met deze stelselwijziging gepaard gaan.

Wet Werk en Inkomen naar Arbeidsvermogen (WIA)

In 2006 wordt de huidige arbeidsongeschiktheidsregeling (WAO) vervangen door twee aparte regelingen: één voor volledig en duurzaam arbeidsongeschikten (IVA) en één voor gedeeltelijk arbeidsgeschikten (WGA). Volledig arbeidsongeschikten krijgen tot hun pensioen een uitkering van 70% van hun laatstverdiende loon. Deze uitkering wordt met terugwerkende kracht verhoogd tot 75% indien de instroom in deze regeling medio 2007 lager uitkomt dan 25 000 personen per jaar en de totale ziektegelduitkering over de eerste twee ziektejaren beperkt blijft tot 170%. Gedeeltelijk arbeidsongeschikte werknemers worden financieel gestimuleerd om te werken. In dat geval hebben ze een hoger inkomen dan bij werkloosheid. Werknemers die minder dan 35% arbeidsongeschikt zijn, hebben geen aanspraak meer op een arbeidsongeschiktheidsuitkering. De nieuwe regeling beoogt enerzijds de participatie van gedeeltelijk arbeidsongeschikten te stimuleren en anderzijds inkomenszekerheid te bieden aan volledig en duurzaam arbeidsongeschikten. Ook bij deze stelselwijziging verandert de financiering. Er treden financieringsverschuivingen op tussen de verschillende arbeidsongeschiktheidsfondsen, waarbij ook gecompenseerd wordt voor het doorbetaalde loon in het tweede ziektejaar. Vooral door het vervallen van de private verzekering van het voormalige WAO-hiaat voor volledig arbeidsongeschikten dalen de lasten voor burgers en bedrijven tezamen in 2006 met bijna 400 mln euro.

Wet VUT, Prepensioen en Levensloop (VPL)

Ten slotte wordt in 2006 de fiscale facilitering van collectieve prepensioenregelingen afgeschaft en een individuele levensloopregeling ingevoerd. De wijzigingen hebben tot doel meer individuele vrijheid in het sparen voor vroegpensioen te bieden, en mede daardoor de arbeidsparticipatie te stimuleren. Sociale partners kunnen de maatregelen voor een groot deel neutraliseren door de ruimte te benutten die het ouderdomspensioen biedt. Extra opgebouwd ouderdomspensioen kan worden aangewend om eerder dan met 65 jaar met pensioen te gaan. In welke mate sociale partners van deze mogelijkheid gebruik gaan maken is onzeker; dit zal bij cao-onderhandelingen blijken. Dat geldt ook voor het gebruik van de nieuwe levensloopregeling. Hoewel hierover collectief bij cao afspraken kunnen worden gemaakt, bijvoorbeeld ter compensatie van wegvallende prepensioenregelingen, zijn individuele werknemers niet verplicht hieraan mee te doen. Los van aanwending voor vervroegd pensioen wordt slechts een beperkt gebruik van de levensloopregeling voorzien ten opzichte van de bestaande verlofregeling die komt te vervallen. Naar verwachting leiden de wijzigingen per saldo tot minder besparingen voor vervroegd pensioen en een lichte daling van de loonvoet. Daar staan dan natuurlijk minder toekomstige uitkeringen tegenover.

BBP-groei weliswaar vertraagde, maar nog altijd 3 à 4% per jaar bedroeg. De huidige baisse duurt niet alleen relatief lang, de gemiddelde jaarlijkse economische groei (½%) is ook beduidend lager dan gemiddeld gedurende de acht laatste perioden van laagconjunctuur. Alleen begin jaren tachtig lag deze nog lager. Ook als de eerste vier perioden worden weggelaten is de gemiddelde BBP-groei per jaar lager dan gemiddeld, zij het in lichte mate. Gelet op de lengte van de huidige periode van laagconjunctuur en de gemiddelde jaarlijkse groei gedurende deze periode, verdient deze het predikaat ‘stevig’.

Institutionele wijzigingen

In de ramingsjaren krijgt een groot aantal institutionele wijzigingen zijn beslag. Het gaat daarbij in 2005 om de invoering van de wet Verlenging Loondoorbetalingsverplichting bij Ziekte (VLZ) en de Wet kinderopvang. Voor 2006 staan vervolgens de invoering van de Zorgverzekeringswet (ZVW), de wet VUT, Prepensioen en Levensloop (VPL) en de wet Werk en Inkomen naar Arbeidsvermogen (WIA) op stapel. In een kader worden de belangrijkste institutionele wijzigingen in 2005 en 2006 op een rij gezet, terwijl hoofdstuk 6 dieper ingaat op de inhoud en de macro-economische effecten van de invoering van de ZVW, VPL en WIA. Veel van deze stelselwijzigingen leiden tot verschuivingen tussen de particuliere en de collectieve sector en zijn als zodanig van invloed op de ontwikkeling van bijvoorbeeld de particuliere consumptie, de overheidsconsumptie, de werkgelegenheid bij bedrijven en de overheid, de arbeidsproductiviteit in de marktsector en de collectieve lastendruk. De ontwikkeling van het BBP-volume wordt door de diverse verschuivingen overigens niet rechtstreeks beïnvloed.

Voor sommige grootheden hebben deze stelselwijzigingen dermate grote gevolgen, dat gemakkelijk een verkeerd beeld kan ontstaan van de onderliggende ontwikkeling. Het nieuwe zorgstelsel leidt bijvoorbeeld (ex ante) tot een verschuiving van circa 8,5 mld euro aan zorguitgaven van de particuliere consumptie naar de overheidsconsumptie. Alleen al hierdoor neemt het volume van de particuliere consumptie volgend jaar met 3,7% af, terwijl de overheidsconsumptie met 7% toeneemt. Dit maakt het interpreteren van de economische ontwikkeling in de ramingsjaren extra gecompliceerd. Om die reden is ervoor gekozen in tabel 1.3, daar waar dat zinvol is, tussen haakjes de voor sommige stelselwijzigingen gecorrigeerde cijfers toe te voegen.

Particuliere consumptie en individuele besparingen

De particuliere consumptie is een van de grootheden waarvan de ontwikkeling door de diverse institutionele wijzigingen sterk wordt beïnvloed. Dat geldt niet alleen voor 2006 als gevolg van de invoering van het nieuwe zorgstelsel (–3,7%), maar in mindere mate ook voor 2004 en 2005. Was vorig jaar sprake van een opwaarts effect (0,4%-punt) als gevolg van de verkleining van het ziekenfondspakket, waardoor consumenten voortaan een aantal medische diensten zelf moesten betalen, voor dit jaar is in de raming rekening gehouden met een neerwaarts effect op de consumptiegroei (0,2%-punt) in verband met de invoering van de Wet kinderopvang. Indien

wordt gecorrigeerd voor de gevolgen van deze institutionele wijzigingen, dan resulteert een veel vlakker verloop van de consumptie dan uiteindelijk in de boeken zal komen.

Nadat de (voor financieringsverschuivingen gecorrigeerde) particuliere consumptie vorig jaar enigszins herstelde van de in historisch opzicht forse krimp in 2003, wordt voor dit jaar toch weer een kleine daling geraamd. Deze ontwikkeling wordt allereerst veroorzaakt doordat het reëel beschikbaar loon- en uitkeringsinkomen vermoedelijk met maar liefst 1½% daalt, de eerste substantiële daling sinds 1991. Deze forse krimp is het gevolg van de verslechtering van de koopkracht bij nagenoeg alle huishoudtypen, de weinig florissante ontwikkeling van de werkgelegenheid en de diverse bezuinigingsmaatregelen in de sociale zekerheid. Daarnaast wordt de consumptieontwikkeling gedrukt doordat voor het eerst sinds 1984 geen opstuwende impuls wordt voorzien vanuit het huizenvermogen van gezinnen. Voor dit jaar wordt verwacht dat de gemiddelde huizenprijs over het gehele jaar gezien ongeveer stabiel blijft en in reële termen licht daalt.

In het licht van bovengenoemde ontwikkelingen valt de voor dit jaar geraamde krimp van de particuliere consumptie (½%) nog mee. Dit wordt veroorzaakt doordat gezinshuishoudingen hun bestedingspatroon in de regel geleidelijk aan hun gewijzigde inkomenssituatie aanpassen en doordat in de raming een lichte verbetering van het consumentenvertrouwen ligt besloten. Aangezien de ontwikkeling van de particuliere consumptie geen gelijke tred houdt met die van het reëel beschikbaar gezinsinkomen, zullen de individuele besparingen in verhouding tot het beschikbaar inkomen dit jaar naar verwachting enigszins dalen, van 1,8% in 2004 tot 1½% in 2005. Indien gezinnen per saldo hun fors gestegen spaartegoeden zouden aanspreken voor het doen van extra consumptieve uitgaven, zou de individuele spaarquote nog verder dalen. Dit ligt evenwel niet in de lijn der verwachtingen. De spaartegoeden van gezinnen, die eind vorig jaar waren opgelopen tot circa 200 mld euro, zijn zowel absoluut als relatief gezien weliswaar uitzonderlijk hoog, maar de na 2000 ingezette forse stijging is mede veroorzaakt doordat gezinnen – veelal met een aanzienlijk verlies – hun aandelen hebben verkocht en de opbrengst op hun spaarrekening hebben gestald.³ Dit drukt de geneigdheid van gezinnen om deze spaartegoeden consumptief aan te wenden.

Het totale liquide financiële vermogen van gezinnen – bestaande uit spaargeld, aandelen, obligaties, chartaal en giraal geld – lag in nominale termen eind vorig jaar nog altijd 6%, dat wil zeggen ongeveer 30 mld euro, lager dan de top in 2000. De daling van het aandelenvermogen was veel groter dan de toename van de spaartegoeden. In verhouding tot het beschikbaar gezinsinkomen is de achteruitgang nog veel sterker, aangezien dit inkomen in nominale termen in 2004 bijna 19% hoger lag dan in 2000 (zie figuur 1.2). Voor zover de spaartegoeden worden aangesproken, kan dit ook gebeuren om weer in te stappen op de beurs. Vorig jaar is het aantal

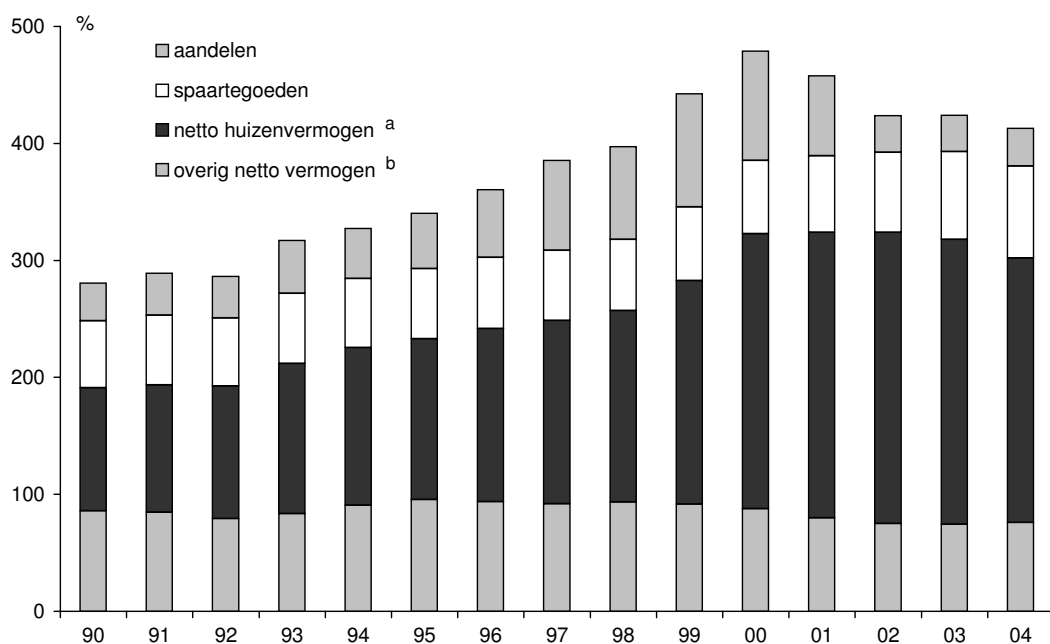
³ Bovendien werd door het nieuwe belastingstelsel in 2001 de fiscale behandeling van spaargelden en aandelenvermogen gelijkgetrokken, waardoor veel geld uit fiscale beleggingsfondsen naar spaarrekeningen is overgeheveld. Zie B. van Cleef, Minder geld om te sparen?, CBS, Webmagazine, 21 februari 2005.

beleggende particulieren voor het eerst sinds het recordjaar 2000 weer wat toegenomen, maar het niveau lag nog altijd ruim 25% onder de top. De toestroom bestond vooral uit terugkerende particuliere beleggers.⁴

Voor 2006 zijn de vooruitzichten voor de particuliere consumptie aanzienlijk positiever. Gecorrigeerd voor financieringsverschuivingen neemt het consumptievolume dan naar verwachting met 1% toe, doordat zowel de koopkracht, de werkgelegenheid als de huizenprijs een herstel laten zien. De geraamde groei van het reëel beschikbaar (uitgekeerd) winstinkomen

Figuur 1.2 Samenstelling en omvang van netto gezinsvermogen in procenten van het beschikbaar gezinsinkomen, ultimo 1990-2004

^a Eigenwoningbezit minus hypotheekschulden.

^b Chartaal geld, girale deposito's, obligaties, aandelen aanmerkelijk belang, ondernemingsvermogen van zelfstandigen, grond en ander onroerend goed minus niet-hypothecaire schulden.

van ruim 20% is opvallend hoog. Deze forse stijging vormt een van de oorzaken van het met 1%-punt oplopen van de individuele besparingen, tot 2½% van het beschikbaar gezinsinkomen in 2006, aangezien uit dit deel van het gezinsinkomen relatief weinig wordt geconsumeerd. Daarnaast resulteert de invoering van de wet VPL naar verwachting in een verschuiving van collectieve naar individuele besparingen.

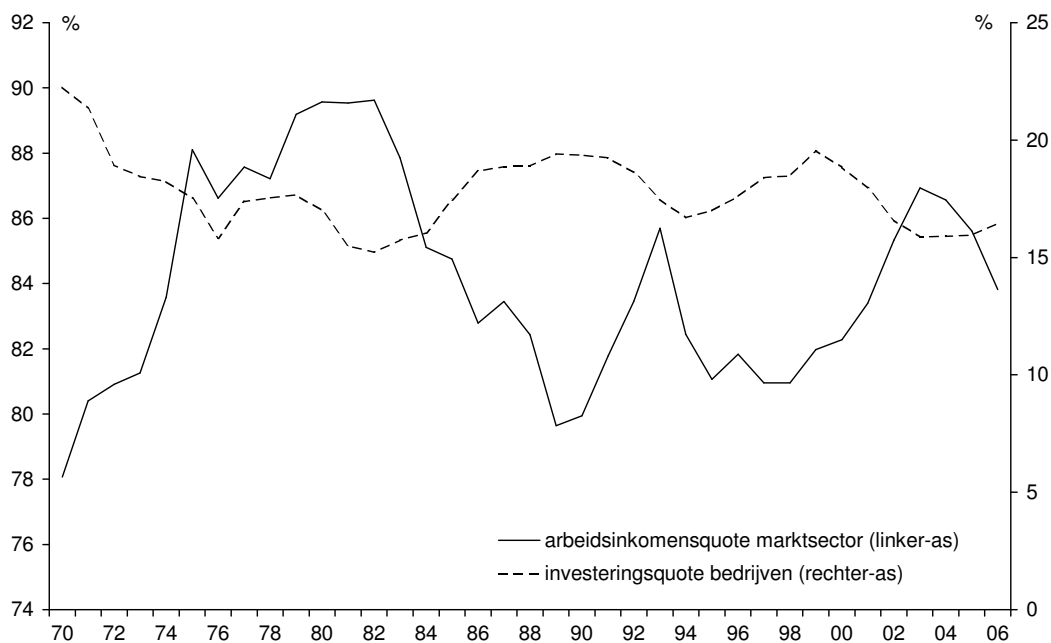
Bedrijfsinvesteringen en arbeidsinkomensquote

Na een periode van drie jaar waarin de bedrijfsinvesteringen in vaste activa stevig krompen, was in 2004 sprake van een licht herstel (1,6%). Dit jaar nemen de bedrijfsinvesteringen naar verwachting met 2¼% toe, terwijl voor volgend jaar wordt voorzien dat de investeringen verder

⁴ Milward Brown / Centrum, Voor het eerst sinds 2000 groeit het aantal particuliere beleggers weer, Persbericht 1 juni 2004.

versnellen, tot een groei van 5¾%. De voornaamste oorzaak van dit investeringsherstel is gelegen in de hogere productiegroei en de verbeterde rendementspositie van de marktsector. Aan het tamelijk vlakke verloop van de investeringsquote in de periode 2003-2006 (zie figuur 1.3) valt echter af te lezen dat van een krachtig investeringsherstel naar verwachting geen sprake is. Daarvoor zijn het gemiddelde niveau van de winstgevendheid en de omvang van de productiegroei in de marktsector nog te bescheiden, ondanks de onmiskenbare ommekeer ten goede die bij deze voor de bedrijfsinvesteringen bepalende factoren na 2003 zichtbaar is. De ommekeer in de rendementsontwikkeling na het recessiejaar 2003 komt ook tot uiting in het verloop van de arbeidsinkomensquote. Nadat de arbeidsinkomensquote van de marktsector in de periode 1999-2003 met maar liefst 6%-punt was gestegen, kon vorig jaar een kleine daling worden genoteerd. Dit en komend jaar zet deze daling zich versterkt voort, tot een niveau van 83¾% in 2006, nog altijd 1½%-punt hoger dan gemiddeld in de jaren negentig (zie figuur 1.3). De daling met in totaal 2¾%-punt in de ramingsjaren is grotendeels het gevolg van een gematigde loonvoetontwikkeling in combinatie met een jaarlijkse stijging van de arbeidsproductiviteit in de marktsector van 1¾% in beide jaren.

Figuur 1.3 Investeringsquote bedrijven en arbeidsinkomensquote marktsector, 1970-2006

Uitvoer en prijsconcurrentiepositie

Zoals gebruikelijk is de Nederlandse economie na de recessie vlot getrokken door de toename van de afzet in het buitenland, waar 80% van de BBP-groei in 2004 aan kan worden toegeschreven. Opmerkelijk daarbij zijn de in historisch opzicht grote bijdragen aan de economische groei van de wederuitvoer en de uitvoer van energieproducten, die tezamen groter waren dan die van de binnenslands geproduceerde uitvoer. Deze uitvoer van Nederlandse makelij (exclusief energie) nam vorig jaar met 3,2% toe. In het licht van de uitbundige

internationale economische ontwikkeling is deze groei uiterst bescheiden, voornamelijk als gevolg van de sterke verslechtering van de prijsconcurrentiepositie in de afgelopen jaren. Het resultaat was een groot verlies aan marktaandeel van Nederlandse exporteurs (4,2%). Voor dit jaar wordt een kleine terugval in de groei van de binnenslands geproduceerde uitvoer verwacht, vooral doordat ook de voor Nederlandse exporteurs relevante wereldhandel waarschijnlijk wat minder hard groeit dan vorig jaar. Als gevolg van de verdere appreciatie van de euro – waarvoor begin 2005 6 dollarcent meer moest worden neergeteld dan gemiddeld in 2004 – verslechtert ook dit jaar de prijsconcurrentiepositie nog enigszins, ondanks dat de arbeidskosten per eenheid product (gemeten in euro's) in de Nederlandse verwerkende industrie sterker daalden dan bij concurrenten binnen en buiten het eurogebied. Bij gemiddeld stabiele wisselkoersen in het verdere verloop van 2005 en in 2006 treedt volgend jaar voor het eerst sinds 2000 een verbetering op van de prijsconcurrentiepositie, zij het in bescheiden mate. Dit betekent echter niet dat de 'made in Holland'-uitvoer volgend jaar sterker stijgt dan de relevante wereldhandel. Voorlopig legt de vertraagde doorwerking van de veel forsere verslechtingen van de prijsconcurrentiepositie in de voorafgaande jaren nog een groter gewicht in de schaal. De geraamde bijdrage van de binnenslands geproduceerde uitvoer aan de BBP-groei blijft in 2006 dan ook bescheiden van omvang, minder dan de helft van de jaarlijkse groei bijdrage in de tweede helft van de jaren negentig.

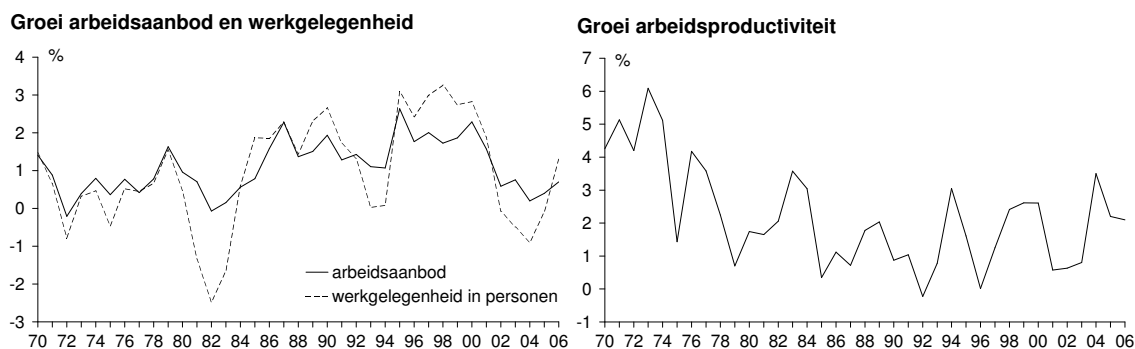
Arbeidsmarkt en arbeidsproductiviteit

De arbeidsmarkt toonde vorig jaar een dubbel gezicht. De werkgelegenheid in Nederland nam met maar liefst 1,3% af, het grootste verlies sinds begin jaren tachtig. Bedrijven bleven personeel schrappen in reactie op de productiedaling in 2003 en de lage winstgevendheid. Bovendien nam de groei van de werkgelegenheid in de collectieve sector sterk af door de bezuinigingen van het kabinet. Maar tegelijkertijd werden in de loop van vorig jaar ook al de eerste tekenen van herstel zichtbaar: het aantal openstaande vacatures nam weer toe, de werkloosheidsstijging nam af, het aantal faillissementen daalde en de gewerkte uitzenduren zaten weer in de lift.

Het economisch herstel vertaalt zich waarschijnlijk dit en volgend jaar in een gunstiger beeld op de arbeidsmarkt. Het aantal banen kan vanaf de tweede helft van dit jaar weer toenemen door het aantrekken van de productiegroei in de marktsector en het herstel van de winstgevendheid. De werkgelegenheid in arbeidsjaren zal naar verwachting dit jaar nog gemiddeld gelijk zijn aan die in 2004 en volgend jaar groeien met 1¼%. Een ¼%-punt van de groei in beide jaren wordt veroorzaakt door de financieringsverschuiving als gevolg van de wet Verlenging Loondoorbetaling bij Ziekte (VLZ). Het CBS rekent zieke werknemers tot het arbeidsvolume, zodat door de invoering van het tweede ziektejaar de werkgelegenheid stijgt en de arbeidsproductiviteit daalt. De werkloosheid loopt dit jaar waarschijnlijk een stuk minder snel op dan vorig jaar en kan volgend jaar zelfs weer wat afnemen, maar zij blijft met 6¼% van de beroepsbevolking nog ruim boven het niveau waarbij de arbeidsmarkt in evenwicht is.

Na drie jaar van lage productiviteitsgroei vertoonde de arbeidsproductiviteit in de marktsector vorig jaar met een groei van 3,5% een sterk conjunctureel herstel (zie figuur 1.4). Bedrijven zijn in tijden van economische neergang meestal wat terughoudend om het personeelsbestand in te krimpen, wat ten koste gaat van de productiviteit. Aan het ontslaan van werknemers zijn immers kosten verbonden, terwijl diezelfde werknemers later misschien weer nodig zijn. Ten tijde van de economische opgang kunnen bedrijven de hogere productie vervolgens in eerste instantie opvangen met het zittende personeel, waardoor de productiviteit sterk toeneemt. Dit en volgend jaar keert de arbeidsproductiviteitsgroei in de raming terug tot ‘normalere’ cijfers van – gecorrigeerd voor het effect van de wet VLZ – respectievelijk 2¼% en 2%. Dat is aanzienlijk hoger dan in de jaren negentig, toen de productiviteitsgroei gemiddeld 1,4% bedroeg. Ook in 2005 en 2006 kunnen bedrijven de toename van de productie nog gedeeltelijk opvangen met het bestaande personeel.

Figuur 1.4 Arbeidsproductiviteit in de marktsector, arbeidsaanbod en werkgelegenheid, 1970-2006^a

^a Gecorrigeerd voor de financieringsverschuiving in 2005 en 2006 als gevolg van de invoering van de wet VLZ.

De groei van het arbeidsaanbod is de afgelopen jaren sterk teruggefallen. Bedroeg de groei van de beroepsbevolking in de tweede helft van de jaren negentig nog zo'n 2%, de afgelopen drie jaar was dat niet meer dan een magere ½%. De arbeidsaanbodgroei hangt sterk samen met de stand van de conjunctuur, ofwel met de werkgelegenheidsgroei (zie figuur 1.4). Eind jaren negentig was de werkloosheid zeer laag, wat velen heeft aangemoedigd hun geluk te beproeven op de arbeidsmarkt. De baanvindkansen daalden met het oplopen van de werkloosheid in de afgelopen jaren, waardoor sommigen toen weer ophielden te zoeken naar werk ('discouraged worker'-effect). Jongeren besloten bijvoorbeeld hun tijd in de schoolbanken te verlengen, omdat het moeilijker was een baan te vinden.

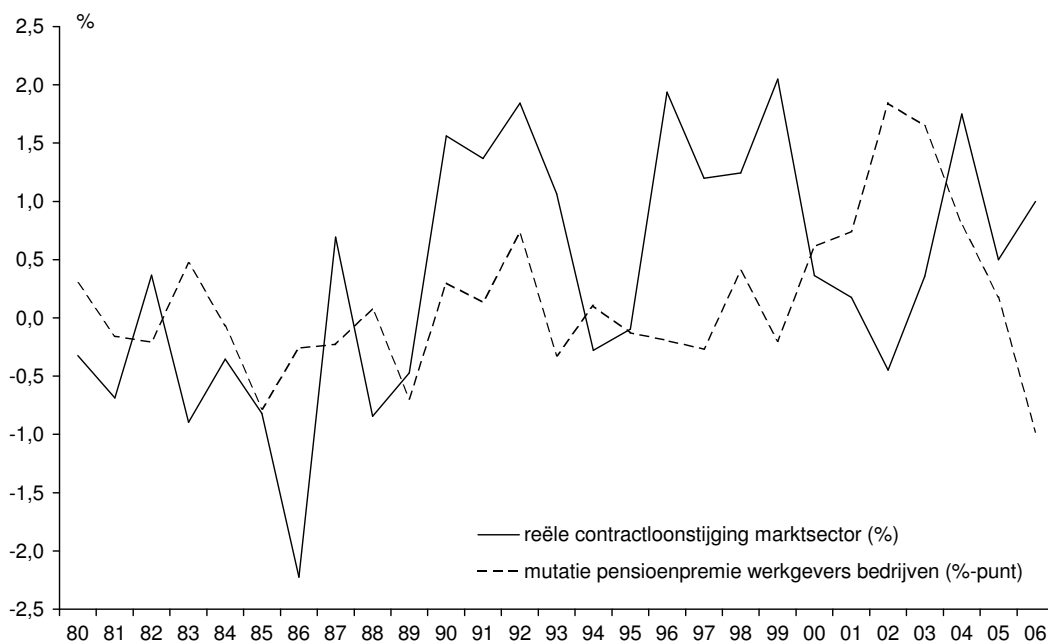
Het afnemen van de groei van de beroepsbevolking heeft ook te maken met demografische ontwikkelingen. De naoorlogse babyboomgeneratie bereikte kort na de eeuwwisseling de leeftijd van vijftig jaar. Vanaf die leeftijd stoppen nog altijd veel mensen met werken, hoewel de arbeidsparticipatie van ouderen in de achterliggende jaren een indrukwekkende inhaalslag heeft gemaakt (zie kader in paragraaf 4.1.3). Daarnaast is de bevolkingsgroei de afgelopen tijd flink afgenomen door minder immigratie en meer emigratie.

De arbeidsaanbodgroei versnelt in de raming weer wat, van $\frac{1}{4}\%$ in 2004 tot $\frac{3}{4}\%$ dit jaar en 1% volgend jaar. Het negatieve ‘discouraged worker’-effect neemt af door de rooskleuriger arbeidsmarkt. Verder heeft de invoering van de wet VLZ een opwaarts effect van een $\frac{1}{4}\%$ -punt in beide jaren en leveren diverse beleidsmaatregelen van het kabinet een bijdrage aan de groei van het arbeidsaanbod.

Lonen

De contractloonstijging in de marktsector is sinds de piek van 4,2% in 2001 gestaag afgezwakt, tot 1,5% in 2004. De matiging van de contractloonstijging hangt onder meer samen met de stijging van de werkloosheid van 3,3% in 2001 tot 6,2% in 2004. Hoewel de reële contractloonstijging kleiner was dan de arbeidsproductiviteitsgroei, is de arbeidsinkomensquote voor de marktsector tussen 2001 en 2003 met 3,5%-punt gestegen. Dit komt vooral doordat de pensioenpremies voor werkgevers in de marktsector zijn gestegen van gemiddeld 6% naar 11% van het brutoloon (zie figuur 1.5).

Figuur 1.5 Reële contractloonstijging en mutatie pensioenpremies, 1980-2006

De stijging van de loonvoet in de marktsector vakt naar verwachting af tot $\frac{3}{4}\%$ in 2005 en wordt in de raming voor 2006 zelfs licht negatief ($-\frac{1}{4}\%$) door de combinatie van een gematigde contractloonstijging en een stabilisatie of daling van de pensioenpremies. De contractloonstijging in de marktsector, die geraamd wordt op $\frac{3}{4}\%$ dit jaar en 1% volgend jaar, wordt gedrukt door de lage inflatie en de hoge werkloosheid. Het herstel van de arbeidsproductiviteitsgroei, met name in 2004, heeft een opwaarts effect. De afschaffing van de aftrekbaarheid van de premies voor VUT en prepensioen voor werknemers jonger dan 55 jaar leidt naar verwachting tot een versobering van de regelingen. In de raming is verondersteld dat

de helft van de niet meer aftrekbare premies wordt versleept naar ouderdoms- en/of nabestaandenpensioen en dat een kwart van deze premies door werkgevers wordt gestort in de levenslooptegeling. In de raming voor 2005 en 2006 leiden de combinatie van gematigde reële contractloonstijging, de stabilisatie of daling van de pensioenpremies en het conjuncturele herstel van de arbeidsproductiviteitsgroei tot een sterke verbetering van de arbeidsinkomensquote.

De contractloonstijging in de collectieve sector blijft naar verwachting achter bij die in de marktsector, aangezien het budget voor verbetering van de arbeidsvoorwaarden beleidsmatig is gekort en de ontwikkeling van de pensioenpremies bij ABP en PGGM minder gunstig is dan voorzien voor de marktsector.

Inflatie

De inflatie wordt voor 2005 geraamd op 1¼% en voor 2006 op ¼%. De onderliggende inflatie, die geschoond is voor veranderingen in productgebonden belastingen, oogstproducten, energie en overheidsdiensten, neemt naar verwachting licht toe van ¾% dit jaar tot 1% volgend jaar. De lage inflatie is vooral te danken aan de gunstige ontwikkeling van de arbeidskosten per eenheid product en van de invoerprijzen. De stijging van de energieprijzen en van de energiebelasting hebben dit jaar een opwaarts effect op de inflatie; de voorziene daling van de energieprijzen en de afschaffing van de onroerende-zaakbelasting voor gebruikers hebben volgend jaar een neerwaarts effect. Het Europees geharmoniseerde inflatiecijfer zal volgend jaar naar verwachting sterk negatief zijn doordat het goeddeels verdwijnen van de particuliere ziektekostenverzekeringen daarin gemeten wordt als een grote prijsdaling.

Koopkracht

Voor de meeste huishoudens daalt de koopkracht in 2005 naar verwachting voor het derde opeenvolgende jaar. De helft van de huishoudens gaat er meer dan 1¼% op achteruit, voor de andere helft is het inkomensverlies minder groot. De reële loondaling en de lastenverzwaring voor gezinnen van bijna 3 mld euro zijn de voornaamste oorzaak van het koopkrachtverlies.

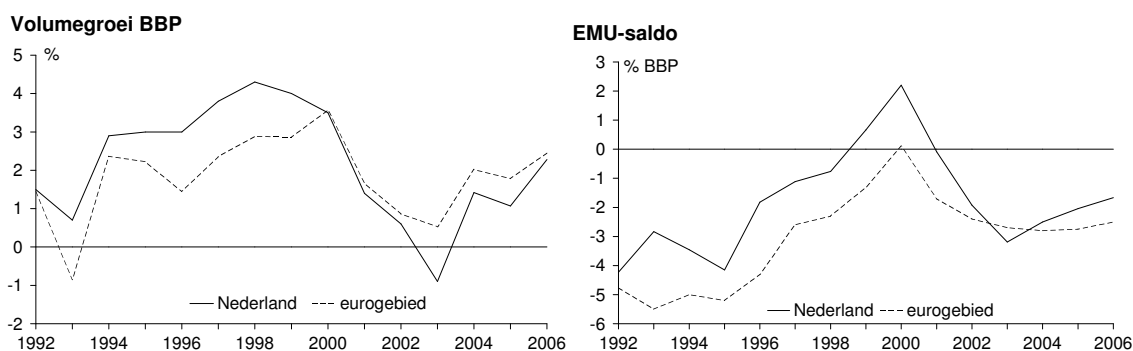
Voor volgend jaar wordt voor veel huishoudens weer een lichte stijging van het beschikbaar inkomen voorzien. De lastendruk voor gezinnen stijgt weliswaar, maar door de nieuwe zorgtoeslag resulteert op macroniveau een inkomensverbetering. Achter de gemiddelde koopkrachtstijging met circa ½% gaat echter een grote spreiding schuil, die voornamelijk wordt veroorzaakt door de overgang naar een nieuwe zorgverzekering. Verschillen in uitgangssituatie (verzekerd bij ziekenfonds of particulier) en het al dan niet hebben van kinderen (vanwege de premievrijstelling) hebben grote effecten op de individuele inkomensontwikkeling tussen 2005 en 2006. Bij de vigerende beleidsuitgangspunten gaan volgend jaar vooral 65-plussers en huishoudens met kinderen erop vooruit. Het kabinet zal overigens pas later dit jaar besluiten over de definitieve vormgeving van de lastenmaatregelen en de zorgtoeslag.

1.3 Collectieve sector

Naar verwachting loopt het EMU-tekort bij de vigerende beleidsuitgangspunten gestaag terug, van 3,2% BBP in 2003 tot 1,7% BBP in 2006. In 2004 en 2005 is deze verbetering vooral het gevolg van de substantiële netto ombuigingen en lastenverzwaringen van het kabinet. Volgend jaar is daarvan niet langer sprake en vloeit de tekortverbetering voort uit het verwachte conjuncturele herstel. Hierdoor daalt de verhouding tussen het aantal inactieven en actieven voor het eerst sinds 2001. Het geschatte structurele tekort verbetert in 2004 en 2005 met in totaal 1½% BBP, waarna volgend jaar geen verdere verbetering wordt verwacht. De schuldquote blijft naar verwachting onder de EMU-limietwaarde van 60%, al is de veiligheidsmarge sterk gereduceerd.

Na een top van 3,2% BBP in het recessiejaar 2003 is het EMU-tekort over 2004 met 2,5% BBP duidelijk uitgekomen onder de in het Verdrag van Maastricht vastgelegde plafondwaarde van 3%. Naar verwachting daalt het tekort bij de vigerende beleidsuitgangspunten verder naar 2,0% BBP dit jaar en 1,7% BBP volgend jaar. In 2004 en 2005 is deze verbetering, bij een bescheiden economische groei, het gevolg van de substantiële ombuigingen en lastenverzwaringen van het kabinet, die zijn geconcentreerd in de eerste helft van de kabinetsperiode. Volgend jaar is het budgettaire beleid daarentegen vrijwel neutraal, mede door compensatie voor de inkomensgevolgen van het nieuwe zorgstelsel, en vloeit de tekortverbetering voort uit het verwachte conjuncturele herstel. Dit is in lijn met de verwachte ontwikkeling van het structurele tekort volgens de rekenmethode die de Europese Commissie hanteert bij de toetsing van de Europese begrotingsafspraken. In 2004 en 2005 verbetert dit structurele tekort met in totaal 1½% BBP, waarna voor volgend jaar geen verdere verbetering wordt verwacht.

Figuur 1.6 BBP-groei en EMU-saldo in Nederland en het eurogebied, 1992-2006

De ontwikkeling van het EMU-saldo is opmerkelijk in Europees perspectief. In de raming ligt besloten dat de groei in Nederland vanaf 2001 in alle jaren lager ligt dan in het eurogebied (figuur 1.6). Gecumuleerd groeit de Nederlandse economie in deze periode 3½%-punt minder hard. Het EMU-saldo is hierdoor tussen 2000 en 2003 sterker verslechterd dan in het eurogebied. Vanaf 2004 verbetert het begrotingssaldo in Nederland sterker in samenhang met relatief grote ombuigingen en lastenverzwaringen. Deze ontwikkeling is tegengesteld aan die in

de periode 1993-1999, toen het BBP in Nederland in totaal 8½% sneller groeide dan dat in het eurogebied en de verbetering van het EMU-saldo in Europees perspectief niet uitzonderlijk was. De noodzaak tot extra ombuigingen en lastenverzwaringen in periodes van laagconjunctuur, zoals in de jaren 2003-2005, kan in de toekomst worden voorkomen door in periodes van hoogconjunctuur een grotere verbetering van het EMU-saldo te realiseren dan eind vorige eeuw is gebeurd. Indien de baten van het verwachte conjuncturele herstel worden aangewend voor tekortreductie, dan komt deze kabinetsperiode een begrotingspositie nabij evenwicht⁵ binnen bereik.

Tabel 1.5 Collectieve financiën, 2002-2006					
	2002	2003	2004	2005	2006 ^a
	% BBP				
Bruto collectieve uitgaven	47,6	48,7	48,3	47,9	49,5 (47,7)
Collectieve lasten	39,4	39,3	39,4	39,5	41,6 (39,9)
EMU-saldo collectieve sector	– 1,9	– 3,2	– 2,5	– 2,0	– 1,7
Idem, structureel (EC-methode)	– 2,4	– 2,1	– 1,4	– 0,6	– 0,6
EMU-schuld	52,6	54,3	55,8	58,1	58,1
	mld euro				
Reële groei netto collectieve uitgaven	7	3½	¼	½	12¼ (4)
Idem, conform afbakening uitgavenkader ^b	2	4¼	– 1½	1¾	9½ (2)
Mutatie microlastendruk	– 1¼	4¼	3¼	2¾	1¾

^a Cijfers tussen haakjes zijn gecorrigeerd voor de financieringsverschuivingen als gevolg van de invoering van de Zorgverzekeringswet (ZVW).

^b Reeksbreuk in 2003 door nieuwe afbakening uitgavenkader.

De vergrijzing van de Nederlandse bevolking vraagt om verdergaande aanpassingen in het financieel-economische overheidsbeleid. In 2000 heeft het CPB een analyse gepubliceerd van de gevolgen van de vergrijzing voor het overheidsbudget.⁶ Door de vergrijzing zullen de uitgaven voor de AOW en de gezondheidszorg flink stijgen. In een houdbaar tijdpad voor de overheidsfinanciën zou dit kunnen worden opgevangen door een combinatie van extra belastingontvangsten over meer pensioenuitkeringen en lagere rentelasten over een kleinere overheidsschuld. Voor deze schuldaflossing zou moeten worden gestreefd naar een structureel begrotingsoverschot.⁷ Sinds de publicatie van deze studie is de situatie van de overheidsfinanciën aanzienlijk verslechterd. Door de aanhoudende financieringstekorten is de EMU-schuldquote juist opgelopen in plaats van gedaald zoals in het houdbare pad van *Ageing*

⁵ Dat wil zeggen dat conform de Europese begrotingsafspraken het structurele EMU-saldo niet lager is dan –0,5% BBP.

⁶ Centraal Planbureau, *Ageing in the Netherlands*, Sdu, Den Haag, 2000.

⁷ In 2003 heeft het CPB een partiële update gemaakt van de kosten van vergrijzing. Zie *Centraal Economisch Plan 2003*, blz. 168-174. Deze analyse leverde dezelfde conclusie op.

in the Netherlands.⁸ Het CPB wil eind dit jaar een update van deze studie publiceren, waarin ook dieper zal worden ingegaan op de schuldpolitiek.

Uitgaven

De grote institutionele wijzigingen die in 2006 worden ingevoerd, hebben op zowel de korte als de lange termijn grote gevolgen voor de collectieve sector. Op langere termijn beogen de stelselwijzigingen tot gedragseffecten te leiden, die bijdragen aan de houdbaarheid van de overheidsfinanciën. Op korte termijn zijn met name de financieringsverschuivingen merkbaar, zoals de schuif van de particuliere consumptie naar de overheidsconsumptie als gevolg van de stelselwijziging in de zorg.

De in 2004 ingezette daling van de collectieve-uitgavenquote zet dit jaar en, gecorrigeerd voor de financieringsverschuivingen in de zorg, volgend jaar door. De reële groei van de bruto collectieve uitgaven (gedefleerd met de prijsstijging van het BBP) is in 2004 afgezwakt tot ¾% en komt in 2005 zelfs helemaal tot stilstand. Dit reflecteert de netto ombuigingen van het kabinet. De nadruk ligt hierbij op bezuinigingen op zowel het volume als de beloning van het overheidsapparaat, het versoberen van diverse regelingen in de sociale zekerheid, het beperken van de toename van de sociale uitkeringen en bezuinigingen op diverse subsidieregelingen. In 2006 trekt de reële groei van de collectieve uitgaven weer aan tot 1¾%, wat wel minder is dan de voor dat jaar verwachte volumegroei van het BBP. Volgend jaar is de ombuigingsinspanning aanmerkelijk kleiner dan in de jaren 2003-2005, terwijl sprake is van substantiële intensiveringen, vooral gericht op compensatie van de inkomensgevolgen van het nieuwe zorgstelsel (zorgtoeslag).

Het aantal inactieven ten opzichte van het aantal actieven (de i/a-ratio) neemt in 2005 met 1%-punt toe. In de raming stijgt het aantal inactieven met ruim 50 000, terwijl het aantal actieven daalt met 20 000. In 2006 leidt vooral de geraamde stijging van de werkgelegenheid tot een daling van de i/a-ratio. Voor het eerst sinds 2000 daalt in de projectie voor 2006 ook het aantal personen dat een uitkering ontvangt, met 10 000.

De ontwikkeling van het aantal werkloosheidsuitkeringen loopt nagenoeg in de pas met de ontwikkeling van de werkloze beroepsbevolking: een toename met 40 000 personen in 2005 en een vrijwel even grote daling in 2006. Wel is in de raming sprake van een groot verschil in ontwikkeling tussen WW- en bijstandsuitkeringen. Door het afschaffen van de vervolguitering, het aanscherpen van de referte-eisen en het afschaffen van de kortdurende uitkering daalt het aantal WW-uitkeringen tussen 2004 en 2006. Een deel van de werknemers die geen recht meer hebben op WW, komt in aanmerking voor de bijstand. Dat geldt evenzeer voor herkeurde WAO-ers die geen arbeidsongeschiktheidsuitkering meer krijgen. Doordat gemeenten de volledige financiële verantwoordelijkheid hebben gekregen voor de uitvoering van de bijstand

⁸ Dit hogere schuldniveau brengt met zich mee dat de rente-uitgaven permanent hoger zullen zijn dan in het oorspronkelijke houdbare pad en dat derhalve de lasten ervan mede worden gedragen door de toekomstige generaties.

(Wet Werk en Bijstand), is de prikkel voor een doelmatiger activeringsbeleid en een strengere controle op rechtmatigheid van verstrekte uitkeringen versterkt. De stijging van het aantal bijstandsuitkeringen blijft daardoor naar verwachting beperkt tot circa 30 000 personen in 2005 en 20 000 in 2006.

Het arbeidsongeschiktheidsvolume daalt naar verwachting zowel in 2005 als in 2006 met circa 30 000 personen. Door de wettelijke verlenging van de loondoorbetalingsperiode bij ziekte per 1 januari 2004 zullen in 2005 geen nieuw ontstane gevallen in de WAO instromen. Dit gebeurt pas weer in 2006. Ook structureel heeft de verlenging van de loondoorbetaling een neerwaarts effect op de instroom, omdat onder het oude regime in het eerste WAO-jaar weer circa 10% herstelt. Bovendien kan een gedragseffect optreden doordat werkgevers sterker financieel geprikkeld worden om zieke werknemers te reïntegreren. Het arbeidsongeschiktheidsvolume zal in 2005 en 2006 verder afnemen door herkeuringen van personen die jonger zijn dan 50 jaar op basis van het aangescherpte schattingsbesluit. Bij de geldende beleidsuitgangspunten wordt in 2006 de wet Werk en Inkomen naar Arbeidsvermogen ingevoerd. De WIA heeft in 2006 vooral effect op de instroom. Voor personen die in 2005 al in de WAO zitten, verandert er niets door introductie van het nieuwe stelsel. Doordat volgens de WIA personen die minder dan 35% arbeidsongeschikt zijn geen uitkering meer krijgen, is de instroom in 2006 lager dan in voorgaande jaren.

Vanaf 1 januari 2005 verloopt de financiering van ziekenhuizen en zelfstandige behandelcentra volledig via Diagnose-Behandel-Combinaties (DBC's). Een indeling in homogene types maakt zorgproducten onderling vergelijkbaar tussen ziekenhuizen waardoor concurrentie beter van de grond kan komen. Tevens geven DBC's ziekenhuizen meer inzicht in de kostenstructuur van de verschillende behandelingen. Vanaf 1 februari 2005 onderhandelen zorgverzekeraars voor hun verzekerden voor 10% van de DBC's over de kwaliteit, de hoeveelheid en de prijs.

In 2006 wordt de nieuwe zorgverzekeringswet ingevoerd (zie kader in paragraaf 1.2). Toepassing van risicoverevening tussen verzekeraars moet voorkomen dat risicoselectie voor de verzekeraars lonend is. Verzekeraars kunnen zich dan richten op hun eigenlijke rol in het nieuwe systeem: die van kritische zorginkoper. Hierdoor kan de doelmatigheid in de curatieve zorg verbeteren, indien aan een aantal voorwaarden is voldaan: transparante markten, de mogelijkheid van toetreding en toezicht op de mededinging. Voldoende informatie over kwaliteit en prijs van het zorgaanbod is nodig om te voorkomen dat de kwaliteit van de zorg minder wordt in een sterk concurrerende omgeving. Bij gebrek aan kwantitatief inzicht in de gedragseffecten van de stelselherziening, is bij de raming van de zorguitgaven in 2006 nog geen rekening gehouden met doelmatigheidswinst en/of extra productie. Waarschijnlijk zullen dergelijke effecten zich ook pas geleidelijk manifesteren.

Naar verwachting is dit en volgend jaar sprake van een overschrijding van het uitgavenkader uit het Hoofdlijnenakkoord met circa 2 mld euro. Dit is vooral het gevolg van de twee

additionele ombuigingspakketten sinds het Hoofdpijnenakkoord, die vooral dienden om structurele verslechtingen aan de inkomstenkant (onder meer door aanzienlijk hogere pensioenpremies, die aftrekbaar zijn voor de fiscale winst en het belastbaar inkomen) op te vangen.

Inkomsten

De lasten worden dit jaar met 2¼ mld euro verzwaaard en bij de geldende beleidsuitgangspunten volgend jaar met 1¼ mld euro. In de zienswijze van het kabinet is volgend jaar sprake van een lastenverlichting met 1 mld euro, vooral omdat het kabinet de zorgtoeslag ad 2¼ mld euro beschouwt als lastenverlichting (en niet als uitgavenverhoging). De endogene ontwikkeling van de belasting- en premieontvangsten blijft in 2005 naar verwachting achter bij de ontwikkeling van het (nominale) BBP, terwijl deze daar volgend jaar mee in de pas loopt. Per saldo stijgt de collectieve lastendruk (gecorrigeerd voor financieringsverschuivingen) in de raming met 0,1% BBP in 2005 en met 0,4% BBP in 2006.

De (endogene) opbrengst van de loon- en inkomstenheffing en van de premies werknemersverzekeringen blijft in beide ramingsjaren achter bij de nominale BBP-groei. Dat komt vooral door de verwachte daling van de arbeidsinkomensquote in beide jaren en door de verdere uitholling van de belastinggrondslag. In 2005 stijgen de, voor belasting- en premieheffing aftrekbare, pensioenpremies sterk. De hypotheekrenteaftrek stijgt, ondanks het drukkend effect van een dalende effectieve hypotheekrente, in beide jaren iets harder dan het BBP, door het naijlend effect van de woningprijsstijgingen uit het recente verleden op de hypotheekschuld. Bovendien blijft in 2005 de stijging van de opbrengst achter bij de stijging van de grondslag, doordat de inflatiecorrectie op de heffingskortingen en de lengte van de belastingschijven groter is dan de contractloonstijging.

De vennootschapsbelasting (exclusief gas) groeit in beide ramingsjaren endogeen wat harder dan het BBP. Spiegelbeeldig aan de ontwikkeling van de arbeidsinkomensquote zullen de winsten naar verwachting verbeteren. Dit werkt met enige vertraging door in de opbrengsten van de vennootschapsbelasting. Het effect van de verbeterde winstgevendheid op de belastingopbrengsten wordt gedempt door de naweeën van de ongunstige winstontwikkeling in de afgelopen jaren.

De BTW-ontvangsten staan in 2005 onder druk door de achterblijvende groei van de consumptieve bestedingen. In de raming voor 2006 is naast sterk groeiende investeringen in woningen sprake van een minder sterk achterblijvende groei van de particuliere consumptie en een gunstig pakketeffect, met relatief meer groei bij de onder het algemeen tarief vallende duurzame goederen, zodat de BTW-ontvangsten per saldo gelijke tred houden met de BBP-groei.

EMU-saldo en schuld

Ten opzichte van de MEV 2005 is sprake van een verbetering van het EMU-saldo met 0,4% BBP in 2004 en 0,6% BBP in 2005. Aan deze verbetering dragen vooral meevallende

rijksbelastingen, premies en niet-belastingmiddelen uit aardgas bij. Ook de collectieve uitgaven vallen in beide jaren mee: in 2004 is sprake van (incidentele) onderuitputting bij de uitgaven en in 2005 van meevallende rente-uitgaven in samenhang met de lage kapitaalmarktrente. Daar staat tegenover dat zich in 2004 en 2005 naar verwachting wederom een tegenvaller voordoet bij het vorderingensaldo van de lokale overheid.

Volgens de resultaten van een enquête door het ministerie van Financiën onder de lokale overheden komt het EMU-tekort van de lokale overheid in 2004 uit op 0,8% BBP. De situatie van grote EMU-tekorten bij de lokale overheid kan zich ook in 2005 en latere jaren blijven voordoen. De lokale overheden sturen op een sluitende begroting in baten-lasten-termen, wat niet samen hoeft te gaan met een EMU-saldo van nul. Bovendien lijkt de in het algemeen gunstige vermogenspositie van gemeenten voldoende ruimte te bieden om een negatief EMU-saldo langdurig vol te houden. In de huidige raming is verondersteld dat het tekort van de lokale overheid geleidelijk afneemt van 0,8% BBP in 2004 naar 0,6% BBP in 2005 en 0,5% BBP in 2006. Het verwachte aantrekken van de conjunctuur speelt daarbij een belangrijke rol: in lijn hiermee is verondersteld dat het grondbedrijf van gemeenten een langzaam herstel laat zien.

De EMU-schuldquote neemt sinds 2002 gestaag toe van ruim 52% BBP tot 58% BBP in 2005. Vooral in samenhang met het verwachte aantrekken van de conjunctuur zou de schuldquote volgend jaar kunnen stabiliseren. Daarmee blijft de schuldquote naar verwachting onder de EMU-schuldnorm van 60% BBP, al is de veiligheidsmarge sterk gereduceerd.

1.4 Slot

Door een combinatie van ongunstige externe ontwikkelingen en een gebrek aan interne flexibiliteit verloopt het groeiherstel in de eurolanden moeizaam. De BBP-groei in Nederland blijft nog achter bij het Europese gemiddelde, zodat de in 1993-1999 opgebouwde groeivoorsprong volgend jaar weer voor circa 40% zal zijn ingeleverd. Diverse tekenen wijzen wel op het nabije einde van de langdurige laagconjunctuur in de nationale economie. Wanneer de productiegroei verder aantrekt, kunnen de vruchten worden geplukt van het kabinetsbeleid ter versterking van de aanbodzijde van de economie.

De economische ontwikkeling in het eurogebied stelt teleur. Het conjunctureel herstel in de eerste helft van vorig jaar was nog steeds veel gematigder dan in de Verenigde Staten en in Azië. Ook viel daarna de economische groei scherp terug en zal dit en volgend jaar naar verwachting het conjuncturele groeiverlies van de afgelopen jaren nog niet worden ingelopen. Deze tegenvallende ontwikkeling valt niet alleen toe te schrijven aan de ongunstige wisselkoersbewegingen en de hoge olieprijs, maar komt vermoedelijk ook door minder flexibele marktstructuren en knellende elementen in de huidige verzorgingsstaat. Daardoor worden schokken moeizamer opgevangen en kansen gemist. Het streven naar betere economische prestaties is daarom vertaald in een Europese hervormingsagenda, die evenwel

maar met moeite wordt ingevuld en uitgevoerd door de lidstaten. Ook de naderende vergrijzing noopt tot fundamentele hervormingen.

Bij de afsluiting van dit Centraal Economisch Plan onderhandelen de eurolanden nog volop over aanpassing van de Europese begrotingsregels vastgelegd in het Verdrag van Maastricht en het Stabiteits- en Groeipact. Enige versoepeling van de begrotingsregels, zoals meer tijd om een te groot tekort te corrigeren, valt te rechtvaardigen. Dit geldt ook, zoals onder andere de recente Franse en Nederlandse ervaringen leren, voor meer nadruk op het vermijden van procyclisch begrotingsbeleid in economisch goede tijden. Gewaakt moet echter worden voor een verwatering van de begrotingsdiscipline. Naast monetair beleid gericht op prijsstabiliteit blijft prudent begrotingsbeleid in de eurolanden een noodzakelijke voorwaarde voor een betere en houdbare groeiprestatie op middellange termijn.

De Nederlandse economie groeit dit jaar naar verwachting wat minder dan het afgelopen jaar. De meeste indicatoren wijzen op een (verdere) terugval in de eerste maanden van het jaar. Het vertrouwen bij consumenten en ondernemers is nog steeds laag en exporteurs hebben last van de vertraging in de internationale handel en de slechte prijsconcurrentiepositie. Met een verwachte groei van 1% blijft Nederland voor het vijfde opeenvolgende jaar achter bij de gemiddelde groei in het eurogebied. In de raming ligt besloten dat de Nederlandse economie in de periode 2000-2006 gecumuleerd $3\frac{1}{2}\%$ minder snel groeit dan die in het eurogebied. Daarmee zou de in de periode 1993-1999 opgebouwde groeivoorsprong van in totaal $8\frac{1}{2}\%$ voor 40% teniet zijn gedaan.

Ondanks de voorziene terugval in de economische groei begin dit jaar zijn er tekenen zichtbaar van herstel later in het jaar. Vorig jaar is de winstgevendheid van bedrijven voor het eerst sinds 1995 gestegen en is de bezettingsgraad in de industrie wat opgelopen. Hierdoor kwam een eind aan een jarenlange daling van de investeringsquote. Voor de winstgevendheid wordt dit en volgend jaar een forse verdere verbetering verwacht en ook de investeringsquote loopt in de raming geleidelijk op. De arbeidskosten per eenheid product zijn vorig jaar met 2% gedaald, dankzij de ingezette loonmatiging en het, conjunctureel bepaalde, herstel van de arbeidsproductiviteit. Het is aan de appreciatie van de euro te wijten dat Nederlandse exporteurs toch nog werden geconfronteerd met een verdere verslechtering van hun prijsconcurrentiepositie. Dat geldt in mindere mate ook nog voor dit jaar, maar bij een constante eurokoers en de geraamde gematigde loonontwikkeling kan de prijsconcurrentiepositie volgend jaar wat verbeteren. Ook op de arbeidsmarkt lijkt het dieptepunt bijna gepasseerd. Diverse voorlopende indicatoren laten een verbetering zien. In de loop van het jaar zal waarschijnlijk een einde komen aan de daling van de werkgelegenheid en volgend jaar zal de werkloosheid weer kunnen afnemen.

Een belangrijk risico voor het geprojecteerde groeiherstel ligt bij het renteniveau op de kapitaalmarkt. Wanneer de lange rente beduidend sneller stijgt dan nu in de raming besloten ligt, kan de economische groei duidelijk lager uitkomen. Anderzijds kan de dynamiek van de binnenlandse bestedingen in Europa wat krachtiger blijken dan geraamd, met positieve

consequenties voor de BBP-groei. Andere belangrijke onzekerheden liggen met name bij de wisselkoers en de olieprijs, die ook in de afgelopen jaren voor verrassingen hebben gezorgd.

Nederland heeft de afgelopen jaren duidelijk voortgang geboekt bij de oplossing van een aantal structurele problemen. De instroom in de WAO daalde van 100 000 in 2000 naar 60 000 in 2004, met name door sterkere (financiële) prikkels bij zowel werknemers als werkgevers via de wet Verbetering Poortwachter en de premiedifferentiatie in de WAO (PEMBA). Het aantal personen met een bijstandsuitkering is in 2004 maar weinig opgelopen, ondanks de sterke stijging van de werkloze beroepsbevolking. Door de nieuwe budgetteringssystematiek hebben gemeenten een groter financieel belang gekregen bij het beperken van het aantal bijstandsuitkeringen. Blijkens de meevallende volumestijging beschikten ze kennelijk over tot dan toe onbenutte mogelijkheden om dat te bewerkstelligen. Verder hebben sociale partners de afgelopen jaren afspraken gemaakt om VUT-regelingen om te zetten in actuaireel faire prepensioenregelingen. Hierdoor is de financiële prikkel op vervroegd uittreden aanzienlijk gereduceerd, wat de arbeidsparticipatie van ouderen stimuleert. Het afschaffen van de fiscale voordelen voor VUT en prepensioen zal dit proces versnellen.

Bij een vermindering van de toegang tot arbeidsongeschiktheidsregelingen en VUT kan druk ontstaan op de WW als alternatieve uittreedroute voor oudere werknemers. Aanvullende maatregelen zijn nodig om dat tegen te gaan. In afwachting van een advies van de SER over hervorming van de WW bestaat momenteel nog geen duidelijkheid welke maatregelen zullen worden getroffen.

Hoewel de pensioenfondsen beslist nog niet in veilige haven zijn aanbeland, zijn wel de nodige herstelmaatregelen genomen. De veerkracht van het pensioenstelsel is toegenomen door de brede overgang op voorwaardelijk geïndexeerde middelloonsystemen. Als zich geen nieuwe tegenvallers voordoen, zijn verdere premiestijgingen niet waarschijnlijk. De nu bereikte hoge premieniveaus zullen echter nog wel geruime tijd noodzakelijk blijven om de dekkingsgraad op het gewenste niveau terug te brengen.

Diverse stelselwijzigingen, zoals de nieuwe zorgverzekering en de levensloopregeling, beogen niet alleen de economische structuur te verbeteren, maar ook de keuzevrijheid van burgers te vergroten. Burgers moeten hierdoor meer dan voorheen zelf informatie verzamelen en complexe beslissingen nemen. Dat stelt hen wel in staat op maat gesneden regelingen te treffen die meer overeenkomen met individuele voorkeuren dan de oude collectieve regelingen.

Na de overschrijding van de 3%-norm van het Verdrag van Maastricht in 2003 laten de overheidsfinanciën inmiddels weer een verbetering zien. Indien de conjunctuur volgens verwachting aantrekt, daalt het EMU-tekort volgend jaar tot 1,7% BBP. Het feitelijke EMU-saldo kan de komende jaren nog verder verbeteren wanneer het conjuncturele groeiverlies van de afgelopen jaren wordt ingelopen.

Het in Europees verband maximaal toegestane structurele tekort van 0,5% BBP wordt in de raming bijna gehaald. Daarbij past de kanttekening dat de meeste ombuigingen en lastenverzwaringen in het begin van de kabinetsperiode zijn gerealiseerd en dat voor 2006-2007 netto geen saldobeperkende maatregelen meer worden voorzien. Dit betekent dat het structurele saldo na 2005 niet verder verbetert en ook in 2007 naar verwachting een klein tekort zal laten zien. Daarmee is in deze kabinetsperiode geen sprake van netto aflossing van staatsschuld in een tempo dat vereist is om de collectieve kosten van de vergrijzing te zijner tijd te kunnen opvangen zonder nieuwe lastenverzwaringen of uitgavenbeperkingen.

Na een historisch lange periode van laagconjunctuur lijkt de Nederlandse economie komend jaar de weg omhoog weer in te slaan. Bij de geraamde groeicijfers blijft het productieniveau volgend jaar nog wel duidelijk onder het potentiële niveau, dat wil zeggen het houdbare niveau van productie dat bereikt kan worden gegeven de productiestructuur, de stand van de technologie en de beschikbare productiefactoren (arbeid en kapitaal). Om te komen tot een evenwichtige benutting van het productiepotentieel is een verder herstel van de concurrentiepositie noodzakelijk, waarbij ook de vruchten kunnen worden geplukt van het kabinetsbeleid dat in de afgelopen jaren de aanbodzijde van de economie heeft versterkt.

2 De internationale conjunctuur

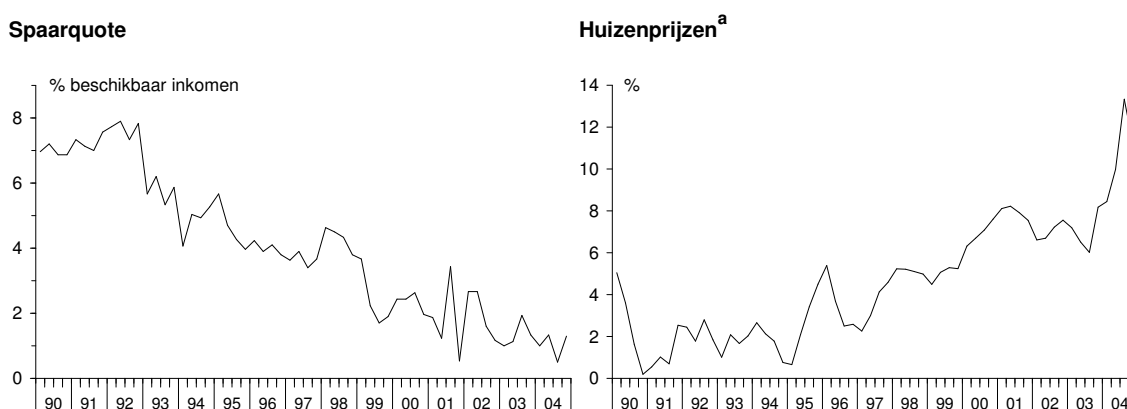
2.1 Productie, bestedingen, arbeidsmarkt en overheidsfinanciën

De mondiale economie presteerde vorig jaar uitstekend. De economische groei was de hoogste in twintig jaar, de werkloosheid daalde en de inflatie bleef laag. Schaduwkant was het verder oplopen van de betalingsbalansonevenwichtigheden. In het lopende jaar zal de mondiale economische groei wat verminderen door de hoge olieprijs en een minder expansief macro-economisch beleid. Desondanks is ook dit jaar er één met op mondiaal niveau bovengemiddelde groei. In het eurogebied zal mede door de sterkere euro de groei echter opnieuw gematigd zijn. Voor 2006, wanneer de olieprijs naar verwachting daalt, loopt mondiaal de geprojecteerde BBP-groei weer op. Dit geldt ook voor het eurogebied, waar naar verwachting de productie groeit met 2½% en de werkloosheid daalt tot 8½% van de beroepsbevolking.

2.1.1 Verenigde Staten

De Amerikaanse economische groei liep vorig jaar op tot 4,4%, de hoogste groei sinds 1999. Dit kwam voor een groot deel door het expansieve macro-economische beleid. Daarnaast werden de vruchten geplukt van kostenbesparingen en concentratie op kernactiviteiten die het Amerikaanse bedrijfsleven heeft doorgevoerd in reactie op de overinvesteringen van eind jaren negentig, de recessie van 2000-2001 en de daaropvolgende boekhoudschandalen. Door deze herstructureringen zijn de balansposities en de winstgevendheid van bedrijven sterk verbeterd. Hierdoor, en door het aantrekken van de vraag, stegen de bedrijfsinvesteringen fors (ruim 10%). Ook de particuliere consumptie zat, ondanks hogere energieprijzen, duidelijk in de lift. Dit kwam door belastingverlagingen, lagere hypotheeklasten, meer werkgelegenheid en minder besparingen. De spaarquote daalde tot een diepterecord van 1% van het beschikbare inkomen, vooral in reactie op de duidelijke toename van de gezinsvermogens door de explosieve stijging

Figuur 2.1 Spaarquote van gezinnen en huizenprijzen in de Verenigde Staten, 1990-2004

^a Mutaties ten opzichte van dezelfde periode in voorafgaand jaar, in procenten.

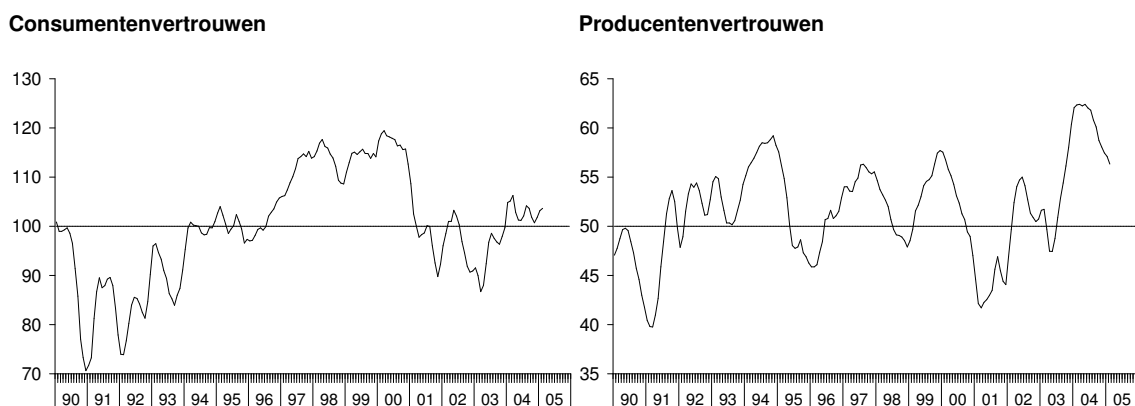
Bronnen: Bureau of Economic Analysis en Office of Federal Housing Enterprise Oversight.

van de huizenprijzen (figuur 2.1). Mede door het soepele monetaire beleid en lage hypotheekrentes waren de huizenprijzen in het derde kwartaal 13% hoger dan een jaar eerder, de grootste nominale stijging in 25 jaar; sinds 1997 zijn de Amerikaanse huizenprijzen in totaal met meer dan 60% gestegen.

De uitvoergroei was in 2004 merkbaar hoger dan in het voorafgaande jaar door de sterkere economische groei elders in de wereld en doordat de zwakkere dollar een einde maakte aan het sterke marktverlies van de voorgaande jaren. Door de uitbundige binnenlandse vraag werd de uitvoergroei echter opnieuw overvleugeld door de invoergroei. Daardoor, en door de fors hogere olieprijs, steeg het tekort op de Amerikaanse lopende rekening tot de recordhoogte van 5,6% BBP. De Amerikaanse uitvoer is veel kleiner dan de invoer, zodat de uitvoer aanzienlijk sterker moet toenemen dan de invoer om het tekort op de lopende rekening te verminderen. Zo is bijvoorbeeld bij een toename van de invoer van goederen en diensten met 5% een uitvoerstijging van meer dan 8% nodig om het tekort te verminderen. In paragraaf 2.3.2 wordt hier nader op ingegaan.

In het afgelopen jaar nam het aantal banen voor het eerst sinds 2001 toe. Doordat in het bedrijfsleven verder werd geherstructureerd, was de werkgelegenheidsstijging echter bescheiden (1%) en daalde het werkloosheidspercentage slechts met 0,5%-punt. Opvallend was dat in tegenstelling tot eerdere fases van opgaande conjunctuur de arbeidsmarktparticipatie verder verminderde. De verwerkende industrie valt op wat betreft de ontwikkeling van de werkgelegenheid in de afgelopen jaren: daar is in vijf jaar tijd het aantal banen met bijna een vijfde afgenomen. Een conjuncturele omslag in de groei van de totale werkgelegenheid gaat gewoonlijk gepaard met een sterke afvlakking van de arbeidsproductiviteitsstijging. In de Verenigde Staten bleef deze in 2004 echter spectaculair hoog; zo nam in de marktsector de productiviteit per gewerkt uur toe met 4%.

Tabel 2.1 Kerngegevens Verenigde Staten, 2002-2006					
	2002	2003	2004	2005	2006
	mutaties per jaar in %				
Bruto binnenlands product (volume)	1,9	3,0	4,4	3¼	3½
Particuliere consumptie	3,1	3,3	3,8	3¼	3¼
Overheidsconsumptie	4,0	2,9	1,7	1½	1¾
Bruto investeringen	- 3,1	4,5	9,0	6½	5½
Voorraadvorming (% BBP)	0,5	- 0,1	0,4	0	¼
Binnenlandse bestedingen	2,5	3,3	4,8	3½	3¾
Uitvoer goederen en diensten	- 2,3	1,9	8,5	8¼	9¼
Invoer goederen en diensten	3,4	4,4	9,9	8	8½
Consumentenprijs	1,6	2,3	2,7	2¼	2
	niveaus in %				
Werkloosheid (% totale beroepsbevolking)	5,8	6,0	5,5	5¼	5
Vorderingensaldo totale overheid (% BBP)	- 3,8	- 4,6	- 4,4	- 4¼	- 4¼
Saldo lopende rekening (% BBP)	- 4,5	- 4,8	- 5,6	- 5¾	- 5¾

Figuur 2.2 Consumenten- en producentenvertrouwen in de Verenigde Staten^a, 1990-2005

^a Driemaands voortschrijdend gemiddelde.

De vooruitzichten voor de Amerikaanse economische groei zijn gunstig. De positieve ontwikkeling aan de aanbodkant speelt daarbij een belangrijke rol: zowel de trendmatige productiviteit, als de kapitaalgoederenvoorraad en de beroepsgeschikte bevolking neemt markant toe. De BBP-groei wordt geraamd op 3¼% in 2005 en 3½% in 2006. De vertraging na de hoge groei in 2004 vloeit voort uit het geleidelijk beëindigen van het soepele monetaire beleid, de geprojecteerde stijging van de kapitaalmarktrentes, het ontbreken van nieuwe belastingverlagingen en het verwachte einde aan de daling in de spaarquote van gezinnen. Voor 2005 komt daar bovenop de negatieve doorwerking van de hoge olieprijs, de zwakkere economische groei in belangrijke afzetgebieden en het vervallen van de vervroegde investeringsaftrek voor bedrijven.

De projectie van een licht zwakkere economische groei is in overeenstemming met beschikbare vooruitlopende indicatoren. Zo is het producentenvertrouwen wat teruggelopen sinds midden vorig jaar en is de door de OESO berekende *leading indicator* zwak. Het aantal in aanbouw genomen woningen wijst er op dat de investeringen in woningen minder sterk zullen toenemen. Ook voor de bedrijfsinvesteringen en de particuliere consumptie taant naar verwachting de groei tijdelijk. De uitvoergroei kan over de projectieperiode echter versnellen als gevolg van de door de zwakkere dollar verbeterde concurrentiepositie. De werkgelegenheid neemt naar het zich laat aanzien opnieuw toe en de werkloosheid daalt verder. Ondanks de wat zwakkere groei van de binnenlandse bestedingen en de geraamde daling van de olieprijs zal het tekort op de lopende rekening naar verwachting stabiliseren op het vorig jaar bereikte recordniveau.

Het vorderingentekort van de totale overheid is dankzij de opgaande conjunctuur in 2004 licht gedaald, tot 4,4% BBP. Dit is nog altijd duidelijk hoger dan het gemiddelde tekort van het eurogebied. In de voorgaande drie jaar was het Amerikaanse tekort flink opgelopen door de zwakke economische groei, forse belastingverlagingen, de trendmatige stijging van de zorguitgaven en de structurele verhoging van de defensie-uitgaven. De Amerikaanse regering

Individuele pensioenrekeningen lossen Amerikaans pensioenprobleem niet op

Het Amerikaanse stelsel van sociale verzekeringen (*Social Security*) keert inkomensafhankelijke ouderdomspensioenen, nabestaandenpensioenen en arbeidsongeschiktheidsuitkeringen uit. De pensioengerechtigde leeftijd was 65 jaar, maar wordt momenteel geleidelijk verhoogd tot 67 jaar in 2027. Voor tweederde van de gepensioneerden is het staatspensioen de belangrijkste bron van inkomsten. Een deel van de loonbelasting (12,4% van het brutoloon) is expliciet bedoeld voor de financiering van deze uitkeringen en is daarmee vergelijkbaar met de Nederlandse volksverzekeringspremies. Momenteel zijn de Amerikaanse premie-inkomsten hoger dan de pensioenuitgaven en wordt het overschot door het staatspensioenfonds (*Social Security Trust Fund*) belegd in staatsobligaties.

Hoewel in mindere mate dan Europa en Japan krijgen ook de Verenigde Staten in de komende jaren te maken met vergrijzing. Hierdoor zullen volgens het onafhankelijke *Congressional Budget Office* bij ongewijzigde premies en uitkeringsrechten in 2020 de uitgaven van het sociale stelsel de inkomsten gaan overtreffen en zal in 2052 het in eerdere jaren opgebouwde vermogen verdwenen zijn. Om over de komende 75 jaar uitgaven en inkomsten in evenwicht te brengen is nu een belastingverhoging met circa 2%-punt nodig of moeten de uitkeringen na 2052 met circa een kwart worden verlaagd.

De Amerikaanse regering heeft aangegeven dat hervorming van het stelsel voor haar een topprioriteit is. Een concreet regeringsvoorstel is nog niet gepubliceerd, maar de regering is voorstander van gedeeltelijke vervanging van de huidige collectieve regeling door individuele pensioenrekeningen. Deze "privatisering" heeft veel aandacht gekregen, hoewel het niet nieuw is; zo heeft Zweden eind jaren negentig individuele rekeningen voor de aanvullende pensioenen ingevoerd waarbij werknemers zelf kunnen kiezen hoe zij beleggen.

Invoering van Amerikaanse individuele pensioenrekeningen betekent op de eerste plaats een overheveling van het beleggingsrisico van de overheid/belastingbetaler naar het individu. Het betekent ook een andere beleggingsmix voor de weggezette middelen: momenteel wordt uitsluitend in overheidsobligaties belegd, na invoering zal gedeeltelijk in aandelen kunnen worden belegd. Het gevaar bestaat dat in de huidige discussie over de stelselwijziging het effect hiervan op de hoogte van de uitkering en de te betalen premies overschat wordt.^a Ook kan invoering invloed hebben op het arbeidsaanbod. Het arbeidsaanbod zou kunnen toenemen doordat individuele verplichte pensioenbesparingen minder negatief uitwerken op het arbeidsaanbod dan de collectieve belastingen. Mogelijk is er ook een invloed op het spaargedrag, doordat individuen zich meer bewust worden van de noodzaak van voldoende besparingen voor de oude dag.

Tenslotte leidt invoering van individuele pensioenrekeningen in de Verenigde Staten op korte termijn tot een groter tekort voor de overheid (doordat minder premies binnenkomen) en op langere termijn tot een kleiner tekort (doordat de collectieve pensioenuitkeringen omlaag gaan). De feitelijke uitstaande overheidsschuld zal er door toenemen, maar het is nog maar de vraag of deze toename de Amerikaanse kapitaalmarktrentes zal verhogen. Tegenover de hogere feitelijke overheidsschuld staat immers een kleinere impliciete overheidsschuld doordat de pensioenverplichtingen van de overheid minder sterk toenemen.

Invoering van individuele pensioenrekeningen heeft op zich nauwelijks effect op het budgettaire pensioenprobleem. Om dit op te lossen blijft premieverhoging en/of uitkeringsverlaging nodig. Dit laatste zou kunnen gebeuren, zoals de regering voorstaat, door opgebouwde pensioenrechten te koppelen aan de prijsstijging en niet langer aan de hogere loonstijging.

^a E.M. Gramlich, Rules for Assessing Social Security Reform, toespraak tijdens the Retirement Research Consortium Annual Conference, 12 augustus 2004, www.federalreserve.gov.

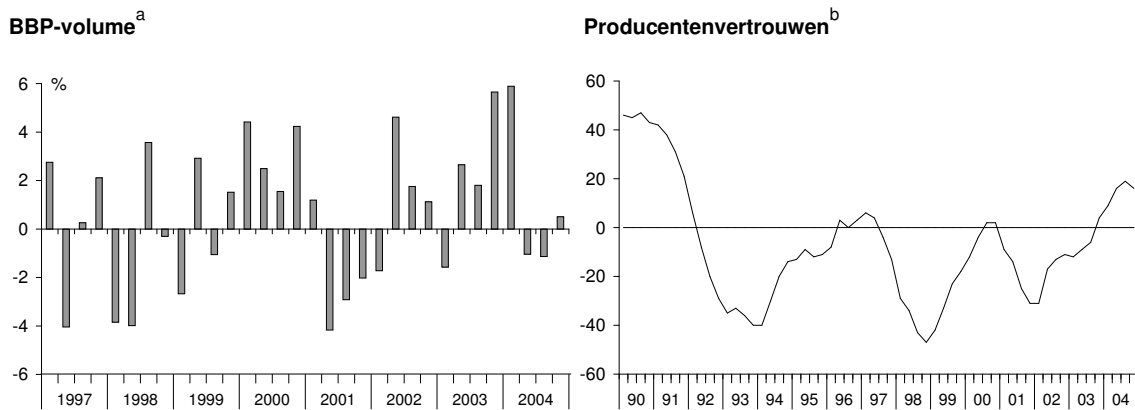
streeft er naar om het federale tekort in de komende vier jaar te halveren. Analyses van het onafhankelijke *Congressional Budget Office* (CBO) wijzen er op dat daarvoor aanvullend beleid nodig is, temeer daar de regering er ook naar streeft om tijdelijke belastingverlagingen permanent te maken. Daar komt bij dat de vergrijzing al in de komende tien jaar zal leiden tot hogere uitgaven. Volgens het CBO nemen de uitgaven voor medische en sociale voorzieningen toe met 2%-punt BBP tot 2015. Deze gevolgen van de vergrijzing hebben er aan bijgedragen dat de regering hervorming van de sociale zekerheid hoog op de politieke agenda heeft gezet (zie kader over het Amerikaanse pensioenprobleem).

2.1.2 Japan

De Japanse economische groei liep vorig jaar op tot 2,6%, de hoogste groei sinds 1996.⁹ Dit kwam vooral door de sterke uitvoergroei, met name naar China, dat de Verenigde Staten verdrong als belangrijkste handelspartner. Daarnaast was van belang dat het Japanse bedrijfsleven door eerder doorgevoerde herstructureringen aan kracht heeft gewonnen, waardoor, net als in het voorgaande jaar, sprake was van een duidelijke toename van de bedrijfsinvesteringen. Verder krabbelde de particuliere consumptie wat op, doordat de economische groei gepaard ging met enige verbetering op de arbeidsmarkt en doordat consumenten hun spaarquote verder verlaagden.

Tabel 2.2 Kerngegevens Japan, 2002-2006		2002	2003	2004	2005	2006
		mutaties per jaar in %				
Bruto binnenlands product (volume)		- 0,3	1,4	2,6	1	2
Particuliere consumptie		0,5	0,2	1,5	¾	1½
Overheidsconsumptie		2,6	1,2	2,6	2	2
Bruto investeringen		- 5,7	0,9	1,8	1¼	1¾
Voorraadvorming (% BBP)		- 0,2	0,2	0,1	0	0
Binnenlandse bestedingen		- 1,0	0,7	1,9	1	1¾
Uitvoer goederen en diensten		7,3	9,1	14,3	6¼	7
Invoer goederen en diensten		1,3	3,8	9,2	6¾	6¼
Consumentenprijs		- 0,9	- 0,3	0,0	0	¼
		niveaus in %				
Werkloosheid (% totale beroepsbevolking)		5,4	5,3	4,7	4½	4¼
Vorderingensaldo totale overheid (% BBP)		- 7,9	- 7,7	- 6,5	- 6½	- 6½
Saldo lopende rekening (% BBP)		2,8	3,2	3,7	3¾	4

⁹ Het Japanse statistische bureau is in de Nationale rekeningen voor volume- en prijsmutaties overgestapt op berekeningen op basis van een voortschrijdend basisjaar; eerder vonden de berekeningen plaats op basis van een vast basisjaar. Onder andere de Verenigde Staten, Canada, Verenigd Koninkrijk en Nederland hadden deze stap al eerder gezet. Bestedingen waarvan de prijs sterk daalt, zoals computers, hebben in de nieuwe benadering een kleiner effect op de BBP-volumegroei. Door deze wijziging is de Japanse BBP-volumegroei met 1%-punt neerwaarts herzien voor zowel 2003 als 2004. Deze statistische herziening heeft geen consequenties voor (de raming van) de wereldhandel.

Figuur 2.3 Economische groei en producentenvertrouwen Japan, 1990-2004

^a Volumemutaties ten opzichte van de voorgaande periode, op jaarbasis in procenten.

^b Tankan-enquête, diffusie-index voor grote bedrijven.

Het gunstige jaar-op-jaar groeicijfer versluiert echter het stokken van het conjuncturele herstel na de sterke groei in het eerste kwartaal (figuur 2.3). In de twee daaropvolgende kwartalen nam het BBP zelfs af. Dit kwam ten dele doordat de vraag vanuit de rest van Azië afzwakte. Een mogelijke tweede verklaring is de afvlakking in de mondiale productcyclus in de consumentenelektronica. Daarnaast werden binnenlandse bestedingen gedrukt door een forse aardbeving en een record aantal tyfonen. Tenslotte wijst het stokken van de groei er vermoedelijk op dat de ernstige economische problemen van de jaren negentig nog niet volledig zijn overwonnen. Dit blijkt ook uit het feit dat het bedrijfskrediet nog steeds afneemt en de grondprijzen nog steeds dalen. Daarom, en vanwege het afvlakken van de economische groei elders in de wereld, valt de BBP-groei in 2005 naar verwachting terug tot 1%. Ook een rol speelt de verslechtering van de Japanse prijsconcurrentie door de appreciatie van de yen ten opzichte van de Amerikaanse dollar en de Aziatische valuta die aan de dollar gekoppeld zijn. In 2006 loopt de groei naar verwachting op tot 2% door voortgang bij de structurele aanpassingen van de Japanse economie en een sterkere toename van de internationale vraag naar Japanse producten.

Door een daling in het arbeidsaanbod - de vergrijzing is in Japan al merkbaar en de immigratie is verwaarloosbaar - is de historisch gezien gematigde economische groei in 2005 en 2006 naar verwachting voldoende voor enige daling in de werkloosheid. De groei is echter onvoldoende om het begrotingstekort merkbaar te verminderen. Het Japanse begrotingstekort wordt geraamd op 6½% BBP in 2005, verreweg het grootste tekort van de G7-landen. Verdere vermindering van de weinig productieve overheidsinvesteringen en verhoging van de belastingen vormen de belangrijkste ingrediënten voor een echte vermindering van het tekort. Probleem voor de Japanse autoriteiten daarbij is dat zij willen voorkomen dat deze maatregelen het tere conjuncturele herstel om zeep helpen.

2.1.3 Opkomende economieën

In de opkomende economieën versnelde vorig jaar de economische groei tot bijna 7%, de hoogste groei van de afgelopen kwart eeuw. Verdere integratie in de wereldeconomie en een grotere rol voor het marktmechanisme zijn de belangrijkste redenen voor deze hoge groei. Prudent monetair en begrotingsbeleid schiep in de meeste landen de noodzakelijke voorwaarde voor de uitstekende groeiprestatie. Verder ging een positief effect uit van het aantrekken van de conjunctuur in de hoogontwikkelde landen, in het bijzonder in de Verenigde Staten.

Binnen de opkomende economieën sprong China er uit met een BBP-groei van 9,5% in 2004. Hoewel de autoriteiten maatregelen namen om oververhitting te voorkomen, was de groei toch wat sterker dan in het voorgaande jaar. Daarbij moet worden aangetekend dat de BBP-informatie niet erg betrouwbaar is en dat voor 2004 de groei vermoedelijk is onderschat. De investeringsgroei was met circa 20% opnieuw spectaculair. Het aandeel van de investeringen in het BBP is extreem hoog: even boven de 40%; voor een beperkt deel vloeit dit voort uit de buitenlandse directe investeringen (circa 5% BBP). Nog uitzonderlijker was de toename van het uitvoervolume met 27%. Daarmee ontwikkelde China zich verder als de industriële werkplaats van de wereld en liep het Chinese aandeel in de wereldhandel op tot 7%, vier keer zo hoog als vijftien jaar geleden.¹⁰ Het overschot op de lopende rekening bleef echter relatief beperkt doordat tegelijkertijd een fenomenale stijging van de invoer plaatsvond.

In de loop van het afgelopen jaar is de economische groei licht afgezwakt en deze ontwikkeling zet zich naar verwachting voort. Desondanks blijft in de komende jaren de economische groei historisch en internationaal gezien hoog. Voor 2005 en voor 2006 wordt een BBP-groei van 8% geprojecteerd. China heeft door het grote reservoir aan onderbenutte arbeidskrachten, vooral op het platteland, de mogelijkheid om sterk te groeien. Tegelijkertijd is er de noodzaak om sterk te groeien om grote sociale spanningen door werkloosheid en inkomensverschillen te voorkomen. Dit betekent dat er ook de noodzaak is om door te gaan met de liberalisering van de Chinese economie.

Ook voor de rest van opkomend Azië was het afgelopen jaar in economisch opzicht zeer positief. Vooral de Aziatische nieuwe industrielanden (Taiwan, Singapore, Zuid-Korea en Hong Kong) kregen een impuls door de krachtige vraag vanuit China en de Verenigde Staten. Hong Kong profiteerde bovendien van zijn rol als doorvoerhaven van Chinese producten (95% van de uitvoer van Hong Kong is wederuitvoer). Ook de Indiase industrie en dienstensectoren waren het afgelopen jaar zeer dynamisch, terwijl de Indiase uitvoer sterk toenam. De groeiende betekenis van India voor de wereldeconomie kwam onlangs tot uitdrukking door haar eerste deelname aan een G7-bijeenkomst.

¹⁰ Zie verder het kader over de Chinese buitenlandse handel in de *Macro Economische Verkenning 2004*, ook beschikbaar via www.cpb.nl/nl/cepmv/alle_kaders.html.

Tabel 2.3 BBP-volume opkomende economieën, 2002-2006						
	Aandelen in wereld BBP ^a	2002	2003	2004	2005	2006
	%	mutaties per jaar in %				
Opkomende economieën	48,0	4,6	6,3	7,0	6	6¼
Azië	27,1	6,4	7,1	7,6	6½	6¾
China	12,6	8,3	9,1	9,5	8	8
Nieuwe industrielanden	3,3	5,0	3,1	5,6	4	4¼
Overige landen	11,2	4,8	6,6	6,1	5¾	6½
Latijns Amerika	7,6	– 0,3	3,0	5,5	3¾	4
Transitielanden	7,1	4,8	6,1	6,9	5¾	6
Nieuwe EU-lidstaten	1,9	2,5	3,8	4,8	4½	4½
Overige landen	5,2	5,6	6,9	7,7	6¼	6¼
Afrika en Midden Oosten	6,2	3,4	5,1	4,8	5	5¼

^a Op basis van koopkrachtpariteiten 2003.

De geraamde afzwakking van de Chinese en Amerikaanse economische groei dempt naar verwachting de productiegroei van de nieuwe Aziatische industrielanden in 2005. Daarbij komt mogelijk een negatief pakketeffect bij de uitvoer. Elektronische producten vormen circa een derde van de totale uitvoer en de productspecifieke cyclus van deze producten piekte vermoedelijk in de eerste helft van het afgelopen jaar. De extreme tsunami-ramp van eind 2004 zal naar verwachting geen merkbaar effect hebben op de economische groei van opkomend Azië als geheel omdat de getroffen regio's slechts een klein deel vormen van het gehele gebied. Bovendien wordt in de getroffen regio's het negatieve effect op het buitenlandse toerisme en op de productie gedeeltelijk gecompenseerd door extra overheidsuitgaven voor herstelwerkzaamheden aan de infrastructuur.

In Latijns-Amerika trok de economische groei vorig jaar nog verder aan. De BBP-groei wordt geschat op 5,5%; twee jaar eerder daalde het BBP nog licht. Mede door de hogere grondstoffenprijzen was er een overschot op de lopende rekening, net als in het voorgaande jaar; in de jaren tachtig en negentig was het saldo op de lopende rekening nog chronisch negatief. Overheden gingen prudent om met de hogere inkomsten door de sterkste economische groei sinds 1997 en dit resulteerde in kleinere overheidstekorten. Het vertrouwen van financiële marktpartijen nam mede hierdoor toe en dit kwam tot uitdrukking in een verdere daling van het renteververschil met de Verenigde Staten.

De huidige flexibele wisselkoerssystemen en de afgenomen begrotingstekorten verkleinen de kans op herhaling van de economische crisis van 2001-2002. Daarmee is voldaan aan belangrijke voorwaarden voor het aanhouden van een substantiële economische groei in de projectieperiode.

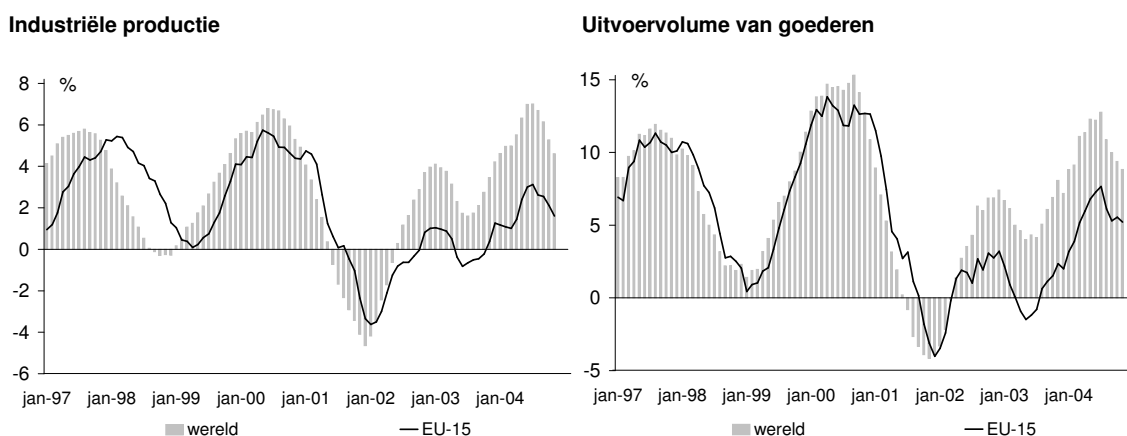
De economische groei van Rusland en de overige olieproducerende landen van de voormalige Sovjet-Unie werd vorig jaar opgestuwd door meer uitvoer van olie. Bovendien sijnpeelde de ruilvoetwinst van de hogere prijzen van olie, kolen en metalen door in de binnenlandse bestedingen. In de Oekraïne kwam de economische groei uit boven de 10%, mede door een uitstekende graanoogst. Ook Turkije, sinds vorig jaar officieel kandidaat-lidstaat van de Europese Unie, kende een uitstekende economische prestatie. Niet alleen was de economische groei opnieuw hoog, maar ook daalde de inflatie in de loop van het jaar tot onder de 10% en werd bovendien vooruitgang geboekt bij de sanering van de overheidsfinanciën. Naar verwachting zullen deze transitielanden ook in de komende jaren een robuuste economische groei laten zien.

2.1.4 Europa

Extra tegenwind in de vorm van hogere olieprijsen droeg er aan bij dat voor het eurogebied het economische herstel niet doorzette in de tweede helft van het afgelopen jaar. In die periode nam het BBP-volume slechts met 0,6% toe ten opzichte van de voorgaande periode, duidelijk minder dan de toename van 1,1% in het eerste halfjaar. Ook de groei van de uitvoer en van de industriële productie vielen duidelijk terug (figuur 2.4).

Ondanks deze recente terugval was voor het gehele jaar genomen de economische groei duidelijk hoger dan in het voorgaande jaar. Het BBP-volume nam toe met 2,0% in 2004, tegen slechts 0,5% in 2003.¹¹ Vooral de uitvoer zwengelde de groei aan. Weliswaar verslechterde de prijsconcurrentiepositie door de sterkere euro, maar het negatieve effect hiervan op de uitvoer was beperkt in vergelijking met het positieve effect van de sterkere economische groei elders. De sterke uitvoergroei werkte door op de investeringen die lichtjes toenamen na twee jaren van daling. Overigens is het investeringsherstel opvallend beperkt in het licht van het aantrekken

Figuur 2.4 Industriële productie en uitvoer, 1997-2004^a

^a Twaalfmaands mutaties.

¹¹ Het grotere aantal werkdagen, met name in Duitsland, droeg bij aan de economische groei in 2004. Het effect hiervan op de BBP-groei van het eurogebied wordt geschat op 0,2%.

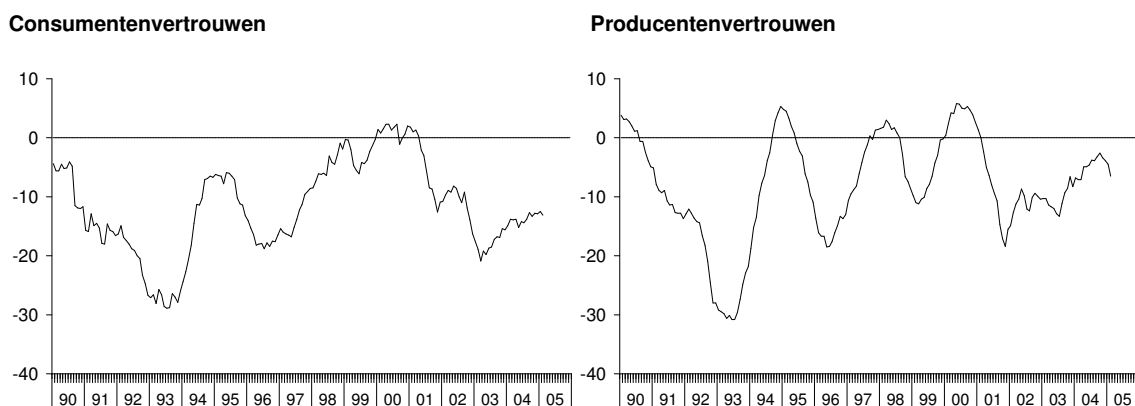
Tabel 2.4 Kerngegevens eurogebied, 2002-2006					
	2002	2003	2004	2005	2006
	mutaties per jaar in %				
Bruto binnenlands product (volume)	0,9	0,5	2,0	1¾	2½
Particuliere consumptie	0,7	1,0	1,2	1¾	2½
Overheidsconsumptie	3,1	1,6	1,6	1½	1½
Bruto investeringen	– 2,4	– 0,4	1,3	3¼	4
Voorraadvorming (% BBP)	– 0,1	0,3	0,7	0	0
Binnenlandse bestedingen	0,4	1,2	2,0	2	2½
Uitvoer goederen en diensten	2,0	0,1	6,0	4¼	6¼
Invoer goederen en diensten	0,7	1,8	6,3	5¼	6¾
Consumentenprijs (HICP)	2,3	2,1	2,1	1¾	1½
	niveaus in %				
Werkloosheid (% totale beroepsbevolking)	8,4	8,9	8,9	9	8½
Vorderingensaldo totale overheid (% BBP)	– 2,4	– 2,7	– 2,8	– 2¾	– 2½
Saldo lopende rekening (% BBP)	0,8	0,4	0,5	½	¾

van de vraag, het relatief hoge winstniveau en de lage rentestanden. De particuliere consumptie versnelde in het afgelopen jaar nauwelijks voor het eurogebied als geheel, ondanks de markante verbetering van gezinsvermogens in sommige eurolanden door forse stijgingen in de huizenprijzen. Behalve door het negatieve effect van de hogere olieprijs op het beschikbare inkomen bleef de consumptie mogelijk zwak door het negatieve korte-termijneffect van structurele hervormingen, vooral in Duitsland.

Afgelopen jaar was nog geen sprake van herstel op de arbeidsmarkt. De werkgelegenheid nam in personen gemeten nauwelijks toe en de werkloosheid was stabiel op het hoge niveau van bijna 9% van de beroepsbevolking. Mogelijk was de werkgelegenheidstoename in uren sterker dan in personen. De jongste conjunctuurgolf wordt gekenmerkt door een opmerkelijk sterke schommeling in het aantal gewerkte uren per persoon. Zo nam in 2003 de werkgelegenheid in personen toe met 0,1%, terwijl het aantal gewerkte uren met 1% afnam. De sterke schommeling in het aantal gewerkte uren per persoon zou een indicatie kunnen zijn van toegenomen flexibiliteit op de arbeidsmarkt.

De verschillen in economische groei tussen de eurolanden zijn in 2004 afgenomen (zie ook Bijlage B3).¹² Dit past in de trendmatige afname van de groeiverschillen sinds 1997, mede doordat deze landen nu hetzelfde monetaire beleid en dezelfde valuta hebben. De groeiverschillen zijn wel persistent: alle landen met een groei boven (onder) het gemiddelde in 2003 hadden dit ook in 2004. Bovendien blijven de groeiverschillen niet verwaarloosbaar, met aan de ene kant de Ierse economische groei circa 3%-punt boven het gemiddelde en aan de ander kant de Italiaanse en Portugese groei circa ¾%-punt onder het gemiddelde.

¹² Op basis van de standaarddeviatie van de ongewogen BBP-volume-groei.

Figuur 2.5 Consumenten- en producentenvertrouwen in het eurogebied, 1990-2005

De economische groei van het eurogebied blijft naar verwachting in 2005 gematigd, om daarna op te lopen in 2006. De BBP-volumegroei wordt geprojecteerd op 1¼% in 2005 en 2½% in 2006. In het lopende jaar wordt de groei geremd door de hoge olieprijs, de duurdere euro, het vooralsnog zwakke consumentenvertrouwen en terughoudendheid van bedrijven bij het doen van investeringen. Op basis van de ingezette dollarkoers van 1,30 dollar per euro verslechtert de prijsconcurrentiepositie in 2005 verder. Het nadelige effect van de duurdere euro neemt af in 2006, terwijl tegelijkertijd de economische groei elders oploopt. Door deze twee factoren kan de uitvoergroei van het eurogebied dan ook volgend jaar hoger uitkomen.

Ook de bedrijfsinvesteringen trekken naar verwachting aan, niet alleen door de hogere bezettingsgraad maar ook door de historisch gezien hoge winstgevendheid en gezonde balansposities als gevolg van doorgevoerde herstructureringen. Bovendien zijn de reële rentes laag, zowel berekend op basis van de huidige inflatie als op basis van de inflatieverwachtingen. De geraamde lagere olieprijs in 2006 verbetert de koopkracht en draagt daarmee, samen met een gunstiger arbeidsmarkt, bij aan meer consumptiegroei.

De geprojecteerde groei in 2006 van 2½% betekent dat het eurogebied voor het vijfde achtereenvolgende jaar zal achterblijven bij de Verenigde Staten. Het groeiverschil in 2006 komt voornamelijk door structurele factoren: het arbeidsaanbod neemt trendmatig circa ½%-punt per jaar minder sterk toe, de toename van de kapitaalgoederenvoorraad is circa 1%-punt per jaar lager en de trendmatige productiviteitsgroei is circa ¾%-punt per jaar lager.¹³ Sinds midden jaren negentig is de productiviteitsstijging van het eurogebied duidelijk achtergebleven. Dit is aan de ene kant een reden tot zorg en aan de andere kant een indicatie van de mogelijkheid tot hogere groei op middellange termijn. Als beleidsmaatregelen de juiste condities scheppen, behoort een inhaalslag voor de productiviteit tot de mogelijkheden.

¹³ Deze kwantificering is gebaseerd op de OESO, *Economic Outlook*, No. 76, december 2004. Het verschil in arbeidsaanbodgroei komt voornamelijk door het verschil in de groei van de arbeidsgeschikte bevolking en voor een klein deel door het verschil in de mutatie in het aantal gewerkte uren per werknemer. Het verschil in arbeidsaanbodontwikkeling wordt enigszins afgezwakt door een wat gunstigere ontwikkeling van de participatiegraad per persoon in het eurogebied.

Het begrotingstekort in het eurogebied was vorig jaar vrijwel onveranderd, op 2,8% BBP. Vier van de twaalf eurolanden, waaronder Duitsland en Frankrijk, hadden een tekort boven de 3% BBP-bovengrens van het Verdrag van Maastricht. Onbelangrijk voor het gemiddelde tekort maar van invloed op de discussie over de Europese begrotingsregels was de forse opwaartse herziening van het Griekse begrotingstekort, in 2004 met meer dan 5%-punt tot 6,1% BBP volgens voorlopige cijfers. Na de herziening blijkt Griekenland sinds 2000 voortdurend een overheidstekort te hebben gehad van meer dan 3% BBP.

Voor 2005 wordt voor het eurogebied een vrijwel ongewijzigd begrotingstekort voorzien. Pas in 2006 zal het tekort dalen door de hogere economische groei. In 2005 hebben recente begrotingsmaatregelen voor de meeste landen geen of een klein drukkend effect op het tekort. Uitzondering is Oostenrijk waar dit jaar het tekort stijgt door belastingverlagingen: de inkomstenbelasting en vooral de vennootschapsbelasting zijn verlaagd en enkele kleinere heffingen zijn afgeschaft.

Het Luxemburgse voorzitterschap streeft naar een akkoord over de hervorming van het Stabiliteitspact in maart 2005. Mogelijk zal dit leiden tot gewijzigde Europese begrotingsregels met minder nadruk op begrotingsdiscipline. In dit verband is van belang dat Duitsland, dat zich bij de opstelling van het Pact sterk maakte voor strikt begrotingsbeleid, momenteel duidelijk een andere koers vaart.

De Duitse economie is vorig jaar wat opgekrabbeld. Door de excellente uitvoergroei, maar ook door het grotere aantal werkdagen, nam het BBP toe met 1,6%, na in 2003 te zijn afgenomen met 0,1%. De uitvoer profiteerde van de specialisatie in kapitaalgoederen. De binnenlandse bestedingen waren daarentegen zeer zwak. Zowel de particuliere consumptie als de investeringen namen verder af. De hoge werkloosheid had een nadelig effect op de consumptie.

Tabel 2.5 Kerngegevens Duitsland, 2002-2006					
	2002	2003	2004	2005	2006
	mutaties per jaar in %				
Bruto binnenlands product (volume)	0,1	– 0,1	1,6	1¼	2¼
Particuliere consumptie	– 0,7	0,0	– 0,4	¾	1¾
Overheidsconsumptie	1,9	0,1	0,4	– ¼	¼
Bruto investeringen	– 6,4	– 2,2	– 0,9	2¼	3½
Voorraadvorming (% BBP)	– 0,4	0,9	0,8	¼	0
Binnenlandse bestedingen	– 1,9	0,5	0,5	1¼	1¾
Uitvoer goederen en diensten	4,1	1,8	8,6	5	7¼
Invoer goederen en diensten	– 1,6	4,0	6,4	5	6½
Consumentenprijs (HICP)	1,3	1,0	1,8	1¼	1¼
	niveaus in %				
Werkloosheid (% totale beroepsbevolking)	8,7	9,6	9,8	9¾	9½
Vorderingensaldo totale overheid (% BBP)	– 3,7	– 3,8	– 3,7	– 3½	– 2¾
Saldo lopende rekening (% BBP)	2,2	2,2	3,5	3¾	4¼

Effecten van nationaal beleid en internationale schokken op de Amerikaanse en Europese economie, 2000-2005

In de Verenigde Staten lagen de productiegroei en de inflatie de afgelopen jaren hoger dan in het eurogebied, terwijl de lopende rekening sterk verslechterde. Met het macro-economische wereldmodel van de OESO is geprobeerd deze verschillen te verklaren uit verschillen in het budgettaire en monetaire beleid, uit veranderingen in de effectieve wisselkoersen en uit de olieprijsontwikkeling.^a Het model en daarmee de gebruikte modeluitkomsten zijn vanzelfsprekend een benadering van de werkelijkheid. Vooral aanbod- en vertrouwenseffecten (bijvoorbeeld van een belastingverlaging) komen waarschijnlijk onvoldoende tot uitdrukking.

De budgettaire impulsen zijn in de gemaakte berekening gelijkgesteld aan de jaarlijkse verandering van het conjunctureel geschoonde begrotingstekort. Die veranderingen zijn gesplitst in een uitgaven- en belastingcomponent, omdat deze verschillend uitwerken op de economie. Aangetekend moet worden dat budgettaire impulsen niet alleen de eigen economie beïnvloeden, maar via internationale relaties ook de rest van de wereldeconomie. De impulsen van het monetaire beleid zijn gelijkgesteld aan de gemiddelde verandering van de korte en lange rente.

Onderstaande tabel laat zien dat het veel ruimere budgettaire beleid over de periode 2000-2005 de productiegroei en de inflatie in de Verenigde Staten met 0,5%-punt per jaar heeft opgestuwd ten opzichte van het eurogebied. Het heeft tevens geleid tot een relatieve verslechtering van de Amerikaanse lopende rekening met 3% BBP. Het effect op het verschil in economische groei wordt beperkt doordat de budgettaire stimulering in de Verenigde Staten ook positief uitwerkte op de productiegroei in het eurogebied. De monetaire impulsen waren in de Verenigde Staten en het eurogebied niet zodanig dat zij tot afwijkende economische ontwikkelingen hebben geleid. Datzelfde geldt voor de olieprijschokken: alleen de Amerikaanse lopende rekening is iets gevoeliger voor deze impuls. De effectieve waardedaling van de dollar ten opzichte van de euro in de eerste helft van dit decennium heeft op korte termijn de groei en de inflatie in de Verenigde Staten opgestuwd ten opzichte van het eurogebied en tegelijkertijd de lopende rekeningpositie van de Verenigde Staten relatief verbeterd.

In de periode 2000-2005 neemt naar verwachting de Amerikaanse BBP-groei 1,3%-punt per jaar meer toe dan in het eurogebied. Uit de berekeningen blijkt dat daarvan circa 1%-punt kan worden toegeschreven aan verschillen in macro-economisch beleid, de wisselkoersontwikkeling en de stijging van de olieprijs; dit ging gepaard met een grotere verslechtering van de overheidsfinanciën en van de lopende rekening. Overige factoren zijn dus verantwoordelijk voor een groeiverschil van circa 0,3%-punt. Tot deze factoren behoort het verschil in potentiële economische groei. De potentiële economische groei is in de Verenigde Staten hoger dan in het eurogebied als gevolg van de hogere trendmatige groei van het arbeidsaanbod en van de arbeidsproductiviteit. Dit verschil in potentiële groei is minimaal 1%-punt per jaar. Dit betekent dat er ook overige factoren zijn geweest, bijvoorbeeld de boekhoudschandalen en het ineensinken van de aandelenkoersen, die op de Amerikaanse groei negatiever hebben uitgewerkt dan op de Europese groei.

Uiteenlopende effecten van nationale en internationale schokken: verschil Verenigde Staten en eurogebied

	BBP volume	Inflatie	Lopende rekening
Gemiddeld effect 2000-2005	% per jaar	% per jaar	% BBP gecumuleerd
Budgettair beleid	0,5	0,5	- 3,0
Monetair beleid	0,0	0,1	0,1
Nominale effectieve wisselkoers	0,6	0,4	1,1
Ruwe-olieprijs	- 0,1	0,1	- 0,5

^a T. Dalsgaard, C. André en P. Richardson, Standard Shocks in the OECD Interlink Model, OECD Economics Department working paper, no. 306, 2001, www.oecd.org/eco.

Daarnaast werd vermoedelijk het consumentenvertrouwen en daarmee de consumptie tijdelijk aangetast door de hervormingen van de sociale zekerheid in het kader van Agenda 2010 die begin vorig jaar werden ingevoerd. Ook begin 2005 zijn wijzigingen in de sociale zekerheid doorgevoerd. De belangrijkste betrof de werkloosheidswet: de duur van de inkomensafhankelijke uitkering voor werklozen jonger dan 58 jaar werd beperkt tot één jaar; daarna vallen werklozen terug op een bijstandsuitkering waarbij de hoogte afhangt van het inkomen van de partner en het vermogen. Tenslotte kan sinds begin dit jaar het niet accepteren van een door het arbeidsbureau aangeboden baan gemakkelijker leiden tot korting op de uitkering.

De motor van de Duitse economie, de uitvoer, hapert dit jaar door de terugval bij de buitenlandse vraag en de verslechtering van de prijsconcurrentiepositie als gevolg van de sterkere euro. Hierdoor valt de economische groei naar verwachting tijdelijk terug tot 1¼%. In 2006 versnelt de geraamde groei dan weer tot 2¼% doordat de wereldhandel aantrekt en de binnenlandse bestedingen herstellen, mede door de in de afgelopen jaren doorgevoerde structurele hervormingen en het in Duitsland te houden Wereldkampioenschap Voetbal.

De nieuwe lidstaten waren vorig jaar opnieuw het meest dynamische deel van de Europese Unie met een sterke toename van uitvoer en investeringen. De economische groei bedroeg hier gemiddeld bijna 5%, maar liep tussen de landen duidelijk uiteen: van circa 3,5% in Tsjechië tot bijna 9% in Letland. Ook wat betreft het productieniveau zijn de verschillen tussen de nieuwe lidstaten aanzienlijk. Uitgedrukt als procenten van het gemiddelde van de oude lidstaten (EU-15) varieerde het BBP per hoofd van de bevolking in 2003 (op basis van koopkrachtpariteiten) van 41% in Litouwen tot 77% in Slovenië (gelijk aan Portugal) en 83% in Cyprus. De verdere integratie in de Europese Unie en de structurele hervormingen zullen bijdragen aan een bovengemiddelde economische groei in de nieuwe lidstaten in 2005 en 2006. Ook de inflatie zal bovengemiddeld blijven, met name door de vermindering van de prijsverschillen met de rest van de Unie. Een risico in sommige nieuwe lidstaten is dat de overheidsfinanciën uit de hand lopen. Dit geldt met name voor Hongarije. Dit zou in de projectieperiode kunnen leiden tot noodmaatregelen om de overheidsbegroting te saneren, met vermoedelijk negatieve effecten voor de economische groei op korte termijn.

2.2 Inflatie

Door de hogere olieprijs is vorig jaar de Amerikaanse inflatie enigszins opgelopen. In het eurogebied was de inflatie stabiel door het dempende effect van de sterkere euro. Bij de voorziene aanhoudende beperkte loonreactie op de hogere energielasten zal in 2005 de inflatie in de Verenigde Staten en het eurogebied afnemen. Komend jaar neemt bij de geraamde daling van de olieprijs de inflatie verder af. Dan zal naar verwachting ook een einde komen aan de prijsdaling in Japan.

De Amerikaanse inflatie is het afgelopen jaar enigszins opgelopen, met 0,4%-punt tot 2,7%.¹⁴ De hogere inflatie kwam niet alleen door de stijging van de energieprijzen maar ook doordat de onderliggende inflatie (prijsstijging exclusief energie en voedingsmiddelen) toenam van een extreem laag niveau in 2003. De hogere onderliggende inflatie kwam op haar beurt weer door hogere winstmarges, de stijging van de arbeidskosten per eenheid product en door bijzondere factoren.

Daarentegen bleef in het eurogebied de inflatie stabiel, op 2,1%. Het dempende effect van de duurdere euro op de invoerprijs en de afvlakkende voedingsprijsstijging neutraliseerden het opwaartse effect van de hogere olieprijs. Daarbij kwam dat het aarzende conjuncturele herstel de mogelijkheden beperkte voor bedrijven om de duurdere olie in hun afzetprijzen door te berekenen. Als gevolg van de hoge werkloosheid slaagden bovendien werknemers er niet in om de hogere energielasten via hogere loonstijgingen af te wentelen. De nominale loonstijging nam vorig jaar zelfs nog verder af, tot 2,3%.

Naar verwachting daalt de inflatie dit en volgend jaar in de Verenigde Staten en het eurogebied. De prijsstijging zwakt af doordat de olieprijs naar verwachting in de loop van 2005 niet verder oploopt en in 2006 zelfs daalt. In het eurogebied komt daar in 2005 het dempende effect van de verdere appreciatie van de euro bij. In de Verenigde Staten zwakt de inflatie af, ondanks de wat hogere arbeidskostenstijging per eenheid product. Dit laatste is het resultaat van

Tabel 2.6 Consumentenprijs, 2002-2006		2002	2003	2004	2005	2006
		mutaties per jaar in %				
Verenigde Staten						
Consumentenprijs		1,6	2,3	2,7	2¼	2
Onderliggende inflatie		2,3	1,5	1,8	2¼	2¼
Eurogebied						
Consumentenprijs		2,3	2,1	2,1	1¾	1½
Onderliggende inflatie		2,5	2,0	2,0	1¾	1½
Japan						
Consumentenprijs		- 0,9	- 0,3	0,0	0	¼

¹⁴ Dit oplopen is spectaculairder op basis van ultimocijfers: in december 2004 waren de consumentenprijzen 3,3% hoger dan een jaar eerder; in december 2003 bedroeg deze prijsstijging 1,9% .

zowel de conjunctureel bepaalde afvlakking van de productiviteitsstijging als van een hogere loonstijging doordat het herstel op de arbeidsmarkt doorzet.

In Japan komt mogelijk een einde aan de deflatie. In de laatste maanden van 2004 was al sprake van een prijsstijging ten opzichte van een jaar eerder. Daarbij speelden echter tijdelijk hogere voedselprijsstijgingen een belangrijke rol. Prijzen van duurzame goederen, zoals meubels, daalden daarentegen opnieuw. Naar verwachting zal dit jaar de inflatie om en nabij de nul schommelen. Volgend jaar komt, doordat de economische groei versnelt en het ruime monetaire beleid aanhoudt, de inflatie dan echt net boven de nul te liggen.

2.3 Financiële markten

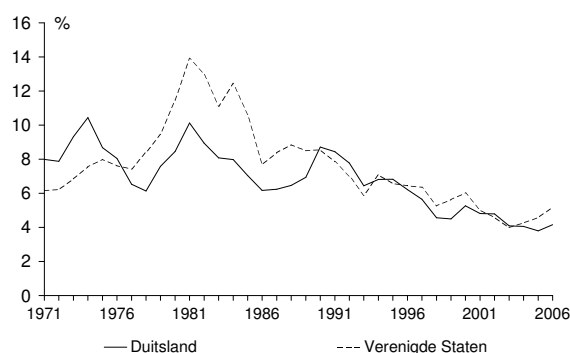
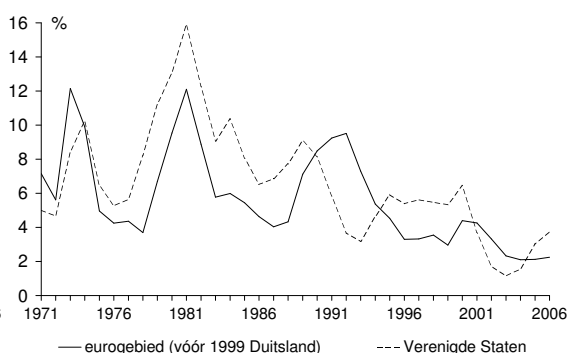
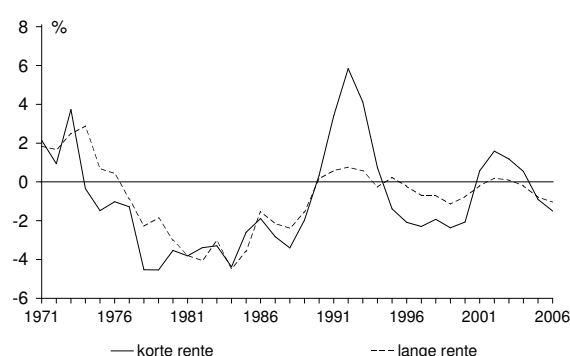
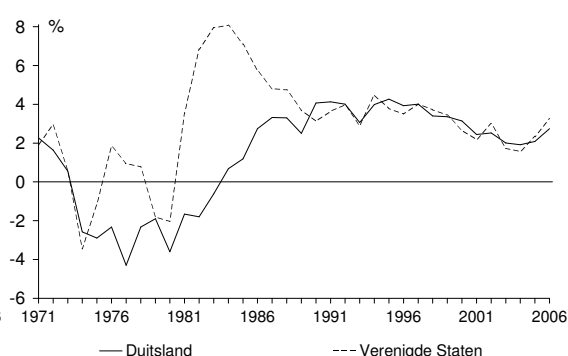
De Amerikaanse centrale bank zal naar verwachting voortgaan met de geleidelijke verhoging van haar beleidsrente. Voor het eurogebied wordt pas volgend jaar een eerste verhoging van de beleidsrente verwacht. De kapitaalmarktrentes zijn momenteel opvallend laag, maar zullen in de komende jaren naar verwachting enigszins stijgen. De dollar is het afgelopen jaar verder verzwakt ten opzichte van de euro en de yen. Voor 2005 en 2006 is in de projectie gerekend met een koers van 1,30 dollar per euro. Het risico van een verdere verzwakking blijft groot gezien het omvangrijke tekort op de Amerikaanse lopende rekening.

2.3.1 Rentes

Sinds juni van het afgelopen jaar heeft de Amerikaanse centrale bank tijdens iedere zeswekelijkse bestuursraadvergadering de beleidsrente met ¼%-punt verhoogd. Begin februari werd deze rente gezet op 2½%; begin vorig jaar was dat nog 1%. De beleidsrente wordt verhoogd omdat de opgaande conjunctuur nu op eigen benen kan staan, het risico van deflatie is geweken en omdat zonder actie de inflatie te sterk dreigt op te lopen. De beleidsrente is momenteel echter nog steeds zeer laag – de reële rente is circa nul procent als gerekend wordt met de huidige onderliggende inflatie – en naar verwachting zal de *Federal Reserve* dan ook

Tabel 2.7 Korte en lange rentes, 2002-2006		2002	2003	2004	2005	2006
		%				
Korte rente						
Verenigde Staten		1,7	1,2	1,6	3	3¾
Japan		0,1	0,0	0,0	0	0
Eurogebied		3,3	2,3	2,1	2	2¼
Lange rente						
Verenigde Staten		4,6	4,0	4,3	4½	5¼
Japan		1,3	1,0	1,5	1½	1¾
Duitsland		4,8	4,1	4,1	3¾	4¼

Figuur 2.6 Rentestanden Verenigde Staten en eurogebied, 1971-2006**Lange rente****Korte rente****Differentieel lange rente^a****Reële lange rente^b**

^a Eurogebied/Duitsland minus Verenigde Staten.

^b Berekend op basis van inflatie (HICP, CPI).

doorgaan met de geleidelijke renteverhoging, waarbij het precieze tempo zal afhangen van de actuele economische situatie en vooruitzichten. De Amerikaanse geldmarktrente loopt in de projectie dan ook op van 1,6% gemiddeld in 2004 tot 3¾% in 2006.

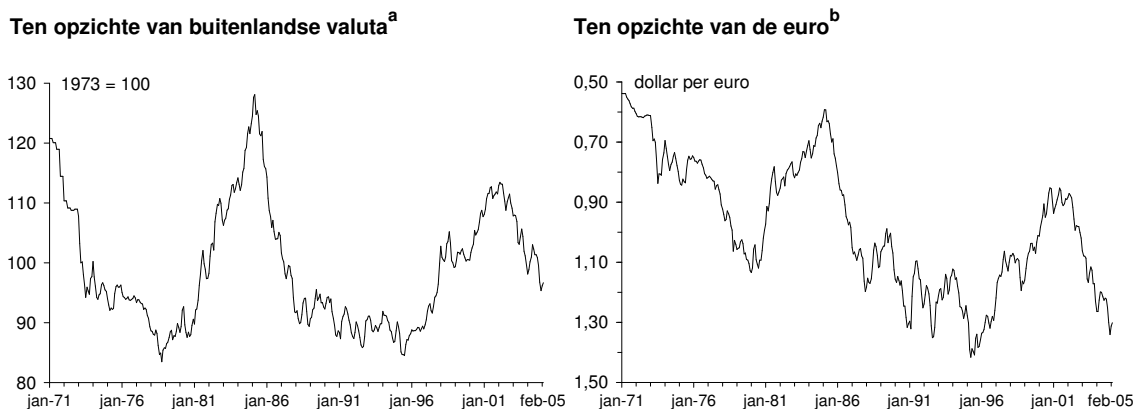
De Europese Centrale Bank heeft de herfinancieringsrente sinds juni 2003 op 2% gehouden. De hoofddoelstelling van de ECB is prijsstabiliteit op middellange termijn, gedefinieerd als een inflatie van dicht onder de 2%. Naar verwachting zal de inflatie in de loop van het jaar onder de 2% terechtkomen. Maar gezien het middelange-termijnperspectief van de ECB zal dit niet leiden tot een renteverlaging, vooral als de stijging van de geldhoeveelheid boven de ECB-referentiewaarde blijft en de hypothecaire kredietverlening met meer dan 10% per jaar blijft toenemen. In de projectie blijft de herfinancieringsrente voorlopig ongewijzigd; pas in de loop van 2006, wanneer de conjunctuur verder aantrekt, zal de ECB naar verwachting zijn tarieven in beperkte mate gaan verhogen. De Japanse centrale bank zal zelfs in de gehele projectieperiode haar officiële rentetarief waarschijnlijk op nul laten, omdat van duidelijke inflatie geen sprake zal zijn en het risico blijft bestaan dat de deflatie terugkeert.

Na in de eerste helft van het afgelopen jaar enigszins te zijn gestegen, zijn de kapitaalmarktrentes in de tweede helft van 2004 weer wat gedaald. Deze ontwikkeling ging gepaard met een beperkte stijging van de aandelenkoersen. Het jaargemiddelde van de lange rente was voor de Verenigde Staten licht hoger (0,3%-punt) dan in 2003, terwijl deze voor Duitsland ongewijzigd was. In het lopende jaar is de Duitse rente nog wat verder gedaald, tot 3,6% in februari, 0,7%-punt lager dan halverwege vorig jaar. De toename van het renteverschil tussen Duitsland en de Verenigde Staten hangt samen met de verdere verzwakking van de dollar die door marktpartijen wordt verwacht. Overigens is het huidige nominale renteverschil in historisch opzicht nog steeds beperkt (figuur 2.6); daarbij zijn de verschillen in reële rentes nog beperkter.

De huidige renteniveaus zijn opvallend laag in het licht van de opgaande conjunctuur, de omslag in het Amerikaanse monetaire beleid en de opgelopen overheidstekorten. Voor de Verenigde Staten is de sterke vraag naar Amerikaanse overheidsobligaties door Aziatische centrale banken een gedeeltelijke verklaring (zie ook het kader over het gebruik van de dollar als reservevaluta). Bijna de helft van de Amerikaanse overheidsobligaties is hierdoor momenteel in buitenlandse handen.

Naar verwachting zullen de lange rentes in de loop van het jaar weer oplopen in reactie op het aantrekken van de conjunctuur. De Amerikaanse lange rente loopt naar verwachting op van 4,3% in 2004 tot 5¼% in 2006. De ontkoppeling van Amerikaanse en Europese rentes zet, mede door verschil in conjunctuurfase, naar verwachting door, waardoor de Duitse lange rente slechts met ¼%-punt oploopt tot 4¼%.

Figuur 2.7 De Amerikaanse dollar, 1971-2005

^a Reëel effectieve wisselkoers ten opzichte van de andere valuta; 1973=100.

^b De euro vóór 1999 teruggerekend op basis van de D-mark.

Bron: Federal Reserve, OESO

2.3.2 Wisselkoersen

De Amerikaanse dollar is vorig jaar verder verzwakt, vooral ten opzichte van de euro. De gemiddelde koers bedroeg 1,24 dollar per euro; aan het einde van het jaar en begin 2005 lag deze koers hoger (1,30 gemiddeld in februari). Op basis van de recente stand is in de projectie gerekend met een koers van 1,30 dollar per euro gemiddeld voor 2005 en 2006.

Sinds begin 2002 verzwakt de dollar, waardoor deze gemiddeld ten opzichte van de overige valuta terug is op het niveau van 1997. De jongste depreciatie van de dollar is tot nu toe kleiner dan in de vorige periode van forse dollarverzwakking (tabel 2.8). Een opvallend verschil met de jaren tachtig is dat dit keer de dollar vooral ten opzichte van de euro in waarde is gedaald. De verzwakking ten opzichte van de yen werd afgeremd door zeer forse valutamarktinterventies door de Japanse centrale bank, in 2003 en begin 2004 voor in totaal meer dan 300 mld dollar.

Het verklaren van de dollarontwikkeling in het verleden is niet eenvoudig. En een vooruitblik is nog veel lastiger. Veel factoren kunnen een rol spelen bij wisselkoersontwikkelingen: verschillen in inflatie, productiviteitsgroei, rentes en rendement, verschillen in begrotingsbeleid, ruilvoetschokken, valutamarktinterventies van centrale banken, speculaties, internationale politieke spanningen, betalingsbalansposities en internationale vermogensposities.¹⁵ Als de relatief hoge Amerikaanse productiviteitsstijging aanhoudt, kan dit een stimulans zijn voor de dollar. Daar staat echter tegenover dat het tekort op de Amerikaanse lopende rekening van de betalingsbalans extreem groot is en de netto buitenlandse vermogenspositie van de Verenigde Staten snel verslechtert (figuur 2.8). Door deze verslechtering zal het saldo van de kapitaalopbrengsten op de betalingsbalans dit jaar vermoedelijk negatief worden.

Het tekort op de lopende rekening kan in de huidige omvang niet eeuwig voortduren. Het is onwaarschijnlijk dat internationale particuliere beleggers het aandeel van Amerikaanse beleggingen in hun portefeuille willen blijven uitbreiden zonder daarvoor een hoger rendement op deze Amerikaanse beleggingen te ontvangen. In de afgelopen twee jaar is het tekort op de

Tabel 2.8 Periodes van forse dollardepreciaties			
	Januari 71- juli 73	Maart 85- mei 88	Februari 02- februari 05
	mutaties in bovenstaande periode in %		
Dollar ten opzichte van:			
Zeven belangrijkste valuta	– 19	– 39	– 27
Euro (D-mark)	– 23	– 49	– 33
Yen	– 26	– 52	– 21
Alle valuta (reëel)	– 22	– 26	– 15

¹⁵ Zie bijvoorbeeld ECB, Economic fundamentals and the exchange rate of the euro, *Monthly Bulletin*, januari 2002, www.ecb.int.

Tabel 2.9 Aandelen in financiering van het tekort op de Amerikaanse lopende rekening						
	1999	2000	2001	2002	2003	2004
	%					
Buitenlandse centrale banken	15	10	7	24	47	53
Aanschaf Amerikaanse overheidsobligaties door buitenlandse particulieren	– 15	– 17	– 4	21	21	16
Netto buitenlandse directe investeringen in de Verenigde Staten	22	39	6	– 13	– 25	– 20
Netto aanschaf van financiële activa (exclusief Amerikaanse overheidsobligaties) door particulieren (inclusief aanschaf aandelen)	54	83	99	89	59	42
Statistische discrepantie (incl. wijziging in Amerikaanse officiële reserves)	24	– 16	– 9	– 21	– 2	8
Totaal	100	100	100	100	100	100
Amerikaanse saldo lopende rekening (mld dollars)	– 297	– 413	– 386	– 474	– 531	– 666

Amerikaanse lopende rekening vooral gefinancierd door buitenlandse centrale banken (tabel 2.9). Net als voor particuliere beleggers is het onwaarschijnlijk dat centrale banken hiermee door zullen blijven gaan. Dergelijke valutamarktinterventies bemoeilijken immers het monetaire beleid en vergroten de kans op aanzienlijke koersverliezen van centrale banken. Bovendien gaan zij gepaard met forse overschotten op de betalingsbalans die internationale spanningen oproepen.

Wat betreft de mogelijkheden tot vermindering van het Amerikaanse tekort op de lopende rekening is van belang dat dit tekort per definitie gelijk is aan het Amerikaanse spaartekort (het verschil tussen de nationale besparingen en de totale investeringen van de Verenigde Staten). Dit betekent dat het lopende-rekeningtekort alleen kan verminderen als de Amerikaanse besparingen toenemen (of de Amerikaanse investeringen verminderen). Een dollardepreciatie die niet leidt tot meer Amerikaanse besparingen of minder investeringen zal dus op langere termijn geen invloed hebben op de lopende rekening van de betalingsbalans.

Berekeningen met internationale macro-economische modellen geven aan dat een dollardepreciatie op korte termijn negatief uitwerkt op de economische groei van het eurogebied en van Nederland. De omvang van het negatieve effect hangt onder andere af van de reactie van de ECB en daarmee van het effect op de inflatie. Verder is de flexibiliteit van de economie van belang. Als de Europese economie snel reageert op relatieve prijsontwikkelingen en relatief eenvoudig overschakelt van productie voor de Amerikaanse markt op die van de binnenlandse markt, dan zal het nadelig effect op de economische groei beperkter zijn.

Interessant in dit verband zijn ook de consequenties die de vorige forse dollardepreciatie in de jaren tachtig had, ook al zijn twee periodes economisch gezien natuurlijk nooit helemaal vergelijkbaar. In de tweede helft van de jaren tachtig leidde de zwakkere dollar tot een aanzienlijke internationale marktwinst voor de Verenigde Staten en marktverlies voor het

Het gebruik van de dollar als reservevaluta

Belangrijke Aziatische economieën trachten momenteel hun wisselkoers ten opzichte van de dollar ongewijzigd te houden om hun sterke concurrentiepositie op de Amerikaanse markt te handhaven. Dit is niet verwonderlijk, omdat hun economische groei sterk leunt op de uitvoer. De gevolgen van het gevoerde beleid zijn omvangrijke overschotten op hun betalingsbalans en de noodzaak om hun deviezenreserves flink te vergroten. Sinds 1998 is de Chinese deviezenreserve verdrievoudigd en die van Japan zelfs verviervoudigd. Ook kleinere Aziatische landen hebben hun valutareserve vergroot, waarbij een rol speelde dat de Aziatische crisis van eind jaren negentig duidelijk had gemaakt dat een grotere reserve gewenst is om tijdelijke betalingsbalansschokken op te vangen.

Omdat de Amerikaanse dollar verreweg de belangrijkste reservevaluta is en omdat tegenover de Aziatische overschotten het Amerikaanse tekort op de lopende rekening staat, hebben deze landen vooral grote hoeveelheden dollars geaccumuleerd. Sinds eind 2001 is de rol van de euro als valutareserve wel wat toegenomen, al is te berekenen dat de verdubbeling van de in euro's aangehouden valuta-reserves tot bijna 700 mld dollar voor ongeveer 40% toe te schrijven is aan de appreciatie van de euro ten opzichte van de dollar. Rusland heeft onlangs aangegeven het aandeel van de Amerikaanse dollar in zijn deviezenreserve verder terug te gaan brengen. De Aziatische centrale banken zijn echter vooralsnog terughoudend in het volgen van dit voorbeeld, omdat afstoten van Amerikaanse beleggingen hun stabiele wisselkoers ten opzichte van de dollar in gevaar brengt en omdat een zeer fors verlies op hun grote voorraad aan dollardeviezen dreigt.

Centrale banken houden hun dollarreserves meestal aan in Amerikaans schatkistpapier en Amerikaanse staatsobligaties. Deze extra vraag drukt de rente, zodat bij een gelijkblijvend risico de Amerikaanse overheid tegen een lagere rente kan lenen. De besparing in de rentebetalingen is moeilijk te kwantificeren en is onder meer afhankelijk van de verdeling van de schuld over de diverse looptijden. Om een idee te krijgen van de orde van grootte van de besparing is verondersteld dat de extra beleggingen van centrale banken leiden tot een daling van de rentecurve met 50 basispunten. Bij een uitstaande federale schuld van bijna 7500 mld dollar en bij federale rentebetalingen van circa 160 mld dollar levert dat de Amerikaanse overheid structureel een rentebesparing van ongeveer 40 mld dollar (0,3% BBP) per jaar op.

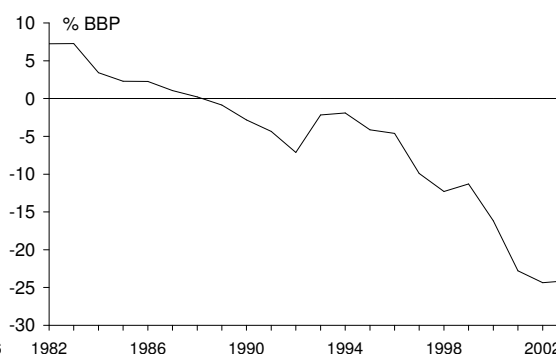
Omvang deviezenreserves naar land, stand ultimo jaar in mld dollars en (% totaal)

	1992		1995		1998		2001		2004	
Japan	62	(7)	172	(19)	203	(12)	388	(19)	823	(23)
China (incl. Hong Kong)	55	(6)	129	(14)	235	(14)	323	(16)	732	(20)
Taiwan	82	(9)	90	(10)	90	(5)	122	(6)	242	(7)
Korea	17	(2)	32	(3)	52	(3)	102	(5)	198	(5)
Eurogebied (incl. ECB)	.	.	.	.	.	.	208	(10)	180	(5)
India	5	(1)	17	(2)	27	(2)	45	(2)	125	(3)
Rusland	.	.	14	(2)	8	(0)	33	(2)	121	(3)
Wereld	870	(100)	926	(100)	1644	(100)	2052	(100)	3642	(100)
Wereld (in % wereld BBP)	3,6		3,2		5,4		6,6		9,1	

Verdeling officiële deviezenreserves naar valuta in %, stand ultimo jaar

	1992	1995	1998	2001	2003
Amerikaanse dollar	55,3	53,4	62,6	66,9	63,8
Euro ^a	16,7	17,6	15,3	16,7	19,7
Japanse yen	7,6	6,7	5,4	5,5	4,8
Overige	20,3	22,2	16,8	10,9	11,6

^a Periode 1992-1998 gebaseerd op Duitse mark, Franse frank en Nederlandse gulden.

Figuur 2.8 Externe positie van de Verenigde Staten, 1982-2006**Lopende rekening****Netto buitenlands vermogen**

eurogebied en Japan. Buiten de Verenigde Staten werd de zwakkere uitvoergroei opgevangen door een sterkere groei van de binnenlandse bestedingen en was het effect op het BBP beperkt. In de Verenigde Staten werd de zwakkere groei van de binnenlandse bestedingen gecompenseerd door de sterkere uitvoergroei. Door deze compensaties ging de forse dollaraanpassing niet gepaard met een duidelijke vermindering van de mondiale economische groei. Wel ging de dollaraanpassing gepaard met een vermindering van het tekort op de Amerikaanse lopende rekening. Overigens is dit tekort momenteel veel groter dan in de jaren tachtig (figuur 2.8).

2.4 Wereldhandel

In samenhang met de hoge mondiale economische groei zijn in het afgelopen jaar het wereldhandelsvolume, de olieprijs en de prijzen van de overige grondstoffen spectaculair gestegen. Tegelijkertijd zorgden wisselkoersveranderingen voor forse verschuivingen in prijsconcurrentieposities en voor aanzienlijke wijzigingen in marktaandelen. In het lopende jaar zal de wereldhandelsgroei tijdelijk enigszins verminderen, terwijl de grondstoffenprijzen niet verder zullen oplopen; de olieprijs zal volgend jaar naar verwachting zelfs duidelijk lager liggen.

2.4.1 Wereldhandelsvolume

De wereldhandelsgroei is vorig jaar volgens voorlopige cijfers verder opgelopen, tot even boven de 10%. Tussen medio 2003 en medio 2004 lag het groeitempo van de wereldhandel zelfs op circa 12½% (zie ook figuur 2.4). Onder invloed van scherp stijgende energie- en andere grondstoffenprijzen liep het groeitempo in de tweede helft van 2004 terug tot circa 6%. Het zwaartepunt van deze vaartvermindering lag in de opkomende markten, met name in Azië, waar het tempo van de invoergroei terugliep van 17½% naar 5%.

De geraamde zwakkere mondiale economische groei in 2005 impliceert ook een zwakkere wereldhandelsgroei. Met name in de opkomende economieën zal de invoervraag wat minder uitbundig zijn. Wel zal de wereldhandelsgroei in de loop van het jaar aantrekken, doordat het

Tabel 2.10 Wereldhandelsvolume goederen, 2004-2006

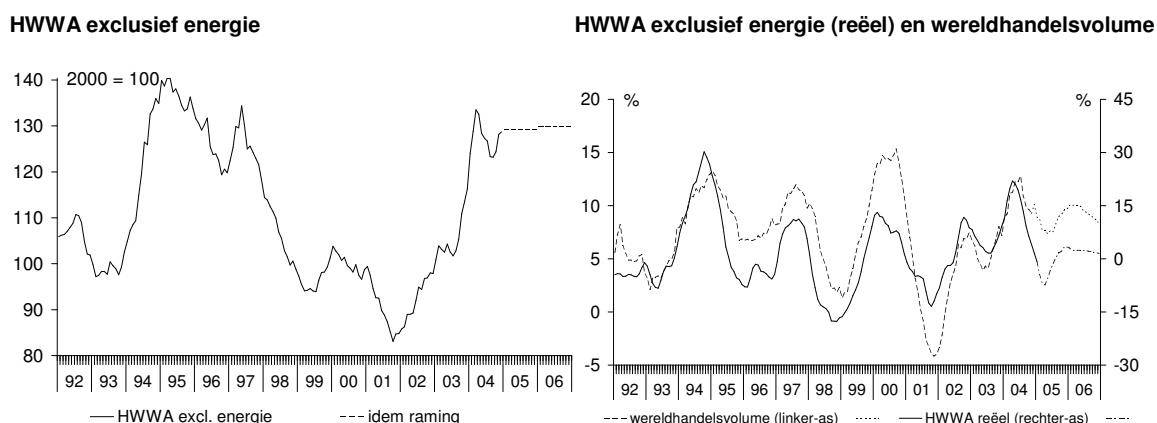
	Uitvoer			Invoer		
	2004	2005	2006	2004	2005	2006
	mutaties per jaar in %					
Wereld	10,1	8	9¼	10,4	8	9
Hoogontwikkelde economieën	6,8	5	6½	7,8	6	7¼
Verenigde Staten	8,0	8	9½	10,3	8	9
Japan	12,9	6½	7	5,6	5	6½
EU-15	5,6	4	5¾	6,5	5½	6½
Eurogebied	6,3	4	6	6,7	5½	6½
Opkomende economieën	14,9	12¼	12½	15,0	11	12
Azië	16,7	13½	14¼	15,7	11¼	13
China	27,5	21	21¾	25,5	17¾	20
Latijns Amerika	11,5	8	8¼	13,0	8¼	10¼
Transitielanden	17,0	13½	13¾	15,8	12¼	13
Afrika+Midden Oosten	7,0	8	6¾	12,0	11¼	9

drukkende effect van de hogere grondstoffenprijzen afneemt. Deze opwaartse beweging houdt volgend jaar aan en de geraamde wereldhandelsgroei in 2006 versnelt dan ook tot 9%.

2.4.2 Prijzen van grondstoffen exclusief energie

De grondstoffenprijzen exclusief energie stegen uitgedrukt in dollars gemiddeld met ruim 20% in 2004. Deze stijging was nog sterker dan in 2003 en hing samen met de gunstige mondiale economische ontwikkeling, onder andere weerspiegeld in de forse toename van het wereldhandelsvolume (figuur 2.9). Metalen stegen het sterkst in prijs, vooral door de uitbundige Chinese vraag. Agrarische grondstoffen waren de enige categorie met een kleinere prijsstijging dan in het voorgaande jaar.

Figuur 2.9 Grondstoffenprijs HWWA-index (totaal exclusief energie, in dollars) en wereldhandelsvolume, 1992-2006

Tabel 2.11 Grondstoffenprijzen (HWWA-index, OESO-landen), 2003-2006					
	gewichten	2003	2004	2005	2006
mutaties per jaar in %, dollars					
Totaal exclusief energie	1,00	14,2	20,6	1½	½
Voeding en genotmiddelen	0,30	8,3	11,7	– 7½	2½
Industriële grondstoffen	0,69	17,3	24,8	5½	– ½
Agrarische grondstoffen	0,31	21,8	9,7	1½	2¼
Metalen	0,38	13,8	37,3	8½	– 2½
Non-ferro metalen	0,28	12,0	36,8	7½	– 3
IJzererts en schroot	0,10	18,0	38,6	11½	– 1
mutaties per jaar in %, euro's					
Totaal exclusief energie		– 4,6	9,8	– 3¼	½

Naar verwachting zullen de gemiddelde grondstoffenprijzen in dollars zeer licht stijgen in 2005 en 2006. Dit komt door de zwakkere economische groei in 2005 en door meer aanbod als gevolg van de vertraagde reactie op de hogere prijzen van de afgelopen jaren.

2.4.3   **Olieprijz**

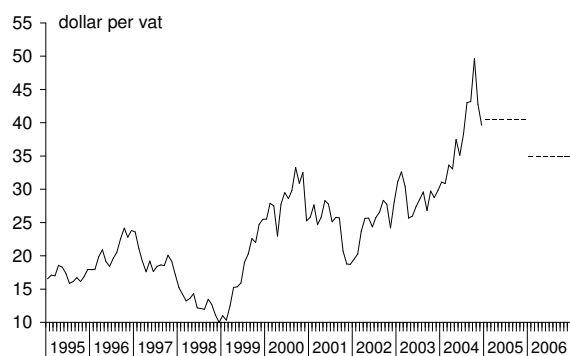
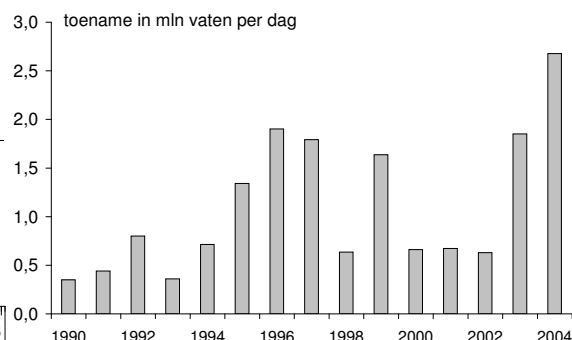
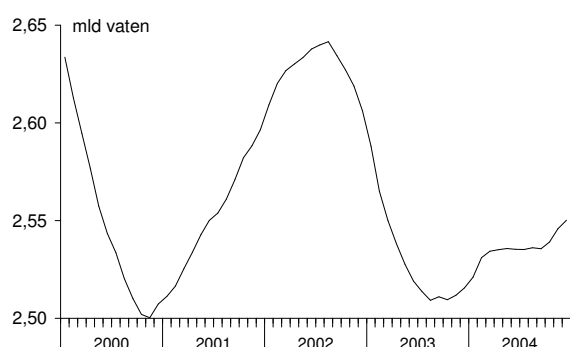
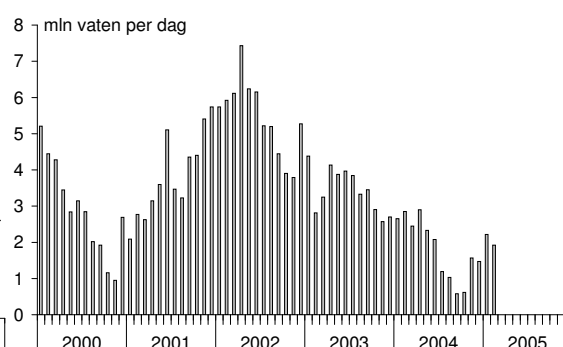
In 2004 lieten de olieprijsen opnieuw een forse stijging zien. De Brent-olieprijs steeg ten opzichte van 2003 met 32% tot een jaargemiddelde van ruim 38 dollar per vat. Afgemeten aan de Dubai-olieprijs steeg voor de producenten in het Midden-Oosten de olieprijs wat minder, met 25% tot ruim 33 dollar per vat; deze geringere prijsstijging komt vooral door een minder grote vraagstijging voor deze olie van lagere kwaliteit. Olie was daarmee niet de energiedrager met de hoogste prijsstijging: de prijs van kolen steeg met 90%.

Sinds het dieptepunt in 1998 is de Brent-olieprijs gestegen met 25 dollar (bijna 200%). In euro's gemeten is de stijging bescheidener. Door de waardeinstijging van de euro ten opzichte van de dollar bedraagt de olieprijsstijging gemeten in euro's 20% in 2004 en 167% ten opzichte het dieptepunt in 1998.

Deze olieprijsstijgingen worden veroorzaakt door de uitbundig groeiende vraag (in 2004 de sterkste toename in meer dan 15 jaar) en door krapte aan de aanbodzijde. Deze laatste is het gevolg van politieke onrust, abnormale weersomstandigheden en de lage investeringen in de olie-exploratie door de OPEC-landen in de afgelopen jaren. De huidige spanning tussen vraag en aanbod komt niet alleen tot uitdrukking in de hoge olieprijs maar ook in geringe olievoorraden en reservecapaciteit.

Na een piek in oktober 2004 van gemiddeld bijna 50 dollar per vat zette de Brent-olieprijs een voorzichtige daling in. Licht stijgende voorraden in de OESO-landen, een uitbreiding van de reservecapaciteit in de OPEC-landen en indicaties van een wat afzwakkende vraagtoename in de nabije toekomst lagen hieraan ten grondslag. Begin maart, tijdens een koudegolf in Europa en de Verenigde Staten, steeg de olieprijs weer tot boven de 50 dollar per vat.

Figuur 2.10 Oliemarkt indicatoren, 1995-2006**Olieprijs Brent****Wereldolievraag****Industriële olievoorraden OESO-landen^a****Reserve capaciteit OPEC**

^a Twaalfmaands voortschrijdend gemiddelde.

De wereldoliemarkt blijft in de eerste helft van 2005 naar verwachting nog relatief krap. Dit betekent dat een extra vraagtoename, of een toename van de onzekerheid over het aanbod, tot aanzienlijke fluctuaties in de olieprijs kunnen leiden. Pas later dit jaar zal naar verwachting enige verruiming optreden waardoor de prijzen gaan dalen. Deze daling vloeit gedeeltelijk voort uit de wat minder sterke toename van de vraag en gedeeltelijk uit de extra investeringen die onder andere Saoedi-Arabië momenteel doet in de olie-exploratie. Vanaf eind 2005 wordt de prijs constant geraamd op 35 dollar per vat. Het geraamde jaargemiddelde voor 2005 komt daarmee uit op 40¼ dollar per vat, licht hoger dan in 2004. Voor 2006 is de gemiddelde olieprijs geprojecteerd op 35 dollar per vat, enigszins onder het niveau in 2004, maar nog steeds boven het gemiddelde in dit decennium.

Tabel 2.12 Kerngegevens wereldoliemarkt, 2002-2006					
	2002	2003	2004	2005	2006
	mutaties per jaar in %				
BBP-volume wereld	2,9	3,9	4,9	4	4½
Volume primair energieverbruik (wereld)	1,6	1,9	2,3	2	2¼
Hoogontwikkelde economieën	1,1	1,3	1,5	1¼	1¼
Overig landen	2,8	3,3	3,5	3	3½
	mln vaten per dag				
Vraag naar olie	78,2	79,9	82,4	84	85¾
Hoogontwikkelde economieën	44,6	45,1	45,4	45¾	46¼
Overig landen	33,6	34,8	37,0	38¼	39½
Aanbod van olie	77,8	79,8	82,6	84¼	85¾
Niet-OPEC	48,3	49,5	50,3	51½	52¼
OPEC	29,5	30,3	32,3	32¾	33½
Voorraadmutatie	- 0,4	- 0,1	0,2	¼	0
Marktaandeel OPEC	37,7	37,9	39,2	39	39
Ruwe-olieprijs (niveau, Brent, dollar per vat)	25,0	28,9	38,1	40¼	35
Ruwe-olieprijs (niveau, Brent, euro per vat)	26,4	25,5	30,7	31	27

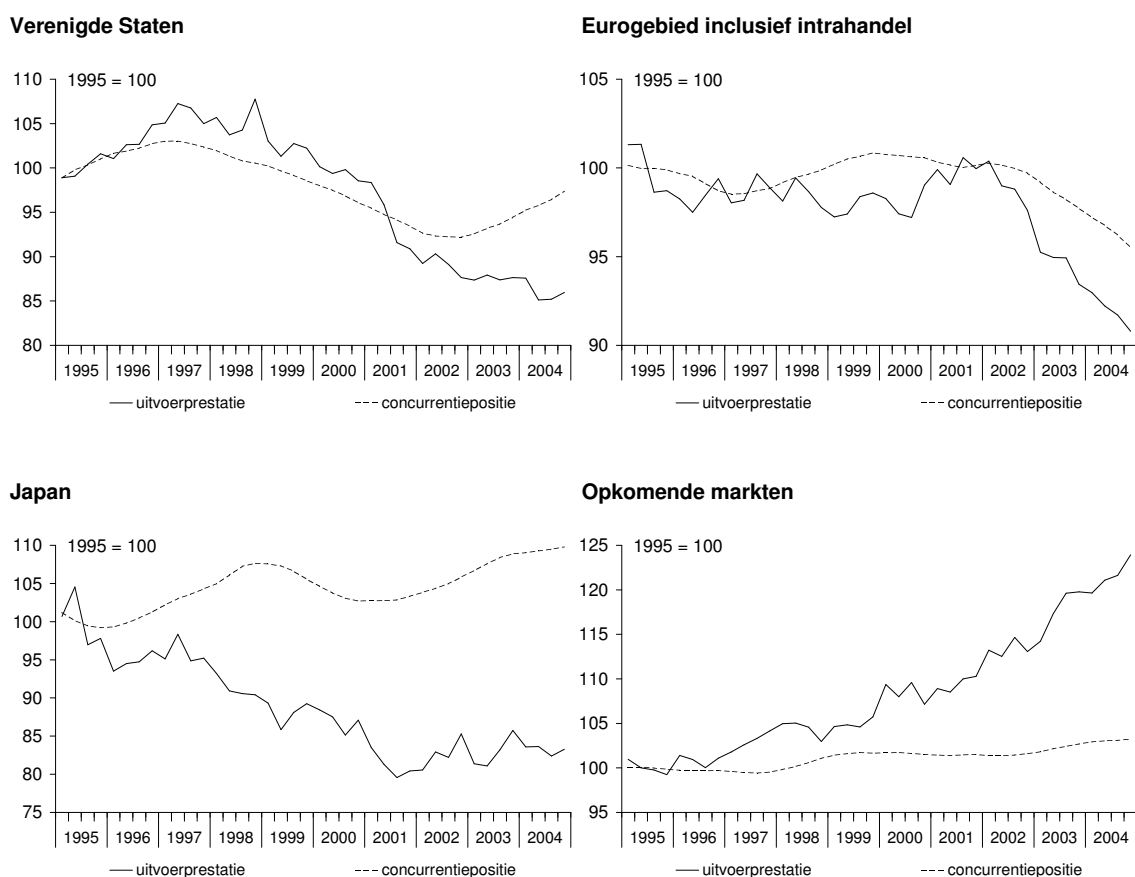
2.4.4 Prijs van industrieproducten, concurrentieposities en uitvoerprestaties

In 2003 en 2004 was voor industrieproducten sprake van lichte prijsstijgingen in nationale valuta door fors oplopende grondstoffenkosten. Voor 2005 wordt een stabilisatie van de industrieproductenprijzen voorzien, gevolgd door een terugkeer naar de licht dalende trend in het daaropvolgende jaar. Uitvoerprijsmutaties van de diverse regio's ontlopen elkaar niet veel in nationale valuta, maar uitgedrukt in dezelfde valuta kunnen de verschillen aanzienlijk zijn als gevolg van wisselkoersmutaties. Door de appreciatie van de euro steeg de uitvoerprijs van industrieproducten van het eurogebied vorig jaar in dollars met circa 10% (inclusief intra-handel). Voor Japan en de opkomende markten kwam de uitvoerprijsstijging van fabrikaten in dollars uit op circa 6% en voor de Verenigde Staten op circa 3%.

Europa verloor in 2004 voor het vierde opeenvolgende jaar aan prijsconcurrentiekracht, een beweging die bij de gehanteerde wisselkoers van 1,30 dollar per euro ook in 2005 nog zal aanhouden. Voor 2006 is een stabilisatie van de Europese prijsconcurrentiepositie waarschijnlijk als de euro niet verder apprecieert. De prijsconcurrentiepositie van Japan is in de periode 2000-2003 ieder jaar licht verbeterd, maar door de effectieve appreciatie van de yen kwam daaraan een einde in 2004. Bij de gehanteerde wisselkoersen wordt voor Japan over de komende twee jaar een gelijkblijvende concurrentiepositie voorzien. De Amerikaanse concurrentiepositie is in de jaren 2002-2004 met circa 9% verbeterd, terwijl voor 2005 een verdere verbetering met 1 tot 2% wordt voorzien.

In de afgelopen tien jaar hadden de Verenigde Staten en Japan de slechtste uitvoerprestatie en de opkomende economieën de beste (figuur 2.11). De uitvoerprestatie is hierbij gedefinieerd als de verhouding tussen het volume van de eigen goederenexport en de relevante buitenlandse markt (het volume van de goederenimport op de geografisch herwogen buitenlandse afzetmarkten). Twee factoren zijn van grote invloed op de ontwikkeling van de uitvoerprestatie van landen: de autonome opkomst van de nieuwe industrielanden, met name China, en veranderingen in prijsconcurrentieposities. De relatief snelle economische groei in de opkomende economieën is vaak gebaseerd op een sterke stijging van de uitvoer. Buitenlandse ondernemers worden aangetrokken door het grote aanbod van personeel en lage lonen, maar in sommige landen ook door investeringssubsidies en belastingvoordelen. Opkomende economieën worden ook steeds aantrekkelijker voor buitenlandse investeerders door een verbetering van de politieke stabiliteit en rechtszekerheid, beter economisch beleid en een vermindering van de communicatiekosten. Het aandeel van de opkomende economieën in de wereldhandel is hierdoor over de afgelopen 10 jaar met een kwart uitgebreid tot 40% van de totale wereldhandel.

Figuur 2.11   Uitvoerprestatie^a en concurrentiepositie^b, 1995-2004

^a Eigen exportvolume ten opzichte van de vraag op exportmarkten.

^b Eigen exportprijs ten opzichte van die van concurrenten gemeten in dezelfde valuta, gemiddeld 1 jaar vertraagd.

Daartegenover stond een totaal marktverlies voor de hoogontwikkelde economieën van circa 15%. De drie grote handelsblokken kenden verschillende ontwikkelingen in uitvoerprestatie. Dit hing vooral samen met verschuivingen in de prijsconcurrentieposities. De sterke effectieve koersstijging van de Amerikaanse dollar tussen 1996 en eind 2001 leidde voor de Verenigde Staten tot een verslechtering van de concurrentiepositie en een aanzienlijk verlies van exportmarktaandelen. Daarna is de dollar fors gedaald. Dit droeg bij aan een vrijwel stabiele uitvoerprestatie in 2003 en 2004.

De eurolanden verloren in de tweede helft van het afgelopen decennium licht marktaandelen aan opkomende economieën. Tussen 2000 en begin 2002 werden die aandelen weer terugverdiend door een daling van de effectieve eurokoers. De daaropvolgende stijging van de eurokoers heeft echter weer geleid tot een aanzienlijk marktverlies. Ook bij ongewijzigde wisselkoersverhoudingen zal deze negatieve tendens waarschijnlijk vooralsnog aanhouden vanwege de vertraagde doorwerking van relatieve uitvoerprijzen op de uitvoerprestatie.

De sterke daling van het Japanse marktaandeel in de tweede helft van de jaren negentig wekt bevreemding gegeven de min of meer aanhoudende verbetering van de concurrentiepositie. Diverse mogelijke verklaringen kunnen worden genoemd. Ten eerste is de Japanse concurrentiepositie in de eerste helft van de jaren negentig aanzienlijk verslechterd en het daaropvolgende verlies van marktaandelen kan hieraan mogelijk ten dele nog worden toegeschreven. Een andere oorzaak is het zeer hoge niveau van de arbeidskosten in Japan die veel bedrijven ertoe hebben aangezet de productie naar elders in Azië te verplaatsen. De verbetering van de concurrentiepositie in de eerste jaren van het nieuwe millennium heeft de verslechtering van de Japanse uitvoerprestatie wel tot staan gebracht.

2.5 Externe data voor Nederland

De sterkere mondiale economische groei leidde er toe dat het voor Nederland relevante wereldhandelsvolume meer toenam in 2004, en wel 7,4% tegen 4,8% in 2003. In onze belangrijkste afzetgebieden (77% van de Nederlandse uitvoer ging in 2004 naar West-Europa) waren de BBP-groei en invoergroei duidelijk lager dan elders, waardoor het relevante wereldhandelsvolume bijna 3%-punt minder sterk steeg dan de totale wereldhandel. In 2005 neemt de relevante wereldhandel naar verwachting minder sterk toe dan in het voorgaande jaar door de afzwakking in de mondiale economische groei. Deze afzwakking is waarschijnlijk tijdelijk, zodat in 2006 de geraamde toename van de relevante wereldhandel oploopt tot 7%.

Door de hogere prijzen van olie en andere grondstoffen sloeg de ontwikkeling van de Nederlandse invoerprijs om in 2004. De invoerprijs nam licht toe, na een daling in de twee voorgaande jaren. De prijsstijging bleef beperkt doordat vorig jaar de euro sterker werd ten opzichte van de dollar en de overige valuta. In 2005 en vooral in 2006 daalt naar verwachting de Nederlandse invoerprijs weer. Dit komt in 2005 door de verdere depreciatie van de dollar

Tabel 2.13 Externe data voor Nederland, 2002-2006					
	2002	2003	2004	2005	2006
	mutaties per jaar in %				
Relevant wereldhandelsvolume ^a	2,1	4,8	7,4	6¼	7
Concurrentenprijs ^a	- 3,5	- 4,7	- 1,2	- ¾	- ¾
Invoerprijs Nederland, (euro)	- 1,7	- 1,2	1,3	- ¼	- 2
Idem, exclusief energie	- 2,0	- 1,3	- 0,3	- ¾	- ¾
Energie	0,6	- 0,6	16,6	2½	- 12½
Arbeidskosten pep industrie (euro)					
Concurrenten totaal	- 1,7	- 5,6	- 4,7	- 1½	- 1
Concurrenten eurogebied	1,9	1,3	- 1,9	- ¾	- 1¾
Effectieve koers euro, industrieproducten, t.o.v.					
Concurrenten	2,2	7,5	3,0	1	0
Leveranciers	2,7	9,2	3,6	1½	0
Eurokoers (dollar per euro, niveau)	0,94	1,13	1,24	1,30	1,30
^a Goederen exclusief energie.					

(gerekend is met een wisselkoers van 1,30 dollar per euro) en in 2006 door de geprojecteerde daling van de olieprijs.

De wisselkoersmutaties komen ook tot uitdrukking in de concurrentenprijs van goederen exclusief energie. In de prognose daalt deze verder in 2005 en 2006. Deze daling is wel minder dan in voorgaande jaren, onder andere door de vertraagde doorwerking van hogere grondstofkosten in de uitvoerprijs van industrieproducten van concurrenten.

2.6 Onzekerheden

In dit Centraal Economisch Plan wordt voor 2005 een tijdelijke lichte afzwakking van de mondiale economische groei geraamd, waarna in 2006 de groei weer aantrekt. Daarmee komt het buitenlandbeeld in grote lijnen overeen met de jongste prognoses van internationale instellingen en de jongste consensusvoorspelling (tabel 2.14). Voor Japan zijn de najaarsprognoses van de internationale instellingen achterhaald doordat hierin de jongste herziening van de Nationale rekeningen niet was verwerkt. Verder is in die ramingen, in tegenstelling tot in dit Centraal Economisch Plan, de verdere appreciatie van de euro van eind vorig jaar nog niet verwerkt.

Het aanbod van olie, en daarmee de olieprijs, blijft een belangrijke onzekerheid voor de projectie. Een kleiner aanbod, bijvoorbeeld door de internationale politieke situatie of terroristische aanslagen, zal leiden tot een hogere olieprijs met negatieve effecten op de internationale economische groei. Maar gezien de toenemende investeringen in de olie-industrie

Tabel 2.14   Overzicht Internationale ramingen, 2005 en 2006

		Consensus		Europese
	CPB	Forecasts	OESO	Commissie
Publicatiedatum	Maart 2005	Maart 2005	December 2004	Oktober 2004
	%			
2005				
BBP-volume				
Verenigde Staten	3¼	3,7	3,3	3,0
Japan	1	0,9	2,1	2,1
Eurogebied	1¾	1,6	1,9	2,0
Hoogontwikkelde economieën	2¼	2,6	2,7	2,6
Wereld	4	.	.	4,2
Wereldhandel	8	.	8,9	8,1
Inflatie eurogebied	1¾	1,8	2,1	1,9
Eurokoers (dollar per euro)	1,30	1,33	1,22	1,24
Ruwe olieprijs (Brent, dollar per vat)	40¼	43,2	46,2	45,1
2006				
BBP-volume				
Verenigde Staten	3½	3,4	3,6	2,9
Japan	2	1,7	2,3	2,3
Eurogebied	2½	2,0	2,5	2,2
Hoogontwikkelde economieën	3	2,7	2,9	2,6
Wereld	4½	.	.	4,2
Wereldhandel	9	.	9,5	7,8
Inflatie eurogebied	1½	1,7	1,6	1,7
Eurokoers (dollar per euro)	1,30	1,32	1,22	1,24
Ruwe olieprijs (Brent, dollar per vat)	35	38,8	44,6	40,1

zou het aanbod ook hoger kunnen uitvallen en de olieprijs sterker kunnen drukken dan in de basisprojectie, met positieve effecten op de mondiale productiegroei.

Een tweede belangrijke onzekerheid betreft de wisselkoersontwikkeling. Het grote tekort op de Amerikaanse lopende rekening zou kunnen leiden tot een verdere depreciatie van de dollar. Dit zou in de projectieperiode een negatief effect hebben op de economische groei in het eurogebied. Een derde onzekerheid betreft de kapitaalmarktrente; de huidige lage rentes zijn niet geheel verklaarbaar en een sterkere stijging dan geprojecteerd is dan ook mogelijk, met vermoedelijk negatieve effecten op de mondiale economische groei.

Het is echter ook mogelijk dat de economische groei hoger uitkomt dan in de basisprojectie. Het voor het eurogebied geprojecteerde groeiherstel is zwak in historisch perspectief. Gezien de hoge winstgevendheid, lage rentetarieven en sterk verbeterde balansposities zouden de bedrijfsinvesteringen in de hoogontwikkelde economieën sterker kunnen toenemen dan geprojecteerd. Verder zou in het eurogebied de somberheid van consumenten kunnen wegebben, met positieve gevolgen voor de particuliere consumptie.

3 De Nederlandse conjunctuur

3.1 Volumeconjunctuur

Dit jaar komt de economische groei naar verwachting uit op 1%, om volgend jaar wat aan te trekken tot 2¼%. Net als vorig jaar levert de uitvoer ook in de ramingsjaren de grootste bijdrage aan de BBP-groei. Geleidelijk aan wordt de basis onder de economische groei verbreed en leveren de binnenlandse bestedingen hieraan een grotere bijdrage. Dit jaar geldt dat nog alleen voor de investeringen in productiemiddelen en woningen, omdat de particuliere consumptie naar verwachting licht daalt. Volgend jaar leveren alle binnenlandse bestedingscategorieën een positieve bijdrage aan de economische groei, die in de loop van de ramingsperiode steeds meer aan kracht kan gaan winnen.

3.1.1 Particuliere consumptie

Net als in de voorgaande twee jaar zijn de Nederlandse gezinnen ook dit en volgend jaar naar verwachting weinig kooplustig. In 2000 groeiden de consumptieve bestedingen voor het laatst uitbundig. Sinds die tijd is de toename ieder jaar aanzienlijk kleiner dan 2,3%, het gemiddelde van de afgelopen vijfendertig jaar. In dat opzicht begint dit decennium steeds meer te lijken op de jaren tachtig van de vorige eeuw. In dat decennium was de gemiddelde jaargroei 0,8%. De geraamde jaarlijkse toename in de periode 2000-2006 bedraagt gemiddeld 0,9%.

Dit jaar krimpt het volume van de particuliere consumptie naar verwachting met ½%. Voor ongeveer de helft wordt dit veroorzaakt door invoering van de Wet kinderopvang, waardoor een gedeelte van de uitgaven voor kinderopvang niet meer tot de particuliere consumptie maar tot de overheidsconsumptie wordt gerekend. Volgend jaar neemt de consumptie, gecorrigeerd voor financieringsverschuivingen als gevolg van de invoering van het nieuwe zorgstelsel, naar verwachting met 1% toe. Hoewel dit historisch gezien een vrij laag groeicijfer is, duidt het toch op weer wat betere tijden voor de consument.

De belangrijkste oorzaak voor de geringe toename van de bestedingen dit jaar is de ongunstige ontwikkeling van het reëel beschikbare looninkomen. Door een daling van de werkgelegenheid, loonmatiging en lastenverzwaringen neemt het reëel beschikbaar looninkomen van gezinnen dit jaar naar verwachting met 1¾% af. Ook de afgelopen twee jaar was de ontwikkeling van dit inkomen al negatief, zodat het reëel beschikbaar looninkomen dit jaar ongeveer 3¾% lager ligt dan in 2002.

Meestal wordt een terugval van het looninkomen gecompenseerd door een toename van het uitkeringsinkomen, omdat bij een terugval van de werkgelegenheid meer mensen in aanmerking komen voor een uitkering. Dit jaar is daarvan echter geen sprake. Door een groot aantal beleidsmaatregelen in de sociale zekerheid wordt de instroom in de WAO en de WW beperkt. Het beleid leidt in de projectie voor dit jaar al tot een daling van het aantal WAO-uitkeringen, terwijl de invloed op het aantal WW-uitkeringen vooral volgend jaar zichtbaar is.

Tabel 3.1 Aspecten van de particuliere consumptie, 2002-2006							
	2003	2002	2003	2004	2005	2006	2006 gecorr. ^a
	Waarde mld euro	mutaties in %					
Loon- en uitkeringsinkomen ^b	220,6	2,1	- 0,1	0,4	- 1½	- 2¾	1
Uitgekeerd winstinkomen ^b	8,5	- 7,0	- 27,8	0,7	11¼	22¼	22¼
Totaal gezinsinkomen ^b	229,1	1,6	- 1,5	0,4	- 1	- 1½	2¼
Particuliere consumptie, volume	224,3	1,3	- 0,9	0,5	- ½	- 2¾	1
w.v. voedings- en genotmiddelen	31,8	0,7	- 0,1	1,0	¾	½	½
duurzame consumptiegoederen	45,6	1,8	- 3,7	- 1,3	- 2	1	1
vaste lasten ^c	50,0	1,7	2,5	3,5	1½	- 12	4½
overige goederen en diensten	96,9	0,9	- 1,6	- 0,4	- 1¼	- ¼	- ½
Individuele besparingen ^d	4,8	2,5	1,9	1,8	1½	2½	2½

^a Gecorrigeerd voor financieringsverschuivingen als gevolg van de invoering van het nieuwe zorgstelsel.

^b Reëel beschikbaar.

^c Aardgas, woningdiensten en zorg.

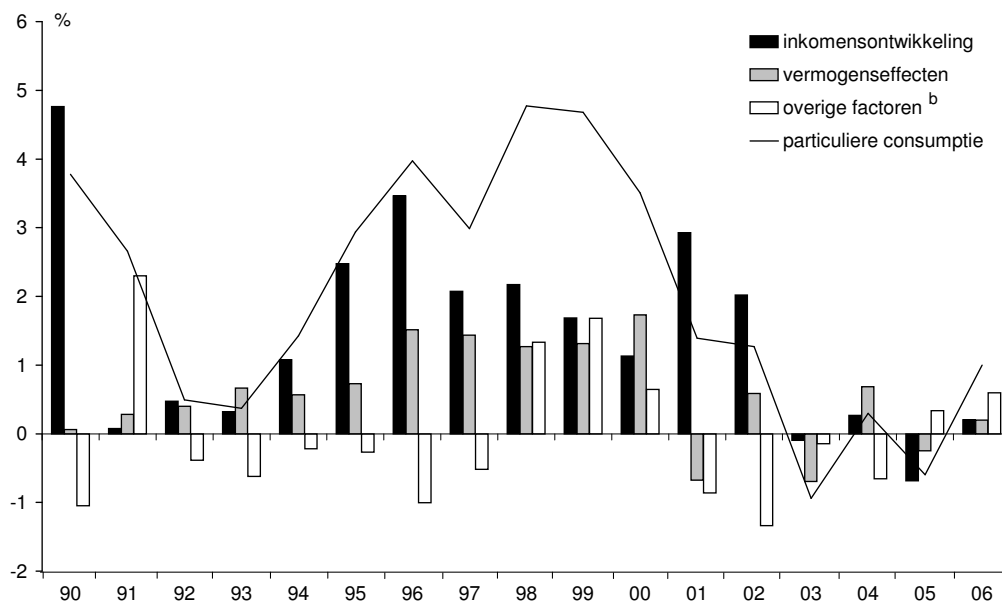
^d Vanaf tweede kolom: niveaus als percentage van het beschikbaar gezinsinkomen, vermeerderd met de correctie pensioenvoorziening.

Volgend jaar zal het reëel beschikbaar loon- en uitkeringsinkomen naar verwachting toenemen. Deze stijging wordt echter gemaskeerd door de invoering van het nieuwe zorgstelsel. Bij de invoering van dit stelsel worden de bestaande zorgverzekeringen (ZFW en particulier) vervangen door een nieuwe verzekering curatieve zorg met een collectieve premie. De particuliere premies komen niet in mindering op het beschikbaar inkomen en de nieuwe collectieve premies wel. Dit heeft een negatief effect op het groeicijfer van 3,7%.

Gecorrigeerd voor dit effect neemt het reëel beschikbaar loon- en uitkeringsinkomen met 1% toe. Door de aantrekkende werkgelegenheid neemt het reëel beschikbaar looninkomen weer wat toe. Deze stijging compenseert de ontwikkeling van het reëel beschikbaar uitkeringsinkomen, die naar verwachting ook volgend jaar afneemt omdat minder mensen een beroep doen op de WW. De gunstigere inkomensontwikkeling is de motor achter de wat hogere groei van de consumptieve bestedingen.

Vermogenseffecten leveren dit jaar naar verwachting geen bijdrage aan de groei van de consumptie. De belangrijkste reden hiervan is dat de sterke stijging van de huizenprijzen voorlopig voorbij lijkt. Voor dit jaar wordt uitgegaan van een nagenoeg gelijkblijvende huizenprijs, zodat het huizenvermogen in reële termen daalt. Hoewel de beurskoersen het afgelopen jaar wat zijn opgekrabbeld, wordt in de raming uitgegaan van slechts licht positieve effecten op de consumptie vanuit het aandelenvermogen. De vermogenseffecten op de particuliere consumptie zijn sinds 2001 beperkt, nadat zij met name aan het einde van de jaren negentig zorgden voor de robuuste consumptiegroei.

Figuur 3.1 Geschatte bijdragen aan de volume-ontwikkeling van de particuliere consumptie, 1990-2006^a

^a De cijfers voor 2006 zijn gecorrigeerd voor financieringsverschuivingen als gevolg van de invoering van het nieuwe zorgstelsel.

^b Vaste lasten, rente en onverklaard residu.

De inkomens- en vermogensontwikkelingen zijn niet bevorderlijk voor het vertrouwen van de consument. De kater na het jubeljaar 2000 duurt lang. Volgens cijfers van de Europese Commissie ligt het consumentenvertrouwen in Nederland momenteel wel wat hoger dan gemiddeld in Europa. Aan een dergelijke internationale vergelijking van vertrouwensindicatoren zitten echter vele haken en ogen, waaraan in een kader afzonderlijk aandacht wordt besteed. Gerekend naar het gemiddelde niveau voor Nederland is het consumentenvertrouwen op dit moment gering. Al bijna vier jaar is de Nederlandse consument overwegend pessimistisch gestemd. Eerst liep vooral het optimisme over het economisch klimaat terug, maar de laatste twee jaar is de Nederlandse consument ook negatief gestemd over de eigen financiële situatie. Toegenomen onzekerheid over de arbeidsmarktsituatie en lastenverzwaringen spelen hierbij een rol. In de loop van vorig jaar leek het vertrouwen van de consument wat te herstellen, maar na de zomer stokte de opmars, terwijl consumenten ook steeds vaker aangaven moeite te hebben om financieel rond te komen.¹⁶ Begin dit jaar is het consumentenvertrouwen weer wat opgelopen en ligt nu ongeveer op hetzelfde niveau als een jaar geleden. Impliciet ligt in de raming besloten dat het consumentenvertrouwen in de loop van het jaar wat verder aantrekt.

De geringe ruimte voor extra bestedingen wordt geïllustreerd door een voor dit jaar geraamde verdere daling van de individuele spaarquote, met een ¼%-punt tot 1½%. Deze

¹⁶ NIBUD, Eindejaarsenquête 2004, 7 januari 2005.

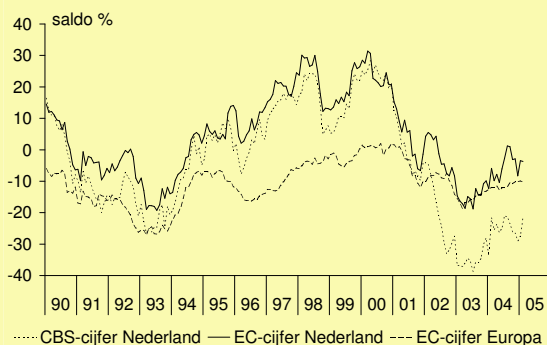
Internationale vergelijking van vertrouwensindicatoren vol met valkuilen

Iedere maand worden door de Europese Commissie en de afzonderlijke nationale statistische bureaus diverse indicatoren voor het consumenten- en producentenvertrouwen gepubliceerd. Het onderling vergelijken van die enquêteresultaten is lastiger dan het op het eerste gezicht lijkt. Dat heeft onder meer te maken met verschillen in de gestelde vragen en de manier waarop de antwoorden in een vertrouwensindicator worden samengevat. Bovendien is het zelfs bij een identieke methodiek oppassen geblazen wanneer de resultaten internationaal worden vergeleken. Dit wordt veroorzaakt doordat men in het ene land de vragen systematisch pessimistischer of optimistischer beantwoordt dan in een ander land. De afgelopen jaren is in Europees verband veel gedaan om de statistieken over consumenten- en producentenvertrouwen te harmoniseren. Dat proces van harmonisatie heeft wel tot gevolg gehad dat de vraagstelling op diverse momenten in de betrokken landen is aangepast. Ook zijn in de loop der jaren wisselingen geweest bij de instituten die de enquêtes organiseerden en de antwoorden verwerkten. Wisselende vraagstelling en bewerkingsmethodes door instituten veroorzaken serieuze problemen bij de analyse van tijdreeksen of bij een internationale vergelijking. Doordat er meestal geen sprake is van dubbele waarnemingen kan voor dergelijke reeksbreuken niet goed worden gecorrigeerd.

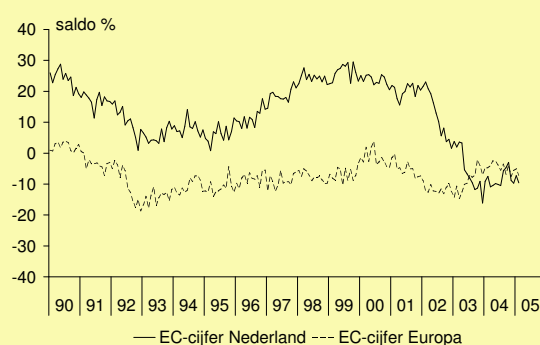
Een treffende illustratie van de lastige vergelijkbaarheid is te vinden bij het consumentenvertrouwen. Het CBS publiceert een reeks waarin vijf vragen worden ingewogen over het economisch klimaat en de koopbereidheid die zowel betrekking hebben op het verleden als op de komende maanden. De Europese Commissie middelt vier vragen die alleen betrekking hebben op de nabije toekomst.^a Voor de recente jaren blijkt de CBS-reeks daardoor een veel negatiever beeld op te leveren (zie figuur links). Uit de vergelijking van de internationaal geharmoniseerde EC-reeksen voor het consumentenvertrouwen blijkt zowel in Nederland als Europa het vertrouwen van consumenten recentelijk weer iets te zijn verbeterd na het diepe dal begin 2003. Nederlandse consumenten lijken op het eerste gezicht nu zelfs meer vertrouwen te hebben dan gemiddeld in Europa. Het is echter een structureel fenomeen dat Nederlanders de vragen iets optimistischer beantwoorden; vanaf begin 1990 bedraagt het gemiddelde consumentenvertrouwen in Nederland +4 en in Europa -11.^b Relevanter is daarom hoe het vertrouwen nu is in vergelijking met het historisch gemiddelde. Dan blijken Nederlandse consumenten momenteel duidelijk pessimistischer te zijn dan de gemiddelde Europese consument, wat gelet op de achterblijvende consumptieontwikkeling in ons land niet vreemd is.

Bij de producenten in de detailhandel is het verschil in de beantwoording van de vragen over het vertrouwen nog groter. Waar in Nederland tot voor enkele jaren het vertrouwen altijd positief was, was dat in Europa daarentegen lange tijd negatief (zie figuur rechts). Dat het producentenvertrouwen in de detailhandel in de afgelopen anderhalf jaar op een vergelijkbaar niveau ligt, geeft zodoende een sterk vertekend beeld: in historisch perspectief zijn Nederlandse detaillisten momenteel veel pessimistischer dan hun Europese collega's.^c

Consumentenvertrouwen, 1990-2005

Producentenvertrouwen detailhandel, 1990-2005

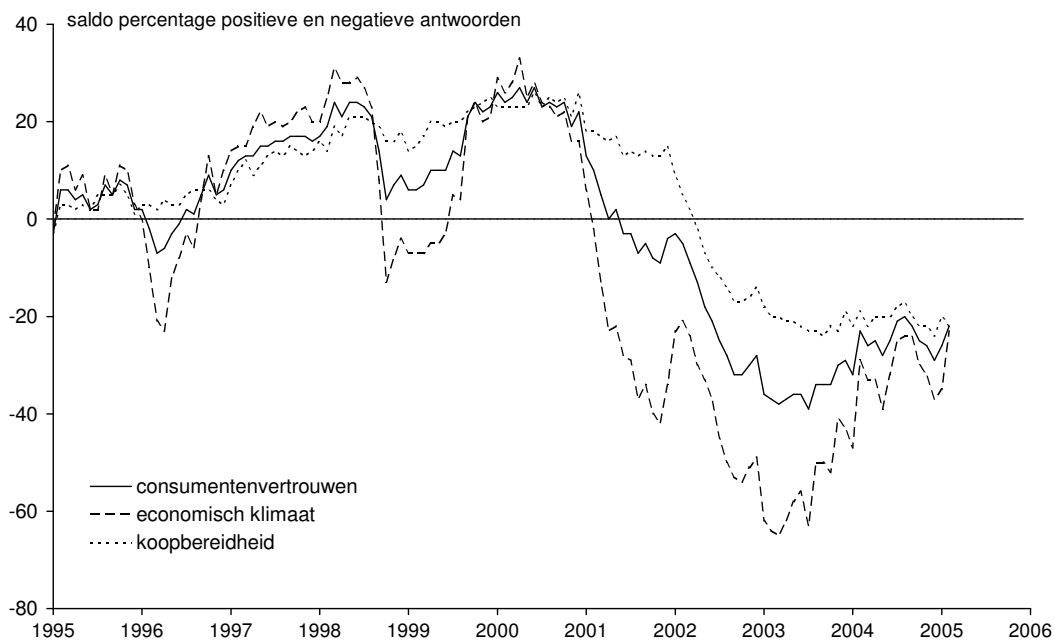
^a Zie: http://europa.eu.int/comm/economy_finance/indicators/businessandconsumersurveys_en.htm.

^b Het vertrouwen wordt hierbij berekend als het saldo van het percentage optimisten en pessimisten.

^c Dit blijft gelden als men rekening houdt met de wijziging in de vraagstelling begin 2003, die leidde tot een daling van enkele punten.

historisch gezien toch al lage spaarquote zou nog verder dalen als de Nederlandse huishoudens meer zouden consumeren. In 1999 en 2000 was de spaarquote weliswaar nog lager dan nu, maar dit werd gecompenseerd door de uitzonderlijke vermogenswinsten in die jaren. Hiervan is nu geen sprake.

Figuur 3.2 Consumentenvertrouwen, januari 1995 - februari 2005

Volgend jaar neemt de individuele spaarquote naar verwachting met 1%-punt toe, tot 2½%. Een gedeelte (0,4%-punt) van deze toename wordt veroorzaakt door de gedeeltelijke vervanging van prepensioen en VUT door de individuele levensloopregeling. Hierdoor dalen de collectieve besparingen, maar nemen de individuele besparingen toe. Verder groeit het uitgekeerd winstinkomen naar verwachting sterk. Dit inkomen bestaat mede uit de uitgekeerde winsten van zelfstandigen en besloten vennootschappen. De afgelopen twee jaar heeft ook het midden- en kleinbedrijf de kosten gereduceerd, waardoor naar verwachting met name volgend jaar de winsten weer toenemen. Het uitgekeerd winstinkomen heeft een relatief lage consumptiequote, waardoor een toename van dit inkomen een positief effect heeft op de spaarquote.

Het is een vrij specifieke groep huishoudens waarvoor het inkomen volgend jaar stijgt en een deel van het hogere inkomen wordt gebruikt om een goede ouderdomsvoorziening veilig te stellen. Mede daarom is de ruimte voor extra consumptiegroei volgend jaar naar verwachting nog beperkt.

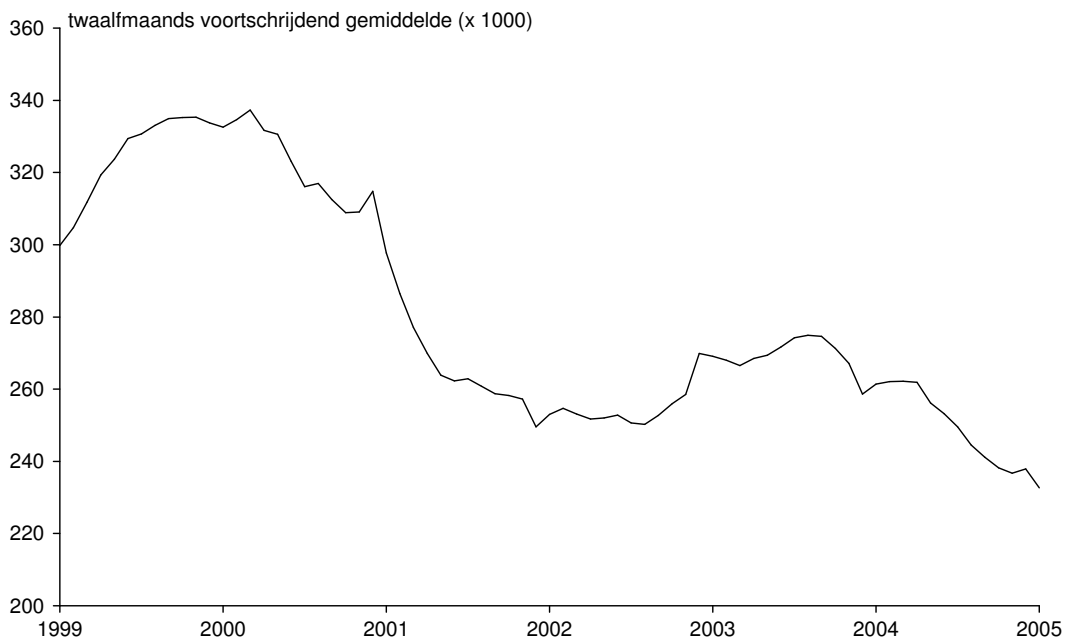
Consumptie naar onderdelen

De bestedingen aan voedings- en genotmiddelen zullen dit jaar en volgend jaar naar verwachting licht stijgen. Een positief effect gaat uit van de groei van de bevolking. Bovendien bezuinigen consumenten in een periode van koopkrachtdaling door minder vaak uit eten te gaan

en meer thuis te eten. Ook restaurants moeten uiteraard voedings- en genotmiddelen aanschaffen, maar gezien vanuit de consument is het eten in een restaurant een uitgave aan een horecadienst. Vorig jaar gaven de Nederlandse huishoudens aan met de feestdagen liever thuis te gaan eten dan in een restaurant¹⁷ en de supermarktomzetten in de laatste week voor Kerstmis doen vermoeden dat de daad bij het woord is gevoegd. De bezuinigingen leiden er echter ook toe dat mensen goedkopere producten aanschaffen door vaker huismerken in plaats van A-merken te kiezen. Ook de volumegroei van duurdere gemaksvlees, zoals voorverpakte verse groente, is minder uitbundig dan aan het einde van de jaren negentig. Dit heeft een negatief effect op de volumegroei van de particuliere consumptie.

Aan duurzame goederen geeft de consument dit jaar naar verwachting 2% minder uit dan vorig jaar. Cumulatief zijn daarmee de bestedingen aan duurzame goederen sinds 2002 met ongeveer 7% afgenomen. Vorig jaar namen vooral de bestedingen aan auto's (zie figuur 3.3) en woninginrichting flink af, terwijl het ook voor de modebranche een slecht jaar was. Deze goederen zijn al een paar jaar uit de gratie bij de consument.

Figuur 3.3 Aantal nieuw verkochte auto's aan gezinnen, januari 1999 - december 2004

Niet alle duurzame goederen delen echter in de malaise. Consumenten hebben grote interesse voor elektronische 'gadgets' zoals MP3-spelers, terwijl mede door evenementen als de Olympische Spelen en het EK-voetbal de verkoop van de nieuwste LCD- en plasmaschermtelevisies sterk is toegenomen. Ook computergames, spelcomputers en mobiele telefoons blijven populair.¹⁸

¹⁷ Algemeen Dagblad, Kerst en Sint dupe van recessie, 19 november 2004.

¹⁸ GfK, GfK Jaargids 2005, www.gfk.nl.

De vaste lasten, bestaande uit de uitgaven aan zorg, woningdiensten en aardgas, leveren dit jaar naar verwachting een positieve bijdrage aan de ontwikkeling van de particuliere consumptie. Het is niet ongebruikelijk dat deze groep de meest positieve bijdrage levert aan de groei als de koopkrachtontwikkeling stagneert. Net als bij de voedings- en genotmiddelen gaat het hier vaak om noodzakelijke goederen.

Aan overige consumptiegoederen en -diensten wordt dit jaar waarschijnlijk 1¼% minder besteed, terwijl volgend jaar deze uitgaven met ¼% zullen dalen. De omzet in de horeca staat nog steeds onder druk, deels omdat mensen bezuinigen maar waarschijnlijk ook door een nog altijd doorwerkend 'euro-effect'. De introductie van de euro is door sommige horecaondernemers gebruikt om de prijzen extra te verhogen. De imagoschade die dit heeft opgeleverd ebt weliswaar langzaam weg, maar is nog niet helemaal verdwenen.¹⁹ Ook aan reizen wordt minder uitgegeven. Deels komt dit doordat mensen minder op vakantie gaan, maar ook doordat reizigers goedkopere bestemmingen kiezen. Zo zijn 'last minute'-boekingen naar landen die door de lage dollarkoers relatief goedkoop zijn geworden, zoals Brazilië, Mexico en de Dominicaanse Republiek, momenteel populair bij de Nederlandse consument.

Vermogens van gezinnen

De afgelopen drie jaar ligt het netto vermogen van gezinnen in verhouding tot hun beschikbaar inkomen duidelijk lager dan in het topjaar 2000. Eerst zorgde de daling van de beurskoersen voor een forse vermindering van de waarde van het aandelenvermogen van gezinnen. Hoewel de beurskoersen zich de afgelopen twee jaar wat hebben hersteld en particuliere beleggers aarzelend terugkeren naar de beurs²⁰, was het aandelenbezit van gezinnen in december vorig jaar nog altijd 120 mld euro kleiner dan in het topjaar 2000.

In het afgelopen jaar groeiden de vermogens van gezinnen minder hard dan hun beschikbaar inkomen. Dit komt vooral door de afname van het netto huizenvermogen. In het laatste kwartaal van 2004 daalde de gemiddelde verkoopprijs van een woning met drieduizend euro per maand. Hierdoor lag de prijs in december lager dan ultimo 2003. Omdat het eigen-woningbezit toenam steeg het huizenvermogen in waarde weliswaar nog iets, maar de daar tegenover staande hypotheekschuld nam veel sterker toe.

De daling van de gemiddelde verkoopprijs in het laatste kwartaal is wel mede het gevolg van een samenstellingseffect. Er werden in dat kwartaal naar verhouding meer kleine, goedkopere huizen verkocht dan normaal. In januari dit jaar nam de huizenprijs weer toe, omdat toen juist meer duurdere huizen verkocht werden. Door deze fluctuaties als gevolg van samenstellingseffecten is het lastig te bepalen hoe structureel een stijging of daling van de huizenprijs is. De meest recente realisaties wijzen er wel op dat de tijden van de exorbitante stijgingen voorbij zijn. In de jaren negentig steeg de huizenprijs fors en ook in de periode 2001-2003 nam de huizenprijs nominaal nog met gemiddeld 6% toe. In een kader wordt ingegaan op de factoren die deze ontwikkeling hebben veroorzaakt.

¹⁹ EIM, Kleinschalig ondernemen, januari 2005, www.eim.net.

²⁰ Milward Brown / Centrum, Voor het eerst sinds 2000 groeit het aantal particuliere beleggers weer, Persbericht 1 juni 2004.

Tabel 3.2 Vermogens van gezinnen, 1999-2004^a							
	2003	1999	2000	2001	2002	2003	2004 ^b
	Waarde mld euro						
	% beschikbaar gezinsinkomen						
Liquide financieel bezit	407	214	213	187	157	163	169
w.v. aandelen (beursgenoteerd)	77	97	94	68	31	31	32
spaargeld	187	63	63	65	68	75	79
overige ^c	142	54	57	53	58	57	58
Eigenwoningbezit	997	315	368	380	391	400	394
Andere bezittingen ^d	145	71	70	65	57	58	58
Schulden	490	157	172	174	181	196	208
w.v. hypotheekschulden	389	124	133	135	142	156	168
Netto vermogen	1059	442	479	458	424	424	413
	% liquide financieel bezit						
Schulden		73	81	93	115	120	123
Aandelen		45	44	37	20	19	19
	% waarde eigenwoningbezit						
Hypotheekschulden		39	36	36	36	39	43

^a Niveau aan het einde van het jaar, als percentage van het beschikbaar gezinsinkomen inclusief collectieve pensioenbesparingen. De vermogens zijn ongerekend het pensioenvermogen dat gezinnen hebben opgebouwd bij verzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen.

^b Stand ultimo 2004. Benadering aan de hand van onder andere de ontwikkeling van de AEX-index, de huizenprijzen en de hypotheekschulden.

^c Chartaal geld, girale deposito's en obligaties.

^d Aandelen aanmerkelijk belang, ondernemingsvermogen van zelfstandigen, grond en ander onroerend goed.

Bron: CBS, DNB en Kadaster (bewerking CPB).

Gezinnen hebben op de vermogensverliezen gereageerd door meer te sparen. Sinds 2000 neemt het spaargeld sneller toe dan het beschikbaar inkomen en ook vorig jaar was dit het geval. Een deel van deze toename is het gevolg van een herschikking van de vermogensportefeuille.

Consumenten hebben hun risicovolle aandelen verkocht en omgezet in veiliger spaarrekeningen of obligaties. Deze herschikking heeft geen gevolgen voor de omvang van het gezinsvermogen. Mede om die reden moeten alle vermogensbronnen van de consument worden beschouwd om de vermogenseffecten op de consumptie in te schatten en niet alleen de omvang van de spaartegoeden.

Uitgedrukt in miljarden euro's is de toename van de spaargelden wat minder groot dan in de afgelopen jaren. Het lijkt erop dat de consument de herschikking van de beleggingsportefeuille grotendeels heeft voltooid en dat gezinnen nu moeten bezuinigen als zij de spaartegoeden willen laten toenemen. Door de geringe stijging van de lonen en de hogere vaste lasten is

Neerwaartse starheid bij de huizenprijsontwikkeling

Ruim 60% van het bruto gezinsvermogen bestaat uit eigenwoningbezit. Door de toegenomen betekenis van vermogens-effecten voor de economische ontwikkeling is ook inzicht in de verklarende factoren van de huizenprijsontwikkeling belangrijker geworden. Onlangs heeft het CPB empirisch onderzoek naar die factoren verricht.^a Hieruit komt naar voren dat het verloop van de nominale huizenprijs wordt bepaald door de algehele inflatie (CPI), de reële ontwikkeling van het beschikbaar inkomen, het financiële gezinsvermogen, de rente en het aantal nieuwbouwwoningen. De resultaten suggereren tevens dat sprake is van neerwaartse prijsstarheid; het aanpassingsproces naar een 'evenwichtig' lange-termijnniveau van de huizenprijs verloopt aanzienlijk trager in een situatie waarbij huizen gemiddeld overgewaardeerd zijn dan in de omgekeerde situatie, waarbij de feitelijke prijs gemiddeld lager ligt dan op grond van fundamentele economische factoren verwacht zou mogen worden.

De geschatte vergelijking biedt een handvat om na te gaan welke factoren in welke mate de (reële) huizenprijsontwikkeling in de afgelopen jaren in Nederland hebben bepaald. In 2000 leverde een koophuis gemiddeld 171 000 euro op, terwijl dat in 1991 nog slechts 67 000 euro was. Deze stijging met gemiddeld 11% per jaar in de jaren 1992-2000 kan grotendeels worden toegeschreven aan de welvaartsstijging die tot uiting kwam in een hoger beschikbaar looninkomen en meer financieel vermogen van gezinnen.^b Daarnaast daalde de reële rente, wat ook heeft bijgedragen aan de (reële) huizenprijsstijging in de genoemde periode. De (reële) prijsstijging werd voor circa 2%-punt per jaar gedrukt door de nieuwbouw van woningen.

Bijdragen aan de gemiddelde jaarlijkse huizenprijsstijging in de perioden 1992-2000 en 2001-2003

	1992-2000	2001-2003
	bijdragen in %-punten	
Reële beschikbaar looninkomen	4,4	3,2
Reële rente	2,4	2,2
Reëel financieel vermogen gezinnen ^a	2,0	0,2
Woningvoorraad	- 1,9	- 1,1
Overige factoren	1,3	- 2,0
Totale reële huizenprijsstijging	8,5	2,6
Inflatie (CPI)	2,4	3,3
Totale nominale huizenprijsstijging	11,0	6,0

^a Exclusief aandelenvermogen en verminderd met niet-hypothecaire schulden van gezinnen.

In de periode 2001-2003 stegen de huizenprijzen gemiddeld genomen beduidend minder snel. De reële huizenprijsstijging bedroeg 'slechts' 2½% per jaar, vooral door de geringere welvaartsstijging in deze periode. Daarnaast was de huizenprijs in de voorafgaande periode wat 'doorgeschoten' en hij lag daarom in de periode 2001-2003 gemiddeld genomen boven de lange-termijnwaarde. De hieruit voortvloeiende aanpassing drukte de stijging van de reële huizenprijs in de jaren 2001-2003. Vanwege de neerwaartse prijsstarheid was dit effect echter beperkt van omvang. De resterende 'lucht' in de gemiddelde huizenprijs zal in de jaren na 2003 langzaam wegstromen.

^a Zie binnenkort te publiceren CPB Document.

^b Uit de onderzoeksresultaten komt naar voren dat alleen de forse huizenprijsstijging in 2000 (20%) niet goed door de fundamentele economische factoren kan worden verklaard en circa 14%-punt hoger is uitgekomen dan op grond van de geschatte vergelijking verwacht zou mogen worden.

hiervoor echter weinig ruimte. Het percentage huishoudens dat aangeeft net rond te kunnen komen is het afgelopen jaar gestegen.²¹

De schulden van gezinnen zijn vorig jaar aanmerkelijk sterker toegenomen dan de bezittingen. Dit heeft de financiële kwetsbaarheid van gezinnen vergroot, wat onder andere blijkt uit de toename van de schulden als percentage van het liquide financiële vermogen. Deze quote ligt nu drie jaar ruim boven de 100% en neemt nog gestaag toe. Het grootste gedeelte van de schulden bestaat uit hypotheeklen. Sinds 2002 neemt door de afvlakkende ontwikkeling van de huizenprijzen de hypotheekschuld als percentage van het eigen-woningbezit toe. Gezien de omvang van de schuldquotes zijn gezinnen in toenemende mate kwetsbaar voor bijvoorbeeld een renteverhoging. Enerzijds zou dit een drukkend effect hebben op de huizenprijzen en daarmee op het huizenvermogen, terwijl anderzijds de schuldenlast toeneemt als de rentevaste periode voorbij is.

Het consumptief krediet is vorig jaar ook iets toegenomen ten opzichte van een jaar eerder. Vergeleken met de hypotheekschuld is dit bedrag echter bescheiden. Eind vorig jaar bedroeg de hypotheekschuld naar schatting 427 mld euro, terwijl er voor ongeveer 25 mld euro aan consumptief krediet uitstond.

Voor dit jaar wordt gemiddeld een ongeveer even hoge prijs op de huizenmarkt verwacht als vorig jaar. Het neerwaartse effect van het koopkrachtverlies op de huizenprijzen wordt min of meer gecompenseerd door het opwaartse effect van de verdergaande rentedaling. Naar verwachting loopt de prijs volgend jaar weer op in lijn met het inflatietempo. Het opwaartse effect van de toename van het beschikbaar inkomen overtreft dan naar verwachting het neerwaartse effect van de rentestijging.

Naar zijn aard is de ontwikkeling van de beurskoersen niet op een zinvolle wijze door een economisch model te voorspellen en deze wordt daarom geraamd met een technische aanname. De gemiddelde stijging van de beurskoersen wordt in de projectie bepaald als het rendement op staatsobligaties vermeerderd met een risico-opslag en verminderd met een gemiddeld dividendrendement. Onder deze aannames voor de ontwikkeling van de huizenprijzen en de beurskoersen groeit het netto gezinsvermogen dit jaar even hard als het beschikbaar gezinsinkomen en is de toename volgend jaar wat groter.

3.1.2 Woningbouw

De investeringen in woningen zijn na enkele jaren van sterke neergang in 2004 voor het eerst weer toegenomen. De stijging is vooral het gevolg van hogere investeringen in nieuwbouw. In 2004 zijn 5 700 woningen meer gebouwd dan in 2003, het jaar waarin een dieptepunt werd bereikt in de nieuwbouw van woningen sinds 1953. De toename is volgens verwachting, gegeven de portefeuille aan vergunningen en als rekening wordt gehouden met de 1½ à 2 jaar

²¹ Zie B. van Cleef, Minder geld om te sparen?, CBS, Webmagazine, 21 februari 2005.

die het tegenwoordig gemiddeld kost om woningen te realiseren. Naar het zich laat aanzien zijn de investeringen in nieuwbouw in 2004 getemperd doordat naar verhouding minder in het duurste segment werd gebouwd.

Tabel 3.3 Aspecten van de investeringen in woningen, 2002-2006					
	2002	2003	2004	2005	2006
niveaus in dzd					
Verleende bouwvergunningen	67,2	72,5	76,2	78	80
w.v. huur	13,2	15,9	17,3	18	19
koop	54,0	56,6	58,9	60	61
Gereedgekomen woningen	66,7	59,6	65,3	68½	72
w.v. huur	12,7	13,0	14,1	15	16
koop	54,0	46,6	51,2	53½	56
volumemutaties in %					
Investerings in woningen	- 4,4	- 4,2	2,5	3	3½
w.v. bijdrage nieuwbouw	- 2,7	- 1,5	2,4	2½	2½
bijdrage herstel en verbouw	- 0,7	- 0,7	0,2	½	¾
bijdrage overdrachtskosten	- 1,0	- 2,1	- 0,1	0	¼
niveau in %					
Hypotheekrente	5,3	4,5	4,2	4	4¼

In dit en komend jaar wordt de gematigde groei van de investeringen in woningen naar verwachting voortgezet. Het geraamde aantal gereedgekomen woningen loopt op naar 72 000 in 2006. Dit niveau is echter lang niet voldoende om het bestaande woningtekort terug te dringen. Het overheidsbeleid is er dan ook op gericht de productie op middellange termijn op te voeren tot 80 000 nieuwbouwwoningen per jaar. De beoogde stijging betreft vooral huurwoningen. Met onder meer de instelling van de Taskforce Woningbouwproductie en de zogenoemde aanjaagteams wordt getracht de voortgang van woningbouwprojecten te bespoedigen. Daarnaast zouden ook de woningbouwafspraken met twintig regio's tot een hogere productie moeten leiden.

De investeringen in herstel- en verbouw laten in 2004 een licht herstel zien. Bij dit soort investeringen zijn de fluctuaties in het algemeen minder groot dan bij de investeringen in nieuwbouw. Het volume wordt deels bepaald door de omvang van de woningvoorraad en deze neemt gestaag toe. Voor de komende jaren wordt een lichte versnelling in de groei van de investeringen in herstel- en nieuwbouw geraamd, omdat naar verwachting de woningcorporaties de renovatie van hun woningbestand zullen intensiveren.

De overdrachtskosten zijn de derde component in de investeringen in woningen. In 2004 lag het aantal verkopen van bestaande woningen een fractie lager dan in 2003. Deze uitkomst is mede het gevolg van de op 1 januari van dat jaar van kracht geworden bijeenregeling. Anticiperend op deze regeling werden transacties vervroegd naar 2003, waardoor het aantal

verkoopen in 2004 lager kwam te liggen. Voor 2005 wordt het gemiddeld aantal transacties van de twee voorgaande jaren aangehouden, zodat ten opzichte van 2004 het aantal transacties licht toeneemt. Tegen de achtergrond van een aantrekkende economie wordt ook voor 2006 een stijging verwacht.

3.1.3 Investerings

Na een periode van drie jaar waarin de bedrijfsinvesteringen in vaste activa (exclusief woningen) een stevige krimp lieten zien, was in 2004 sprake van een licht herstel met een groei van 1,6%. De omvang van het herstel werd overigens mede bepaald door het gereedkomen van een grote warmtekrachtcentrale. Dit herstel zet dit en volgend jaar versterkt door. In 2005 wordt de toenemende investeringsgeneigdheid vooral geruggensteund door winstherstel en door realisering van investeringen die in 2004 door onvoldoende producentenvertrouwen en een dalende bezettingsgraad (zie figuur 3.4) werden uitgesteld. Onder invloed van de geraamde hogere productiegroei en een aanhoudend winstherstel zullen de investeringen volgend jaar naar verwachting in een hogere versnelling doorgroeien. Na jarenlange saneringen zal de productiecapaciteit in toenemende mate moeten worden uitgebreid om aan de vraag te kunnen voldoen.

Tabel 3.4 Aspecten van de investeringen van bedrijven, 2002-2006						
	2003	2002	2003	2004	2005	2006
	waarde	mutaties per jaar in %				
	mld euro					
Bedrijfsgebouwen	11,0	– 10,5	– 11,2	– 6,1	0	3
Machines en computers	21,0	– 2,1	– 3,6	3,6	8¾	9¾
w.v. machines	17,8	– 1,2	– 4,9	2,0	10¼	11¼
computers	3,2	– 7,0	4,0	12,8	0	0
Wegvervoermiddelen	5,1	– 12,5	– 0,6	12,1	3½	– 5½
w.v. personenauto's	3,6	– 14,6	– 0,6	12,2	– 1¼	2
overige bedrijfswagens	1,5	– 7,0	– 0,7	12,0	14½	– 18½
Overige vervoermiddelen	2,0	– 8,9	105,9	1,8	– 53¼	64
w.v. railvoertuigen	0,4	0,5	81,9	34,2	– 80	350
vliegtuigen	1,0	– 14,6	215,4	– 4,0	– 66¾	67½
Immateriële activa	6,3	– 5,9	0,1	3,0	3	3
Totaal	50,9	– 6,4	– 3,5	1,6	2¼	5¾
w.v. conjunctuurgevoelig ^a	45,1	– 7,5	– 6,3	2,0	4¼	6¼
Cash-flowquote ^b		142	140	148	157	163
Investeringsquote ^c		16,6	15,9	15,9	16	16½

^a Investerings van bedrijven ongerekend woningen, schepen, vliegtuigen, railvervoermiddelen en investeringen door de energiesector.

^b Afschrijvingen en winst van productie in de Nederlandse marktsector als percentage van de bruto investeringen in vaste activa in Nederland.

^c Investerings in vaste activa (exclusief woningen) als percentage van de bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen (exclusief verhuur van en handel in onroerend goed).

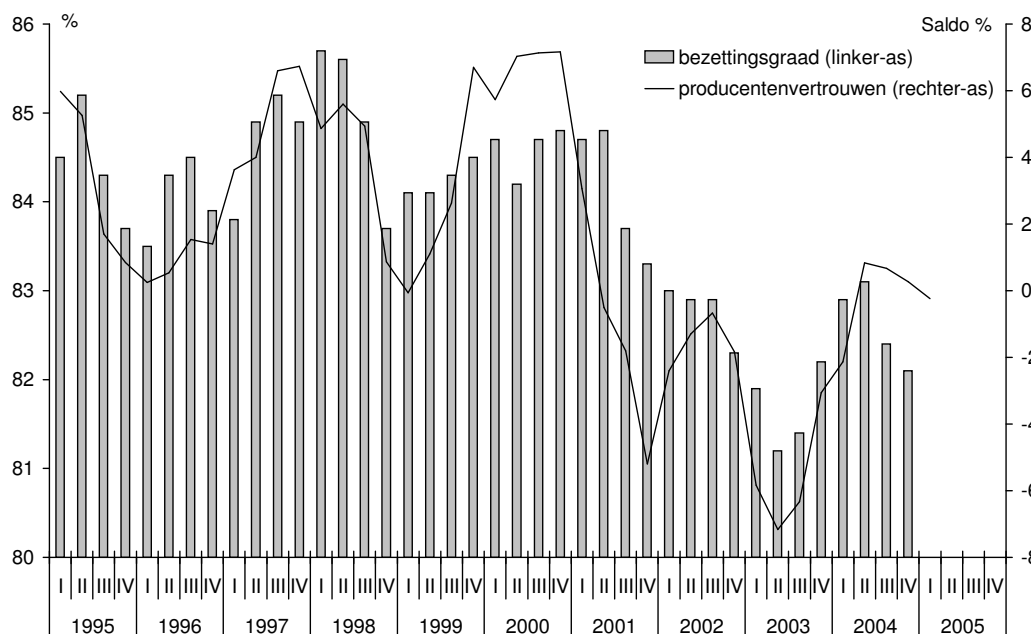
Het bescheiden karakter van het investeringsherstel in 2004 komt duidelijk naar voren uit het verloop van de investeringsquote. Afgezet tegen de bruto toegevoegde waarde namen de investeringen van bedrijven in vaste activa in de periode 2000-2003 gemiddeld bijna 1%-punt per jaar af. Het jaar 2004 vormt een omslagpunt waarin de investeringsquote zich stabiliseerde. Naar verwachting zal de investeringsquote dit en volgend jaar geleidelijk stijgen (zie figuur 3.5).

Bij het algemene beeld van het investeringsverloop spelen niet louter algemene macro-economische factoren een rol. Specifieke aspecten geven soms een geheel eigen karakter aan het investeringsverloop van een bepaald type investeringsgoederen, zoals hieronder zal blijken.

Bedrijfsgebouwen

Net als in de afgelopen jaren ontwikkelden ook in 2004 de investeringen in bedrijfsgebouwen zich nog relatief ongunstig, mede door een hoge leegstand van kantoorgebouwen. Het lijkt er echter op dat de vraag naar nieuwe panden weer toeneemt. De nog aanwezige overcapaciteit in de kantorenmarkt leidt waarschijnlijk vooral tot blijvende leegstand van oude en inefficiënte bedrijfsgebouwen. Naar verwachting zal een deel daarvan in onbruik raken dan wel een andere bestemming krijgen. De verwachting is dat de investeringen in bedrijfsgebouwen dit jaar op een laag niveau stabiliseren. Daarmee lijkt in dit jaar een einde te komen aan de jarenlange daling bij dit type investeringen. Voor volgend jaar wordt, in lijn met de toenemende behoefte aan productiecapaciteit, een groei naar de investeringen in bedrijfsgebouwen voorzien.

Figuur 3.4   Bezettingsgraad en producentenvertrouwen in de industrie, 1990-2005^a

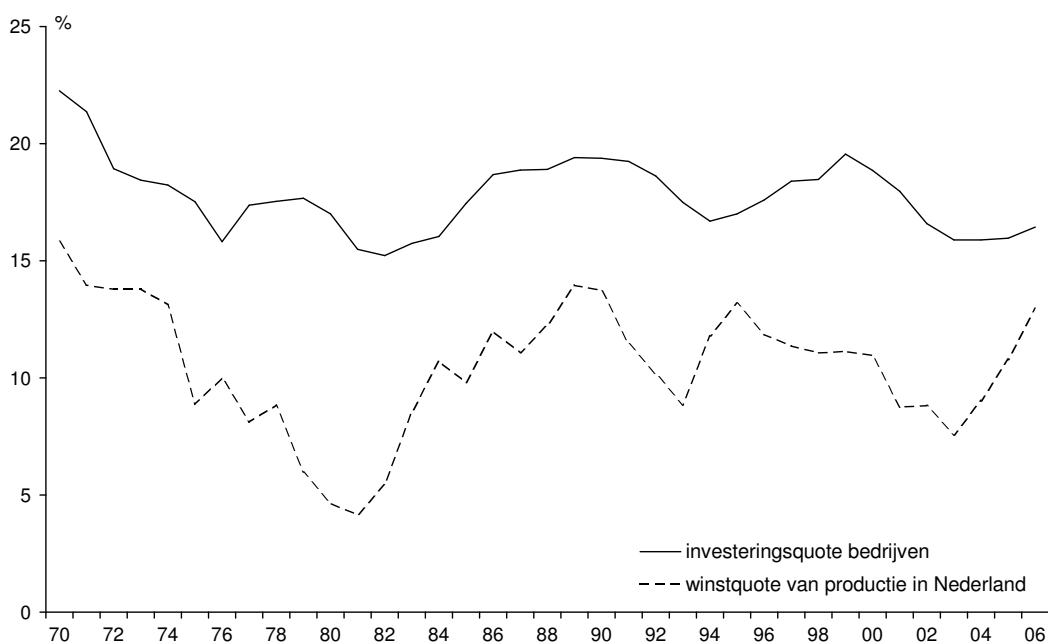

^a Het cijfer van het producentenvertrouwen voor het eerste kwartaal 2005 is gebaseerd op de eerste twee maanden van het jaar. De bezettingsgraadjcijfers hebben betrekking op de laatste maand van het kwartaal.

Machines

Na vier jaar op rij te zijn afgenomen, was er in 2004 sprake van een heel licht herstel bij de investeringen in machines als een eerste aanloop naar een waarschijnlijk forser groeiherstel voor dit en komend jaar. De kentering in 2004 werd deels ondersteund door de oplevering van een warmtekrachtcentrale bij Pernis. Over de komende twee jaar uitgesmeerd, bieden de aanleg van gaspijpleidingen tussen Groningen en Engeland ter waarde van circa 700 mln euro, een forse uitbreiding en renovatie van een groot Rotterdams waterbedrijf alsmede een forse vergroting van de overslagcapaciteit op de Maasvlakte een vergelijkbare bijdrage aan de groei. Realisering van eerder uitgestelde investeringen ondersteunen voor dit jaar de sterk positieve investeringsverwachtingen voor machines en installaties. Ook volgend jaar houdt de groei van deze investeringen waarschijnlijk aan, maar dan voor een groter deel ter vergroting van productiecapaciteit.

Figuur 3.5 Investeringsquote bedrijven en winstquote van productie marktsector in Nederland, 1970-2006

Computers

Het lichte herstel in 2003 bij investeringen in computers werd vorig jaar gevolgd door een sterke stijging van bijna 13%. Dit was niet zozeer te danken aan uitbreidingsinvesteringen, maar veeleer het gevolg van een sterk toegenomen vervangingsvraag. De computers die eind jaren negentig zijn aangeschaft om het zogenoemde millenniumprobleem te omzeilen raakten langzamerhand verouderd en zijn nu grotendeels vervangen. De vervangingsvraag naar computers neemt dit jaar sterk af, omdat het nu de vervanging betreft van computers die in de periode 2001-2002 zijn aangeschaft, toen de investeringen in computers op een laag niveau lagen. Naar verwachting zullen dit jaar de uitbreidingsinvesteringen in computers weer wat omvangrijker zijn en zal deze toename net voldoende zijn om de daling in de vervangingsvraag

te compenseren. Voor 2006 wordt eveneens een stabilisatie van het totale investeringsvolume van computers verwacht, bij min of meer gelijkblijvende vervangings- en uitbreidingsvraag.

Wegvervoermiddelen

De bedrijfsinvesteringen in het wegvervoer bestaan voor circa 70% uit personenauto's, die vooral bij lease-bedrijven terecht komen, en voor circa 30% uit overige bedrijfswagens, voornamelijk bestelauto's en vrachtwagens. Onder invloed van rationalisatieprocessen in delen van het bedrijfsleven is na 2000 het gebruik van lease-auto's minder sterk toegenomen dan eind jaren negentig en in de jaren 2003 en 2004 zelfs gedaald. Met name door de steeds kleiner wordende uitbreidingsvraag ten behoeve van het lease-autopark zijn ook de investeringen in personenauto's in de periode 2000-2003 sterk verminderd. Door de eerdere anticipatie op het wegvallen van milieusubsidies op kleine, zuinige bedrijfs- en lease-auto's lagen bovendien de verkopen van personenauto's in 2003 op een extra laag niveau.

Vorig jaar was er ook een daling van het lease-autopark, maar veel minder sterk. Deze minder sterke daling en de terugkeer naar een niet door anticipatie-aankopen verstoord verkoopniveau zorgden ervoor dat de investeringen in personenauto's vorig jaar fors konden toenemen. Dit jaar komen, ondanks een verwacht licht groeiherstel van het lease-autopark, de aankopen van personenauto's door bedrijven waarschijnlijk beduidend lager uit, omdat de vervangingsvraag veel sterker zal afnemen. In 2006 zullen de investeringen waarschijnlijk op dat lagere niveau stabiliseren. Lease-bedrijven vervangen hun auto's in de regel na drie à vier jaar en rond 2001-2002 lagen de aankopen van lease-auto's op een laag niveau. Het verloop van de vervangingsvraag is dus een soort echo van het investeringverloop een drie- of viertal jaren eerder.

Bij de investeringen in overige bedrijfswagens wordt een sterke dynamiek verwacht in verband met de aangekondigde afschaffing van de BPM-vrijstelling bij aankoop van nieuwe bestelauto's. Bij de aanschaf van een nieuwe bestelauto met een grijs kenteken is tot op heden nog geen Belasting op Personenauto's en Motorrijwielen (BPM) verschuldigd. Hierin komt echter verandering; waarschijnlijk medio 2005 wordt de BPM-vrijstelling voor particuliere gebruikers afgeschaft. Gemiddeld worden bestelauto's hierdoor 45% duurder voor de consument.²² Verwacht wordt dat particuliere gebruikers hierop anticiperen door de aanschaf van bestelauto's die anders pas veel later vervangen zouden worden naar voren te halen. Zij kunnen zo een prijsstijging van ruwweg gemiddeld 7 000 euro per auto voor blijven. De verwachting is dat dit anticipatie-effect wat sterker is dan het remmende effect van de op 1 januari 2005 sterk verhoogde motorrijtuigenbelasting voor bestelauto's van consumenten. In de raming voor dit jaar zijn dan ook extra investeringen opgenomen voor een versnelde vervanging van bestelauto's en -bussen. Dit heeft een drukkend effect op de investeringsomvang van volgend jaar.

²² Door het CBS wordt de aankoop van alle bestelauto's, dus ook die door gezinshuishoudingen, tot de bedrijfsinvesteringen gerekend. Bij de aanstaande revisie van de Nationale rekeningen komt hier verandering in.

Naast bestelauto's bestaan de investeringen in overige bedrijfswagens ook uit vrachtauto's. Het aantrekken van de binnenslands geproduceerde uitvoer en vooral van de wederuitvoer brengt met zich mee dat de vraag naar vervoerscapaciteit toeneemt. Vooral internationale transportondernemers zijn hierdoor en door de stijgende vrachttarieven optimistischer geworden, wat aanleiding is voor uitbreiding van het vrachtwagenpark. De investeringen in vrachtauto's lijken het dieptepunt dan ook te zijn gepasseerd. Dit en volgend jaar trekken deze investeringen naar verwachting flink aan. Uit de verkoopcijfers van de afgelopen twee jaar komt naar voren dat de structuur van de wegtransportsector aan het veranderen is. Investerings in trekkers voor met name containervervoer nemen voor transporteurs een steeds belangrijker plaats in, ten koste van grote vrachtauto's.

De investeringen in overige bedrijfswagens lopen door het anticipatie-effect bij de bestelauto's per saldo dit jaar naar verwachting nog wat sterker op dan vorig jaar, toen zij met ruim 12% toenamen. Volgend jaar vallen ze dan sterk terug naar een structureel lager niveau.

Overige vervoermiddelen

De investeringen in overige vervoermiddelen (schepen, vliegtuigen, treinen en trams) bestaan uit een beperkt aantal grote transacties en vertonen daardoor vaak grote schommelingen. Zo namen de investeringen in vliegtuigen, railvervoermiddelen en schepen in 2003 met maar liefst 106% toe, voornamelijk als gevolg van omvangrijke vernieuwingsprogramma's bij de Nederlandse luchtvaartmaatschappijen en de Nederlandse Spoorwegen. Het afgelopen jaar groeiden de investeringen zelfs nog enigszins verder. Daarmee is echter verreweg het grootste deel van deze vernieuwingsprogramma's gerealiseerd. Naar verwachting worden dit en volgend jaar nog enkele vliegtuigen afgeleverd, maar zowel in aantal als in waarde aanzienlijk minder dan vorig jaar. Ook de beoogde capaciteitsuitbreiding bij de Nederlandse Spoorwegen is vorig jaar al grotendeels afgerond. Daardoor zal het investeringsbedrag voor nieuwe treinen dit jaar sterk terugvallen. Aanschaf van nieuwe Randstadrailvoertuigen, enkele HSL-treinen en waarschijnlijk ook al de eerste locomotieven voor de Betuwelijn zullen in 2006 weer een forse positieve impuls kunnen geven.

3.1.4 Buitenlandse handel

De uitvoer was vorig jaar nagenoeg in zijn eentje verantwoordelijk voor het herstel van de Nederlandse economie. De Europese economieën konden vorig jaar gedeeltelijk aanhaken bij de hoge economische groei in de Verenigde Staten en Azië. Daarvan profiteerde ook het Nederlandse bedrijfsleven, want 85% van de uitvoer is altijd nog bestemd voor de andere landen in Europa. De zogenoemde wederuitvoer nam explosief toe, waarmee Nederland zijn rol als distributiecentrum onderstreepte. Het herstel van de 'made in Holland'-uitvoer was een stuk gematigder, onder meer als gevolg van de dure euro.

De wereldwijde groeivertraging leidt ertoe dat ook de buitenlandse vraag naar Nederlandse producten dit jaar wat terugvalt. Desondanks blijft de uitvoer nog behoorlijk groeien. Naar het

zich laat aanzien is de groeivertraging tijdelijk en zal de groei van de wereldeconomie in de loop van dit jaar weer versnellen. Hierdoor kan ook de uitvoergroei volgend jaar weer aantrekken. Net zoals vorig jaar zal vooral de wederuitvoer dit en komend jaar sterk toenemen. De in Nederland geproduceerde uitvoer zal daar duidelijk bij achterblijven. Het bedrijfsleven blijft marktaandeel verliezen, maar wel minder dan in voorgaande jaren.

Binnenslands geproduceerde uitvoer

De binnenslands geproduceerde uitvoer vertoonde vorig jaar met een groei van 3,2% een duidelijk herstel. De 'made in Holland'-uitvoer kon echter niet ten volle profiteren van het herstel van de relevante wereldhandel. Exporterende bedrijven verloren opnieuw marktaandeel als gevolg van de verslechterde concurrentiepositie. De in Nederland gemaakte uitvoer is grofweg afkomstig uit drie sectoren in de economie: de land- en tuinbouw en voedingsmiddelenindustrie, de chemische industrie en de metaal- en elektrotechnische industrie. In alledrie de sectoren trok de uitvoergroei aan. De uitvoergroei van basismetalen en producten uit de basischemie was het meest indrukwekkend als gevolg van de grote internationale vraag naar grondstoffen.

De groei van de binnenslands geproduceerde uitvoer zal in lijn met de ontwikkeling van de internationale conjunctuur dit jaar wat vertragen en volgend jaar weer aantrekken. De uitvoergroei blijft in de raming echter achterlopen bij de relevante wereldhandel, wat betekent dat Nederlandse exporteurs marktaandeel blijven verliezen. Het verwachte marktverlies wordt wel steeds kleiner. Door de ingezette loonmatiging loopt de concurrentiepositie geleidelijk minder achteruit. Vooral door de verdere waardeestijging van de euro zal de concurrentiepositie dit jaar nog wat verslechteren. Volgend jaar behoort – bij een gelijkblijvende wisselkoers – zelfs een lichte verbetering van prijsconcurrentiepositie weer tot de mogelijkheden. Daardoor zou na 2006 een einde kunnen komen aan een lange periode van marktverlies.

Tabel 3.5 Aspecten van de goederenuitvoer (exclusief energie), 2002-2006					
	2002	2003	2004	2005	2006
	mutaties per jaar in %				
Uitvoervolume	0,9	0,5	8,2	4½	7¼
w.v. binnenslands geproduceerde uitvoer	1,8	– 0,8	3,2	2¼	3¾
wederuitvoer	– 0,3	2,2	14,9	7½	11¼
Relevant wereldhandelsvolume	2,1	4,8	7,4	6¼	7
Marktprestatie binnenslands geproduceerde uitvoer	– 0,3	– 5,6	– 4,2	– 4	– 3¼
Prijsconcurrentiepositie binnenslands geproduceerde uitvoer	– 3,2	– 5,9	– 2,4	– ¾	½
Effectieve koers van de euro t.o.v. concurrenten	2,2	7,5	3,0	1	0

Wederuitvoer

De wederuitvoer vertoonde vorig jaar een groei van maar liefst 14,9%. De wederuitvoer bestaat uit ingevoerde producten die na een kleine bewerking het land weer verlaten. Een groot deel

van de wederuitvoer bestaat uit computers en consumentenelektronica. In Nederland vindt hoogstens nog enige assemblage plaats van deze producten, maar vaak worden ze alleen maar met de juiste handleiding en de goede stekker in een doos gestopt om vervolgens verder verspreid te worden over Europa.

De wederuitvoer nam vorig jaar weer sterk toe door het herstel van de vraag vanuit Europa. Bedrijven gingen over tot het vervangen van verouderde computers en gezinnen spendeerden meer aan zaken als mobiele telefoons en platte televisietoestellen. De opkomst van China in de wereldeconomie was ook een stimulans. Zo'n 40% van de toename van de wederuitvoer van computers en consumentenelektronica was van Chinese afkomst. Kwam in 1996 nog slechts 2% van deze producten uit China, vorig jaar was dat gestegen tot maar liefst 20% (zie figuur 3.6). Deels zal sprake zijn geweest van een verschuiving van de productie van andere landen naar China. Maar de goedkope productie in China zal ook de vraag hebben aangemoedigd vanuit Europa en zo de Nederlandse wederuitvoer hebben gestimuleerd.

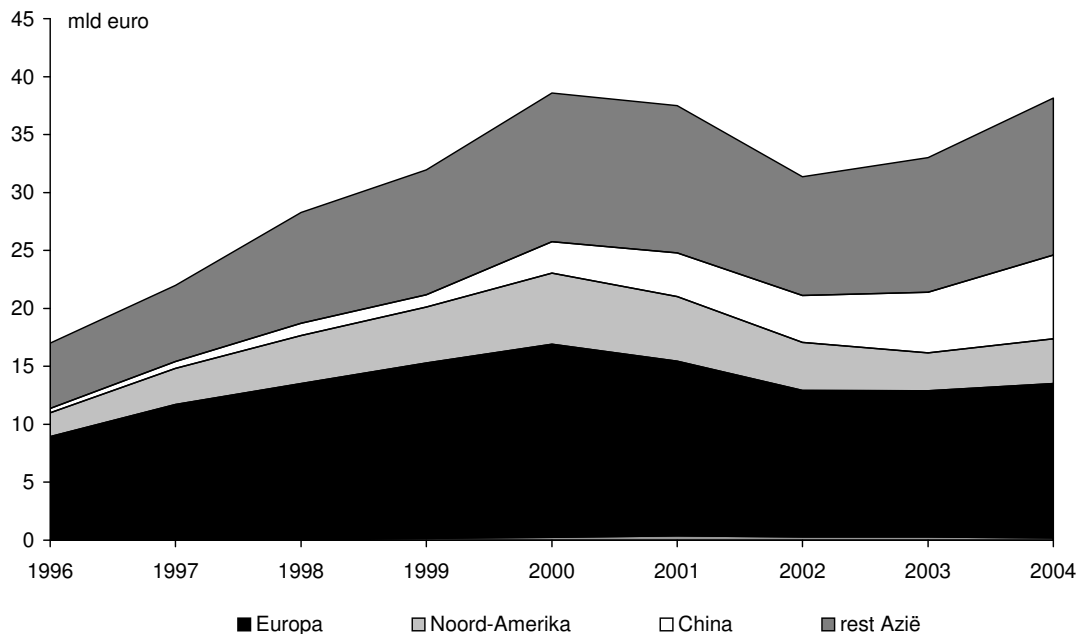
De wederuitvoer geeft slechts deels de omvang weer van Nederland als distributieland. Vorig jaar beleefde bijvoorbeeld de Rotterdamse haven een uitzonderlijk goed jaar. Hoewel zij haar positie als grootste haven van de wereld moest afstaan aan Sjanghai, bereikte de overslag van goederen een nieuw record. Het CBS rekent echter niet alle goederen die via Rotterdam of andere kanalen naar het buitenland vervoerd worden tot de wederuitvoer. Daarvoor moet een in Nederland gevestigd bedrijf de goederen in eigendom krijgen. Gebeurt dat niet en vindt er bovendien geen enkele industriële bewerking plaats, dan spreekt het CBS over doorvoer.²³

In de afgelopen twintig jaar is de wederuitvoer ieder jaar, met uitzondering van 2002, harder gegroeid dan de uitvoer van fabrikaten van Nederlandse makelij. Ook in de ramingsjaren is dit waarschijnlijk weer het geval. Het aandeel van de wederuitvoer in het totale uitvoervolume van fabrikaten is (in reële termen) zodoende flink gestegen, van 26% in 1984 tot naar verwachting 58% in 2006. In nominale termen is de stijging van dit aandeel minder spectaculair, omdat de prijzen van wederuitgevoerde producten gemiddeld gesproken veel minder sterk stijgen dan die van binnenslands geproduceerde goederen. Maar ook het aandeel van de wederuitvoer in de totale nominale waarde van de uitvoer van fabrikaten is in diezelfde periode nog altijd met 22%-punt toegenomen, tot circa 48% komend jaar.

Soms stelt men dat dit een slechte ontwikkeling is, omdat een eenheid in Nederland gemaakte uitvoer meer toegevoegde waarde oplevert dan een eenheid wederuitvoer. Beter is het te kijken naar de efficiëntie van het transport en de logistieke dienstverlening van bedrijven. Een eenheid wederuitvoer levert weliswaar weinig op, maar het vereist ook een geringe inzet van arbeidskrachten, zodat de toegevoegde waarde per werknemer wel hoog is. Anders waren deze activiteiten in Nederland ook niet levensvatbaar geweest. Een belangrijke reden daarvoor is natuurlijk de gunstige ligging van Nederland in Europa. Een nadeel van de sterke groei van

²³ Indien er wel een (kleine) industriële bewerking plaatsvindt, maar de goederen niet in eigendom zijn van een in Nederland gevestigd bedrijf, is sprake van loonveredeling.

Figuur 3.6 Wederuitvoer van computers en consumentenelektronica naar herkomst, 1996-2004^a

^a Benadering aan de hand van de invoer van computers en elektronica op basis van CBS-data tot en met november 2004.

de wederuitvoer is wel dat het leidt tot meer aantasting van het milieu en tot langere files op de wegen.

Concurrentiepositie

Een maatstaf voor de concurrentiepositie van Nederlandse exporteurs zijn de arbeidskosten per eenheid product. De prijzen die bedrijven vragen voor hun producten zullen op termijn in de pas moeten lopen met de kosten. Als dat niet zo zou zijn dan zouden bedrijven of steeds grotere verliezen lijden of steeds grotere winsten maken, situaties die beide niet houdbaar zijn. Op korte termijn vertalen veranderingen in de kosten zich veelal niet één op één in hogere of lagere afzetprijzen. Een bedrijf kan bijvoorbeeld bij een stijging van de kosten besluiten in te teren op de marges om op korte termijn niet teveel marktaandeel te verliezen. Een belangrijke kostenpost voor bedrijven zijn de arbeidskosten. De ontwikkeling van de arbeidskosten geeft in de praktijk ook de meeste verschillen te zien tussen landen. De ontwikkeling van bijvoorbeeld de kapitaalkosten – de rente – zal minder verschillen gezien het vrije kapitaalverkeer in grote delen van de wereld.

Vanaf 1997 zijn de arbeidskosten per eenheid product in Nederland sterker gestegen dan bij de concurrenten in het eurogebied. Verder begon in 2002 de euro sterk in waarde te stijgen, waardoor ook de arbeidskosten – uitgedrukt in euro's – van concurrenten buiten het eurogebied veel minder toenamen. Vorig jaar is een keer ten goede gemaakt. Door de ingezette loonmatiging was de ontwikkeling van de arbeidskosten ongeveer gelijk aan die in het eurogebied (zie tabel 3.6). Dit en vooral volgend jaar zullen de arbeidskosten zich zelfs gunstiger ontwikkelen. Het bedrijfsleven blijft nog wel last ondervinden van de verdere opmars

van de euro in het afgelopen jaar. Uitgaande van een gelijkblijvende eurokoers van 1,30 dollar zullen de arbeidskosten pas in 2006 sterker dalen dan bij onze niet-euroconcurrenten. Dan zal ook de prijsconcurrentiepositie van het bedrijfsleven weer wat kunnen verbeteren. Nederlandse exporteurs zullen de lagere arbeidskostenstijging volgend jaar waarschijnlijk gebruiken om hun uitvoerprijs sterker te verlagen dan de concurrentie.

Tabel 3.6 Arbeidskosten per eenheid product in de verwerkende industrie, in euro's, 2001-2006						
	2001	2002	2003	2004	2005	2006
	mutaties per jaar in %					
Nederland						
Loonvoet ^a	4,6	6,5	3,7	2,4	1½	¾
Arbeidsproductiviteit	- 0,3	2,2	0,3	4,6	2¾	3½
Arbeidskosten per eenheid product	4,9	4,3	3,5	- 2,1	- 1	- 2¾
Euroconcurrenten						
Loonvoet ^a	3,3	4,0	3,2	2,4	2	2½
Arbeidsproductiviteit	0,6	2,1	1,9	4,3	3	4¼
Arbeidskosten per eenheid product	2,7	1,9	1,3	- 1,9	- ¾	- 1¾
Niet-euroconcurrenten						
Loonvoet ^a	6,4	4,0	7,1	4,3	3¾	4
Arbeidsproductiviteit	2,4	4,9	6,3	6,3	4¼	4¾
Effectieve wisselkoers euro	1,6	4,2	14,2	5,6	2	0
Arbeidskosten per eenheid product	2,3	- 4,9	- 11,8	- 7,1	- 2¼	- ½
Alle concurrenten						
Loonvoet ^a	4,9	4,0	5,6	3,4	3	3¼
Arbeidsproductiviteit	1,5	3,6	4,1	5,4	3½	4½
Effectieve wisselkoers euro	0,8	2,2	7,5	3,0	1	0
Arbeidskosten per eenheid product	2,5	- 1,7	- 5,6	- 4,7	- 1½	- 1

^a In nationale valuta.

Invoer goederen

De groei van de invoer van goederen valt dit jaar terug tot 3½% en trekt volgend jaar weer aan tot 6¼%. De invoer van goederen vertoont zoals gebruikelijk een sterke samenhang met de uitvoer van goederen. Bijna de helft van de uitvoer bestaat uit wederuitvoer. Bovendien zijn voor de binnenslands geproduceerde uitvoer grondstoffen en halffabrikaten uit het buitenland nodig.

De groei van de invoer van grondstoffen en halffabrikaten neemt – net zoals de groei van de totale invoer – dit jaar wat af om volgend jaar weer toe te nemen. Dit is niet alleen het gevolg van de ontwikkeling van de in Nederland gemaakte uitvoer. Producenten van consumptiegoederen gebruiken dit jaar minder grondstoffen uit het buitenland doordat de bestedingen van gezinnen afnemen. Het herstel van de consumptiegroei leidt volgend jaar juist weer tot een hogere invoer van grondstoffen en halffabrikaten.

Nederland is in het bijzonder voor duurzame consumptiegoederen – en dan vooral auto's – sterk afhankelijk van het buitenland. Daarom zal het niet verbazen dat de invoer van consumptiegoederen dit jaar wat afneemt. Volgend jaar zal de consumptie van duurzame goederen naar verwachting weer wat aantrekken, zodat ook de invoer van consumptiegoederen weer toeneemt. Hoewel de investeringsgroei dit jaar waarschijnlijk versnelt, valt de invoergroei van investeringsgoederen juist wat terug. Dit komt doordat de samenstelling van de investeringsgroei wijzigt. Zo nemen de investeringen in vliegtuigen, met een hoge invoerintensiteit, af en trekken de investeringen in woningen en gebouwen, met een lage invoerintensiteit, juist aan. Volgend jaar gaat de geraamde hogere investeringsgroei gepaard met een eveneens hogere groei van de invoer van investeringsgoederen.

Betalingsbalans

Nederland heeft een groot overschot op de handelsbalans met het buitenland. Dit overschot is niet gelijk verdeeld over de verschillende werelddelen vanwege de distributiefunctie die Nederland vervult binnen Europa. Producten worden ingevoerd uit Amerika en Azië en vervolgens weer uitgevoerd naar de ons omringende landen. Hierdoor is het uitvoersaldo met Amerika en vooral Azië negatief en het uitvoersaldo met Europa positief.

Het uitvoersaldo met het buitenland neemt in de raming dit jaar toe van 5,2% tot 5¾% van het BBP. De economie wordt dit jaar wederom vooral gedragen door de uitvoer. De binnenlandse bestedingen blijven duidelijk achter, waardoor ook de invoer achterblijft. Volgend jaar blijft het overschot op de handelsbalans waarschijnlijk onveranderd. Het herstel van de binnenlandse bestedingen betekent een stimulans voor de invoer. Bovendien neemt dan ook de invoerprijs sterker toe dan de uitvoerprijs.

Het saldo op de lopende rekening is gelijk aan het uitvoersaldo vermeerderd met het saldo primaire inkomens – vooral inkomen uit buitenlandse investeringen en beleggingen – en het saldo van inkomensoverdrachten met het buitenland. In de achterliggende jaren was het saldo primaire inkomens sterk negatief doordat een aantal multinationals flink moest afschrijven op buitenlandse deelnemingen. Hierdoor kwam ook het overschot op de lopende rekening lager uit. Dit en komend jaar kan het overschot op de betalingsbalans weer toenemen van 3¼% van het BBP in 2004 tot 4¼% van het BBP in 2006. Het saldo primaire inkomens herstelt naar verwachting geleidelijk en het uitvoersaldo neemt nog wat toe. Het saldo van inkomensoverdrachten blijft zoals te doen gebruikelijk negatief. Dit wordt voornamelijk veroorzaakt door de overdrachten van de overheid aan het buitenland, zoals de ontwikkelingshulp en de afdrachten aan de Europese Unie.

Het overschot op de lopende rekening betekent dat de besparingen in Nederland de investeringen overtreffen. Vooral gezinnen zijn massaal aan het sparen voor hun oude dag via collectieve pensioenfondsen. Naarmate de vergrijzing van de bevolking zijn hoogtepunt nadert zullen de collectieve pensioenbesparingen afnemen, met een drukkend effect op het saldo op de lopende rekening als gevolg.

3.1.5 Productie

De hiervoor beschreven ramingen van de diverse bestedingscategorieën resulteren in een verwachte BBP-groei van 1% voor dit jaar en 2¼% voor volgend jaar. Daarmee valt de economische groei dit jaar enigszins terug ten opzichte van de 1,4% groei in 2004, terwijl de economische groei komend jaar naar verwachting behoorlijk versnelt. Andere instellingen gaan er in hun meest recente gepubliceerde ramingen niet van uit dat de economische groei dit jaar terugvalt. Daarbij dient wel te worden vermeld dat de berekeningen voor die ramingen in de herfst van vorig jaar zijn afgesloten. Een kader gaat dieper in op de achtergronden hiervan. Er bestaat daarentegen wel een grote mate van consensus over de BBP-groei in 2006, die door alle instellingen wordt geraamd tussen 2¼ en 2½%.

Net als vorig jaar groeit het BBP-volume in de ramingsjaren voornamelijk door extra afzet in het buitenland. Het aandeel van de uitvoerbijdrage aan de BBP-groei neemt in de periode 2004-2006 waarschijnlijk wel af. Kon vorig jaar nog bijna 80% van de economische groei aan de uitvoer worden toegeschreven, voor dit en volgend jaar wordt een uitvoeraandeel voorzien van 65% respectievelijk 55% (zie tabel 3.7). Een soortgelijke ontwikkeling, waarbij de relatieve bijdrage van de binnenlandse bestedingen aan de economische groei gedurende de jaren van economisch herstel geleidelijk aan toeneemt, is eveneens zichtbaar in de overeenkomstige perioden tien en twintig jaar terug. Ook toen werd de Nederlandse economie in eerste instantie vlot getrokken door de internationale economische opleving, waarna na verloop van tijd de binnenlandse bestedingen steeds meer als motor van de economische groei gingen fungeren.

Tabel 3.7 Bijdragen aan de BBP-groei, 2002-2006^a					
	2002	2003	2004	2005	2006 ^b
	bijdragen in %-punten				
Particuliere consumptie	0,1	- 0,4	0,1	- ¼	- 1¼ (¼)
Investerings in woningen	- 0,2	- 0,2	0,1	¼	¼
Bedrijfsinvesteringen	- 0,7	- 0,4	- 0,1	¼	¼
Overheidsbestedingen	1,0	0,4	0,2	¼	1¼ (¼)
Uitvoer	0,3	- 0,3	1,1	¾	1¼
w.v. binnenslands geproduceerd	0,2	- 0,2	0,5	¼	½
wederuitvoer	0,0	0,1	0,4	¼	¼
energie	- 0,1	- 0,1	0,2	0	0
diensten	0,3	- 0,1	0,1	¼	¼
Totaal (BBP-groei)	0,6	- 0,9	1,4	1	2¼

^a De finale en gecumuleerde intermediaire invoer zijn in mindering gebracht op de betreffende afzetcategorieën.

^b De cijfers tussen haakjes zijn gecorrigeerd voor financieringsverschuivingen als gevolg van de invoering van het nieuwe zorgstelsel.

De bijdrage van de uitvoer van energie (aardgas en -olieproducten) aan de BBP-groei in 2004 bedroeg 0,2%-punt, de op één jaar na grootste bijdrage in twintig jaar. Het grootste deel hiervan kan op het conto van de uitvoer van aardgas worden geschreven. Een kader gaat hier dieper op

Ramingen van andere instellingen

Hoe verhouden de CPB-ramingen van de BBP-groei zich tot die van andere instellingen? Voor 2006 bestaat een grote mate van consensus omtrent de groeiverwachting voor de Nederlandse economie. Voor 2005 zijn er daarentegen opmerkelijke verschillen. De Nederlandsche Bank (DNB) en de Europese Commissie (EC) zijn het meest optimistisch en verwachten dat de economische groei dit jaar hoger zal zijn dan vorig jaar. Het CPB is het meest pessimistisch over de economische groei in 2005 en voorziet een terugval in de economische groei. De OESO neemt voor wat betreft de verwachte groei in 2005 een tussenpositie in.

Aan de geconstateerde verschillen liggen vooral twee oorzaken ten grondslag. In de eerste plaats gaan de genoemde instituten uit van een andere ontwikkeling van de wereldeconomie. Zo verwachten de EC en het CPB dat de voor Nederland relevante wereldhandel dit jaar minder hard groeit dan vorig jaar, dit in tegenstelling tot DNB en de OESO.^a Bij de EC wordt het effect van de lagere relevante wereldhandel deels gecompenseerd door een verondersteld goedkopere euro. In de tweede plaats lopen de verwachtingen omtrent de ontwikkeling van de particuliere consumptie sterk uiteen. Waar het CPB een daling van ½% raamt, voorzien de EC en DNB een stijging van bijna 1% respectievelijk ½%. Aan deze ramingsverschillen liggen onder andere afwijkende verwachtingen met betrekking tot de ontwikkeling van het reëel beschikbaar gezinsinkomen ten grondslag.

De meest recente raming van Consensus Forecasts (CF), het gemiddelde van de verwachtingen van veertien financiële instellingen, dateert van maart. In die raming heeft men, net als het CPB, rekening kunnen houden met de recente CBS-informatie over het vierde kwartaal van vorig jaar en met de meest actuele internationale economische ontwikkelingen. Desondanks is ook de BBP-groeiraming van CF voor dit jaar wat hoger dan die van het CPB, wat in belangrijke mate samenhangt met de gunstiger verwachtingen voor de consumptiegroei.

Ramingen van de BBP-groei van andere instellingen en het CPB, 2004-2006

	BBP-groei (%)			Vernelling groei relevante wereldhandel (%)	Particuliere consumptie (%)	Wisselkoers dollar/euro	Afsluitings- datum	Publicatie- datum
	2004	2005	2006					
EC	1,4	1,7	2,4	– 0,5	0,9	1,23	okt. 2004	okt. 2004
OESO	1,2	1,2	2,4	0,3	0,2	1,30	nov. 2004	dec. 2004
DNB	1,2	1,7	2,5	0,2	0,5	1,29	nov. 2004	dec. 2004
CF	1,3	1,3	2,1		0,8	1,32	mrt. 2005	mrt. 2005
CPB	1,4	1,0	2¼	– 1¼	– ½	1,30	feb. 2005	mrt. 2005

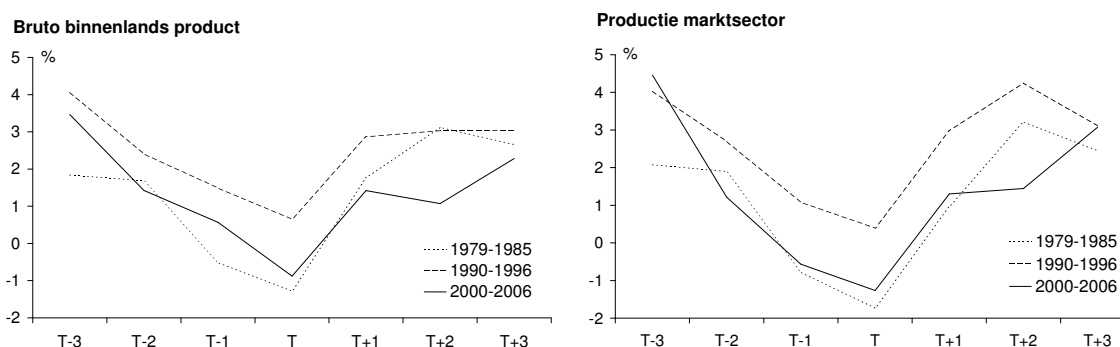
De onderlinge vergelijkbaarheid van de groeiramingen van verschillende instellingen wordt ernstig belemmerd doordat de berekeningen daarvoor op verschillende momenten worden afgesloten. De al dan niet voorlopige informatie waarover kan worden beschikt bij het maken van de ramingen is zodoende niet identiek, wat een oorzaak van de ramingsverschillen kan zijn. Om die reden worden in bovenstaand overzicht naast de afsluitings- en publicatiedata ook de veronderstellingen omtrent de wisselkoers vermeld.

^a De cijfers van de onderscheiden instellingen voor het niveau van de relevante wereldhandelsgroei zijn onderling niet volledig vergelijkbaar vanwege verschillen in de gebruikte concepten. De veranderingen in de groeicijfers zijn beter vergelijkbaar en mede daarom is de vernelling in de groei van de relevante wereldhandel in de tabel vermeld.

in. Voor het eerst sinds 1999 leveren ook de bedrijfsinvesteringen dit jaar weer een positieve bijdrage aan de economische groei. De bijdragen van de particuliere consumptie en de overheidsbestedingen zijn vertekend door de invoering van het nieuwe zorgstelsel, waarbij circa 8,5 mld euro aan zorguitgaven verschuift van de particuliere consumptie naar de overheidsconsumptie (zie paragraaf 6.1). Indien hiervoor wordt gecorrigeerd levert volgend jaar ook de particuliere consumptie, net als de overige binnenlandse bestedingscategorieën, een positieve bijdrage aan de economische groei.

In hoeverre vertoont de actuele economische ontwikkeling overeenkomsten met die in eerdere perioden van economisch herstel? De voorziene volumeontwikkelingen van het BBP en de productie marktsector na het recessiejaar 2003 vertonen in 2004 en 2006 veel gelijkenis met die in overeenkomstige hersteljaren begin jaren tachtig en negentig (zie figuur 3.7). De BBP-groei in 2005 wijkt daarentegen neerwaarts af en zou bij een vergelijkbaar patroon als in het verleden circa 2%-punt hoger uitkomen. In tegenstelling tot 1984 en 1995 – de overeenkomstige jaren van economisch herstel in de jaren tachtig en negentig – is in 2005 naar verwachting geen sprake van een groeiversnelling, maar juist van een groeivertraging. Hieraan liggen meerdere oorzaken ten grondslag. In de eerste plaats is de BBP-groei in 2004 opwaarts beïnvloed door een aantal incidentele factoren, zoals het grote aantal werkdagen en een uitzonderlijk hoge uitvoer van aardgas en olieproducten. Hierdoor is de economische groei vorig jaar ruw geschat ½%-punt hoger uitgekomen. Dit jaar telt echter twee werkdagen minder dan vorig jaar, terwijl de uitvoer van energie naar verwachting enigszins daalt. In de tweede plaats was in 1984 en 1995 – mede door een gunstige ontwikkeling van het reëel beschikbaar gezinsinkomen – sprake was van een groeiversnelling van de particuliere consumptie, terwijl voor 2005 juist een groeivertraging is voorzien. Ten slotte groeit de relevante wereldhandel dit jaar naar verwachting 1¼%-punt minder hard dan vorig jaar, terwijl in 1984 en 1995 sprake was van een forse groeiversnelling respectievelijk een veel geringere groeivertraging.

Figuur 3.7 Ontwikkelingen van BBP en productie marktsector in drie perioden van conjuncturele neergang, 1979-1985, 1990-1996 en 2000-2006

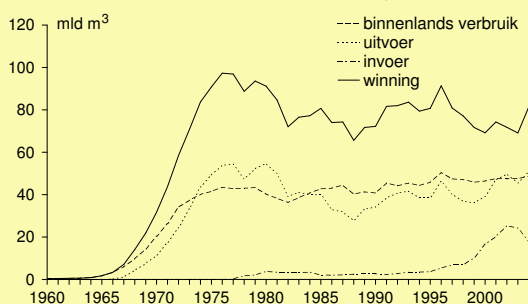
Ontwikkeling uitvoer van aardgas lastig te ramen

Een van de oorzaken voor het terugvallen van het economische groeitempo in 2005 is de verwachte daling van de uitvoer van aardgas, terwijl deze vorig jaar met maar liefst 11,2% toenam (zie figuur links). De belangrijkste oorzaak voor deze forse stijging vorig jaar was een krappe Europese gasmarkt met bijbehorende hoge spotprijzen. Daardoor was het voor buitenlandse afnemers financieel aantrekkelijk extra gas uit Nederland te importeren. De exportcontracten bieden namelijk de mogelijkheid om tegen de afgesproken prijs de af te nemen hoeveelheid tussen een contractueel vastgestelde ondergrens en bovengrens behoorlijk te laten fluctueren. Naast een wijziging in de verhouding tussen spotprijs en contractprijs kunnen ook een lage gemiddelde jaartemperatuur of een hoge economische groei in de importlanden extra gasexport uitlokken. De volumes in de exportcontracten met Frankrijk, België en Italië stegen in 2004 met gemiddeld 17%, terwijl de contractuele export naar Duitsland, waar circa 45% van het uitgevoerde aardgas naartoe gaat, met bijna 13% toenam.

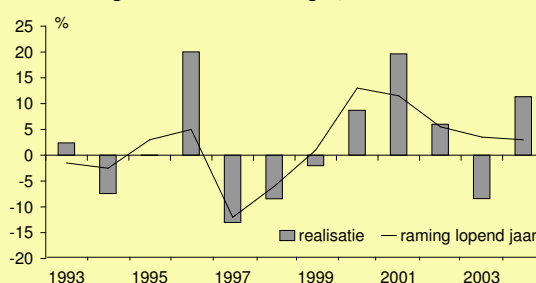
Het effect van meer (of minder) uitvoer van aardgas op het Nederlandse BBP is relatief groot, aangezien de productie van aardgas met weinig invoer gepaard gaat. De extra gasafzet gaat ten koste van de gasvoorraad, wat echter niet in de Nationale rekeningen tot uiting komt. Weliswaar wordt sinds 1977 ook aardgas geïmporteerd, maar er bestaat geen rechtstreeks verband tussen de in- en uitvoer van aardgas. Tegenover de forse toename van de uitvoer in 2004 stond zelfs een afname van de invoer. De bijdrage van de uitvoer van aardgas aan de BBP-groei bedroeg vorig jaar bijna 0,2%-punt. In 2005 zal de BBP-bijdrage naar verwachting een kleine -0,1%-punt zijn. De invoer van aardgas, aanvankelijk vooral bedoeld om de reservevoorraad aardgas zoveel mogelijk in stand te houden, kwam pas goed op gang met de liberalisering van de gasmarkt en de opening van de gaspijpleiding tussen het Engelse Bacton en het Belgische Zeebrugge, eind 1998.

Uit een trefzekerheidsanalyse, waarbij de ramingen met de realisaties worden vergeleken, blijkt dat het ramen van de gasexport echter bijzonder lastig is. Over de periode 1993-2004 zat de raming in het CEP voor het lopend jaar er gemiddeld (in absolute termen) 5,5%-punt naast (zie figuur rechts). De gemiddelde absolute voorspelfout van de CEP-raming voor het komend jaar bedroeg zelfs 8,1%-punt. Deze grote voorspelfouten zijn nauwelijks te vermijden, aangezien de gasafzet in het buitenland afhankelijk is van onvoorspelbare weersomstandigheden en de eveneens lastig te ramen verhouding tussen de contract- en de spotprijs. De spotprijs van aardgas is vooral afhankelijk van de marktomstandigheden op korte termijn, terwijl de contractprijs nog vaak aan de olieprijs is gekoppeld. Deze kan sterk fluctueren als gevolg van geopolitieke ontwikkelingen in met name het Midden-Oosten en weersomstandigheden in grootverbruikerslanden, zoals de Verenigde Staten. Zo werd de grote onderschatting in 1996 veroorzaakt door de verrassend lage temperaturen in de importlanden. In de toekomst wordt het voorspellen nog moeilijker door de opkomst van de handel in LNG.^a Het aantal potentiële aanbieders van aardgas in Europa, en daarmee de concurrentie voor de huidige aanbieders van gas, wordt door de handel in LNG uitgebreid.

Binnenlands verbruik en uitvoer van aardgas, 1960-2004

Realisatie en CEP-raming voor lopend jaar van de ontwikkeling van uitvoer van aardgas, 1993-2004

^a Liquefied Natural Gas (LNG) is vloeibaar gemaakt aardgas dat met speciale tankschepen over de gehele wereld kan worden vervoerd.

De terugval in de productiegroei dit jaar manifesteert zich vooral bij de sectoren zorg en delfstoffenwinning. De verwachte productiestijging in de zorg blijft dit jaar beperkt tot 1¼%, het laagste groeicijfer sinds 1997. Dit wordt veroorzaakt door de afgesloten convenanten ter beheersing van de zorguitgaven en het voorziene gedragseffect als gevolg van de introductie van de no-claimteruggaveregeling. In de sector delfstoffenwinning nam vorig jaar het productievolume met 8% toe, voornamelijk door de forse groei van de gasuitvoer, maar dit hoge productieniveau wordt dit jaar naar verwachting niet gehaald.

In de marktsector wordt in 2005 geen groeiterugval voorzien. De geraamde productiegroei in deze sector bedraagt 1½%, een ¼%-punt meer dan vorig jaar. Volgend jaar groeit het productievolume in de marktsector naar verwachting met 3%, beduidend meer dan de magere groei van gemiddeld 0,4% per jaar in de eerste vijf jaar van deze eeuw.

Tabel 3.8 Volumeontwikkeling van bestedingen, productie en werkgelegenheid in jaren en halve jaren, 2004-2006									
	2004	2005	2006	2004		2005		2006	
				I	II	I	II	I	II
	volumemutaties in % t.o.v. overeenkomstige periode in voorafgaand jaar								
Particuliere consumptie	½	– ½	– 2¾	¼	½	– ½	– ½	– 3	– 2½
Particuliere consumptie gecorrigeerd ^a	½	– ½	1	¼	½	– ½	– ½	¾	1¼
Investerings in woningen	2½	3	3½	3¾	1	½	5½	2½	4½
Overige bedrijfsinvesteringen	1½	2¼	5¾	2½	¾	0	4½	5	6¾
Uitvoer van goederen, excl. energie	8¼	4½	7¼	6½	9¾	5¼	4	6½	7¾
w.v. binnenslands geproduceerd	3¼	2¼	3¾	3	3¼	1¼	3¼	3¼	4¼
wederuitvoer	15	7½	11¼	11¼	18½	10½	5	10½	11¾
Overheidsbestedingen	¾	1	7¼	1	½	1	1	7¼	7½
Overheidsbestedingen gecorrigeerd ^a	¾	1	1	1	½	1	1	¾	1
Invoer van goederen	7½	3½	6¼	5	10	5½	1¾	5	7¼
Bruto binnenlands product	1½	1	2¼	1¼	1½	1	1¼	1¾	2¾
Werkgelegenheid (personen)	– 1	¼	1½	– 1	– ¾	– ¼	½	1¼	1¾

^a Gecorrigeerd voor financieringsverschuivingen als gevolg van de invoering van het nieuwe zorgstelsel.

Volgens voorlopige cijfers van het CBS lag het BBP-volume vorig jaar elk kwartaal 1,2% à 1,5% hoger dan in het overeenkomstige kwartaal in 2003. In het licht van de twee extra werkdagen in het vierde kwartaal viel de BBP-groei in dat kwartaal, door het CBS geschat op 1,3%, enigszins tegen. Dit komt ook tot uiting in de voor seizoen en werkdagen gecorrigeerde kwartaal op kwartaal groei van – 0,1% in het vierde kwartaal. In de raming ligt besloten dat de economische groei in de loop van 2005 geleidelijk aantrekt, met een BBP-groei van 1% (ten opzichte van de overeenkomstige periode in voorafgaand jaar) in de eerste jaarhelft en 1¼% in de tweede helft van het jaar (zie tabel 3.8). Naar verwachting trekken de investeringen en de binnenslands geproduceerde uitvoer in de tweede helft van 2005 flink aan, wat echter gedeeltelijk wordt gecompenseerd door een groeivertraging van de wederuitvoer. De echte

groei versnelling zal zich naar verwachting pas na de jaarwisseling voordoen, om in de loop van volgend jaar verder aan kracht te winnen.

3.2 Prijzen en winsten

De inflatie voor dit jaar wordt geraamd op 1¼%, ongeveer even hoog als vorig jaar. Voor volgend jaar wordt, mede vanwege de afschaffing van de onroerende-zaakbelasting voor gebruikers, een verdere daling voorzien tot ¼%. De Europees geharmoniseerde inflatie zal volgend jaar naar verwachting sterk negatief zijn door het vervallen van de huidige particuliere ziektekostenverzekering. Vooral door de neerwaartse invloed van de arbeidskosten zullen de uitvoerprijzen van in Nederland geproduceerde goederen dit jaar naar verwachting niet stijgen en volgend jaar dalen. De Nederlandse exporteurs zien daarbij kans hun winstmarge te vergroten. Ook de winstgevendheid van productie in Nederland neemt in de projectie dit en volgend jaar toe door de dalende arbeidskosten. De winsten worden gedeeltelijk gebruikt om de solvabiliteit dit en komend jaar verder te verbeteren.

3.2.1 Inflatie

De inflatie, afgemeten aan de consumentenprijsindex (CPI) voor alle huishoudens, bedroeg afgelopen jaar 1,2%, het laagste niveau sinds 1989. De lage inflatie is mede te danken aan de prijzenslag tussen de supermarkten en de goede oogst in 2004. Deze factoren hebben geleid tot een prijsdaling van voedingsmiddelen en dranken met gemiddeld 3,5%.

De inflatie in 2005 wordt geraamd op 1¼%. Deze lage inflatie is vooral te danken aan de gunstige ontwikkeling van de arbeidskosten per eenheid product en van de invoerprijzen. De stijging van de energieprijzen, de huren en de productgebonden belasting hebben een tamelijk sterk opwaarts effect op de inflatie. De brutomarge, die in de afgelopen jaren onder druk stond, blijft naar verwachting laag door het aarzelende herstel van de Nederlandse economie.

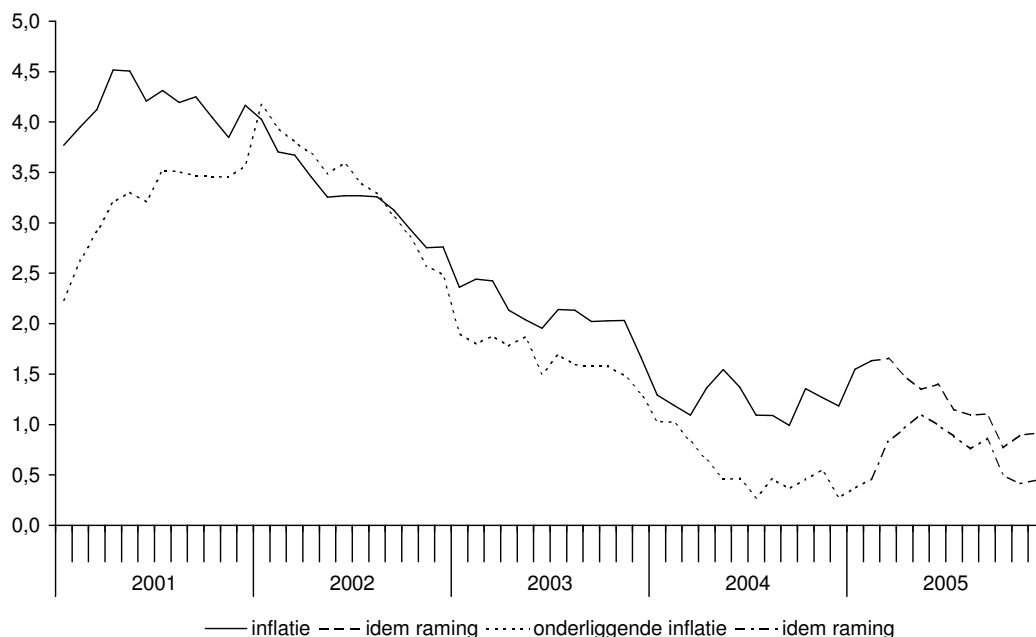
Gedurende het jaar zal de inflatie, die in januari 1,5% bedroeg, naar verwachting afnemen (zie figuur 3.7). In het tweede kwartaal zal het effect van de accijnsverhoging op tabak, die vanaf april 2004 doorberekend was in de prijzen, uit het inflatiecijfer lopen. Vanaf het derde kwartaal neemt de inflatie naar verwachting af doordat de bijdragen van huur en gas afnemen.

De inflatie neemt in 2006 naar verwachting verder af tot ¼%, het laagste niveau sinds 1987. De sterke daling komt vooral voort uit de afschaffing van de onroerende-zaakbelasting (OZB) voor gebruikers. Deze afschaffing heeft een neerwaarts effect op de inflatie van bijna 0,5%-punt. Daarnaast spelen de voorziene dalingen van de energieprijzen en de arbeidskosten per eenheid product een rol. De brutomarge zal volgend jaar naar verwachting een duidelijk conjunctureel herstel vertonen.

De afgeleide inflatie, die geschoond is voor veranderingen in productgebonden belastingen, ligt dit jaar onder de inflatie, omdat de stijging van de energiebelasting en van de tabaksaccijns van vorig voorjaar hierin niet doorwerken. Volgend jaar ligt de afgeleide inflatie hoger dan de inflatie, die dan immers gedrukt wordt door de afschaffing van de OZB. De onderliggende

inflatie ligt dit jaar onder en volgend jaar boven de afgeleide inflatie, omdat de energieprijzen dit jaar stijgen en volgend jaar naar verwachting dalen.

Figuur 3.8 Inflatie en onderliggende inflatie, 2001-2005 (basisjaar 2000, in %)

De Europees geharmoniseerde inflatie (HICP) is dit jaar waarschijnlijk even hoog als de stijging van de CPI. De stijging van de particuliere ziektekosten, die niet doorwerkt in de CPI, heeft wel een opwaarts effect op de geharmoniseerde inflatie. Hier staat tegenover dat de relatief sterke stijging van de huren sterker doorwerkt in de CPI dan in de HICP, doordat de stijging van de huur bij de CPI ook wordt toegerekend aan huiseigenaren. De geharmoniseerde inflatie zal volgend jaar naar verwachting sterk negatief zijn vanwege de overgang van de huidige particulier verzekerden naar de nieuwe zorgverzekering ZVW. De ZVW is een sociale verzekering die buiten het bereik van de HICP valt. De overgang van de particuliere verzekering naar de ZVW wordt geboekt als een prijsdaling van 100% met een bestedingsaandeel van 4%.²⁴ Afgezien hiervan zal de HICP volgend jaar waarschijnlijk even snel stijgen als de CPI. Zowel dit jaar als volgend jaar ligt de geharmoniseerde inflatie in Nederland naar verwachting onder het Europese gemiddelde.

²⁴ Omgekeerd leidde de pakketverkleining ZFW in 2004 tot een positief effect op de geharmoniseerde inflatie van 0,4%-punt, omdat deze zorgdiensten via de ZFW in 2003 'gratis' waren en in 2004 door de consument betaald moesten worden. Zie J. Walschots, De prijsindexcijfers van zorg- en ziektekosten en de wijzigingen in de Ziekenfondswet en AWBZ per januari 2004, CBS, 2 februari 2004, www.cbs.nl.

Tabel 3.9 Stijging consumptieprijs naar onderdelen, 2002-2006

	2002	2003	2004	2005	2006
bijdragen in %-punten					
Invoer	0,2	0,0	0,7	0	– ¼
Indirecte belastingen en niet-marktsector	0,6	1,0	1,0	1	¼
Arbeidskosten	2,6	1,5	0,0	0	– ¼
Brutomargeverbetering ^a	– 0,8	– 0,2	– 0,5	0	1¼
Totaal: consumptieprijs	2,7	2,3	1,2	1¼	¾
in %					
Inflatie (CPI alle huishoudens)	3,4	2,1	1,2	1¼	¼
Afgeleide inflatie ^b	3,4	1,9	0,9	1	¾
Onderliggende inflatie ^c	3,4	1,7	0,6	¾	1
Geharmoniseerde inflatie (HICP) ^d	3,9	2,2	1,4	1¼	– 3¾

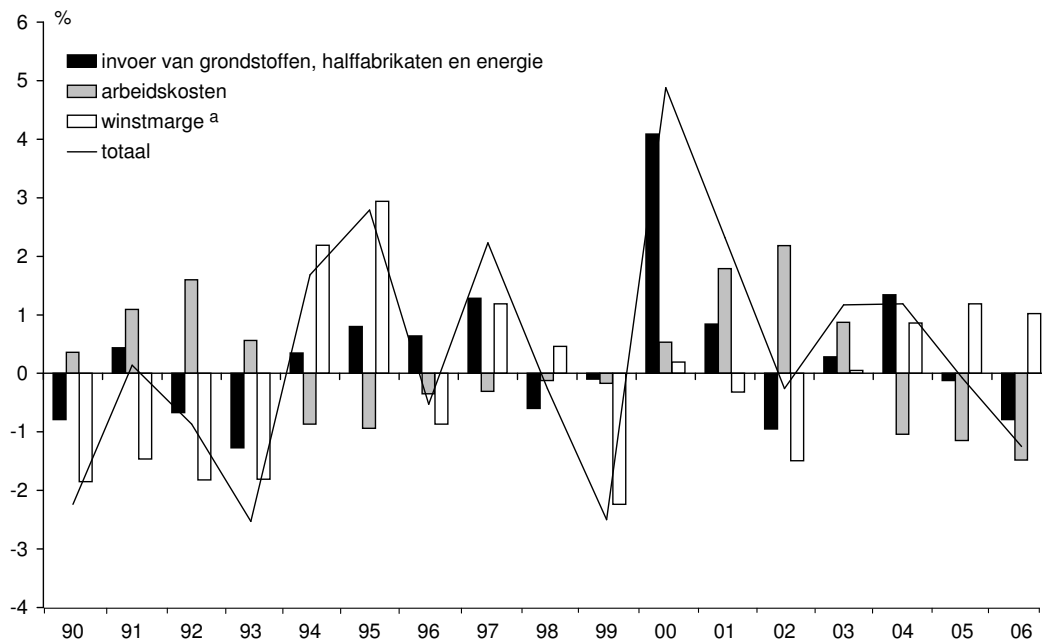
^a Inclusief afschrijvingen en rente.
^b Exclusief het effect van veranderingen in de tarieven van indirecte en consumptiegebonden belastingen.
^c Afgeleide inflatie exclusief aardappelen, groente, fruit, energie, autobrandstoffen, overheidsdiensten en uitgaven gedaan door Nederlanders in het buitenland.
^d De geharmoniseerde inflatie exclusief het effect van de overgang van de particuliere verzekering naar de ZVW in 2006 wordt geraamd op ¼%.

3.2.2 Uitvoerprijs en ruilvoet

De prijs van in Nederland geproduceerde exportgoederen (ongerekend energie) zal dit jaar naar verwachting niet veranderen. De daling van de arbeidskosten per eenheid product heeft weliswaar een matigende invloed op de kostprijzen, maar deze ruimte wordt naar verwachting door exporteurs gebruikt om hun winstmarges te verbeteren. In het begin van dit decennium zijn de winstmarges uitgehold doordat de sterk stijgende arbeidskosten onder invloed van de appreciatie van de euro niet volledig in de prijs konden worden doorberekend.

Op lange termijn worden de uitvoerprijzen volledig bepaald door de kosten per eenheid product van de fabrikanten. Op de korte termijn spelen echter ook factoren zoals de bezettingsgraad, de afzetprijzen van concurrenten en de renteontwikkeling een rol. Het verschil tussen het evenwicht op lange termijn en de korte-termijnfluctuaties komt tot uiting in de winstmarge. De winstmarge volgt daarom vaak een specifiek conjunctuurpatroon (zie figuur 3.9). In tijden van hoogconjunctuur stijgen de arbeidskosten door de krappe arbeidsmarkt en dalen de winsten. In de herstelfase nemen door kostenbesparingen de winstmarges weer toe.

In tegenstelling tot vorig jaar leveren de ingevoerde grondstoffen en halffabrikaten en de energiekosten dit jaar naar verwachting slechts een geringe bijdrage aan de ontwikkeling van de uitvoerprijzen. De olieprijs stegen vorig jaar sterk, mede omdat de wereldhandel fors groeide. Naar verwachting groeit de wereldhandel dit jaar wat minder, wat de vraag naar grondstoffen vermindert (zie paragraaf 2.4)

Figuur 3.9   Geschatte bijdragen aan de prijsontwikkeling van binnenslands geproduceerde uitvoer, 1990-2006

^a Inclusief afschrijvingen en rente.

Voor volgend jaar zijn de tendensen in de projectie hetzelfde als voor dit jaar. De energie- en arbeidskosten en de grondstofprijzen zullen naar verwachting dalen. Dit geeft Nederlandse exporteurs de gelegenheid hun winstmarges verder te verbeteren. De verbetering is naar verwachting iets minder groot dan dit jaar en ook kleiner dan op grond van de kostenbesparingen mogelijk zou zijn. Een deel van de ruimte wordt gebruikt om de prijs te verlagen en zo meer marktaandeel te behouden. Door deze ontwikkelingen dalen de uitvoerprijzen van in Nederland geproduceerde goederen naar verwachting met 1¼%.

De prijzen van wederuitvoerproducten zullen dit jaar naar verwachting met 1% dalen. Voor volgend jaar wordt een daling geraamd van 1¼%. Daarmee zouden de prijzen voor het vijfde achtereenvolgende jaar dalen. De wederuitvoer bestaat voor een groot deel uit machines, elektronica en transportmiddelen. Vooral computers zijn in de jaren negentig een belangrijk wederuitvoerproduct geworden. Door technologische vooruitgang toont het prijsniveau van deze producten een dalende tendens. Naast deze structurele trend spelen ook wisselkoersfluctuaties een belangrijke rol. De ontwikkeling van de uitvoerprijs van deze producten loopt grotendeels parallel met die van de invoerprijs. Nederlandse bedrijven hebben minder invloed bij het bepalen van deze prijs. Daarom zegt deze prijsontwikkeling minder over de Nederlandse prijsconcurrentiepositie dan de prijs van de binnenslands geproduceerde uitvoer.

Tabel 3.10 Aspecten prijzen buitenlandse handel in goederen, exclusief energie, 2002-2006					
	2002	2003	2004	2005	2006
	bijdragen in %-punten				
Invoer grondstoffen en halffabrikaten	- 0,8	0,2	0,7	- ¼	- ¼
Energiekosten	- 0,1	0,1	0,6	¼	- ½
Arbeidskosten	2,2	0,9	- 1,1	- 1¼	- 1½
Brutomargeverbetering ^b	- 1,5	0,0	0,9	1¼	1
Totaal: prijs binnenslands geproduceerde uitvoer	- 0,3	1,2	1,2	0	- 1¼
	mutaties per jaar in %				
Prijs wederuitvoer	- 2,0	- 2,8	- 1,7	- 1	- 1¼
Uitvoerprijs	- 1,0	- 0,6	- 0,1	- ½	- 1¼
Invoerprijs	- 2,0	- 1,3	- 0,3	- ¾	- ¾
Ruilvoet	1,0	0,7	0,2	¼	- ½
Concurrentenprijs	- 3,5	- 4,7	- 1,2	- ¾	- ¾
^a Bijdragen in %-punten.					
^b Inclusief afschrijvingen en rente.					

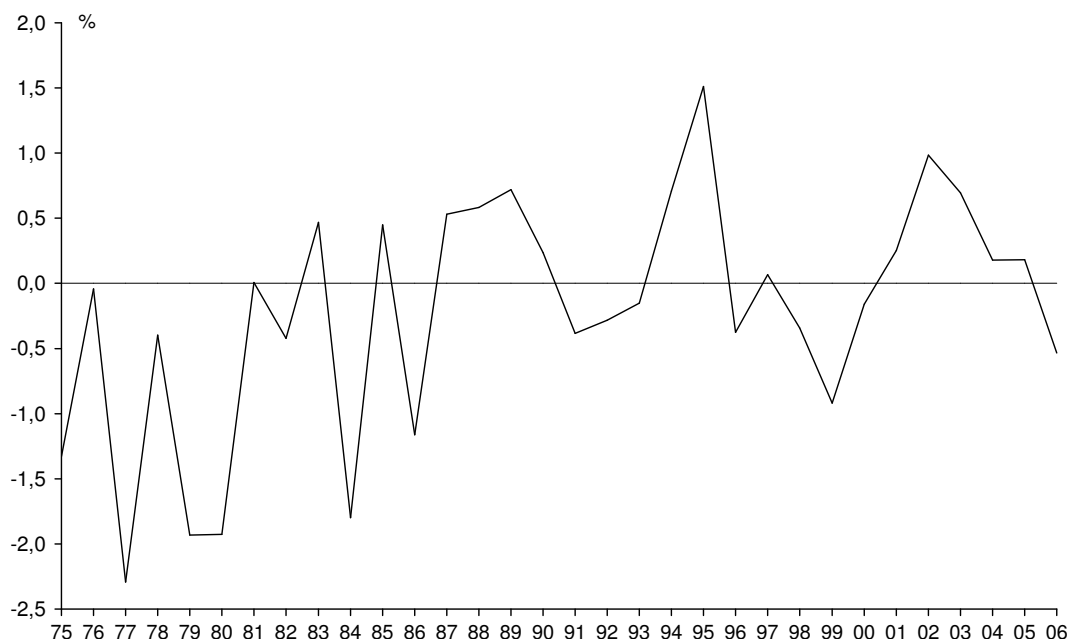
De prijsontwikkelingen van de binnenslands geproduceerde uitvoer en de wederuitvoer bepalen tezamen de totale uitvoerprijs. Deze daalt dit jaar naar verwachting met ½% en volgend jaar met 1¼%. In de projectie dalen de prijzen van ingevoerde producten, ongerekend energie, dit en volgend jaar met ¾%.

De verhouding tussen de invoer- en de uitvoerprijzen bepaalt de ruilvoet. Omdat de uitvoerprijzen volgend jaar naar verwachting sterker dalen dan de invoerprijzen, verslechtert de ruilvoet voor Nederland. Dit is voor het eerst sinds 2000. Een verandering van de ruilvoet is lastig te interpreteren, omdat er verschillende factoren aan ten grondslag kunnen liggen. Deze factoren kunnen voornamelijk conjunctureel van aard zijn, zoals wisselkoersfluctuaties of kostprijsontwikkelingen, of een meer structureel karakter hebben, zoals de samenstelling van het exportpakket. Een stijging van de ruilvoet houdt in dat met de opbrengst van de Nederlandse export meer goederen kunnen worden geïmporteerd. Op zichzelf levert een positieve ruilvoetontwikkeling dus welvaartswinst voor een land op. Echter, een hogere prijs van de uitvoer kan ertoe leiden dat deze producten relatief te duur worden, waardoor het uitvoervolume daalt en de welvaart (in termen van omvang van het BBP) afneemt.

In de jaren zeventig was mede door de stijgende olieprijs sprake van een verslechtering van de ruilvoet voor Nederland. De blijvend hogere olieprijs heeft een negatief effect gehad op de Nederlandse welvaart. Dit is overigens wel deels gecompenseerd door de koppeling van de prijs van aardgas aan die van olie. De positieve ruilvoetontwikkeling van de afgelopen jaren was vooral een weerspiegeling van de verslechterde prijsconcurrentiepositie van de Nederlandse exporteurs. Dit heeft een negatieve invloed gehad op de ontwikkeling van de Nederlandse uitvoer, zodat de afgelopen jaren de positieve ruilvoetontwikkeling geen indicatie was voor een toenemende welvaart. Volgend jaar verbetert naar verwachting de

prij concurrentiepositie voor het eerst sinds jaren, met als gevolg dat de ruilvoet dan verslechtert.

Figuur 3.10 Ruilvoetontwikkeling (exclusief energie), 1975-2006

3.2.3 Winstgevendheid

De winstgevendheid van bedrijven lijkt het dieptepunt gepasseerd. Het herstel dat vorig jaar inzette, zet zich dit jaar en volgend jaar naar verwachting voort. Na de lichte verbetering vorig jaar zal de kapitaalinkomensquote, het complement van de arbeidsinkomensquote, dit jaar en volgend jaar naar verwachting sterk toenemen. Cumulatief stijgt de quote naar verwachting met 2 $\frac{3}{4}$ %-punt, om volgend jaar uit te komen op 16 $\frac{1}{4}$ %.

Kostenbesparingen zijn de drijvende kracht achter het winstherstel. De arbeidskosten per eenheid product dalen naar verwachting zowel dit als volgend jaar door een gematigde ontwikkeling van de lonen en een gunstige ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit. Dit jaar wordt de groei van de arbeidsproductiviteit net als vorig jaar vooral gedragen door een afname van de werkgelegenheid. Volgend jaar neemt de werkgelegenheid naar verwachting weer toe, maar omdat de productie wat sterker aantrekt, blijft er sprake van een toename van de arbeidsproductiviteit. De geraamde productiviteitsgroei is genoeg om ook volgend jaar te zorgen voor een daling van de arbeidskosten per eenheid product, temeer daar de loonvoet naar verwachting niet stijgt.

Tabel 3.11 Determinanten van de arbeidsinkomensquote marktsector, 2002-2006					
	2002	2003	2004	2005	2006
	mutaties per jaar in %-punt				
Arbeidsinkomensquote	85,3	86,9	86,6	85½	83¾
Idem, mutatie	1,9	1,6	– 0,4	– 1	– 1¾
Bijdrage arbeidskosten per eenheid product	5,3	3,0	– 0,5	– ¾	– 1¾
w.v. bijdrage loonvoet	5,5	3,2	2,2	¾	0
bijdrage arbeidsproductiviteit ^a	– 0,2	– 0,2	– 2,7	– 1½	– 1½
Bijdrage binnenlandse afzetprijs ^b	– 2,9	– 0,7	– 0,4	– ¼	– ½
Bijdrage externe ruilvoet	– 0,3	– 0,6	0,6	0	½

^a Netto toegevoegde waarde per arbeidsjaar.
^b Ongerekend indirecte belastingen en subsidies.

De netto rentelastquote zal dit jaar en volgend jaar naar verwachting iets lager liggen dan vorig jaar. Aan het einde van de jaren negentig hebben Nederlandse bedrijven een aanzienlijke schuldenlast opgebouwd. Door de lage rente drukken deze lasten minder zwaar. Bovendien hebben Nederlandse bedrijven de afgelopen twee jaar de schuldenlast teruggedrongen en de balansen geherstructureerd. De netto belastingquote is dit jaar en volgend jaar naar verwachting 4¾%. Een opwaartse invloed gaat uit van de toenemende winsten, maar dit wordt gecompenseerd door de verlaging van het VpB-tarief dit jaar. Door de stijgende kapitaalinkomensquote, de dalende rentelastquote en de wat lagere belastingquote nemen in de raming de winsten van productie in Nederland dit en volgend jaar flink toe.

Tabel 3.12 Aspecten winstgevendheid en vermogensverhoudingen, 2002-2006					
	2002	2003	2004	2005	2006
	%				
Kapitaalinkomensquote marktsector	14,7	13,1	13,4	14½	16¼
Idem, gecorrigeerd ^a	19,2	17,1	17,8	19	20¾
Netto rentelastquote	4,8	5,1	3,4	3¼	3¼
Belastingquote	5,7	4,4	4,9	4¾	4¾
Winstquote (van productie in Nederland)	8,7	7,6	9,4	10¾	13
Rentabiliteit eigen vermogen	5,3	6,4	7,4	7½	8¾
Solvabiliteit	43,8	44,2	45,1	45¾	46¼
Lange rente	4,9	4,1	4,1	3¾	4¼
Korte rente	3,3	2,3	2,1	2	2¼

^a Exclusief banken en verzekeringswezen, inclusief winstdeling van beleggingsresultaten op collectieve pensioenregelingen.

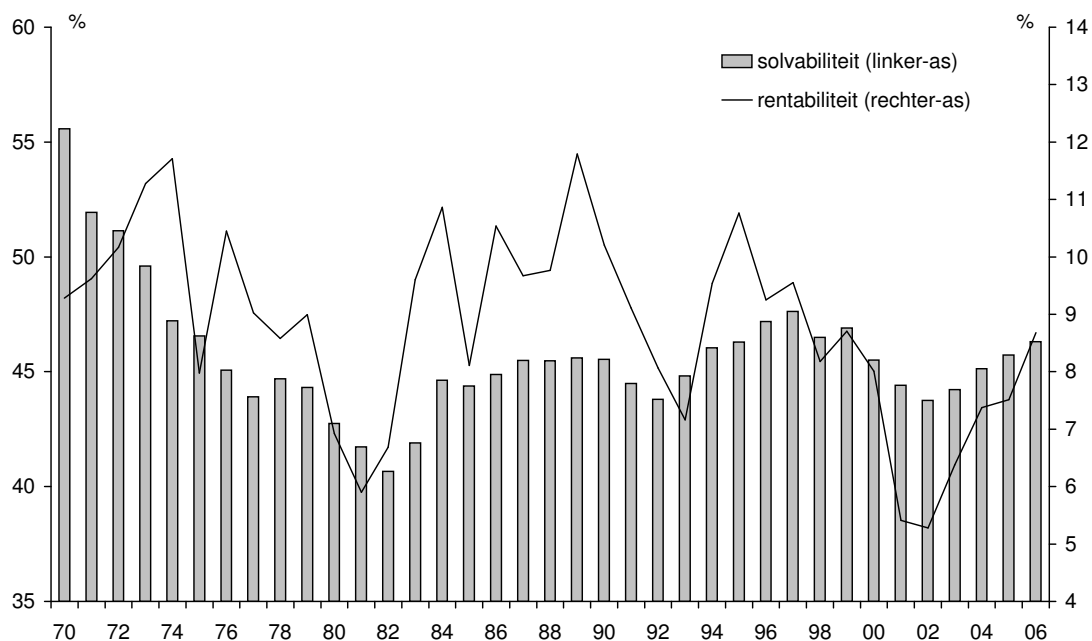
Het afgelopen jaar is de matige winstontwikkeling van de productie in Nederland gecompenseerd door de goede resultaten in het buitenland. De wereldeconomie groeide sterk en er waren minder incidentele tegenvallers door reorganisatiekosten bij buitenlandse dochters. Voor veel grote Nederlandse multinationals geldt dat het grootste deel van de omzet wordt

behaald in het buitenland. Dit en volgend jaar blijven de winststromen uit het buitenland naar verwachting op peil.

Aan het einde van de jaren negentig zijn zowel de Nederlandse investeringen in het buitenland als de buitenlandse investeringen in Nederland sterk toegenomen, waardoor ook de winststromen uit het buitenland belangrijker werden. Inmiddels is de lust tot overnames bij de Nederlandse bedrijven bekoeld, terwijl Nederland door de terugval van de economische groei minder aantrekkelijk is geworden als investeringsgebied. Wel is in het buitenland sprake van een nieuwe overnamegolf. Het is niet zeker of Nederlandse multinationals hierin meegaan. In de raming wordt uitgegaan van een gematigde toename van zowel de buitenlandse investeringen in Nederland als de Nederlandse investeringen in het buitenland.

Ingehouden winsten zijn de belangrijkste bron voor de toename van de solvabiliteit. In het kielzog van de toegenomen winsten verbetert ook de solvabiliteit dit jaar en volgend jaar. Wel is sprake van negatieve herwaarderingen door de waardedaling van de dollar ten opzichte van de euro. Nederlandse bedrijven hebben veel in de Verenigde Staten geïnvesteerd. Eind 2001 was de waarde van Nederlandse bezittingen in de Verenigde Staten naar schatting 123 mld euro. Sinds die tijd is de dollar ongeveer 30% gedaald, wat inhoudt dat deze bezittingen, nog afgezien van andere herwaarderingen, 37 mld euro minder waard zijn geworden. Het totale effect is waarschijnlijk nog groter, omdat de munten van veel landen in Azië en Zuid-Amerika zijn gekoppeld aan de dollar. Het afgelopen jaar speelden negatieve herwaarderingen door de afboeking van betaalde goodwill minder een rol dan in de jaren

Figuur 3.11 Solvabiliteit en rentabiliteit in de marktsector, 1970-2006

ervoor. Er is geen reden om de komende twee jaar nog afboekingen op betaalde goodwill te verwachten.

Volgend jaar komt de solvabiliteit naar verwachting uit op 46¼%. De bedrijven staan er financieel weer beter voor dan aan het begin van deze eeuw. De rentabiliteit neemt in de raming volgend jaar toe tot 8¾%. Dit is historisch gezien geen uitzonderlijk hoog cijfer, maar wel aanzienlijk beter dan het dieptepunt in 2002. Het betekent dat bedrijven weer wat meer financiële middelen hebben om te investeren.

4 Arbeid en inkomen

4.1 Arbeidsmarkt

De stijging van de loonvoet neemt in 2005 naar verwachting af tot ¾%; voor 2006 wordt zelfs een geringe daling voorzien. Dit komt door een gematigde contractloonstijging en door het neerwaartse effect van enkele stelselwijzigingen op de incidentele loonontwikkeling. De werkgelegenheid in arbeidsjaren blijft in 2005 naar verwachting gelijk. Pas in 2006 zet het herstel van de arbeidsmarkt goed door en stijgt de werkgelegenheid met 1¼%.

4.1.1 Loonvoet

De stijging van de loonvoet marktsector, die in de eerste jaren van dit decennium uitzonderlijk hoog was, neemt in 2005 en 2006 naar verwachting sterk af. Naast een gematigde contractloonstijging dragen ook de incidentele loonontwikkeling en de ontwikkeling van de sociale lasten voor werkgevers hieraan bij. De vermindering van de loonkostensubsidies in 2005 heeft echter een opwaarts effect op de arbeidskosten.

Tabel 4.1 Opbouw loonvoetmutatie marktsector, 2003-2006

	2003	2004	2005	2005 gecorr. ^a	2006	2006 gecorr. ^a
	mutaties per jaar in %					
Contractloon (incl. overloop)	2,7	1,5	¾	¾	1	1
Incidenteel	0,3	0,2	0	¼	– ¾	– ½
Brutoloon	3,0	1,7	¾	1	¼	½
Sociale lasten werkgevers	0,8	0,9	¼	¼	– ¼	– ¼
Loonvoet marktsector	3,8	2,6	¾	1¼	– ¼	¼
Effect loonkostensubsidies	0,2	0,2	¼	¼	0	0
Loonvoet inclusief loonkostensubsidies	4,0	2,8	1	1¼	0	¼

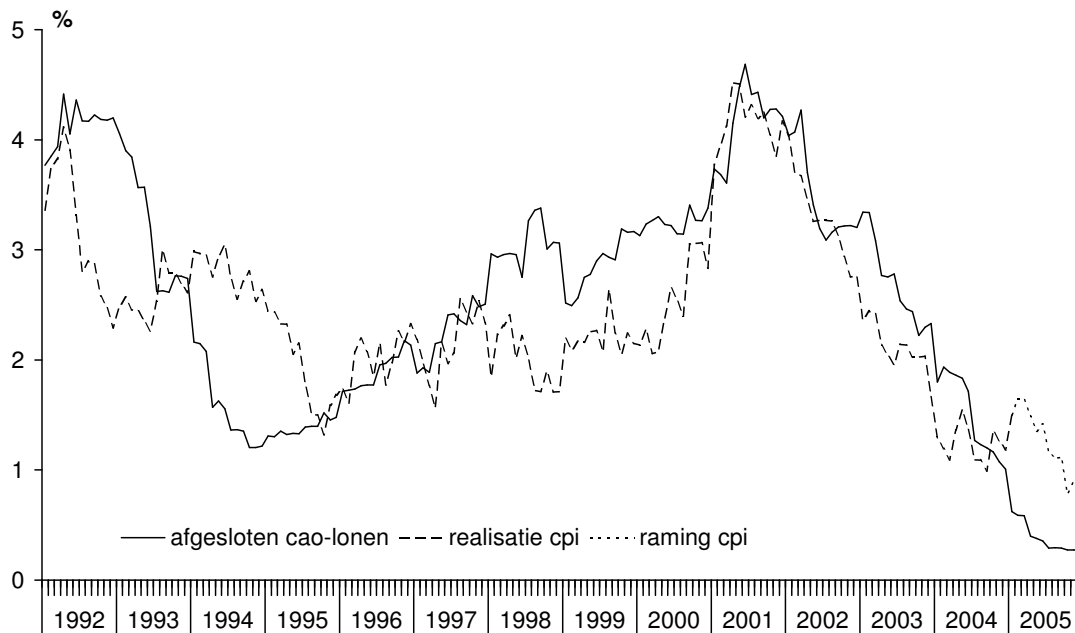
^a Gecorrigeerd voor de effecten van de invoering van de wet Verlenging Loondoorbetalingsverplichting bij Ziekte (VLZ). Zie paragraaf 6.2.3.

De gemiddelde contractloonstijging in de marktsector neemt naar verwachting af van 1,5% in 2004 tot ¾% in 2005. Evenals in 1980-1981, 1983-1985 en 1994-1996 ligt de contractloonstijging dit jaar onder de inflatie. De geringe contractloonstijging is vooral het gevolg van de lage inflatie en de hoge werkloosheid. Het herstel van de arbeidsproductiviteitsgroei, met name in 2004, heeft een opwaarts effect op de contractloonstijging.

De cao-onderhandelingen stonden afgelopen najaar op een laag pitje. Voorafgaand aan de sluiting van het Sociaal Akkoord 2004 was onvoldoende duidelijk hoe in de cao-onderhandelingen ingespeeld moest worden op het voorgenomen kabinetsbeleid betreffende VUT, prepensioen en levensloop en loondoorbetaling bij ziekte. Er zijn nu in vergelijking met

eerdere jaren uitzonderlijk weinig cao's afgesloten met een looptijd tot minstens het einde van het jaar.

Figuur 4.1 Contractloonstijging marktsector en inflatie, 1991-2005

De contractloonstijging in de zorg (0,3%) en bij de overheid (0,6%), die vooral het gevolg is van overloopeffecten, is het afgelopen jaar achtergebleven bij die van de marktsector. De verwachting is dat de contractloonstijging in de collectieve sector dit jaar en volgend jaar ook zal achterblijven bij die in de marktsector. Dit hangt samen met de relatief sterke stijging van de pensioenpremies bij ABP en PGGM en de beleidsmatige korting op het budget voor arbeidsvoorwaarden in de collectieve sector.

De pensioenpremie in de marktsector loopt dit jaar naar verwachting licht op. De stijging bij de bedrijfstakpensioenfondsen wordt deels gecompenseerd door een daling bij de ondernemingspensioenfondsen. De werkgevers van verschillende grote ondernemingspensioenfondsen zullen dit jaar naar verwachting geen grote bijstortingen doen, terwijl zij dit in 2004 wel gedaan hebben. In de zorg (2,3%-punt) en bij de overheid (2%-punt) stijgen de marginale pensioenpremies voor werkgevers fors. Volgend jaar zullen de premies naar verwachting dalen, vanwege het vervallen van de fiscale faciliteit voor VUT- en prepensioenpremies en het vervallen van bovenwettelijke aanvullingen bij arbeidsongeschiktheid, die ook door pensioenfondsen worden aangeboden. De invoering van het nieuwe Financiële Toetsingskader (FTK) in 2006 heeft naar verwachting geen grote invloed op de pensioenpremies (zie kader).

Effect van invoering Financieel Toetsingskader op pensioenpremies

Op 1 januari 2006 wordt het nieuwe Financieel Toetsingskader (FTK) voor pensioenfondsen ingevoerd. Een van de belangrijkste veranderingen ten opzichte van het huidige toezichtregime is de wijze waarop fondsen hun verplichtingen moeten waarderen. Tot nog toe werden de uitkeringen contant gemaakt met de klassieke rekenrente van maximaal 4%. Onder het FTK dienen de pensioentoezeggingen gewaardeerd te worden op marktwaarde. Uitgaande van een pensioen met nominale toezegging, betekent marktwaardering dat de uitkeringen verdisconteerd moeten worden met de nominale rente.

Marktwaardering geeft een realistischer beeld van de verplichtingen van een pensioenfonds dan waardering met een vaste rekenrente. Als de rekenrente namelijk lager (hoger) is dan de nominale rente, worden door het gebruik van de rekenrente de nominale pensioenverplichtingen overschat (onderschat). De afgelopen decennia lag de marktrente hoger dan de rekenrente. Pensioenfondsen gebruikten dit overrendement voor het indexeren van pensioenaanspraken aan loon- en prijsstijgingen. Door de daling van de nominale rente in de jaren negentig is de reserve voor indexaties grotendeels verdampt. De waardering met een vaste rekenrente heeft dit echter gemaskeerd.

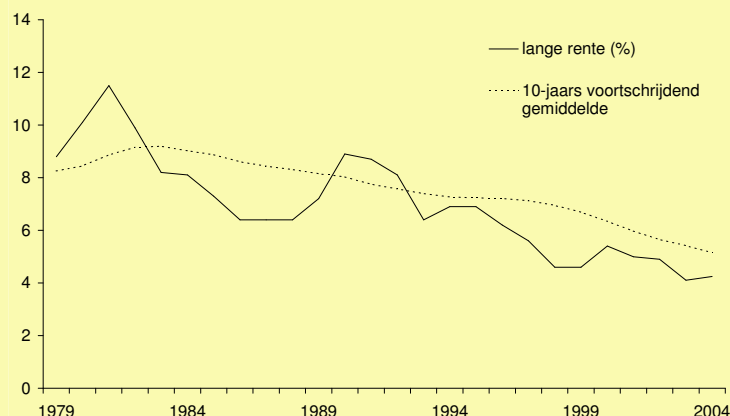
De omschakeling van een vaste rekenrente op een variabele marktrente brengt meer volatiliteit in de contante waarde van de uitkeringen. Dit werkt door in de kostendeekkende premie.^a Immers, een daling (stijging) van de rente leidt tot een stijging (daling) van de pensioenverplichtingen en daarmee tot een stijging (daling) van de pensioenpremie. Omdat de ontwikkeling van de marktrente onzeker is, wordt ook het toekomstig premieverloop minder goed in te schatten. Zowel voor werkgevers als werknemers brengt dat meer onzekerheid met zich mee.

De schommelingen in de kostendeekkende premie als gevolg van een rentemutatie kunnen behoorlijk fors zijn. Op dit moment is de lange rente ongeveer 4%. Een daling van de nominale rente met 1%-punt, leidt *ceteris paribus* tot een stijging van de gemiddelde kostendeekkende premie van ongeveer 15% (2%-punt van de gemiddelde premie ten opzichte van het brutoloon). Als de rente stijgt met 1%-punt, daalt de premie met 12% (1,7%-punt van de gemiddelde premie ten opzichte van het brutoloon).

Hoe realistisch zijn deze rentemutaties? In de afgelopen twee decennia is de jaarmutatie van de nominale rente maar liefst zeven keer groter geweest dan 1%-punt (zie figuur). De grootste rentedalingen (in 1983 en 1993) en de grootste stijging (1990) bedroegen 1,7%-punt.

Om de koppeling tussen premievolatiliteit en renteschokken te verzachten, biedt het FTK een pensioenfonds onder andere de mogelijkheid pensioenaanspraken te verdisconteren met een voortschrijdend gemiddelde voor de rente. Als maximum voor dit gemiddelde geldt een periode van tien jaar. Toepassing van een voortschrijdend gemiddelde heeft een sterk dempend effect op de jaarlijkse rentemutaties (zie figuur). Met deze dempingsregel zou de grootste rentedaling van de afgelopen 25 jaar 0,4%-punt (2001) zijn, met een bijbehorende premiestijging van slechts 5%.

Ontwikkeling nominale rente, 1979-2004

^a Rentemutaties hebben ook een effect op de dekkingsgraad en daarmee op eventuele extra premies om de dekkingsgraad op het gewenste niveau te houden. Hier wordt het effect beperkt tot de kostendeekkende premie van nieuwe pensioenrechten.

Effect stelselwijzigingen op loonvoet marktsector^a

De invoering van de wet Verlenging Loondoorbetalingsverplichting bij Ziekte (VLZ), de Zorgverzekeringswet (ZVW), de wet VUT, prepensioen en levensloop (VPL) en de wet Werk en Inkomen naar Arbeidsvermogen (WIA) hebben naar verwachting een neerwaarts effect op de loonvoet marktsector in 2006.

Effect stelselwijzigingen op loonvoet marktsector, 2006

	VLZ	ZVW	VPL	WIA
	bijdragen in %-punten			
Incidentele loonontwikkeling	- 0,3	- 0,9	0,4	0,0
Sociale lasten voor werkgevers	0,0	0,9	- 0,7	- 0,1
Loonvoet marktsector	- 0,3	0,0	- 0,4	- 0,1

De invoering van VLZ heeft een effect van -0,3%-punt op de incidentele loonontwikkeling in 2005 en 2006. De verlenging van de loondoorbetalingsverplichting bij ziekte leidt tot een stijging van het aantal (gezonde plus zieke) werknemers, terwijl de som van de brutolonen nauwelijks verandert. VLZ heeft zodoende een neerwaarts effect op het gemiddelde brutoloon per werknemer. Het effect van VLZ op de sociale lasten voor werkgevers is nihil, omdat de stijging van de kosten van loondoorbetaling bij ziekte nagenoeg wegvallen tegen de daling van de premie voor arbeidsongeschiktheid. Hierbij is wel verondersteld dat de loondoorbetaling tijdens ziekte conform het Sociaal Akkoord 2004 over twee jaar niet meer dan 170% van het loon bedraagt. Dit impliceert het vervallen van de gemiddelde bovenwettelijke aanvulling van 20%-punt. Hiermee is op macroniveau circa 250 mln euro gemoeid. In enkele recent afgesloten cao's, die betrekking hebben op een klein aantal werknemers, is nog een loondoorbetaling van 100% in beide ziektejaren overeengekomen.

De invoering van de ZVW in 2006 heeft een effect van -0,9%-punt op de incidentele loonontwikkeling in de marktsector vanwege het vervallen van de werkgeversbijdragen particuliere ziektekosten. Hier tegenover staat een iets grotere stijging van de sociale lasten voor werkgevers, omdat ook voor de huidige particulier verzekerden een inkomensafhankelijke bijdrage ZVW verschuldigd is. Bovendien gaan werkgevers meebetalen voor de zorg die verschuift van de AWBZ naar de ZVW. Teneinde een lastenverzwaring voor werkgevers te voorkomen is de AOF-premie voor werkgevers verlaagd met 0,15%-punt. Het effect op de loonvoet is per saldo nihil.

De invoering van de wet VPL leidt naar verwachting tot het vervallen van de niet meer aftrekbare premies voor VUT en prepensioen. In de raming is verondersteld dat de helft van deze niet langer aftrekbare premies worden versleept naar ouderdoms- en/of nabestaandenpensioen. Het vervallen van de andere helft van de niet-aftrekbare premies voor VUT en prepensioen leidt tot een daling van de sociale lasten voor werkgevers. Dit leidt tot een effect van -0,7%-punt op de sociale lasten voor werkgevers. In de raming wordt verder verondersteld dat werkgevers een kwart van de niet-aftrekbare premies voor VUT en prepensioen in de levensloopregeling van de werknemers storten. Het geraamde effect van 0,4%-punt is geboekt onder de incidentele loonontwikkeling. Per saldo leidt VPL ex ante tot een daling van de loonvoet.

De invoering van de WIA in 2006 heeft een klein neerwaarts effect op de sociale lasten. Het neerwaartse effect van het vervallen van de WAO-hiaatpremie voor duurzaam en volledig arbeidsongeschikten overtreft het opwaartse effect van de rentehobbel in de WGA-premie, gegeven de veronderstelling dat voor een kwart van de werknemers een particuliere verzekeraar de WGA zal verzorgen.

^a Zie ook hoofdstuk 6.

De incidentele loonontwikkeling is dit jaar naar verwachting nihil en volgend jaar $-3/4\%$. In beide jaren wordt het positieve effect van veranderingen in de samenstelling van de werkgelegenheid op het gemiddelde brutoloon (meer dan) gecompenseerd door de effecten van beleid. De ontwikkeling van de sociale lasten voor werkgevers heeft dit jaar naar verwachting een effect op de loonvoet van $1/4\%$ en volgend jaar van $-1/4\%$. De effecten van de verschillende beleidsmaatregelen op de incidentele loonontwikkeling en de sociale lasten werkgevers worden in een kader toegelicht. De raming voor de incidentele loonontwikkeling en de sociale lasten is, door de cumulatie van institutionele wijzigingen, met meer dan normale onzekerheid omgeven.

4.1.2 Werkgelegenheid

De daling van de werkgelegenheid van werknemers in arbeidsjaren zette in 2004 door (zie tabel 4.2). In het vierde kwartaal is nog sprake van een sterke daling van de werkgelegenheid met 90 000 arbeidsjaren, maar die daling is minder sterk dan in de drie voorgaande kwartalen. De ontwikkeling van de arbeidsmarktindicatoren in tabel 4.2, waaraan enige voorspellende waarde kan worden toegekend voor het verdere verloop van de werkgelegenheid, is positief. Het aantal vacatures en het aantal uitzenduren stijgen sinds het tweede kwartaal van 2004, terwijl het aantal faillissementen daalt. Alleen het aantal ontslagaanvragen stijgt nog steeds, maar deze stijging is in het derde kwartaal bijna tot stilstand gekomen. De CPB-werkgelegenheidsbarometer geeft aan dat de werkgelegenheidsontwikkeling rond eind 2004 en begin 2005 haar dieptepunt zou moeten bereiken.²⁵ Daarna zou volgens de barometer weer een lichte stijging van de werkgelegenheid kunnen optreden.

Tabel 4.2 Arbeidsmarktindicatoren per kwartaal, 2003-I t/m 2004-IV

	2003					2004				
	I	I	II	III	IV	I	II	III	IV	
	niveau	jaarmutaties ^a								
Arbeidsvolume ^b	5717	– 42	– 32	– 63	– 85	– 103	– 104	– 98	– 90	
Vacatures ^c	124	– 54	– 37	– 34	– 27	– 3	11	28	26	
Uitzenduren ^d	51	– 4	– 7	– 7	– 5	– 4	1	4		
Ontslagaanvragen ^e	19,2	1,2	4,8	2,9	6,1	3,5	1,5	0,2		
Faillissementen ^f	1145	194	490	236	230	272	– 171	– 4	– 70	

^a Ten opzichte van het overeenkomstige kwartaal in het voorgaande jaar.

^b In duizenden, arbeidsjaren van werknemers.

^c In duizenden, inclusief vacatures bij Overheid (ultimo cijfers).

^d In miljoenen.

^e In duizenden, ontslagaanvragen ingediend bij de CWI's.

^f In eenheden, uitgezonderd eenmansbedrijven.

²⁵ Voor een beschrijving van de werkgelegenheidsbarometer, zie *MEV 2005*, blz. 103.

In 2004 is de verwachte terugloop van de arbeidsvraag 1,3%; in 2005 is deze naar verwachting stabiel (zie tabel 4.3). De groei van de werkgelegenheid in 2005 is vertekend door de invoering van de wet Verlenging Loondoorbetalingsverplichting bij Ziekte (VLZ), zie paragraaf 6.2.3. De totale werkgelegenheid gecorrigeerd voor de VLZ laat een lichte daling van ¼% zien. Tabel 3.8 in paragraaf 3.1.5 laat zien dat er in de tweede helft van 2005 sprake is van een lichte stijging van de werkgelegenheid. Naar verwachting zal het herstel in 2006 krachtiger doorzetten.

Het geraamde herstel van de werkgelegenheid verloopt relatief langzaam in vergelijking met eerdere herstelperiodes in de jaren tachtig en negentig, zie figuur 4.2. Het herstel van de huidige conjunctuur is in het algemeen wat langzaam (zie paragraaf 3.1.5), waardoor ook het herstel van de werkgelegenheid traag op gang komt. Verder werkt de stijging van de arbeidskosten in de afgelopen jaren nog door. In de raming ligt besloten dat de werkgelegenheid in de tweede helft van 2005 weer gaat groeien; dit is iets later dan de werkgelegenheidsbarometer voorspelt. Pas in 2006 gaat van de recente matiging van de arbeidskosten en het herstel van de winstpositie van bedrijven een positief effect uit op de groei van de werkgelegenheid.

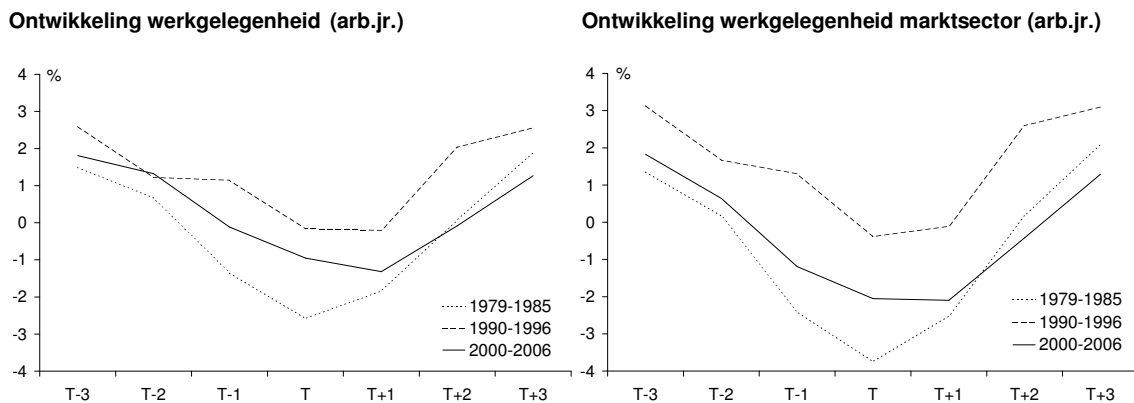
Tabel 4.3 Werkgelegenheid naar sectoren in arbeidsjaren, 2002-2006								
	2003	2002	2003	2004	2005	2005 gecorr. ^a	2006	2006 gecorr. ^a
	niveaus in dzt	mutaties per jaar in %						
Loontrekkers bedrijven	4911	- 0,5	- 1,4	- 1,9	0	- ½	1¼	1½
w.v. marktsector	4140	- 1,3	- 2,3	- 2,7	- ½	- ¾	1½	1¼
zorg	711	4,6	3,8	2,7	1½	1¼	2½	2¼
Zelfstandigen	743	- 0,7	- 0,8	1,4	- ½		- ½	
Overheid	785	2,8	1,7	- 0,5	½	¼	0	- ½
Totaal	6439	- 0,1	- 1,0	- 1,3	0	- ¼	1¼	1

^a Gecorrigeerd voor de effecten van de invoering van de Wet Verlenging Loondoorbetalingsverplichting bij Ziekte (VLZ).

De groei van de werkgelegenheid in de sector zorg is in 2005 minder groot dan in eerdere jaren, onder meer door de convenanten voor kostenbeheersing die met zorginstellingen zijn overeengekomen. In 2006 wordt weer een groei boven de 2% voorzien. De werkgelegenheid bij de overheid stijgt in 2005 licht en blijft in 2006 stabiel. Voor een klein deel is er sprake van een verschuiving van werkgelegenheid tussen sectoren omdat de uitvoering van de Ziekenfondswet overgaat naar de particuliere verzekeraars. Verder zal het personeelsbestand van defensie naar verwachting iets inkrimpen. Daartegenover staat dat het personeelsbestand bij onderwijs, politie en veiligheid toeneemt.

Figuur 4.2 Ontwikkeling werkgelegenheid in drie perioden van conjuncturele neergang, 1979-1985, 1990-1996 en 2000-2006

Onder zelfstandigen neemt de werkgelegenheid af door de trendmatige daling in de landbouw. Het aantal personen dat actief bezig is met het opzetten van een eigen onderneming of met een eigen onderneming is gestart is in 2004 toegenomen.²⁶ Dit zal een daling van de totale werkgelegenheid onder zelfstandigen naar alle waarschijnlijkheid niet voorkomen.

4.1.3 Arbeidsaanbod

Het arbeidsaanbod groeit in de projectie in 2005 met ongeveer 50 000 en in 2006 met ongeveer 75 000 personen (zie tabel 4.4). Een belangrijk deel van de groei is statistisch van aard en wordt veroorzaakt door de invoering van de wet VLZ. Zonder deze wet zou het arbeidsaanbod groeien met 30 000 in 2005 en 55 000 in 2006. De bijdrage van de conjunctuur aan de groei van het arbeidsaanbod is negatief in 2005 en ongeveer 5000 in 2006. De bijdrage van het structurele arbeidsaanbod, ongerekend de wet VLZ, aan de groei van het totale arbeidsaanbod is ongeveer 50 000 in 2005 en in 2006.

De belangrijkste bijdrage aan de groei van het structurele arbeidsaanbod wordt geleverd door de stijgende arbeidsparticipatie van vrouwen. Doordat bij vrouwen jongere generaties een hogere arbeidsparticipatie hebben dan oudere generaties stijgt het arbeidsaanbod met ongeveer 50 000 personen per jaar. De negatieve bijdrage door de veroudering van de beroepsbevolking neemt over de tijd toe, van ongeveer 25 000 in 2004 naar ongeveer 30 000 in 2006.

De participatie van ouderen in Nederland stijgt al enige jaren. In internationaal opzicht blijft de participatie van ouderen relatief laag, maar daar staat tegenover dat de groei in Nederland hoog is (zie kader). Naar verwachting zal de participatie van ouderen verder stijgen door beleidsmaatregelen en stelselwijzigingen die in het vervolg worden besproken.

²⁶ Zie EIM, Herstel nieuw ondernemerschap in Nederland, 2005 persbericht 2303.

Arbeidsparticipatie van ouderen: een internationale vergelijking

Met het oog op de vergrijzing is een brede basis voor de financiering van collectieve uitgaven gewenst. Dit kan bereikt worden via een hogere arbeidsparticipatie, bijvoorbeeld van ouderen. Hoe ver loopt de participatie van ouderen in Nederland nog achter bij die in andere Europese landen?

De onderstaande figuur laat de ontwikkeling zien van de arbeidsparticipatie van 50 tot 65-jarigen vanaf 1984 tot en met 2004 in Duitsland (de), Denemarken (dk), Frankrijk (fr), Nederland (nl) en het Verenigd Koninkrijk (uk).

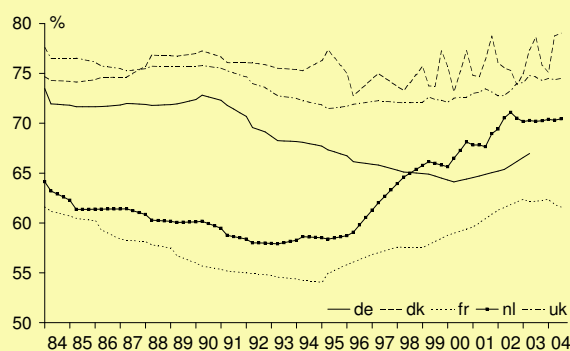
Te zien is dat de participatiegraad van mannen in Denemarken en het Verenigd Koninkrijk betrekkelijk stabiel is over de tijd, variërend tussen de 70% en 80%. In de drie andere landen beweegt de participatie van mannen zich op andere niveaus. De participatiegraad in Duitsland daalt in de jaren negentig vanaf ongeveer 73% naar 64%, om vervolgens weer enigszins te herstellen. Frankrijk en Nederland kennen een dalende trend in de eerste tien jaar en een stijgende participatiegraad vanaf halverwege de jaren negentig. De stijging in Nederland is relatief fors: vanaf 1995 stijgt de arbeidsparticipatie met 13%-punten tot 71% in 2001, wat enigszins in de buurt komt van de Deense en Britse niveaus. Mogelijke verklaringen voor deze forse stijging zijn hervormingen in de WAO en de overgang van VUT naar prepensioen, maar ook de relatief sterke conjunctuur in Nederland kan een rol hebben gespeeld.

Bij de arbeidsparticipatie van vrouwen is in alle landen sprake van een stijgende trend, wat volgt uit de algemene trend van toenemende arbeidsparticipatie van vrouwen en de daarmee samenhangende cohorteffecten. Voor Nederland is evenals bij mannen het patroon herkenbaar van een relatief sterke stijging in vergelijking met de andere landen. In 2004 is de Nederlandse participatiegraad van oudere vrouwen echter nog steeds de laagste. Het verschil met het Verenigd Koninkrijk bedraagt 10%-punt, en met Denemarken zelfs bijna 20%-punt.

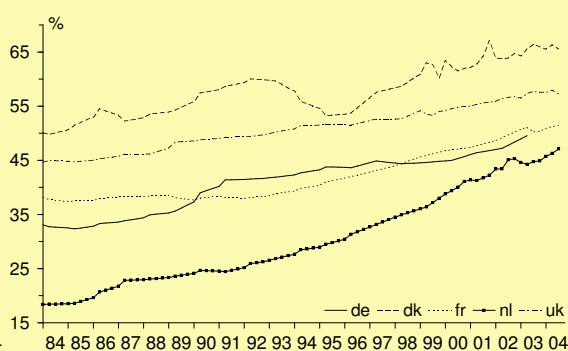
De conclusie is dat Nederland zijn achterstand op de andere landen in de loop van de tijd behoorlijk heeft teruggebracht, maar zich zeker (nog) niet kan meten met Denemarken en het Verenigd Koninkrijk. In 2004 is de Nederlandse participatiegraad van ouderen (59%) nagenoeg gelijk aan die in Frankrijk en Duitsland, maar nog altijd beduidend lager dan die in het Verenigd Koninkrijk (66%) en Denemarken (72%). Het verschil wordt vooral veroorzaakt door de nog altijd relatief lage arbeidsparticipatie van vrouwen.

Arbeidsparticipatie 50-64 jarigen in een aantal West-Europese landen, 1984-2004^a

Mannen 50-64

Vrouwen 50-64

^a Bron: Eurostat, eigen bewerking CPB. Merk op dat de schaling van de verticale as verschilt voor mannen en vrouwen. Voor Duitsland zijn geen gegevens van de meest recente jaren bekend. Cijfers tot en met het jaar van de Duitse eenwording (1990) hebben betrekking op het voormalige West-Duitsland.

Tabel 4.4 Decompositie toename arbeidsaanbod, 2005-2006			
	2005		2006
	mutaties in dzd personen		
Trend	30		25
w.v. demografie		– 25	– 30
participatie		50	50
Beleid	25		25
Effect VLZ	20		20
Structureel arbeidsaanbod	70		70
Conjunctuureffect	– 20		5
Totaal	50		75

De omzetting van VUT naar prepensioen, die mogelijk versneld wordt door de wet VPL, heeft een positief effect op het arbeidsaanbod van ouderen. Vanwege overgangsregelingen is het effect hiervan op korte termijn beperkt.²⁷

Een andere belangrijke maatregel is het Schattingsbesluit voor de WAO: de herkeuringen leiden naar verwachting tot een stijging van het arbeidsaanbod. Van de wet VLZ wordt op korte termijn een gering gedragseffect verwacht. Verder wordt ook het effect van de stelselwijzing WIA op korte termijn laag ingeschat. Personen met een arbeidsongeschiktheidspercentage kleiner dan 35% komen niet meer in aanmerking voor een uitkering, maar deze personen behoorden voor het overgrote deel al tot het arbeidsaanbod.²⁸

Voor de arbeidsaanbodraming zijn enige beleidsmaatregelen op het gebied van bijstand en werkloosheid relevant. De per 1 januari 2004 ingevoerde Wet Werk en Bijstand (WWB) leidt tot een prikkel voor gemeenten om de bijstandswet efficiënt uit te voeren. Dit leidt tot een stijging van het arbeidsaanbod. Verder leidt het overgangsregime van de Algemene Nabestaandenwet (ANW), die per 1 juli 1996 is ingevoerd, nog steeds tot een kleine extra groei van het arbeidsaanbod. De inkorting van de vervolguitkering WW in combinatie met de aanscherping van de sollicitatieplicht leidt ook tot een hoger arbeidsaanbod. De afschaffing van de kortdurende uitkering zal geen effect hebben op het arbeidsaanbod, omdat de ontvangers daarvan altijd al tot het arbeidsaanbod behoorden.

De afzonderlijke beleidmaatregelen hebben alle een relatief klein effect. Samen leiden ze tot ongeveer 25 000 personen extra groei van het arbeidsaanbod in 2005 en in 2006. Veel van de maatregelen, zoals in de WAO en de WW, hebben op korte termijn een gering effect omdat het personen betreft die vóór de introductie van de maatregelen ook al tot het arbeidsaanbod behoorden. Wel kunnen de maatregelen een effect hebben op het zoekgedrag en (baan-) acceptatiegedrag van individuen, maar het effect daarvan zal op korte termijn gering zijn.

²⁷ Zie R. Euwals, D. van Vuuren en R. Wolthoff, Prepensioen en uittredingsgedrag van oudere werknemers, ESB, nr. 4447, 2004, blz. 565-567.

²⁸ Zie P. Dekker en F. Suijker, Structurele effecten van de WIA, CPB Memorandum 114, 2005, www.cpb.nl.

Tabel 4.5 Vraag en aanbod op de arbeidsmarkt, 2002-2006

	2003	2002	2003	2004	2005	2005 gecorr. ^a	2006	2006 gecorr. ^a
	niveaus in dzd	mutaties per jaar in %						
Werkgelegenheid								
Arbeidsjaren	6439	- 0,1	- 1,0	- 1,3	0	- ¼	1¼	1
Personen totaal	8294	0,4	- 0,4	- 0,9	¼	0	1½	1¼
Personen vanaf 12 uur	7300	- 0,1	- 0,5	- 0,9	¼	0	1½	1¼
Beroepsbevolking	7696	0,6	0,8	0,2	¾	½	1	¾
		niveaus in dzd						
Werkloze beroepsbevolking		302	396	479	515		480	
Werkloosheids- en bijstandsuitkeringen								
Personen		572	639	694	735		695	
Uitkeringsjaren		551	605	660	700		670	
		niveaus in % van de beroepsbevolking ^b						
Werkloze beroepsbevolking		4,0	5,1	6,2	6¾		6¼	
Werkloosheids- en bijstandsuitkeringen								
Personen		7,5	8,3	9,0	9½		8¾	
Uitkeringsjaren		7,2	7,9	8,6	9		8½	

^a Deze cijfers zijn gecorrigeerd voor de effecten van de invoering van de Wet Verlenging Loondoorbetalingsverplichting bij Ziekte (VLZ).

^b Door een andere wijze van meting van de beroepsbevolking wijken de cijfers enigszins af van de door het CBS gepubliceerde gegevens.

Een belangrijk en opvallend aspect van het arbeidsaanbod en de werkgelegenheid in Nederland is het werken in deeltijd. In de projectie groeit de werkgelegenheid in personen harder dan de werkgelegenheid in arbeidsjaren (tabel 4.5), doordat de deeltijdfactor toeneemt. Belangrijke redenen hiervoor zijn de stijgende arbeidsparticipatie van vrouwen en het toenemende belang van bedrijfstakken waarin relatief veel in deeltijd wordt gewerkt, zoals zorg, overheid en diensten.²⁹ Nederland kent het hoogste aandeel deeltijd van alle OESO-landen. Gezien de geraamde groei van de arbeidsparticipatie van vrouwen en het toenemende belang van de genoemde sectoren³⁰ zal Nederland deze koppositie voorlopig blijven behouden.

Arbeidsimmigratie

Arbeidsimmigranten vormen een onderdeel van de arbeidsaanbodraming. Voor een belangrijk deel komt arbeidsimmigratie tot uiting in het demografische effect, omdat arbeidsimmigratie betrokken is in de bevolkingsprognose. Als het arbeidsimmigranten betreft die moeilijk vervulbare vacatures vervullen, dan beïnvloeden ze ook de participatiegraad en de

²⁹ Zie R. Euwals, M. Hogerbruggen en A. den Ouden, De groei van deeltijdwerk: vraag en aanbod, *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 2005, te verschijnen.

³⁰ Zie F. Huizinga en B. Smid, *Vier vergezichten op Nederland: productie, arbeid en sectorstructuur in vier scenario's tot 2040*, CPB Bijzondere publicatie 55, 2004, www.cpb.nl.

werkgelegenheidsgraad omdat ze met grote zekerheid een baan hebben en geen ingezetenen op de arbeidsmarkt verdringen. Welke rol speelt de verkorte procedure voor arbeidsimmigranten uit Midden- en Oost-Europese landen (MOE-landen), die extra arbeidsaanbod zou kunnen aantrekken, in de raming van het arbeidsaanbod?³¹

Het aantal werkvergunningen verleend aan werknemers uit MOE-landen in de periode van mei tot en met december 2004 bedraagt ongeveer 29 000. Van deze vergunningen vallen er ongeveer 11 000 onder de verkorte procedure; de overige vergunningen zijn verleend volgens de normale procedure. Iets meer dan de helft van de 11 000 vergunningen zijn verstrekt aan seizoensarbeiders in de open teelt. Hun bijdrage aan het arbeidsaanbod is van korte duur. De overige arbeidsimmigranten zullen waarschijnlijk langere tijd blijven en leveren daarmee een meer substantiële bijdrage aan het arbeidsaanbod. Omdat de verkorte procedure specifieke beroepsgroepen betreft met relatief veel moeilijk vervulbare vacatures is er naar alle waarschijnlijkheid een effect op de participatie en geen noemenswaardig effect op de werkloosheid. De belangrijkste beroepsgroep waar een verkorte procedure voor volstond zijn ‘slachters en uitbeners’ met ongeveer 2 500 vergunningen in 2004. Voor deze beroepsgroep zal per 1 februari 2005 echter geen verkorte procedure meer gelden. Vanaf die datum zijn de beroepsgroepen ‘internationaal chauffeur’ en ‘matroos binnenvaart’ de belangrijkste beroepen waarvoor de verkorte procedure geldt. In 2004 bedroeg hun aantal iets meer dan 1000 vergunningen. Op basis van ontwikkelingen op de arbeidsmarkt kan de uitvoerende instantie, het CWI, het aantal beroepsgroepen in de loop van het jaar weer verder inkrimpen of juist uitbreiden. Aangezien het op macro-economisch niveau om relatief kleine aantallen gaat, is het effect van de verkorte procedure op de arbeidsaanbodraming gering.³²

4.1.4 Werkloosheid en vacatures

In 2005 stijgt de werkloosheid naar 515 000 personen, ofwel 6¼% van de beroepsbevolking (tabel 4.5). Dit is een gevolg van de stijging van het arbeidsaanbod, gecorrigeerd voor de wet VLZ, met ongeveer ½% en een gelijkblijvende werkgelegenheid in personen. In 2006 trekt de arbeidsvraag in personen met ongeveer 1¼% aan. Deze stijging overtreft de stijging van het arbeidsaanbod, zodat de werkloosheid daalt naar ongeveer 480 000 personen, ofwel ongeveer 6¼% van de beroepsbevolking.

Het aantal vacatures als percentage van de werkgelegenheid (exclusief overheid en onderwijs) stijgt sinds het vierde kwartaal van 2003 (figuur 4.3). Opvallend is dat het huidige herstel van de vacaturegraad sterker is dan dat gedurende de vorige herstelperiode in de jaren 1993 en 1994. Ondanks de huidige stijging van de vacaturegraad loopt het werkloosheidspercentage verder op. Dit verschijnsel trad ook op in de jaren 1993 en 1994; de vacaturegraad loopt dan ook in de regel vooruit op het werkloosheidspercentage.

³¹ Zie Arbeidsimmigratie uit de Midden- en Oost-Europese landen, CPB Notitie 46, 2004, www.cpb.nl. Deze notitie bespreekt de arbeidsimmigratie in het geval van vrij verkeer. Momenteel is er alleen sprake van vrij verkeer voor specifieke beroepen.

³² Op de specifieke beroepen en de betrokken sectoren kan de regeling natuurlijk wel een belangrijk effect hebben.

Werkloosheid van specifieke groepen: een internationale vergelijking

Het werkloosheidsniveau loopt uiteen tussen de verschillende EU-landen. Dat heeft allereerst te maken met de stand van de conjunctuur die per land verschilt. Daarnaast verschillen de sociale instituties, met verschillen in arbeidsmarktflexibiliteit als gevolg. Betekent een lage werkloosheid ook dat dit voor alle specifieke groepen in dat land geldt?

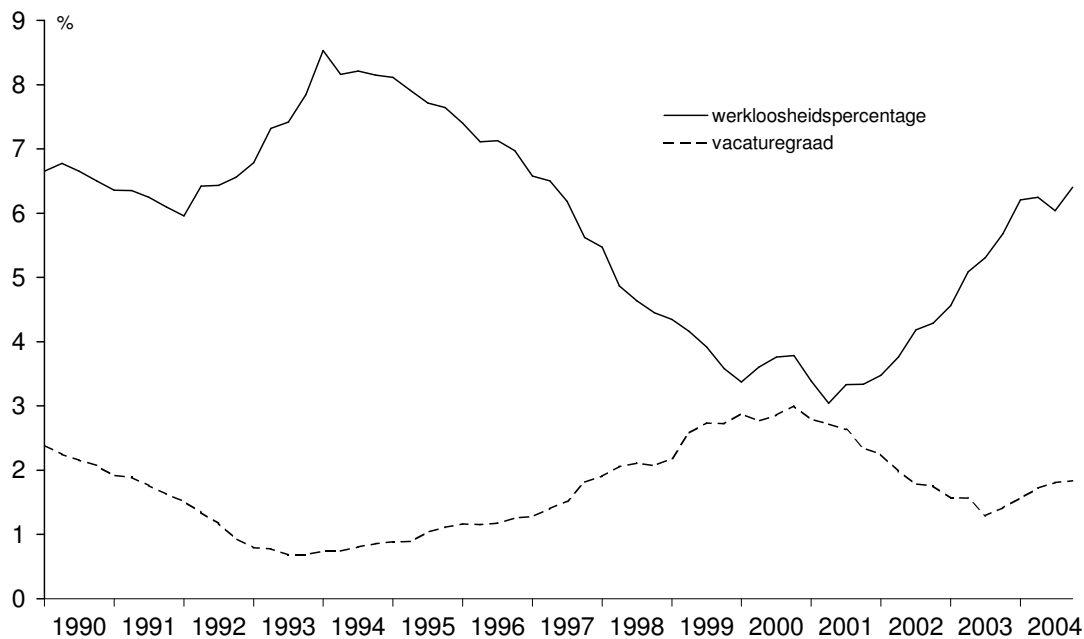
In de tabel is voor een aantal landen de gemiddelde werkloosheid van enkele specifieke groepen in de jaren 2001-2003 afgezet tegen de werkloosheid van mannen van 25-54 jaar, die doorgaans de laagste werkloosheid kennen. De landen zijn gerangschikt naar oplopende werkloosheid bij deze groep (kolom 1). Overigens is deze vergelijking een globale, omdat niet wordt gecorrigeerd voor verschillen in samenstelling van de diverse groepen over landen. Bovendien wordt niet gecorrigeerd voor het feit dat de werkloosheid van specifieke groepen mede afhankelijk kan zijn van de stand van de conjunctuur. Zo is het bijvoorbeeld een 'stylized fact' dat jongeren bij laagconjunctuur relatief hard getroffen worden door werkloosheid.

Werkloosheid van specifieke groepen ten opzichte van werkloosheid van mannen 25-54 jaar, 2001-2003

	Werkloosheid in %		Ratio's ten opzichte van werkloosheid van mannen van 25-54 jaar	
	Mannen 25-54 jaar	Jongeren 15-24 jaar	Ouderen 55-64 jaar	Laag opgeleiden (2002)
Nederland	2,1	2,5	0,9	2,0
Denemarken	3,5	2,4	1,2	1,9
Verenigd Koninkrijk	4,2	2,6	0,8	1,9
Verenigde Staten	4,6	2,6	0,8	2,1
Frankrijk	6,7	2,9	0,9	1,7
Duitsland	8,2	1,2	1,3	1,9
EU-15	5,9	2,4	1,0	1,6

Bron: OECD Employment Outlook.

De tabel laat zien dat het Verenigd Koninkrijk, dat binnen de EU bekend staat om zijn flexibele arbeidsmarkt, ten opzichte van het EU-gemiddelde een relatief hoge werkloosheid heeft onder laag opgeleiden. Duitsland scoort relatief goed ten aanzien van werkloosheid onder jongeren, zeker als rekening wordt gehouden met de hoge algemene werkloosheid, vermoedelijk dankzij het scholingssysteem van gecombineerd werken en leren. De werkloosheid onder jongeren is in Nederland daarentegen relatief omvangrijk, gezien de lage algemene werkloosheid. Duitsland vertoont voorts een relatief hoge werkloosheid onder ouderen en laag opgeleiden. De werkloosheid van ouderen is in Nederland relatief laag, dit is echter niet los te zien van de relatief lage participatiegraad van ouderen. De werkloosheid onder ouderen zal vermoedelijk oplopen als de participatie van ouderen, zoals beschreven in het kader in paragraaf 4.1.3, verder toeneemt. Opvallend in de internationale vergelijking is verder dat de Verenigde Staten relatief minder goed presteren dan de EU-15 landen waar het jongeren en laag opgeleide werknemers betreft. Nederland presteert wat de werkloosheid van laag opgeleiden betreft verhoudingsgewijs minder goed dan het gemiddelde van de EU-15 landen. Denemarken vertoont, ondanks het flexicurity model (zie kader in paragraaf 5.1.3.) geen duidelijk beter resultaat dan Nederland bij de laag opgeleiden. Geen enkel land lijkt arbeidsmarktinstuties te hebben die leiden tot een lage werkloosheid van alle specifieke groepen ten opzichte van die van mannen tussen 25 en 54 jaar.

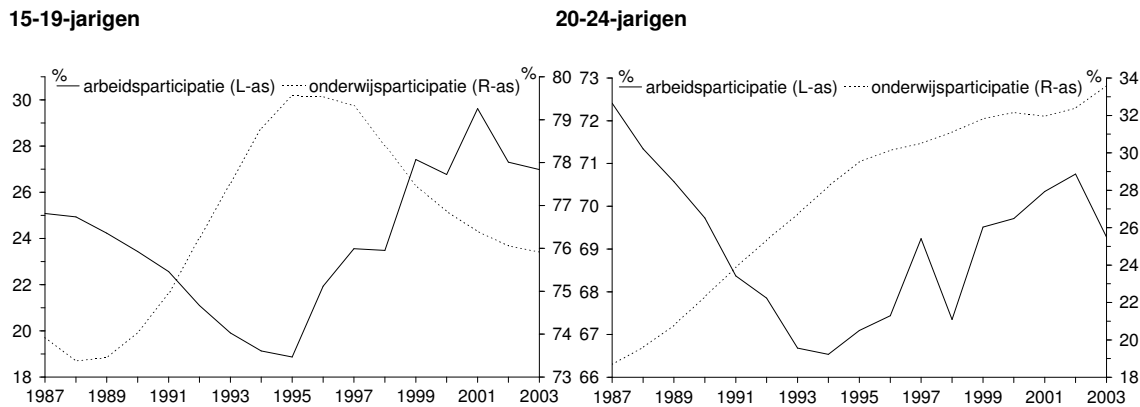
Figuur 4.3   Werkloosheid en vacatures, 1990-2004

Ondanks de minder goede omstandigheden op de arbeidsmarkt daalde de werkloosheid rond het tweede en derde kwartaal van 2004. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat jongeren in tijden van slechte arbeidsmarktperspectieven hun toetreding tot de arbeidsmarkt uitstellen door langer in het onderwijs te blijven. De arbeidsmarktparticipatie van jongeren in de leeftijd van 15-19 jaar bereikte een tijdelijk dal rond het jaar 1995. Daarna steeg de arbeidsparticipatie om zo rond 2002 weer een daling in te zetten. De onderwijsparticipatie van jongeren in de leeftijd van 15-19 jaar bereikte een hoogtepunt rond 1995, om daarna te dalen en vervolgens rond het jaar 2003 weer te stabiliseren. Bij de jongeren in de leeftijd van 20-24 jaar zwakt de stijging van de onderwijsparticipatie rond 1995 af, om na 2002 weer sterker te stijgen (zie figuur 4.4). De arbeidsparticipatie van studenten is in deze periode opgestuwd door de minder genereuze studiefinanciering.³³ Deze cijfers bevestigen het beeld dat arbeidsparticipatie en onderwijsparticipatie van jongeren beïnvloed worden door de arbeidsmarktperspectieven. Dit is in overeenstemming met de recente daling van het aantal vacatures voor schoolverlaters.³⁴

Het werkloosheidspercentage in Nederland blijft, ondanks de recente stijging, laag ten opzichte van andere Europese landen. De werkloosheid onder groepen met minder gunstige arbeidsmarktkarakteristieken, zoals jongeren, ouderen en laagopgeleiden, is meestal bovengemiddeld. Het kader in deze paragraaf toont aan dat de werkloosheid onder laagopgeleiden in Nederland relatief hoog is naar internationale maatstaven; de werkloosheid onder jongeren en ouderen is gemiddeld.

³³ Zie M. Belot, E.J.F. Canton en H.D. Webbink, Does reducing student support affect educational choices and performance? Evidence from a Dutch reform, CPB Discussion Paper 35, 2004, www.cpb.nl.

³⁴ Zie CBS, Daling van het aantal vacatures voor schoolverlaters, CBS Webmagazine, 21 februari 2005.

Figuur 4.4 Arbeidsparticipatie en onderwijsparticipatie jongeren

4.2 Koopkracht

In de raming voor 2005 daalt de koopkracht van huishoudens in doorsnee met 1¼%; voor 2006 wordt een stijging met ½% voorzien. Dit jaar gaan vooral uitkeringsgerechtigden zonder kinderen en werknemers in de collectieve sector erop achteruit; voor 65-plussers blijft het koopkrachtverlies beperkt. Bij de huidige beleidsuitgangspunten ontwikkelt de koopkracht van 65-plussers zich ook volgend jaar relatief gunstig; dat geldt eveneens voor gezinnen met kinderen. De spreiding in koopkrachtontwikkeling, ook binnen groepen, is volgend jaar groot door de overgang naar een nieuw zorgstelsel.

In de raming voor 2005 ondervinden huishoudens een mediane koopkrachtdaling van 1¼% (zie tabel 4.6). De ene helft van de huishoudens ondervindt een lagere koopkrachtmutatie; de andere helft een hogere. De contractlonen in de markt nemen slechts met gemiddeld ¾% toe. Het wettelijk minimumloon en de uitkeringen worden bevroren. De ruimte voor contractloonstijging in de collectieve sector is nihil. De geraamde inflatie bedraagt 1¼%, waardoor per saldo de reële lonen en uitkeringen dalen. Daarnaast worden dit jaar de lasten voor gezinnen sterk verhoogd, zodat bijna alle huishoudens een koopkrachtdaling ondervinden.

De koopkracht van ZFW-verzekerden ontwikkelt zich dit jaar gemiddeld iets gunstiger dan die van particulier verzekerden. De invoering van de no-claimteruggaveregeling à 255 euro in de ZFW heeft naar verwachting gemiddeld per verzekerde een positief koopkrachteffect door de afname van de vraag naar zorg. Afhankelijk van het beroep op zorg zullen de individuele effecten gunstiger of juist ongunstiger zijn dan het gemiddelde. Particulier verzekerden, daarentegen, hebben te kampen met een stijging van de particuliere ziektekosten.

Huishoudens met kinderen gaan er over het algemeen minder op achteruit dan huishoudens zonder kinderen. De verhoging van de aanvullende kinderkorting met 135 euro is gunstig voor huishoudens met kinderen en een gezamenlijk inkomen tot 30 000 euro. Daarnaast profiteren werkende tweeverdieners met kinderen en werkende alleenstaande ouders van de hogere aanvullende combinatiekorting.

Tabel 4.6 Koopkracht (exclusief incidenteel) naar huishoudtype, inkomensbron hoofdverdiener en huishoudinkomen, 2005-2006								
	Alleenverdiener		Tweeverdiener		Alleenstaande ^b		Alle huishoud- typen	
Bruto huishoudinkomen ^a	2005 ^c	2006	2005 ^c	2006	2005 ^c	2006	2005 ^c	2006
mediaan koopkrachtmutatie in %								
Hoofdverdiener werknemer								
< 150% WML	- 3/4	3/4	} - 1 1/4 }	1 1/4	- 1 3/4	1/4	} - 1 3/4 }	1/2
150-250% WML	- 1 1/2	1 1/4			- 2 1/4	1/4		
> 250% WML	- 1 1/2	2	- 1 1/2	1/2	- 1 3/4	0		
Hoofdverdiener uitkeringsgerechtigd								
< 120% WML	- 1 1/4	0	} - 1 3/4 }	- 1/4	- 2 1/4	- 1/4	} - 2 }	- 1/4
> 120% WML	- 1 3/4	1/4			- 2 1/2	0		
65-plussers								
< 120% AOW	} 0 }	1 1/4	0	1/2	- 1/2	1 1/4	} - 1/2 }	1
> 120% AOW			- 1/2	3/4	- 3/4	0		
Totaal							- 1 1/4	1/2
^a Bruto inkomen uit arbeid of uitkering; WML = bruto minimumloon, AOW = bruto 100% AOW-uitkering.								
^b Inclusief alleenstaande ouders.								
^c De invoering van de Wet kinderopvang is niet in de koopkracht verwerkt.								

Vanaf 2005 kan de bijtelling van het eigenwoningforfait niet hoger zijn dan de hypotheekrenteaftrek. Huiseigenaren die hun hypotheek hebben afgelost, hoeven het eigenwoningforfait dus niet meer bij hun inkomen op te tellen. Vooral voor ouderen is dit gunstig, omdat zij relatief vaak hun hypotheekschuld hebben afgelost.

Het effect van de hertaxatie van de waarde van de woning (WOZ-waarde) wordt grotendeels gecompenseerd door een verlaging van de OZB-tarieven door gemeenten; ook het tarief voor het eigenwoningforfait wordt verlaagd van 0,85% naar 0,6%. Voor huiseigenaren met een lagere WOZ-waardestijging dan gemiddeld pakt deze operatie positief uit, voor huiseigenaren met een hogere WOZ-waardestijging negatief.

In het algemeen is de koopkrachtontwikkeling van werkenden (-1 3/4%) minder negatief dan die van uitkeringsgerechtigden jonger dan 65 jaar (-2%). De afschaffing van de fiscale faciliteit voor dubbel spaarloon (voor werknemers die in één jaar twee werkgevers hebben) en pc-privé is weliswaar nadelig voor de koopkracht van werkenden, maar daar staan een verhoging van de arbeidskorting en de aanvullende combinatiekorting tegenover. Uitkeringsgerechtigden, daarentegen, ondervinden nadeel van de bevrozing van de uitkeringen; ook slaat de korting op de huursubsidie vooral bij deze groep neer. De uiteenlopende koopkrachtontwikkeling van werkenden en uitkeringsgerechtigden zorgt voor een daling van de replacement rate, de verhouding tussen het beschikbaar inkomen uit een uitkering en uit werk, met 1/4%-punt.

De koopkracht van 65-plussers (-1/2%) steekt gunstig af bij die van de uitkeringsgerechtigden en werkenden. De nieuwe tegemoetkomingen voor AOW-gerechtigden van in

totaal 100 euro bruto en de verhoging van de (alleenstaande-) ouderenkortingen zijn hiervan de oorzaak.

Bij de huidige beleidsuitgangspunten stijgt de mediane koopkracht van alle huishoudens in 2006 met ½%. Voor de koopkrachteffecten van specifieke groepen speelt de invoering van het nieuwe zorgstelsel en het daarmee samenhangende compensatiepakket een belangrijke rol. Het compensatiepakket wordt later dit jaar mogelijk nog aangepast op basis van het integrale koopkrachtbeeld voor 2006.

De lonen in de marktsector stijgen in de raming van volgend jaar gemiddeld met 1%. De contractloonstijging in de collectieve sector blijft hier naar verwachting bij achter. Daardoor en door de vertraging in de systematiek van de koppeling blijft de geraamde stijging van de uitkeringen beperkt tot ½%-punt. De geraamde prijsstijging bedraagt ¼%, zodat voor de werknemers in de marktsector en de uitkeringsgerechtigden een reële inkomensstijging resulteert.

De invoering van de nieuwe zorgverzekering ZVW (zie ook paragraaf 6.1) is over het algemeen gunstig voor particulier verzekerde huishoudens met kinderen. Voor huishoudens met meeverzekerde partners valt de nominale ZVW-premie, vergeleken met de huidige nominale ZFW-premie, echter hoger uit. De introductie van de zorgtoeslag, de verlaging van de tarieven in de eerste en tweede schijf en de hogere kinderkorting compenseren de stijging van de ziektekosten grotendeels. Voor particulier verzekerden zonder kinderen is het nieuwe zorgstelsel nadelig; de nominale premie is weliswaar lager dan de huidige particuliere premie, maar de huidige werkgeversbijdrage vervalt. Ook gaan zij meebetalen aan de premies voor meeverzekerde partners en kinderen via de nieuwe inkomensafhankelijke bijdrage voor de ZVW. Deze vorm van solidariteit, die ook bestaat binnen de huidige ZFW, is nieuw voor particulier verzekerden. De spreiding in koopkrachteffecten is bij tweeverdieners groot, doordat de procentuele ZFW-premie gebaseerd is op het individuele inkomen en de nieuwe zorgtoeslag op het huishoudinkomen.

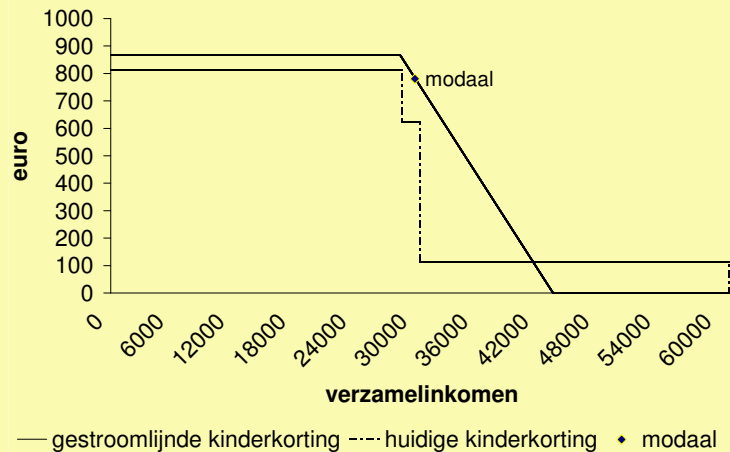
Ondanks de invoering van de nieuwe zorgverzekering moeten voormalig particulier verzekerden bij de huidige beleidsuitgangspunten in 2006 nog de MOOZ-heffing betalen die betrekking heeft op 2005. Sinds de invoering heeft deze heffing steeds betrekking op de kosten van de oververtegenwoordiging van ouderen in de ZFW van het voorgaande jaar.

Voor werkende alleenstaande ouders en tweeverdieners met kinderen is de verhoging van de aanvullende combinatiekorting met 374 euro zeer gunstig. Ook de stroomlijning van de kinderkorting is voordelig voor huishoudens met kinderen en een huishoudinkomen tot 43 600 euro (zie kader).

Effect nieuwe kinderkorting op koopkracht en marginale druk

In 2006 worden de huidige kinderkortingen vervangen door een gestroomlijnde inkomensafhankelijke kinderkorting. In de huidige systematiek bedraagt de kinderkorting afhankelijk van de hoogte van het huishoudinkomen 812, 624 of 114 euro per huishouden (zie figuur). De nieuwe kinderkorting bedraagt 867 euro en loopt geleidelijk af met 5,75% van het inkomen boven de 28 500 euro en is nihil bij een inkomen boven de 43 600 euro.

De vormgeving van de huidige en de gestroomlijnde kinderkorting, 2006

Voor de nieuwe kinderkorting wordt een extra budget van 150 mln euro uitgetrokken. Dit komt deels terecht bij huishoudens met een inkomen onder de huidige grens van de huursubsidie (voor meerpersoonshuishoudens jonger dan 65 jaar circa 25 700 euro). Deze inkomens krijgen het maximum bedrag van 867 euro in plaats van de 812 euro van de huidige kinderkorting, een voordeel van 55 euro. Dit voordeel geldt overigens niet voor huishoudens met drie of meer kinderen, aangezien de toeslag op de aanvullende kinderkorting vervalt. Werkende alleenstaande ouders en alleenverdieners met een minimuminkomen kunnen deze (verhoogde) kinderkorting echter niet verzilveren, omdat zij daarvoor niet genoeg belasting betalen. Het andere deel van het budget komt terecht bij huishoudens met een inkomen tussen 30 000 en 41 600 euro. Een huishouden met een inkomen van 31 000 euro krijgt volgens de huidige systematiek 114 euro, terwijl het volgens de nieuwe kinderkorting circa 723 euro ontvangt. Modaal profiteert ook van de nieuwe vormgeving, dit huishouden ontvangt nu circa 780 euro tegenover de 624 euro bij de oude vormgeving. Huishoudens met een inkomen boven de 43 600 euro krijgen geen kinderkorting meer; een verlies van 114 euro.

De verandering van de vormgeving van de kinderkorting leidt tot een verandering van de marginale druk. De marginale druk beperkt de prikkel om meer uren te gaan werken of om door scholing een hoger uurloon te verwerven. Bij de huidige vormgeving zijn er twee grote pieken in de marginale druk, die ontstaan bij het overschrijden van de inkomensgrenzen van de kinderkorting. Bij een verzamelinkomen van 28 750 respectievelijk 30 500 euro, leidt een kleine stijging van het inkomen tot een verlies van 188 respectievelijk 510 euro aan kinderkorting. In de figuur is het trapsgewijze verloop van de huidige kinderkorting te zien. De nieuwe vormgeving zorgt er aan de ene kant voor dat de zeer hoge marginale druk voor een kleine groep huishoudens bij de huidige inkomensgrenzen wordt weggenomen. Aan de andere kant verhoogt zij de marginale druk op het traject tussen 30 000 en 41 600 euro met 5,75%-punt voor een veel grotere groep huishoudens.

Tabel 4.7 Koopkracht standaardhuishoudens (exclusief incidenteel), 2003-2006

	2003	2004	2005	2006 ^c
	mutaties in %			
Modaal	- 1,4	0,2	- 1	¾
Modaal, alleenstaand	- 1,3	- 0,2	- 2	1
2 x Modaal	- 1,0	- 1,0	- 1¾	4½
Tweeverdieners, 1½ modaal met kinderen	- 1,4	1,2	- 1¼	1¼
Minimumuitkeringsgerechtigde met kinderen ^{a,b}	- 0,9	0,2	- ½	¼
Minimumuitkeringsgerechtigde, alleenstaand ^{a,b}	- 1,1	- 0,1	- 1¾	- 1
AOW, alleenstaand	- 0,7	0,6	- ¼	1

^a De koopkracht van de huishoudens op minimumniveau met huursubsidie neemt in 2004, 2005 en 2006 ½ tot ¾%-punt minder toe door de verlaging van de huursubsidie met 12 euro per maand per 1 juli 2004, 2,28 euro per 1 juli 2005 en 2,77 euro per 1 juli 2006 en de gelijktijdige lagere indexatie van de normhuren.

^b De koopkracht van minimumuitkeringsgerechtigden met kwijtschelding van de OZB voor gebruikers neemt in 2006 met ½%-punt minder toe, doordat zij niet profiteren van de afschaffing hiervan.

^c Inclusief (Teruggave) Buitengewone Uitgavenregeling voor standaardziektekosten.

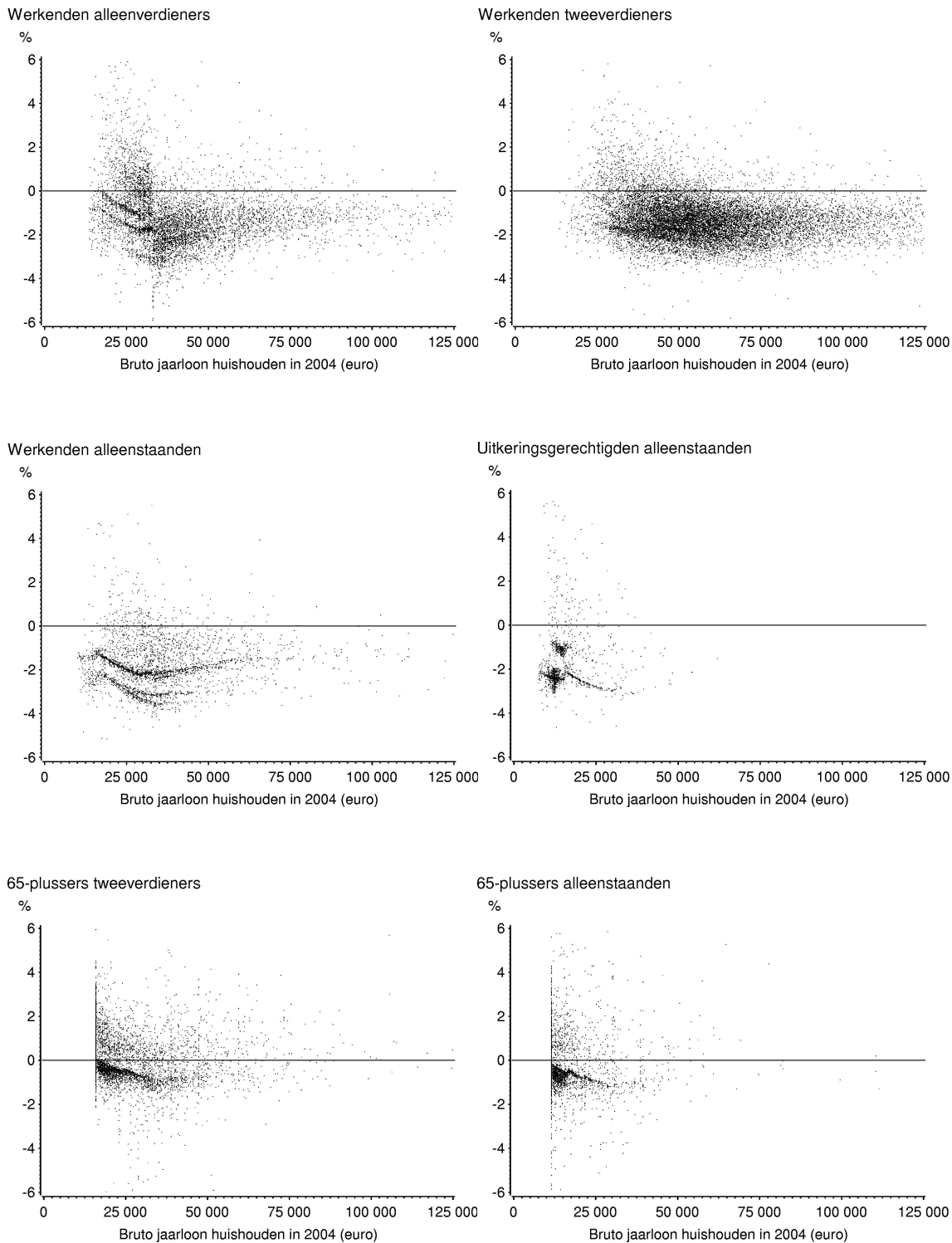
De invoering van de wet VUT, Prepensioen en Levensloop leidt naar verwachting tot een versobering van de regelingen. In de berekening van de koopkracht is verondersteld dat werknemers de vrijvallende premies, na eventuele premies werknemersverzekeringen en loonheffing, inleggen in de levensloopregeling of sparen in eigen beheer. Dit wordt beschouwd als een financieringsverschuiving, die niet relevant is voor de koopkracht.

Steeds meer mensen maken gebruik van de buitengewone-uitgavenaftrek. Deze aftrek is bedoeld om mensen met uitgaven aan ziektekosten die hoger zijn dan een bepaald percentage van het inkomen te compenseren. De aftrek van buitengewone uitgaven leidt tot een lager verzamelinkomen, wat gunstig is voor de zorgtoeslag en de kinderkorting. De koopkrachtcijfers voor de standaard huishoudens (tabel 4.7) zijn ook inclusief de buitengewone-uitgavenaftrek voor de standaardziektekosten en de teruggave buitengewone uitgaven voor mensen die de buitengewone uitgavenaftrek niet kunnen verzilveren. Het toenemende gebruik van de regeling, die sinds 2001 bestaat, vormt de aanleiding deze vanaf 2006 mee te nemen in de berekening van de koopkracht.

De Wet administratieve lastenverlichting en vereenvoudiging in de sociale verzekeringen (Walvis) treedt in 2006 in werking. De franchises en maximumgrenzen die nu bestaan voor de premies van de werknemersverzekeringen zijn dan niet meer afhankelijk van het aantal gewerkte dagen. Dit heeft vooral gevolgen voor deeltijders, die minder dan vijf dagen per week werken. Enerzijds zorgt een hogere franchise ervoor dat werknemers pas bij een hoger inkomen premies moeten afdragen en daarmee minder premies betalen, anderzijds zorgen de hogere maximumgrenzen voor hogere premies. Voor deeltijders met een laag inkomen overheerst het gunstige effect, voor deeltijders met een hoog inkomen het nadelige effect.

In een kader wordt ingegaan op de mate waarin huishoudens, bedrijven en de collectieve sector delen in de groei van het nationale inkomen.

Figuur 4.5 Koopkracht (exclusief incidenteel) naar huishoudtype, inkomensbron hoofdverdiener en huishoudinkomen, 2005 (mutaties in %)

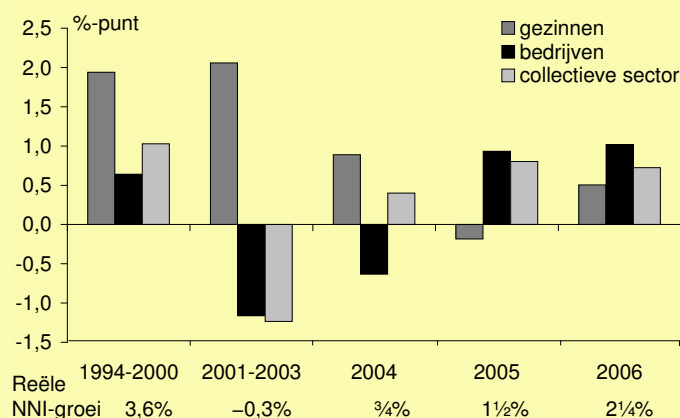

Hoe is en wordt de nationale koek verdeeld?

De toename van het reëel nationale inkomen (NNI) valt – onder een groot aantal veronderstellingen – toe te rekenen aan gezinnen, bedrijven en de collectieve sector. De inkomensstijging van een sector biedt ruimte voor het doen van uitgaven, maar kan ook worden gebruikt voor schuldreductie of vermogenstoename.

Bij de verdeling van de nationale koek wordt uitgegaan van de inkomensverdeling na afdracht van belastingen en premies en na ontvangst van uitkeringen en andere inkomensoverdrachten door gezinnen en bedrijven. Het aan gezinnen toegerekende inkomen bestaat uit beschikbaar loon- en uitkeringsinkomen, individualiseerbare overheidsconsumptie, zoals zorguitgaven, individuele huursubsidie en onderwijsuitgaven, en uit beleggingsinkomsten van pensioenfondsen. Mutaties van het gezinsvermogen, bijvoorbeeld door prijsstijgingen van aandelen of huizen, blijven buiten beschouwing. Het inkomen van bedrijven wordt vooral bepaald door het winstinkomen na VpB-afdracht en voor winstuitkering. Er wordt dus geen rekening mee gehouden dat, afgezien van het toegerekend loon van zelfstandigen, een deel van de winsten aan gezinnen wordt uitgekeerd. Bij de collectieve sector bestaat het inkomen uit belasting- en premieontvangsten verminderd met overdrachten aan gezinnen en bedrijven. Dit inkomen wordt aangewend voor investeringen en collectieve overheidsconsumptie, zoals defensie en openbaar bestuur, en voor verbetering van het EMU-saldo.

Verdeling groei netto nationaal inkomen, 1994-2006

In de periode 1994-2000 profiteerden alledrie de sectoren van de sterke toename van de nationale koek. Absoluut gezien profiteerden gezinnen het meest, maar relatief gezien was de collectieve sector de grote winnaar. Aan het eind van de periode was het vorderingentekort omgeslagen in een overschot en was de schuldquote 28% lager dan aan het begin. In de magere jaren 2001-2003 nam het reële NNI gemiddeld met ruim 0,3% per jaar af, maar in inkomens termen hadden gezinnen hiervan niet veel te lijden. Hun aandeel in de koek nam zelfs nog meer toe dan in de voorafgaande periode als gevolg van de uiterst krappe arbeidsmarkt, lastenverlichting door het nieuwe belastingstelsel en een forse stijging van de door werkgevers betaalde pensioenpremies en de zorguitgaven. Bij bedrijven en de collectieve sector kwam echter het krimpen van de koek des te harder aan. In drie jaar tijd ontstond een EMU-tekort van meer dan 3% van het BBP en daalde de kapitaalinkomensquote in de marktsector met 4,6%-punt, tot het laagste niveau sinds 1983. Ondanks de koopkrachtdaling profiteerden ook vorig jaar gezinnen nog volop, mede door de stijging van de individualiseerbare overheidsconsumptie (met name zorg en onderwijs), terwijl de inkomensachteruitgang bij bedrijven voortging. In de ramingsjaren doet zich naar verwachting echter een geheel andere situatie voor. Voor het eerst sinds 1993 wordt de sector gezinnen geconfronteerd met een inkomensdaling, die nog enigszins wordt gemaskeerd doordat de zorguitgaven flink blijven stijgen. In inkomens termen worden 2005 en 2006 voor de collectieve sector waarschijnlijk goede jaren; als gevolg van lastenverzwaringen en bezuinigingen wordt het EMU-tekort een stuk kleiner. Bij bedrijven ligt zowel dit als volgend jaar een inkomensstijging in het verschiep als gevolg van een daling van de reële arbeidskosten in combinatie met een stijging van de arbeidsproductiviteit.

5 De collectieve sector

5.1 De collectieve uitgaven

De in 2004 ingezette daling van de collectieve-uitgavenquote zet dit jaar en - gecorrigeerd voor de financieringsverschuiving in de zorg - volgend jaar door. Bij een matige economische groei is dat in 2005 vooral het gevolg van de netto-ombuigingen van het kabinet. In 2006 overtreffen de intensiveringen (vooral ter compensatie van de inkomensgevolgen van het nieuwe zorgstelsel) de ombuigingen en hangt de daling van de uitgavenquote samen met de aantrekkende BBP-groei. Door het geraamde conjuncturele herstel op de arbeidsmarkt daalt naar verwachting de verhouding tussen het aantal inactieven en actieven in 2006 voor het eerst sinds 2001.

5.1.1 Beleidsuitgangspunten

De Miljoenennota 2005 bevat de belangrijkste beleidsuitgangspunten voor 2005 en 2006. Het daarin opgenomen beleid vloeit voort uit het Strategisch Akkoord, het Hoofdlijnenakkoord en drie aanvullende beleidspakketten (zoals opgenomen in de Miljoenennota 2003, 2004 en 2005) die na beide regeerakkoorden zijn opgesteld. De uitvoeringsmutaties over 2004, zoals gerapporteerd in de Najaarsnota en de Voorlopige Rekening, zijn verwerkt.

Uitvoeringsmutaties 2004

Per saldo vertonen de uitgaven onder de kaders (tabel 5.4) een meevaller van $\frac{3}{4}$ mld euro ten opzichte van de MEV 2005. Daarnaast is sprake van een meevallende ontwikkeling bij de netto-uitgaven die niet tot enig kader behoren ($\frac{1}{2}$ mld euro), dit betreft met name de niet-belastingmiddelen uit aardgas.

Op de rijksbegroting in enge zin is sprake van een incidentele meevaller van $\frac{3}{4}$ mld euro. De afdracht aan de Europese Unie valt 0,2 mld euro lager uit. Daarnaast doet zich bij de departementale uitgaven over de hele linie onderuitputting voor, met name bij het Infrafonds, Financiën en OCW. Verondersteld is dat dit geen gevolgen heeft voor de uitgaven in latere jaren.³⁵

Bij de sociale zekerheid is sprake van een meevaller van $\frac{1}{4}$ mld euro, vooral als gevolg van de minder sterke stijging van het aantal WW-uitkeringen. De geringere stijging van het bijstandsvolume leidt in 2004 niet tot lagere uitgaven voor de rijksoverheid, doordat het bijstandsbudget vastligt. Wel leidt dit lagere bijstandsvolume tot een eenmalig voordeel voor gemeenten in 2004 van 0,1 mld euro.³⁶ Dit bedrag komt bovenop de 0,2 mld euro die gemeenten op basis van het in het najaar door het ministerie van Sociale Zaken vastgestelde

³⁵ Departementen mogen 1% van het begrotingstotaal tussen opeenvolgende jaren schuiven. Deze zogenaamde eindejaarsmarge wordt bij de Voorjaarsnota uitgekeerd. Als tegenhanger is verondersteld dat de onderuitputting die zich in 2004 heeft voorgedaan, ook in 2005 zal optreden.

³⁶ Zie CEP 2004, blz. 123.

budget overhiel. Vanaf 2005 leidt het lagere bijstandsniveau tot een structureel lager bijstandsbudget.

Bij de ijklijn zorg is rekening gehouden met een tegenvaller van ¼ mld euro voor 2004. Bij een aantal sectoren van de ZFW doen zich structurele tegenvallers voor met een totale omvang van bijna 0,2 mld euro. Een kleine 0,2 mld euro is naar verwachting incidenteel en zit voornamelijk bij geneesmiddelen en medisch specialisten. Verder is er sprake van een structurele tegenvaller van 0,1 mld euro bij de eigen betalingen in de AWBZ die wordt gecompenseerd door incidentele meevallers in de AWBZ.

Aanpassing beleidsuitgangspunten 2005

De beleidsuitgangspunten voor 2005 zijn na de Miljoenennota en de MEV 2005 op een aantal punten gewijzigd. Uitvoering van de motie Verhagen c.s. leidt in 2005 tot een netto intensivering van 0,1 mld euro. De extra uitgaven betreffen onder andere het terugdraaien van de bezuiniging op het onderwijsachterstandenbeleid en het schrappen van de verhoging van het collegegeld. Daarnaast worden ontslagvergoedingen van minder dan één netto jaarsalaris niet verrekend met de WW-uitkering. Tevens blijft de IOAW behouden voor oudere werklozen in de leeftijdscategorie 50-55 jaar, waarbij het eigen huis in de vermogenstoets buiten beschouwing blijft. Deze uitgavenintensiveringen worden ten dele gecompenseerd door additionele efficiencykortingen.

Naar aanleiding van het Sociaal Akkoord wordt bij de herbeoordelingsoperatie van bestaande gevallen in de WAO de leeftijdsgrens verlaagd van 55 naar 50 jaar. Indien na herbeoordeling het arbeidsongeschiktheidspercentage wordt verlaagd en niet aansluitend een nieuwe baan wordt gevonden, heeft betrokkene recht op een reïntegratietraject. Voorts wordt de behandeling van een aantal wetsvoorstellen met betrekking tot aanpassingen in de WW aangehouden. Dit betreft het verrekenen van ontslagvergoedingen met de WW-uitkering, het afschaffen van de kortdurende uitkering en het aanscherpen van de referte-eisen om voor een WW-uitkering in aanmerking te komen. Als het advies van de SER, dat rond 1 april 2005 wordt verwacht, leidt tot eenzelfde structurele volumereductie in de WW als de kabinetsvoornemens, dan is de kans groot dat het kabinet de voorstellen overneemt. Vooralsnog wordt in de berekeningen verondersteld dat het aanscherpen van de referte-eisen wordt ingevoerd per 1 april 2005, en dat de kortdurende uitkering wordt afgeschaft begin 2006. Ook anticumulatie in de WW wordt dan ingevoerd. Per saldo leidt dit uitstel van WW-maatregelen tot een besparingsverlies van bijna 0,2 mld euro in 2005.

De maatregelen die zijn aangekondigd in de zogenaamde Terrorismebrief leiden tot een kleine 0,1 mld euro aan extra uitgaven. Het geld is onder andere bedoeld voor verdere versterking van de AIVD en uitbreiding van de capaciteit op het terrein van bewaking en beveiliging.

Concurrentie in de zorg

Om meer concurrentie en transparantie in de ziekenhuiszorg te kunnen introduceren verloopt vanaf 1 januari 2005 de financiering van ziekenhuizen en zelfstandige behandelcentra volledig via Diagnose Behandeling Combinaties (DBC's). Voor 10% van de DBC's, een beperkt aantal niet-spoedeisende behandelingen, zijn vrije marktonderhandelingen mogelijk sinds 1 februari. Zorgverzekeraars onderhandelen voor hun verzekerden over de kwaliteit, de hoeveelheid en de prijs van de zorg die de zorgaanbieders aan hun patiënten leveren. Voor de overige 90% van de DBC's worden voorlopig door het College Tarieven Gezondheidszorg tarieven vastgesteld.

Het DBC-systeem heeft als doel het typeren van homogene zorgproducten die door ziekenhuizen aan de patiënten worden geleverd. Zorgproducten worden zo onderling vergelijkbaar tussen ziekenhuizen waardoor concurrentie beter van de grond kan komen. Tevens geven DBC's ziekenhuizen meer inzicht in de kostenstructuur van de verschillende behandelingen, wat een bijdrage kan leveren aan een efficiëntere bedrijfsvoering. Voorheen was er weinig inzicht in de kostenstructuur van een ziekenhuis. Veel kosten werden administratief aan ligdagen toegerekend, waardoor het ligdagtarief weinig met de kostprijs van een ligdag te maken had. Doordat ouderen gemiddeld langer in het ziekenhuis liggen dan jongeren leidt de introductie van DBC's tot een schadelastverschuiving van ouderen naar jongeren.

De invoering van DBC's heeft niet alleen gevolgen voor verzekeraars en zorgaanbieders, maar ook voor patiënten. Patiënten moeten voor de vrij onderhandelbare DBC's zelf nagaan of het ziekenhuis van hun keuze afspraken heeft gemaakt met hun verzekeraar. Indien de verzekerde zich wil laten behandelen bij een ziekenhuis dat geen afspraak heeft met zijn verzekeraar, geldt de veelal hogere standaardprijs voor die behandeling, waardoor het mogelijk is dat de verzekerde moet bijbetalen. Die standaardprijzen zijn, in tegenstelling tot de door de verzekeraars en zorgaanbieders overeengekomen prijzen, sinds oktober vorig jaar openbaar. Uit een beperkte inventarisatie op basis van acht DBC's blijken de standaardprijzen behoorlijk te verschillen tussen ziekenhuizen. Aangezien de standaardprijzen betrekking hebben op een klein gedeelte van de totale markt, is nog niet duidelijk hoe representatief deze prijzen zijn.

Verzekeraars moeten hun verzekerden toestaan naar een ziekenhuis van eigen keuze te gaan. Voor behandeling in een ziekenhuis dat geen contract met de verzekeraar heeft geldt de standaardprijs. In hoeverre de verzekeraars een deel van de standaardprijs in rekening brengen bij de patiënt is niet duidelijk. Verzekeraars zullen naar verwachting in het begin de standaardprijs vergoeden.

Buitenlandse ervaringen laten zien dat DBC's ook nadelige effecten kunnen hebben. Zo zullen zorgaanbieders misschien behandelingen met een lage DBC-prijs trachten anders te coderen voor een hogere prijs. Dat wordt ook wel upcoding genoemd. Verder kan bij een gegeven prijs voor een DBC op de kwaliteit van zorg worden bekibbeld om zo meer geld over te houden. Daar staat tegenover dat de verzekeraars waarschijnlijk de kwaliteit van de geleverde zorg willen bewaken.

Wat er met de prijzen zal gebeuren bij vrije onderhandelingen is op voorhand niet duidelijk: door grotere concurrentie en betere efficiëncyprikkels zou de prijs kunnen dalen. Ook de daling van de bezettingsgraad van ziekenhuizen in de afgelopen jaren kan er toe leiden dat de concurrentie toeneemt. Of dat alles echt zal leiden tot een lagere prijs zal mede afhangen van de verhoudingen op de markt. Als verzekerden bereid zijn voor kleinere ingrepen naar een verder gelegen ziekenhuis te reizen, eventueel aangemoedigd door een premiekorting, zal dat de concurrentie ten goede komen.

Beleid 2006

Na de omvangrijke netto-ombuigingen in de jaren 2003-2005 van in totaal ruim 10 mld euro³⁷ (2¼% BBP), overtreffen in 2006 de intensiveringen de ombuigingen. De intensiveringen (bijna 4 mld euro) richten zich volgend jaar op veiligheid, kennis, mobiliteit en vooral op compensatie van de inkomensgevolgen van het nieuwe zorgstelsel (zorgtoeslag van 2¼ mld euro). De ombuigingen (ruim 3 mld euro) hebben in 2006 hetzelfde karakter als die in afgelopen jaren. De

³⁷ Zie MEV 2005, blz. 31.

nadruk van de bezuinigingen ligt zowel op het volume als de beloning van het overheids-apparaat, het versoberen van diverse regelingen in de sociale zekerheid, het beperken van de toename van de uitkeringshoogte in de sociale zekerheid en bezuinigingen op diverse subsidieregelingen.

In de raming wordt er vanuit gegaan dat de verdere versobering van de WW, eerder gepland voor 2005, in 2006 wordt doorgevoerd. De manier waarop is echter mede afhankelijk van het eerder genoemde SER-advies; door aanpassing van de WW-maatregelen kan het geraamde effect nog wijzigen.

In 2006 wordt bij de vigerende beleidsuitgangspunten de wet Werk en Inkomen naar Arbeidsvermogen (WIA) ingevoerd. In paragraaf 6.2 zijn de voor 2006 verwachte effecten van deze wet uitvoerig beschreven. Door de lagere instroom leidt herziening van het arbeidsongeschiktheidsstelsel tot een besparing van 0,3 mld euro op de EMU-relevante uitgaven in 2006.

De zorgtoeslag leidt tot een stijging van de sociale-zekerheidsuitgaven met 2¼ mld euro. Deze toeslag wordt geïntroduceerd ter compensatie van de inkomensgevolgen van het nieuwe zorgstelsel (zie paragraaf 6.1).

In 2006 wordt de nieuwe Zorgverzekeringswet (ZVW) ingevoerd. De ZFW, de deels collectief gefinancierde WTZ, de publiekrechtelijke regelingen voor ambtenaren en de overige particuliere ziektekostenverzekeringen, voor zover het verstrekkingenpakket overeen komt met dat van de ZVW³⁸, gaan op in één verzekering. De basisverzekering kent een verzekeringsplicht, een acceptatieplicht, een verbod op premiedifferentiatie vanwege persoonlijke kenmerken en een risicovereenigingssysteem voor verzekeraars (zie paragraaf 6.1 voor een verdere uiteenzetting over de nieuwe basisverzekering). De collectieve zorguitgaven nemen fors toe doordat de voormalig particuliere ziektekosten dan ook tot de collectieve zorguitgaven worden gerekend. De toename van de collectieve zorguitgaven door de introductie van de ZVW bedraagt ongeveer 8,7 mld euro. Daarvan heeft 8,3 mld euro betrekking op particuliere ziektekostenverzekeringen inclusief eigen betalingen en administratiekosten. De overige 0,4 mld euro heeft betrekking op overige beheerskosten en exploitatieresultaten die tot en met 2005 niet en vanaf 2006 wel tot de collectieve zorguitgaven worden gerekend. Verder wordt een aantal onderdelen van de geestelijke gezondheidszorg (de extramurale GGZ en de intramurale GGZ korter dan een jaar) overgeheveld naar de ZVW. Daardoor nemen de uitgaven aan de AWBZ naar verwachting met 2,5 mld euro af en die van de ZVW met evenveel toe.

Het kabinet wil in 2006 de nieuwe Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO) invoeren. Enkele onderdelen van de AWBZ, namelijk enkelvoudige³⁹ huishoudelijke zorg en een aantal specifieke subsidieregelingen met een totale omvang van 0,7 mld euro, worden overgeheveld naar gemeenten (via de VWS-begroting). Daarbij komt het risico van uitgaven boven de budgetten bij de gemeenten te liggen. Ten slotte is van belang dat gemeenten vanaf 2006 via het

³⁸ Het pakket van de nieuwe ZVW komt vrijwel geheel overeen met dat van de huidige ZFW.

³⁹ Van enkelvoudig wordt gesproken als iemand alleen een indicatie voor huishoudelijke verzorging heeft en niet voor andere onderdelen van de AWBZ, zoals verpleging of persoonlijke verzorging.

Tabel 5.1   Kerngegevens collectieve sector, 2002-2006

	2002	2003	2004	2005	2006
	% BBP				
Collectieve uitgaven					
Directe bestedingen	29,0	29,9	29,8	29,6	31,2
w.v. beloning werknemers	10,5	10,8	10,8	10,8	10,5
materiële aankopen	6,9	7,0	6,9	6,9	7,1
investeringen	3,6	3,6	3,5	3,4	3,3
uitkeringen in natura	8,1	8,6	8,6	8,6	10,3
Overdrachten in geld	15,5	15,9	15,6	15,4	15,5
w.v. subsidies (incl. EU)	1,8	1,7	1,6	1,4	1,3
overige overdrachten in geld	13,7	14,1	14,1	14,0	14,1
w.v. huishoudens	11,2	11,7	11,7	11,5	11,6
bedrijven	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4
buitenland	2,0	1,9	1,9	2,1	2,2
Rente	3,1	2,9	2,9	2,8	2,8
Bruto collectieve uitgaven	47,6	48,7	48,3	47,9	49,5
Niet-belastingmiddelen	6,2	6,2	6,4	6,3	6,2
w.v. materiële verkopen	3,1	3,2	3,1	3,0	3,0
gasbaten	0,9	0,9	1,0	1,0	0,8
overige inkomsten	2,2	2,1	2,3	2,3	2,5
Netto collectieve uitgaven	41,4	42,5	41,9	41,6	43,2
Collectieve lasten	39,4	39,3	39,4	39,5	41,6
w.v. belastingen	25,6	24,8	24,9	25,1	25,1
premies wettelijke sociale verzekering	13,9	14,5	14,5	14,4	16,4
EMU-saldo en schuld					
EMU-saldo collectieve sector	- 1,9	- 3,2	- 2,5	- 2,0	- 1,7
w.v. rijk ^a	- 1,0	- 3,0	- 1,8	- 1,8	- 1,9
overige centrale overheid	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
lokale overheid ^a	- 0,5	- 0,2	- 0,8	- 0,6	- 0,5
wettelijke sociale verzekering	- 0,5	0,0	0,1	0,3	0,7
EMU-saldo structureel (EC-methode)	- 2,4	- 2,1	- 1,4	- 0,6	- 0,6
Bruto schuld collectieve sector (EMU)	52,6	54,3	55,8	58,1	58,1
	mutaties in % per jaar				
Diversen					
Reële bruto collectieve uitgaven	2,3	1,5	0,7	0	5¾
Werkgelegenheid sector overheid	2,1	1,2	- 1,0	- ¼	- ¼
Werkgelegenheid zorg (incl. zelfstandigen)	4,0	3,5	2,7	1½	2½
Loonvoet sector overheid	5,0	3,6	3,9	2	0
Prijs netto materiële overheidsconsumptie (IMOC)	3,4	2,4	1,6	1¼	1¼ ^b
Verhouding niet-actieven versus actieven (in %)	66,5	67,1	69,0	70	69¼

^a In 2003 komt het saldo voor de lagere overheid gecorrigeerd voor de invoering van het BTW-compensatiefonds 0,3% BBP lager uit en het saldo van het rijk 0,3% BBP hoger.

^b De invoering van het nieuwe zorgstelsel draagt 0,7%-punt bij aan deze prijsmutatie.

Gemeentefonds gecompenseerd worden voor het afschaffen van het bewonersdeel van de OZB op woningen (1 mld euro).

5.1.2 De ontwikkeling van de collectieve uitgaven

Ondanks de matige economische groei zet de in 2004 ingezette daling van de bruto collectieve-uitgavenquote dit jaar naar verwachting door (tabel 5.1). De stijging van de uitgavenquote in 2006 wordt geheel veroorzaakt door de financieringsverschuiving in het kader van het nieuwe zorgstelsel; gecorrigeerd hiervoor is sprake van een kleine daling ten opzichte van 2005 (tabel 1.4).

Tabel 5.2 Collectieve uitgaven naar functie, 2003-2006								
	2003	2006	2004	2005	2006	2004	2005	2006
	% BBP		volumemutaties in %			prijsmutaties in %		
Openbaar bestuur	11,5	11,1	- 1,6	- 1¼	1¼	2,8	1¾	¾
Veiligheid	1,8	1,8	1,9	1	2¼	2,8	1½	½
Defensie	1,3	1,3	- 1,6	2½	1¾	2,4	1½	¾
Infrastructuur	2,1	1,9	- 1,9	- 1½	- 1½	1,4	¾	¼
Onderwijs	5,2	5,2	1,6	2¼	¾	2,5	1¼	¼
Collectieve zorg	7,5	9,1	2,8	2¼	21½	0,7	- 1	1¼
Sociale zekerheid	12,3	12,4	1,6	1	4	0,4	0	¾
Overdrachten aan bedrijven	2,2	1,8	- 7,3	- 9½	- 2	1,0	1	0
Internationale samenwerking	1,9	2,2	0,6	9¾	6	1,0	1	0
Rente	2,9	2,8	5,4	6	4¼	- 4,7	- 4¾	- 2½
Bruto collectieve uitgaven	48,7	49,5	0,6	1	5¼	1,1	¼	½
Niet-belastingmiddelen	6,2	6,2	4,0	- 3	2¾	1,6	3½	- 1¼
Netto collectieve uitgaven	42,5	43,2	0,0	1½	5¾	1,1	- ¼	¾
Bruto binnenlands product			1,4	1	2¼	1,0	1	0

De reële groei van de collectieve uitgaven (gedefleerd met de prijsstijging van het BBP) is in 2004 afgezwakt tot ¾% en in 2005 komt deze groei helemaal tot stilstand. De beperkte volumegroei van de collectieve uitgaven reflecteert de netto-ombuigingen, zoals vooral te zien is bij de functies openbaar bestuur en overdrachten aan bedrijven (tabel 5.2). Tevens blijft de prijsstijging van de collectieve uitgaven in 2005 achter bij de prijsstijging van het BBP als gevolg van de bevrozing van de contractlonen in de collectieve sector en van de sociale uitkeringen. Ook is de prijsmutatie van de rentelasten nog steeds negatief, omdat de gemiddelde rentevoet op de schuld daalt als gevolg van het herfinancieringsvoordeel bij de huidige lage rentestand. In 2006 trekt de reële groei van de collectieve uitgaven (ongerekend de financieringsverschuiving bij de zorg) weer aan tot 1¾%, maar blijft daarmee achter bij de verwachte volumegroei van het BBP. Volgend jaar is de ombuigingsinspanning aanmerkelijk kleiner dan in de jaren 2003-2005, terwijl sprake is van substantiële intensiveringen (met name de zorgtoeslag).

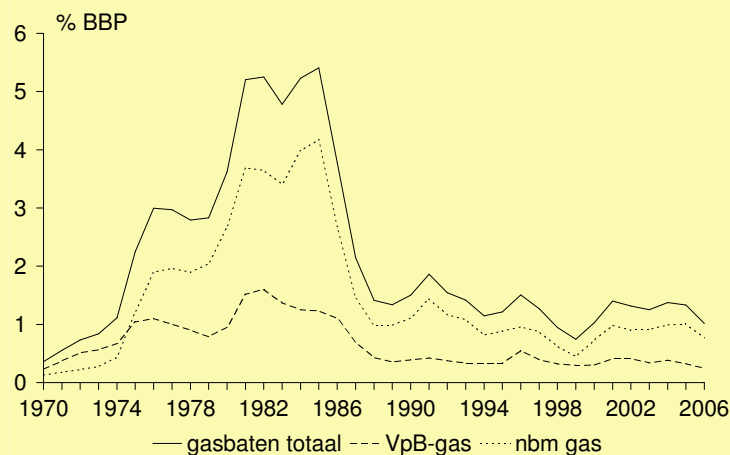
De netto collectieve-uitgavenquote, dat wil zeggen verminderd met de niet-belastingmiddelen, vertoont hetzelfde patroon als de bruto quote. Het aandeel van de niet-belastingmiddelen loopt in de ramingsjaren licht terug. Volgend jaar staan tegenover een daling van de aardgasbaten met 0,2% BBP een verwachte verbetering van het grondbedrijf van gemeenten (zie paragraaf 5.3) en van de dividendopbrengsten.

Belang gasbaten voor schatkist

De gassector levert de Nederlandse schatkist inkomsten op in de vorm van zogenoemde 'gasbaten', bestaande uit niet-belastingmiddelen (nbm) en vennootschapsbelasting (VpB). De niet-belastingmiddelen bestaan uit afdrachten aan de staat die samenhangen met het verleende recht om gas te winnen en afdrachten die gerelateerd zijn aan de met deze gaswinning gemaakte winsten. De gasbaten zijn na de ontdekking van het aardgas in Slochteren eind jaren vijftig van de vorige eeuw en de eerste en tweede oliecrisis snel gestegen, om vanaf medio jaren tachtig aanzienlijk aan belang in te boeten. Over de afgelopen vijf jaar werd gemiddeld zo'n 4 mld euro als niet-belastingmiddelen aan de schatkist afgedragen, terwijl de afdracht van vennootschapsbelasting gemiddeld ruim 1½ mld per jaar bedroeg (samen 1¼% BBP). In 2005 neemt de Staat het belang van Shell en ExxonMobil in het transportbedrijf van de Gasunie over en wordt dit transportbedrijf verzelfstandigd. Het belang van de gasbaten neemt hierdoor verder af (met een kleine 0,1% BBP); hiertegenover staan hogere dividendopbrengsten en vennootschapsbelasting buiten de gassector.

Van de niet-belastingmiddelen wordt 41,5%^a gebruikt voor voeding van het Fonds Economische Structuurversterking (FES). De middelen van dit begrotingsfonds worden gereserveerd voor investeringsprojecten van nationaal belang die de economische structuur versterken. Door de meevallende aardgasbaten is sprake van een additionele FES-voeding van ¾ mld euro over 2004-2006 ten opzichte van de Miljoenennota. In dit Centraal Economisch Plan komt het hele bedrag ten goede aan het EMU-saldo. Pas op het moment dat het kabinet heeft besloten over de feitelijke besteding van deze middelen, zal dat worden verwerkt in de uitgavenramingen voor de jaren waarin de besteding wordt gedaan.

Gasbaten (vennootschapsbelasting en niet-belastingmiddelen), in % BBP

^a Het voedingspercentage zal worden aangepast voor de afsplitsing van het transportbedrijf.

Openbaar bestuur, veiligheid en defensie

Het volume van de uitgaven voor openbaar bestuur krimpt in 2005. De groei in 2006 wordt veroorzaakt door het nieuwe zorgstelsel: in de nationale boekhouding gaat de overheid vanaf volgend jaar de private zorgverzekeraars een vergoeding betalen voor de geleverde diensten ten

behoefte van de collectieve zorgverzekering (zie paragraaf 6.1.3). Gecorrigeerd hiervoor is sprake van een volumedaling met ½%. Maatregelen als de efficiencytaakstellingen bij het rijk en de kortingen op het gemeente- en provinciefonds leiden in beide jaren tot een kleiner ambtenarenbestand en minder aankopen van goederen en diensten, inclusief inhuur van externen.

De functie veiligheid omvat de uitgaven aan politie en justitie. De politiebudgetten stijgen conform een jaarlijks accres dat is gekoppeld aan de bevolkingsgroei. Daarnaast dragen de extra uitgaven voor veiligheid (uit het SA en HA) en voor terrorismebestrijding bij aan de volumestijging in 2005 en 2006.

De defensie-uitgaven laten eveneens een stijging zien. Er zijn meer middelen voor materiële aankopen beschikbaar en deze overtreffen de kostenbesparingen als gevolg van de terugloop in personeelsaantallen.

Infrastructuur en onderwijs

De uitgaven aan infrastructuur dalen zowel in 2005 als in 2006. Dit is onder andere het gevolg van dalende uitgaven aan de HSL-Zuid en de Betuweroute, ten dele gecompenseerd door hogere uitgaven voor de aanleg van rijkswegen.

De volumegroei van de onderwijsuitgaven met 2¼% in 2005 en ¾% in 2006 wordt in belangrijke mate bepaald door de groei van de leerlingen- en studentenaantallen in samenhang met demografische factoren. Een deel van de groei in 2005 kan daarnaast worden toegeschreven aan de toegenomen uitgaven aan studiebeurzen en de OV-studentenkaart. In 2006 is juist sprake van een aanzienlijke daling van de EMU-relevante uitgaven hiervoor. In het hoger onderwijs vindt de omzetting van de basisbeurs en OV-studentenkaart voor het eerste jaar in een gift niet meer plaats op basis van de prestatienorm voor het eerste jaar, maar op basis van een behaald eindexamen zoals dat ook het geval is voor de studiefinanciering in de overige jaren. Dit leidt tot een (ten dele tijdelijke) verschuiving van de EMU-relevante naar de niet-EMU-relevante uitgaven (kredieten) van 0,15 mld euro in 2006. Daarnaast worden de voorwaarden voor studiefinanciering in de beroepsopleidende leerweg (BOL) vanaf het schooljaar 2005-2006 voor deelnemers van 18 jaar en ouder op niveau 3 en 4 geharmoniseerd met die van studenten in het hoger onderwijs (invoering prestatiebeursregime). Ook dit leidt tot een verschuiving van relevante naar niet-relevante uitgaven (0,2 mld euro in 2006).

Zorg

De volumegroei van de collectieve uitgaven aan zorg wordt voor 2005 en 2006 geraamd op 2¼% respectievelijk 2½%. Gecorrigeerd voor de introductie van de ZVW en de overheveling van de enkelvoudige huishoudelijke hulp naar gemeenten bedraagt de volumegroei van de collectieve zorguitgaven in 2006 naar verwachting 3%. De uitgaven aan de totale zorg en de gecorrigeerde zorguitgaven vallend onder het BKZ laten in de raming voor 2005 een volumegroei zien van 2¼% respectievelijk 2% en voor 2006 beide 3%. De totale zorguitgaven

omvatten behalve de zorguitgaven vallend onder het (netto) BKZ ook overige eigen betalingen, derde compartimentszorg zoals aanvullende verzekeringen en overige privaat gefinancierde zorg.

De groei van de collectieve zorguitgaven was de afgelopen jaren hoog en is voornamelijk het gevolg van de overgang van aanbodsturing, vormgegeven in het budgetteringsstelsel, naar open-einde financiering. Het beleid was erop gericht om wachttijden te verkorten. Ondanks het optreden van latente vraag lijkt de volume-groei inderdaad tot kortere wachttijden te hebben geleid. Toch is het niet geheel duidelijk hoeveel er daadwerkelijk meer is geproduceerd. Door veranderingen in kwaliteit en technologie en het ontbreken van betrouwbare prijzen is het heel moeilijk om de volume-ontwikkeling in de zorg goed te meten.⁴⁰ Ook is onduidelijk of de extra middelen ook geleid hebben tot die extra productie en die reductie van de wachtlijst/-tijd die verwacht mocht worden. Vanaf 2004 richt de beleidsaandacht zich weer meer op kostenbeheersing. De invoering van Diagnose Behandeling Combinaties (DBC's) en de stelselherziening in de curatieve zorg zijn structurele veranderingen die gericht zijn op een grotere doelmatigheid.

In 2005 nemen de beschikbare middelen voor AWBZ-productie volgens de afspraken in het convenant tussen overheid en zorginstellingen met ongeveer 1¼% toe ten opzichte van 2004. Bij een prijsdaling van ¾% en een afgesproken doelmatigheidswinst van 1¼% zou het aantal geholpen cliënten met ongeveer 3¼% moeten toenemen. De afgelopen jaren is de volumegroei van de AWBZ veel hoger geweest. Het is niet duidelijk in hoeverre het hogere bereikte niveau van de AWBZ-uitgaven voldoende is om in 2005 met een geringere volumestijging te kunnen volstaan. Dit hangt mede af van de mogelijkheden om binnen een gegeven budget zorg daar aan te wenden waar die het meest nodig is. Voor 2006 wordt voor de AWBZ een daling van het volume met 14½% verwacht, vooral door de overheveling van onderdelen van de geestelijke gezondheidszorg naar de ZVW en onderdelen van huishoudelijke hulp naar gemeenten. Gecorrigeerd voor deze overheveling bedraagt de volumeontwikkeling 2%.

Het volume van de ZFW neemt in 2005 naar verwachting toe met 2½%. De volumegroei blijft in 2005 wat achter ten opzichte van voorgaande jaren onder andere door het gedragseffect van de no-claimteruggaveregeling. Daardoor blijft ook de volumegroei van de totale zorg in 2005 wat achter. Het volume van de ZVW neemt naar verwachting in 2006 met ongeveer 3¾% toe. Bij gebrek aan kwantitatief inzicht in de gedragseffecten van de stelselherziening, is bij de raming van de zorguitgaven in 2006 geen rekening gehouden met doelmatigheidswinst en/of extra productie.

In 2005 daalt de prijs van zorg naar verwachting met 1%. Dat wordt voornamelijk veroorzaakt door de nullijn van de lonen in de zorgsector. Daarbovenop leiden onder andere meevallers op het bouwkader en het in 2004 inlopen van de achterstanden in de financiering van de honoraria van de medisch specialisten tot een daling van de prijs van zorg. Ook in 2006 wordt uitgegaan van een gematigde loonontwikkeling in de zorgsector. De prijs van

⁴⁰ Uit het rapport van de tijdelijke commissie onderzoek zorguitgaven blijkt dat niet bekend is in hoeverre middelen die door VWS als volume worden aangemerkt, daadwerkelijk tot meer productie leiden.

zorgdiensten wordt opwaarts beïnvloed door het verwachte exploitatie-overschot van de zorgverzekeraars.

Sociale zekerheid

In 2005 daalt het aandeel van de uitgaven voor sociale zekerheid in het BBP met 0,2%-punt doordat de uitkeringen niet gekoppeld worden aan de loonontwikkeling. De prijsmutatie van de sociale zekerheidsuitgaven ligt dientengevolge onder die van het BBP. De volumeontwikkeling loopt in de pas met die van het BBP.

In 2006 stijgen de uitgaven aan sociale zekerheid als aandeel in het BBP met 0,3%-punt als gevolg van de introductie van de zorgtoeslag. De zorgtoeslag is een inkomensondersteuning van 2,3 mld euro die leidt tot een grote volumemutatie van de uitgaven aan sociale zekerheid.

Overige uitgaven

Het volume van de overdrachten aan bedrijven laat een sterke daling zien, vooral als gevolg van de gefaseerde afschaffing van de loonkostensubsidie voor laagbetaalde werknemers (SPAK) en voor langdurig werklozen (VLW).

De afdrachten aan de EU en de gelden voor ontwikkelingssamenwerking domineren samen de uitgaven aan internationale samenwerking. Als gevolg van de uitbreiding van de Europese Unie lopen de EU-afdrachten in 2005 en 2006 sterk op. De uitgaven aan ontwikkelingssamenwerking lopen mee met de ontwikkeling van het BBP.

Ondanks de groeiende schuld, in samenhang met de aanhoudende EMU-tekorten, loopt de rentelastenquote licht terug. De in historisch perspectief lage lange-rentevoet beperkt de rentelasten over de schuldtoename en levert voordeel op bij herfinanciering van oude leningen. Daarnaast voorkomt de stijging van het BBP (noemereffect) dat de rentelastenquote oploopt.

5.1.3 Uitkeringsvolume en i/a-ratio

Het aantal inactieven ten opzichte van het aantal actieven (de i/a-ratio) neemt in 2005 nog toe. In 2006 daalt de i/a-ratio naar verwachting voor het eerst sinds 2001, vooral door een toename van het aantal actieven.

Het grootste deel van de stijging van de i/a-ratio in 2005 wordt veroorzaakt door de toename van het aantal inactieven. Naast de autonome stijging van het aantal AOW-uitkeringen met 35 000, speelt de stijging van de werkloze beroepsbevolking met 40 000 personen een belangrijke rol. Het aantal werkloosheidsuitkeringen stijgt met nagenoeg eenzelfde aantal. De geraamde stijging van het WW-volume is met 15 000 uitkeringsjaren vrij beperkt in vergelijking met voorgaande jaren. Behalve door de geringere toename van de werkloosheid wordt dit vooral veroorzaakt door het afschaffen van de vervolguitering in 2003 en het aanscherpen van de referte-eisen, verondersteld per 1 april 2005. Het afschaffen van de vervolguitering heeft geleid tot een verkorting van de uitkeringsduur, maar het voornaamste volume-effect treedt pas op nadat de uitkeringsgerechtigden de loongerelateerde periode

doorlopen hebben (gemiddeld 2 jaar). Hierdoor leidt deze maatregel pas dit jaar tot substantiële besparingen. Daarnaast leidt het herkeuren van WAO-ers volgens het aangescherpte schattingsbesluit tot een toename van het aantal personen met een WW-uitkering.

Het bijstandsvolume neemt komend jaar naar verwachting sneller toe dan de afgelopen jaren. De beperkte stijging van het bijstandsvolume in 2004 ten opzichte van de stijging van de werkloze beroepsbevolking is waarschijnlijk vooral toe te schrijven aan de invoering van de Wet Werk en Bijstand (WWB). Doordat gemeenten de volledige financiële verantwoordelijkheid hebben gekregen voor de uitvoering van de bijstand, is de prikkel voor een doelmatiger activeringsbeleid en een strengere controle op rechtmatigheid van verstrekte uitkeringen versterkt. Hierdoor hebben gemeenten als totaal in 2004 circa 0,3 mld euro overgehouden aan het door het rijk verstrekte budget van 4½ mld euro.

In 2005 stijgt het aantal bijstandsgerechtigden naar verwachting met 30 000 personen.⁴¹ Deels wordt dit veroorzaakt door vertraagde doorwerking van de stijging van de werkloze beroepsbevolking in het bijstandsvolume. De grote toename van de werkloze beroepsbevolking in de periode 2003-2004 leidt tot een relatief grote stijging van het aantal bijstandsgerechtigden in 2005. De meeste werklozen krijgen namelijk eerst een WW-uitkering en, wanneer zij nog werkloos zijn aan het einde van de maximale uitkeringsduur, een bijstandsuitkering, tenzij de vermogens- of partnertoets in de bijstand dit verhindert. Daarnaast zorgen beleidsmaatregelen per saldo voor een toename van het bijstandsvolume. Door het afschaffen van de WAZ, het herkeuren van WAO-ers, het verminderen van het aantal ID- en WIW-banen en een aantal WW-maatregelen wordt dit jaar een groter beroep op de bijstand gedaan. Voorts wordt verondersteld dat het gemeentelijk uitvoeringsbeleid dit jaar nog effectiever wordt. Dit leidt nog tot een kleine volumereductie, conform de budgettaire taakstelling.

In 2006 leidt vooral de geraamde toename van het aantal actieven tot een daling van de i/a-ratio. Voor het eerst sinds 2000 daalt in de projectie voor 2006 echter ook het aantal personen dat een uitkering ontvangt. Het aantal werkloosheidsuitkeringen daalt naar verwachting met 30 000, vrijwel evenveel als de daling van de werkloze beroepsbevolking. Wel is in de raming sprake van een groot verschil in ontwikkeling tussen WW- en bijstandsuitkeringen. Het aantal personen met een WW-uitkering daalt in 2006 naar verwachting met 55 000. Deze forse daling wordt deels veroorzaakt door de afname van de werkloze beroepsbevolking met 35 000, deels door beleidsmaatregelen. De voorgenomen afschaffing van de kortdurende uitkering leidt tot een volumereductie met 17 000 uitkeringsjaren. Het verrekenen van ontslagvergoedingen met de WW-uitkeringen heeft een beperkt effect, doordat het vrijgelaten bedrag op basis van de motie Verhagen relatief ruim is. Voor slechts een gering aantal personen zal dit leiden tot een vermindering van de WW-uitkering. Daarnaast zorgt eerder ingezet beleid (afschaffen vervolguutkering, aanscherpen referte-eisen) in 2006 voor een verdere daling van het volume werkloosheidsuitkeringen. Door de ingrepen in de WW en de vertraagde doorwerking van de

⁴¹ Zie voor een uitvoeriger beschrijving van de raming van het bijstandsvolume: Hans Stegeman en Frans Suijker, Raming van het bijstandsvolume in het CEP 2005, CPB Memorandum 113, www.cpb.nl.

Het Deense flexicurity model

Op dit moment bestaat veel belangstelling voor het zogenoemde Deense flexicurity model. Flexicurity staat voor een mix van een flexibele arbeidsmarkt met goede voorzieningen en verzekeringen op het terrein van de sociale zekerheid. In het algemeen worden een flexibele arbeidsmarkt met beperkte ontslagbescherming, relatief hoge werkloosheids-uitkeringen voor een relatief korte periode en een activerend arbeidsmarktbeleid als belangrijke elementen van het Deense model genoemd. Het Deense model wordt soms als aantrekkelijk voorbeeld genoemd voor Nederland. Ook bij de huidige discussie over hervormingen van de WW gaat de aandacht uit naar dit model. In hoeverre kan een aanpassing van de Nederlandse instituties in de richting van het Deense model het beroep op de WW verminderen en de werking van de arbeidsmarkt verbeteren? Om dit te beantwoorden vergelijkt dit tekstkader enkele relevante gegevens tussen Nederland en Denemarken.

Vergelijking Nederland - Denemarken

	Denemarken	Nederland
Werkloosheid, november 2004 (geharmoniseerd)	5,2%	4,7%
Uitgaven activeringsbeleid (als % BBP) in 2000	1,6%	1,7%
Participatiegraad 2003	79,4%	76,4%
Gemiddelde netto WW-uitkering (als % laatstverdiende loon) 2001	68%	66%
Maximale duur WW-uitkering	4 jaar	5 jaar
Instroom WW als % van de beroepsbevolking 2000	19,6%	5,2%
Aandeel lange termijn (>12 mnd) werkloosheid in totale werkloosheid 2003	19,9%	29,2%
Baanwisselingen (gemiddeld per jaar over periode 1980-1993)	30%	16%

Bron: Eurostat - Indicators; OECD Employment Outlook 2003 / 2004; OECD - Indicators 2004.

Uit de vergelijking blijkt dat het Deense flexicurity model op relevante punten niet tot veel betere resultaten leidt dan het huidige Nederlandse stelsel. Zowel in Nederland als in Denemarken ligt het werkloosheidspercentage ver onder het Europese gemiddelde. Daarbij ligt de werkloosheid in Nederland nog onder die in Denemarken, terwijl de conjunctuur in Denemarken zeker niet ongunstiger is dan in Nederland. Ondanks dat het model bekend staat om zijn intensieve arbeidsmarktbeleid blijken de Nederlandse uitgaven aan activeringsbeleid hoger dan die van Denemarken. Nederland geeft relatief wel wat meer geld uit aan gesubsidieerde banen en wat minder aan scholings- en trainingsprogramma's. Denemarken kent een iets hogere arbeidsparticipatie dan Nederland. Onduidelijk is of dit komt door het Deense stelsel van sociale zekerheid, door betere kinderopvangfaciliteiten of beperktere regelingen tot vervroegde pensionering. In beide landen is de WW-uitkering loongerelateerd met een maximum. De uitkering in Denemarken bedraagt 90% van het laatstverdiende loon. In Nederland bedraagt de uitkering 70% van het laatstverdiende loon. Dit suggereert grote verschillen. Het maximum in Denemarken is echter vrij laag, waardoor een groot deel van de werklozen eenzelfde uitkeringsbedrag ontvangt. In netto termen is de hoogte van werkloosheidsuitkering vergelijkbaar met die in Nederland. Het belangrijkste verschil in uitkeringsrechten is de maximale duur van de uitkering. In Denemarken is de maximale duur onafhankelijk van leeftijd en arbeidsverleden. In het algemeen biedt de Deense regeling, mits aan de voorwaarden van het activeringsbeleid is voldaan, recht op een langere uitkeringsduur dan Nederland. In vergelijking met Nederland heeft Denemarken hoge WW-instroomcijfers bij een bijna gelijk werkloosheidspercentage. Een kleiner deel van de werklozen is er langdurend werkloos. In de periode 1980-1993 wisselde jaarlijks gemiddeld 30% van de Deense werknemers van baan, tegen 16% in Nederland. Hoewel recenter onderzoek naar baanwisselingen ontbreekt, geven cijfers over de creatie en het verlies van arbeidsplaatsen een indicatie dat verschillen in flexibiliteit tussen de Deense en Nederlandse arbeidsmarkt de laatste jaren zijn afgenomen. De geringe Deense ontslagbescherming zorgt voor snelle doorstroming op de arbeidsmarkt en een hoge mate van baanwisseling, waardoor de werkloosheidsduur relatief kort is. Dit is de kracht van het Deense flexicurity model. Het model is echter geen wondermiddel ter reductie van het WW-volume.

werkloze beroepsbevolking stijgt het bijstandsvolume in 2006 naar verwachting met 20 000. Ook het herkeuren van WAO-ers leidt in 2006 waarschijnlijk nog tot een verdere toename van het aantal bijstandsgerechtigden.

Tabel 5.3 Uitkeringsvolume en i/a-ratio, 2000-2006							
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Uitkeringsvolumes^a							
AOW	2192	2213	2236	2264	2299	2330	2365
ANW	138	134	130	125	119	115	115
ZW totaal	381	389	388	335	328	345	365
AO totaal	788	798	806	811	792	760	735
WW	184	172	185	235	282	295	240
WWB ^b	348	328	319	328	337	365	385
Totaal	4031	4033	4064	4098	4157	4210	4200
Actieven ^c	6042	6117	6113	6104	6026	6005	6065
i/a-ratio	66,7	65,9	66,5	67,1	69,0	70	69¼

^a In duizenden uitkeringsjaren m.u.v. de WWB (in personen).
^b De raming voor 2004 uit het CEP 2004, gecorrigeerd voor de conjuncturele ontwikkeling tussen het CEP 2004 en de MEV 2005, bedraagt 365 000.
^c Het arbeidsvolume exclusief ziekteverzuim, in duizenden arbeidsjaren.

In 2005 beperkt de instroom in de WAO zich tot personen van wie het uitkeringsrecht in 2004 of eerder is ontstaan. Dit betreft ongeveer 20 000 personen. Door de wettelijke verlenging van de loondoorbetalingsperiode bij ziekte per 1 januari 2004 zullen in 2005 geen nieuw ontstane gevallen in de WAO instromen. Dit gebeurt pas weer in 2006. Ook structureel heeft de verlenging van de loondoorbetaling een neerwaarts effect op de instroom, omdat onder het oude regime in het eerste WAO-jaar weer circa 10% herstelt. Bovendien kan een gedragseffect optreden doordat werkgevers sterker financieel geprikkeld worden om zieke werknemers te reïntegreren. Een uitgebreidere beschrijving van de ex ante effecten van de wet VLZ is te vinden in paragraaf 6.2.

Het arbeidsongeschiktheidsvolume (WAO, WAZ en Wajong) zal in 2005 en 2006 verder afnemen door herkeuringen van personen die jonger zijn dan 50 jaar op basis van het aangescherpte schattingsbesluit. Het schattingsbesluit geeft de regels die een arbeidsdeskundige moet hanteren bij het bepalen van de mate van arbeidsongeschiktheid. Zowel in 2005 als in 2006 leidt dit naar verwachting tot een reductie van het WAO-volume met 10 000 tot 15 000 herleide uitkeringsjaren.

Bij de geldende uitgangspunten wordt in 2006 de wet Werk en Inkomen naar Arbeidsvermogen ingevoerd. In paragraaf 6.2 wordt uitgebreid ingegaan op de gevolgen van deze wet. De WIA heeft in 2006 vooral effect op de instroom. Voor personen die in 2005 al in de WAO zitten, verandert er niets door introductie van het nieuwe stelsel. Doordat volgens de WIA personen die minder dan 35% arbeidsongeschikt zijn geen uitkering meer krijgen, is de instroom in 2006 lager dan in voorgaande jaren. De totale instroom in de WIA bedraagt naar

verwachting bijna 40 000 uitkeringen, waarvan minder dan de helft betrekking heeft op duurzaam en volledig arbeidsongeschikten. Door de lagere instroom en het aangescherpte schattingsbesluit daalt het bestand aan arbeidsongeschikten waarschijnlijk met 25 000 personen.

De WAZ, de arbeidsongeschiktheidsregeling voor zelfstandigen, is per 1 augustus 2004 afgeschaft. Gezien de wachttijd voor een uitkering van een jaar betekent dit dat er vanaf 1 augustus 2005 geen nieuwe instroom mogelijk is. Degenen die op 1 augustus 2005 een uitkering hebben, blijven deze behouden. Doordat de gemiddelde verblijfsduur in de WAZ lang is, zal het bestand in de komende jaren maar geleidelijk teruglopen.

5.1.4 Uitgavenkaders

Uitgangspunt bij het budgettaire beleid van het kabinet is het handhaven van de uitgavenkaders die in het Hoofdlijnenakkoord zijn vastgesteld. Voor elk van de jaren 2003-2007 zijn vaste reële uitgavenkaders vastgesteld voor de drie begrotingsdisciplinesectoren Rijksbegroting in enge zin, Sociale Zekerheid en Arbeidsmarktbeleid en Zorg. Daarnaast is afgesproken dat nadere maatregelen worden getroffen indien niet meer wordt voldaan aan de signaalwaarden voor het EMU-saldo (maximaal 2,5% BBP voor het feitelijke tekort; minimaal 0,5% BBP voor de jaarlijkse verbetering van het structurele tekort). Tegen deze achtergrond heeft het kabinet sinds het Hoofdlijnenakkoord besloten tot twee aanvullende pakketten met ombuigingen en lastenverzwaringen.

Naar verwachting is dit en volgend jaar sprake van een overschrijding van het uitgavenkader uit het Hoofdlijnenakkoord met circa 2 mld euro. Op deze wijze wordt een bijdrage geleverd aan de beperking van het EMU-tekort. Omdat in de raming weer wordt voldaan aan de signaalwaarden voor het EMU-saldo is niet langer sprake van een knellend uitgavenkader. Overigens mogen uitgavenmeevallers in principe niet worden ingezet voor nieuw beleid; hierover dient de Ministerraad een besluit te nemen. Daarbij geldt het uitgangspunt dat uitgavenmeevallers als gevolg van een gunstiger macro-economische ontwikkeling (zoals rente- en werkloosheidsuitgaven) niet zonder meer worden aangewend. Ervaringen uit het verleden geven aan dat het verstandig is om deze ruimte niet aan te wenden voor uitgavenverhogingen die het EMU-saldo permanent belasten. Tegenvallers in de toekomst kunnen dan makkelijker worden ingepast.

Tabel 5.4 Overschrijding uitgavenkader, 2003-2006

	2003	2004	2005	2006
	mld euro			
Overschrijding ten opzichte van Hoofdlijnenakkoord	½	– 2½	– 2¼	– 1¾
w.v. rijksbegroting in enge zin	0	– 2¾	– 1¾	– 1¾
sociale zekerheid en arbeidsmarktbeleid	– ¼	– 1¼	– ¾	– ½
zorg (ijklijn)	¾	1½	¼	¼

Bezien naar de afzonderlijke budgetdisciplinesectoren doen de overschrijdingen zich vooral voor bij de rijksbegroting in enge zin. Dit jaar en volgend jaar bedraagt de overschrijding bijna 2 mld euro. Dit is vooral het gevolg van de additionele ombuigingen sinds het Hoofdpijnenakkoord.

De uitgaven bij de budgetdisciplinesector Sociale Zekerheid en Arbeidsmarktbeleid zullen volgens de raming het kader in 2005 met $\frac{3}{4}$ mld euro in 2006 met $\frac{1}{2}$ mld euro overschrijden. In beide jaren is dit vooral het gevolg van een meevallende ontwikkeling van de uitgaven aan arbeidsongeschiktheidsverzekeringen.

De zorguitgaven komen in 2005 en 2006 naar verwachting $\frac{1}{4}$ mld euro boven het kader uit dat bij het Hoofdpijnenakkoord is opgesteld. De overschrijding is in vergelijking met voorgaande jaren beperkt. De uitgaven aan de AWBZ zijn geplafonneerd en nemen daardoor naar verwachting minder toe dan in voorgaande jaren. Dat is vooral het gevolg van het met de instellingen afgesloten convenant om de uitgaven aan de AWBZ te beheersen. De curatieve sector is niet geplafonneerd, maar het gedragseffect van de invoering van de no-claimteruggaveregeling en het met de ziekenhuizen en verzekeraars afgesloten convenant beperken naar verwachting de uitgaven.

5.2 De collectieve lasten

De lasten worden dit jaar met $2\frac{3}{4}$ mld euro verzwaaard en volgend jaar met $1\frac{3}{4}$ mld euro. De endogene groei van de collectieve lasten blijft in 2005 achter bij de ontwikkeling van het BBP, terwijl deze daar volgend jaar mee in de pas loopt. Uiteindelijk resulteert een kleine stijging van de collectieve lastendruk in 2005 en in 2006 (gecorrigeerd voor institutionele wijzigingen).

5.2.1 Beleidsuitgangspunten

Aanpassing beleidsuitgangspunten 2005

De beleidsuitgangspunten voor 2005 zijn sinds de MEV 2005 op enkele punten gewijzigd. In de eerste plaats hangt dit samen met de uitwerking van de motie Verhagen c.s. Het meest in het oog springende onderdeel van deze motie is de omzetting van de door het kabinet voorgenomen gefaseerde afschaffing van het voordeel in de motorrijtuigenbelasting en de BPM voor bestelauto's in een afschaffing ineens voor particulieren. Het is echter nog onduidelijk wanneer de gewijzigde fiscale behandeling van de bestelauto van kracht zal worden; in de wet wordt gesproken over inwerkingtreding "op een bij koninklijk besluit te bepalen tijdstip, bijvoorbeeld medio 2005". Bij de raming is uitgegaan van invoering per 1 juli. Dit betekent een lastenverlichting ten opzichte van het oorspronkelijke plan van $\frac{1}{2}$ mld euro. De motie Verhagen c.s. verlaagt de lasten verder met 0,1 mld euro door de verhoging van de energiebelasting te beperken en de filminvesteringsaftrek in stand te houden. Daar staat onder meer tegenover dat de motorrijtuigenbelasting voor bestelauto's wordt verhoogd en de BPM-vrijstelling van accessoires wordt afgeschaft (samen 0,1 mld euro), de eindheffing spaarloon wordt verhoogd

Tabel 5.5 Sociale lasten bedrijven en gezinnen, 2004-2006

	2004	2005	2006
Tarieven	%		
AOW-premie	17,90	17,80	17,80
ANW-premie	1,25	1,25	1,25
AWBZ-premie	13,40	13,45	12,35
Premie volksverzekeringen	32,55	32,50	31,40
Belastingtarief eerste schijf	1,00	1,90	2,40
Belastingtarief tweede schijf	7,95	9,45	9,95
Gecombineerd tarief eerste schijf	33,55	34,40	33,80
Gecombineerd tarief tweede schijf	40,50	41,95	41,35
Idem 65+ eerste schijf	15,65	16,60	16,00
Idem 65+ tweede schijf	22,60	24,15	23,55
Belastingtarief derde schijf	42,00	42,00	42,00
Belastingtarief vierde schijf	52,00	52,00	52,00
AO-basispremie werkgever	5,30	5,60	5,00
AO gedifferentieerde premie werkgever	2,35	1,65	1,40
WW-gemiddelde wachtgeldpremie werkgever	1,90	1,75	1,80
WW-marginale AWF-premie werkgever	1,55	2,45	2,45
WW-marginale AWF-premie werknemer	5,80	5,85	5,85
Procentuele zorgpremie werkgever ^a	6,75	6,75	6,25
Procentuele zorgpremie werknemer	1,25	1,45	0,00
Sociale lasten bedrijven	in % van het brutoloon		
Totaal werkgevers:	26,3	26,6	26,2
w.v. premies wettelijke sociale verzekering	11,3	11,2	11,9
pensioenpremies (incl. VUT)	11,4	11,6	10,6
overige particuliere sociale premies	0,3	0,3	0,0
rechtstreeks betaalde sociale lasten	3,4	3,5	3,6
Totaal werknemers:	21,3	21,8	21,6
w.v. premies wettelijke sociale verzekering	17,6	18,0	18,3
pensioenpremies (incl. VUT)	3,5	3,8	3,3
overige particuliere sociale premies	0,1	0,1	0,0
Inkomensgrenzen	euro		
Lengte eerste belastingschijf	16265	16893	17046
Lengte tweede belastingschijf	13278	13464	13586
Lengte derde belastingschijf	21109	21405	21598
Heffingskorting	1825	1894	1912
Arbeidskorting	1213	1287	1358
Franchise AWF, per dag	58	58	58
Max. premie-inkomensgrens WNVZ, per dag	167	167	168
Max. premie-inkomensgrens ZFW en ZVW, per dag	113	114	115
Verzekeringsloongrens ZFW	32600	33000	n.v.t.
Nominale zorgpremie per volwassene ^{a, b}	308	386	1112

^a Tot en met 2005 ZFW-premie. Vanaf 2006 inkomensafhankelijke bijdrage ZVW.^b Vanaf 2005 exclusief de gemiddelde no-claimteruggave.

(0,1 mld euro), de verhoging van de zelfstandigenaftrek wordt beperkt (ruim 0,1 mld euro), de kleinschaligheids-investeringsaftrek en de energie-investeringsaftrek worden versoberd (beide 0,1 mld euro) en de aanslaggrens inkomstenbelasting wordt verlaagd van 217 euro naar 40 euro (0,1 mld euro). Samen met het grondslageffect hiervan op de premies werknemersverzekeringen (0,1 mld euro), betekent dit dat de motie Verhagen c.s. de lasten in 2005 per saldo iets verzwaaert.

Naast de effecten van de motie Verhagen worden de lasten in 2005 met ¼ mld euro verhoogd, met name door voor ondernemers de aftrekbaarheid van gemengde kosten te verlagen van 90% naar 75% en door een hogere nominale ZFW-premie. Op het gebied van zorgpremies is voorts het no-claimbedrag van de dit jaar ingevoerde no-claimteruggaveregeling met 5 euro opgehoogd tot 255 euro. De met deze regeling samenhangende financieringsverschuiving (zie MEV 2005, blz. 133) neemt daardoor licht toe. Verder is sprake van een lastenneutrale schuif tussen AWF- en WGF-premie van ¼ mld euro. In totaal worden de lasten voor 2005 zo met ¼ mld euro extra verzwaaard ten opzichte van de MEV 2005. De totale lastenverzwaring in 2005 bedraagt hiermee 2¾ mld euro, vrijwel volledig ten laste van gezinnen.

Beleid 2006

De beleidsvoornemens voor het jaar 2006 staan in het teken van drie stelselwijzigingen: een nieuw zorgstelsel, aanpassing van de fiscale behandeling van VUT, prepensioen en introductie levenslooptegeling, en de nieuwe arbeidsongeschiktheidsregeling. Deze stelselwijzigingen zijn bepalend voor het lastenbeeld: inclusief de compenserende lastenmaatregelen van het zorgstelsel verzwaren de nieuwe stelsels de lasten tezamen met 2½ mld euro, met name als gevolg van een verhoging van de premies werknemersverzekeringen met 5¼ mld euro en een verlaging van de premies volksverzekeringen met 2¾ mld euro, vooral bij de AWBZ. Voor een volledig beeld van het effect van de stelselwijzigingen op de lasten van gezinnen is ook de zorgtoeslag (2¼ mld euro) van belang. Deze wordt door het CPB, in tegenstelling tot het kabinet, meegenomen aan de uitgavenkant.⁴² Hoofdstuk 6 gaat dieper in op deze stelselwijzigingen.

Buiten de stelselwijzigingen worden de lasten in de actuele beleidsuitgangspunten met per saldo ¾ mld euro verlicht. In de eerste plaats wordt het bewonersdeel van de OZB afgeschaft waardoor de lasten met 1 mld euro worden verlicht. Daarnaast wordt het tarief vennootschapsbelasting verlaagd van 31,50% naar 30,50%, hetgeen een lastenverlichting van ½ mld euro betekent. Hier staat echter tegenover dat de indirecte belastingen met ½ mld euro worden verhoogd, onder meer door een verhoging van het tarief energiebelasting voor middelgroot- en grootverbruikers, de overloop van het medio 2005 afgeschafte fiscale voordeel voor bestelauto's van particulieren, bestrijding van BTW-constructies met roerende zaken door

⁴² Daarnaast zijn er nog enkele andere boekingsverschillen met het lastenbeeld van het kabinet, waaronder de verwerking van de MOOZ-bijdrage in 2006. Deze bijdrage wordt door het kabinet niet gerekend tot de microlasten.

voor BTW vrijgestelde ondernemers, de automatische indexatie van de motorrijtuigenbelasting en de invoering van een heffing op milieu-onvriendelijke smeerolie.

De lasten in de sfeer van de loon- en inkomstenheffing worden -ongerekend de stelselwijzigingen- met ½ mld euro verzwaaard. Een verhoging van het belastingtarief eerste en tweede schijf (¼ mld euro), een verhoging van de AWBZ-premie (½ mld euro) en de laatste fase van het afschaffen van de afdrachtskorting lage lonen (¼ mld euro) verzwaaarden de lasten met tezamen 1 mld euro. Hier staat tegenover dat diverse heffingskortingen worden verhoogd, hetgeen de lasten met ½ mld euro verlicht.

De premies werknemersverzekeringen worden met ¼ mld euro verlaagd. Opvallend is de verlaging van de premies voor arbeidsongeschiktheidsverzekering met ruim ½ mld euro bovenop de effecten van de stelselwijzigingen. Voor ¼ mld euro hangt dit samen met een schuif met de AWBZ-premie van 0,15%-punt. Daarnaast betreft ¼ mld euro het wegvallen van de tijdelijke verhoging van de WAO-premie met 0,20%-punt in 2004 en 2005.

Tabel 5.6 Microlastenontwikkeling, 2003-2006				
	2003	2004	2005	2006
	mld euro			
Indirecte belastingen	¾	¾	1	½
Directe belastingen	– ½	½	1¼	1
Totaal rijksbelastingen	¼	1¼	2¼	1½
OPL-belastingen	¼	¼	¼	– 1
Totaal belastingen	½	1½	2¾	¼
Sociale premies	3¾	1½	0	1¼
Heffingen	¼	¼	¼	0
Totaal microlastendruk:	4¼	3¼	2¾	1¾
w.v. bedrijven	¼	1½	¼	– ¼
gezin	4¼	1¾	2¾	2
overheid	– ¼	0	0	0

De MOOZ-heffing over 2005 wordt normaliter in 2006 geïnd bij de particulier verzekerden. Het nieuwe zorgstelsel betekent echter dat er dan geen particulier verzekerden meer bestaan.

Volgens de huidige beleidsuitgangspunten wordt de MOOZ-heffing toch geïnd bij de verzekeraars, die dit op hun beurt in rekening kunnen brengen bij de personen die in 2005 particulier verzekerd waren. Hoewel dit uitvoeringstechnisch lastig is, is er bij de raming van uitgegaan dat het bedrag van ruim ½ mld euro op deze wijze wordt geïnd. Dit werkt door in het lastenbeeld voor 2006.

5.2.2 Ontwikkeling belasting- en premieontvangsten

De microlastenontwikkeling wijkt op enkele punten af van de beleidsmatige mutaties van de belasting- en premieontvangsten (conform de Nationale rekeningen) in tabel 5.7. Dit betreft maatregelen in de sfeer van de afdrachtverminderingen, de Zalmsnip, de MEP-heffing,

financieringsverschuivingen en een intertemporele lastenverschuiving. De beleidsmatige mutaties van de collectieve lasten komen hierdoor in 2005 1¼ mld euro lager uit dan de microlastenontwikkeling en in 2006 8 mld euro hoger. Dat is in 2006 met name het gevolg van de financieringsverschuiving van particuliere naar collectieve zorgverzekeringspremies. Verder is bij de vennootschapsbelasting sprake van beleidseffecten, die niet relevant zijn voor de microlastenontwikkeling, ten bedrage van ¼ mld euro in 2005. Het gaat hier om gerechtelijke uitspraken en de maatregelen ter compensatie van de budgettaire effecten daarvan, alsmede een verhoging van het AVAR-opslagpercentage.⁴³

Tabel 5.7 Belasting- en premieontvangsten 2004-2006							
	2004	2005	2006	2005 beleid	2006	2005 endogeen	2006
	niveau in % BBP			mutaties in % BBP per jaar			
Totaal	39,4	39,5	41,6	0,4	2,1	- 0,3	0,0
w.v. belastingen	24,9	25,1	25,1	0,5	0,0	- 0,3	0,0
premies	14,5	14,4	16,4	- 0,1	2,0	0,0	0,0
Loon- en inkomstenheffing	13,7	13,8	13,5	0,2	- 0,4	- 0,1	0,1
w.v. belastingen	5,9	6,0	6,2	0,4	0,3	- 0,3	- 0,1
premies volksverzekeringen	7,9	7,9	7,3	- 0,2	- 0,7	0,2	0,1
Premies werknemersverzekeringen	6,6	6,6	9,1	0,1	2,7	- 0,1	- 0,2
Belasting over de toegevoegde waarde (BTW)	7,7	7,6	7,6	0,0	0,0	- 0,1	0,0
Vennootschapsbelasting (excl. gas)	2,8	2,8	2,8	- 0,1	- 0,1	0,1	0,1
Overige belastingen	8,5	8,7	8,5	0,2	- 0,1	0,0	0,0

De belasting- en premieontvangsten zijn in 2004 1¼ mld euro hoger uitgekomen dan ten tijde van de MEV 2005 werd voorzien. Meevallers deden zich met name voor bij de loonheffing (½ mld euro), BTW (½ mld euro), de vennootschapsbelasting (½ mld euro) en de overdrachtsbelasting (¼ mld euro). Hier staan tegenvallers tegenover bij de inkomstenheffing (½ mld euro) en de premies werknemersverzekeringen (¼ mld euro). Bij de inkomstenheffing is sprake van problemen met de aanslagoplegging bij de belastingdienst, waardoor vorig jaar naar schatting ¼ mld euro belastingontvangsten is misgelopen. Dat wordt dit jaar ingelopen. Verondersteld is dat de meevallers bij de BTW en de loonheffing voor de helft incidenteel zijn en de overige mee- en tegenvallers structureel.

De endogene ontwikkeling van de belasting- en premieontvangsten blijft dit jaar naar verwachting achter bij de ontwikkeling van het (nominale) BBP, terwijl deze daar volgend jaar mee in de pas loopt.

Het aandeel van de loon- en inkomstenheffing in het BBP daalt dit jaar in de raming endogeen met 0,1% BBP en neemt volgend jaar met hetzelfde percentage toe. In de eerste

⁴³ Onder de Automatische Voorlopige AanslagRegeling (AVAR) worden in januari van een jaar aanslagen aan VpB-plichtige bedrijven opgelegd op basis van het gemiddelde van de tot dan toe bekende aanslagen over de twee jaar daarvoor. Dit gemiddelde wordt opgehoogd met het AVAR-opslagpercentage.

plaats hangt dit samen met de verwachte daling van de arbeidsinkomensquote in beide jaren. In 2005 wordt dit versterkt doordat de contractloonstijging minder groot is dan de tabelcorrectiefactor. Hierdoor treedt degressie op: een groter deel van het looninkomen komt in lagere belastingschijven terecht en de heffingskortingen stijgen sterker dan het belastbaar inkomen. Voorts worden de ontvangsten loon- en inkomstenheffing in 2005 negatief beïnvloed door de stijging van de, voor belasting- en premieheffing aftrekbare, pensioenpremies. De hypotheekrenteaftrek stijgt, ondanks het drukkende effect van een dalende effectieve hypotheekrente, in beide jaren iets harder dan het BBP, door het naijlende effect van de woningprijsstijgingen uit het recente verleden op de hypotheekschuld. Ten slotte laat de winst van zelfstandigen volgend jaar een zodanig sterke verbetering zien dat per saldo toch sprake is van een positieve endogene ontwikkeling van de loon- en inkomstenheffing.

De endogene ontwikkeling van de premies werknemersverzekeringen blijft dit jaar en volgend jaar achter bij de ontwikkeling van het BBP, met name onder invloed van de dalende arbeidsinkomensquote.

De BTW-ontvangsten staan in 2005 onder druk door de achterblijvende groei van de consumptieve bestedingen. Wat nog resteert aan consumptiegroei wordt bovendien vooral gedragen door goederen en diensten die onder het verlaagde of nultarief van de BTW vallen. De dempende werking van de particuliere consumptie wordt enigszins gecompenseerd doordat de investeringen in woningen steun bieden aan de groei van de BTW-grondslag. In 2006 is naast sterk groeiende investeringen in woningen sprake van een minder sterk achterblijvende groei van de particuliere consumptie en een gunstig pakketeffect, met relatief meer groei bij de onder het algemeen tarief vallende duurzame goederen en auto's, zodat de BTW-ontvangsten per saldo gelijke tred houden met de BBP-groei.

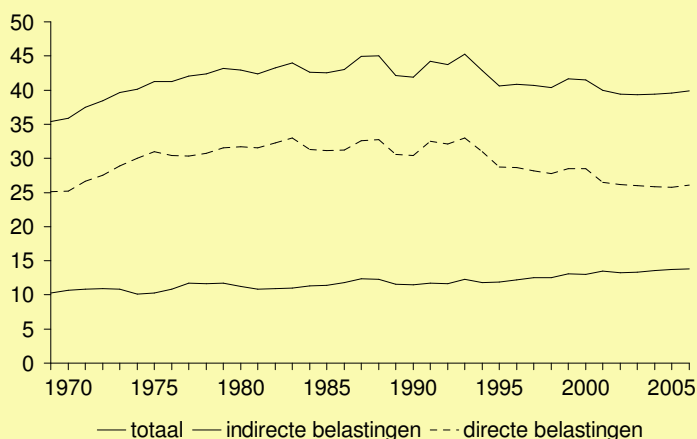
De vennootschapsbelasting (exclusief gas) groeit zowel in 2005 als in 2006 wat harder dan het BBP. Spiegelbeeldig aan de ontwikkeling van de arbeidsinkomensquote zullen de winsten naar verwachting verbeteren. Dit werkt met enige vertraging door in de opbrengsten van de vennootschapsbelasting. Het effect van de verbeterde winstgevendheid wordt gedempt door de naweeën van de ongunstige winstontwikkeling in de afgelopen jaren, via neerwaartse bijstellingen van voorlopige aanslagen over afgelopen jaren en verliesverrekening.

De endogene ontwikkeling van de overige belastingen houdt in beide jaren per saldo gelijke tred met de ontwikkeling van het BBP. In 2005 is sprake van een bij het BBP achterblijvende ontwikkeling bij de overdrachtsbelasting en de BPM onder invloed van een gematigde ontwikkeling op de huizenmarkt, respectievelijk de automarkt. De motorrijtuigenbelasting is een belasting op het autopark en kent een vrij stabiele trendmatige ontwikkeling, meer nieuwe auto's betekent over het algemeen ook dat meer auto's naar de schroothoop of het buitenland gaan, die in beide jaren wat hoger ligt dan de actuele BBP-groei. Ten slotte laat de dividendbelasting in 2006 onder invloed van het verwachte winstherstel een forse groei zien. Hier staat echter tegenover dat de groei van de vennootschapsbelasting op gas in 2006 waarschijnlijk achterblijft bij die van het BBP.

Oplopend aandeel indirecte belastingen

Sinds het begin van de jaren negentig is sprake van een verschuiving van directe naar indirecte belastingen. De directe belastingdruk is aanzienlijk gedaald, terwijl de stijging van de indirecte belastingdruk is versneld. De samenstelling van de collectieve lasten is hierdoor veranderd: bestonden in de eerste helft van de jaren negentig de collectieve lasten voor ongeveer 27% uit indirecte belastingen, in 2006 is dit naar verwachting toegenomen tot 35%.

Collectieve lastendruk, in % BBP^a

^a Belasting- en premieontvangsten, in 2006 gecorrigeerd voor de financieringsverschuiving zorg. De directe belastingen omvatten de premies.

Deze verschuiving kent twee belangrijke oorzaken. Ten eerste is dit bewust beleid van de overheid, waarbij tarieven van directe belastingen worden verlaagd, terwijl tarieven van indirecte belastingen worden verhoogd en nieuwe indirecte belastingen, zoals de energiebelasting, worden geïntroduceerd. Ten tweede speelt de uitholling van grondslagen van de directe belastingen een rol. Denk hierbij met name aan de sterke toename van de fiscaal aftrekbare hypotheeklasten en pensioenpremies en voorts aan de druk van internationale (Europese) concurrentie en jurisprudentie op de grondslag van de vennootschapsbelasting.

Een verschuiving van directe naar indirecte belastingen draagt bij aan een meer stabiele belastingopbrengst tegen lagere kosten. In vergelijking met directe belastingen kunnen indirecte belastingen minder makkelijk worden ontweken, kennen ze minder bijzondere regelingen, en – zoals de figuur laat zien – vertonen ze minder conjuncturele fluctuaties. Daartegenover staat dat de indirecte belastingen in mindere mate bijdragen aan de herverdelingsfunctie van het belastingstelsel.

5.3 EMU-saldo en schuld

Naar verwachting loopt het EMU-tekort bij de vigerende beleidsuitgangspunten gestaag terug van 3,2% BBP in 2003 tot 1,7% BBP in 2006. In 2004 en 2005 is deze verbetering, bij een bescheiden economische groei, vooral het gevolg van de substantiële netto ombuigingen en lastenverzwaringen van het kabinet. Volgend jaar is daarvan niet langer sprake en vloeit de tekortverbetering voort uit het verwachte conjuncturele herstel. Dit betekent dat de verbetering van het structurele tekort in 2006 stagneert. Door de aanhoudende tekorten loopt de EMU-schuldquote op van ruim 52% BBP in 2002 naar 58% in 2005 en 2006.

Het EMU-tekort neemt na een top van 3,2% BBP in 2003 gestaag af, naar 2,5% BBP in 2004 en 2,0% BBP dit jaar. Deze verbetering is, bij een bescheiden economische groei, vooral het gevolg van substantiële ombuigingen en lastenverzwaringen. Naar verwachting daalt het tekort volgend jaar verder tot 1,7% BBP, vooral in samenhang met de aantrekkende economische groei.

Volgens de rekenmethode die de Europese Commissie (EC) hanteert bij de toetsing van de Europese begrotingsafspraken is sprake van een vergelijkbare verbetering van het structurele tekort met 1½%-punt BBP vanaf 2003 (tabel 5.1). Opvallend is dat de daling van het structurele tekort in 2006 stagneert. De ombuigingen en lastenverzwaringen van het kabinet zijn geconcentreerd in de eerste helft van de kabinetsperiode. Volgend jaar is het budgettaire beleid daarentegen vrijwel neutraal.

De berekening van de structurele component van het EMU-saldo is omgeven met een aanzienlijke onzekerheidsmarge⁴⁴, zodat de uitkomsten met grote voorzichtigheid moeten worden gehanteerd. Het beschikbaar komen van nieuwe realisaties, herziene prognoses⁴⁵ als ook het toevoegen van een nieuw ramingsjaar kunnen leiden tot aanzienlijke aanpassingen. Bij de berekening van het structurele saldo verlengt het CPB de ramingsperiode met enkele jaren, conform de werkwijze van de EC bij de berekeningen rond het Stabiliteitsprogramma. Bij de halfjaarlijkse ramingen in voor- en najaar voegt de EC echter geen jaren toe aan de ramingsperiode. De gevolgen van deze afwijkende praktijk kunnen groot zijn. Bij identieke cijfers voor de (ramings)jaren tot en met 2006 resulteert in 2006 een structureel tekort van 0,2% BBP bij de methode van de voorjaarsraming van de EC, tegenover 0,6% BBP volgens de methode bij het Stabiliteitsprogramma.

Ten opzichte van de MEV 2005 is sprake van een verbetering van het EMU-saldo met 0,4% BBP in 2004 en 0,6% BBP in 2005. Aan deze verbetering dragen vooral de meevallende rijksbelastingen en premies (zie paragraaf 5.2.2) en meevallende niet-belastingmiddelen uit aardgas bij. Ook de collectieve uitgaven vallen in beide jaren mee: in 2004 is sprake van onderuitputting bij de uitgaven (zie paragraaf 5.1.1) en in 2005 onder meer van meevallende rente-uitgaven (zie paragraaf 5.1.4). Daar staat tegenover dat zich in 2004 en 2005 naar verwachting wederom een tegenvaller (0,1% BBP) voordoet bij de lokale overheid.

Lokale overheid

De afgelopen jaren is het EMU-saldo van de lokale overheid snel verslechterd. In 2001 was voor het eerst sinds bijna 20 jaar sprake van een tekort (0,1% BBP). Dit tekort groeide naar 0,5% BBP in 2002 en 2003 en droeg daarmee bij aan het overschrijden van de tekortlimiet van

⁴⁴ Zie *CEP 2004*, blz. 31 en H.C. Kranendonk, Het structureel EMU-saldo: de methoden van het CPB en de Europese Commissie vergeleken, CPB Memorandum 72, 2003. De uitkomsten zijn zeer gevoelig voor het gehanteerde model: de schattingsmethode voor de potentiële groei en de vertraging tussen de output gap en de cyclische component van het tekort.

⁴⁵ Het CPB verwerkt in principe alle beschikbare informatie. Zo is in deze raming de bevolkingsprognose van december 2004 verwerkt; de EC zal deze cijfers in het najaar verwerken.

3% BBP uit het Verdrag van Maastricht. Volgens de resultaten van een enquête door het ministerie van Financiën onder de lokale overheden komt het EMU-tekort van de lokale overheid in 2004 uit op 0,8% BBP.⁴⁶ De huidige tekorten van de lokale overheid betreffen vooral de gemeenten. De verslechtering van het EMU-saldo kan grotendeels worden verklaard door een toename van de gemeentelijke investeringen en minder netto-opbrengsten uit de aan- en verkoop van grond.

De situatie van grote EMU-tekorten bij de lokale overheid kan zich ook in 2005 en latere jaren blijven voordoen. De lokale overheden sturen op een sluitende begroting in baten-lasten-termen, wat niet samen hoeft te gaan met een EMU-saldo van nul. Tussen deze begrippen kunnen aanzienlijke verschillen bestaan. Zo blijven in het baten-lastenstelsel de aan- en verkoop van grond en investeringsgoederen buiten de exploitatierekening; alleen de afschrijvingen op investeringsgoederen worden tot de lasten gerekend. Boekwinsten op aandelen, deelnemingen en verkopen van grond worden daarentegen wel geregistreerd als baten. Bovendien lijkt de in het algemeen gunstige vermogenspositie van gemeenten voldoende ruimte te bieden om een negatief EMU-saldo langdurig vol te houden binnen de beperkingen van het baten-lastenstelsel.⁴⁷

In de wet Financiering Decentrale Overheden (FIDO) is aangegeven dat als lokale overheden bijdragen aan het overschrijden van de tekortlimiet van 3% BBP, ze ook een bijdrage moeten leveren om dit probleem op te lossen. In dit licht zijn in september 2004 afspraken gemaakt tussen het Rijk en de gemeenten, provincies en waterschappen om te komen tot een beheerste ontwikkeling van het EMU-saldo van de lokale overheid. Deze afspraken zijn er op gericht de informatievoorziening over het EMU-saldo van de lokale overheid te verbeteren, het tekort in 2005 te beheersen en gezamenlijk te zoeken naar oplossingen in de sfeer van publiek-private samenwerking en het grondbedrijf. De noodzaak van maatregelen zal in de eerste helft van 2005 worden gezien in het licht van de recente inzichten over de uitvoering en het actuele beeld rond het totale EMU-saldo.

Op basis van de hierboven beschreven factoren lijkt het waarschijnlijk dat ook in 2005 en 2006 sprake zal zijn van een aanzienlijk EMU-tekort bij de lokale overheid. Dat komt ook naar voren uit de genoemde enquête van het ministerie van Financiën, hoewel de hardheid van die cijfers moeilijk is in te schatten. In de huidige raming is verondersteld dat het tekort van de lokale overheid geleidelijk afneemt van 0,8% BBP in 2004 naar 0,6% BBP in 2005 en 0,5% BBP in 2006. Het verwachte aantrekken van de conjunctuur speelt daarbij een belangrijke rol. De investeringen in woningen (nieuwbouw) zijn na enkele jaren van sterke neergang in 2004 voor het eerst weer toegenomen (zie paragraaf 3.1.2) en dit herstel zet dit en komend jaar naar verwachting door. Ook lijkt een einde te komen aan de voortdurende daling van de investeringen in bedrijfsgebouwen. In lijn hiermee is verondersteld dat het grondbedrijf van gemeenten een geleidelijk herstel laat zien.

⁴⁶ Zie de Voorlopige Rekening 2004, Kamerstuk 2004-2005, 30018, nr. 1, blz. 3.

⁴⁷ Zie voor een uitgebreidere beschouwing: *MEV 2005*, blz. 139.

Sociale fondsen

Het vermogensoverschot van de centrale sociale fondsen neemt in 2005 naar verwachting toe met ruim 1 mld euro tot 6½ mld euro. Volgend jaar neemt het vermogensoverschot in de raming verder toe tot 10¾ mld euro.

Bij de volksverzekeringen verbetert met name de vermogenspositie van de AWBZ in beide jaren sterk. Dit wordt vooral veroorzaakt door de premieverhogingen in 2004 (1,1%-punt op jaarbasis), waardoor de premie-inkomsten structureel boven lastendeckend niveau liggen. De verschuiving van de GGZ-uitgaven van de AWBZ naar het tweede compartiment in het nieuwe zorgstelsel en van de enkelvoudige huishoudelijke hulp naar de WMO worden gecompenseerd door een evenredige daling van de AWBZ-premie. Daarom leidt dit niet tot een verandering in de vermogenspositie.

Tabel 5.8 Vermogenspositie van de centrale sociale fondsen (mld euro)^a, 2001-2005					
	2002	2003	2004	2005	2006
AOW	0	¼	¼	¼	¼
ANW	0	0	¼	¼	½
AO	3¾	4¼	4	4	3¾
AWF ^b /UFO	4½	4½	4¼	4	4¼
AWBZ	- 4	- 4¾	- 3¼	- 1	1¾
ZFW/ZVW	1¼	¾	- ½	- 1¼	0
Totaal	5½	5	5¼	6½	10¾

^a De vermogenspositie meet het verschil tussen het feitelijke vermogen en het normvermogen per ultimo van het jaar.

^b De mutatie van de vermogenspositie wordt in 2001 1¼ mld euro neerwaarts beïnvloed door de extra conjunctuurreserve in het AWF. In 2004 wordt de mutatie van de vermogenspositie ½ mld euro opwaarts beïnvloed door de bijstelling van de conjunctuurreserve.

De vermogenspositie van de fondsen voor de werknemersverzekeringen verslechtert naar verwachting in 2005 met 1 mld euro, om in 2006 weer te verbeteren met 1¼ mld euro. In 2005 wordt dit voornamelijk veroorzaakt door een negatief exploitatiesaldo bij de ZFW, doordat de uitgaven wederom hoger zijn dan de premiebaten. Het nieuwe ZVW-fonds start in 2006 met een vermogensoverschot van nul, dat wil zeggen dat de inkomsten de uitgaven dekken. De stijgende WW-uitkeringslasten leiden in 2005 tot een verslechtering van de vermogenspositie van het AWF-fonds. In 2006 leidt het lagere werkloosheidsvolume tot een verbetering van de vermogenspositie. De vermogenspositie van het arbeidsongeschiktheidsfondsen verslechtert, vooral als gevolg van dalende premieopbrengsten. Dit wordt veroorzaakt door een dalend premietarief, onder andere als compensatie voor de stijging van de werkgeverslasten die samenhangen met de introductie van het zorgstelsel.

EMU-schuld

De EMU-schuldquote neemt sinds 2002 gestaag toe van ruim 52% BBP tot 58% BBP in 2005 en 2006 en blijft daarmee naar verwachting onder de EMU-schuldnorm van 60% BBP.

Nominaal stijgt de schuld in deze periode naar verwachting met bijna 50 mld euro in samenhang met de aanhoudende financieringstekorten. De bijdrage van de nominale groei van het BBP aan de vermindering van de schuldquote is vanaf 2003 nog maar gemiddeld 1¼%-punt per jaar, tegen gemiddeld bijna 4%-punt per jaar in de hoogconjunctuur van eind vorige eeuw. De zwakke conjunctuur werkt op deze wijze zowel via de teller als via de noemer door in de snelle verslechtering van de schuldquote.

De oploep van de schuldquote wordt gedrukt door (niet EMU-relevante) verkopen van staatsbezit. In 2005 en 2006 zijn hiervoor jaarlijkse tranches ingeboekt van ruim 1½ mld euro (0,3% BBP). Daar staat tegenover dat de Staat in 2005 het belang van Shell en ExxonMobil in het transportbedrijf van de Gasunie overneemt. Het aankoopbedrag bedraagt netto (na belastingen) 2,8 mld euro (0,6% BBP).

6 Drie stelselwijzigingen in 2006

In 2006 worden op drie terreinen grote institutionele wijzigingen doorgevoerd. De ziekenfondsverzekering en particuliere ziektekostenverzekeringen gaan op in de nieuwe, privaat uitgevoerde, basisverzekering curatieve zorg. De arbeidsongeschiktheidsregeling wordt vervangen door twee aparte regelingen: één voor volledig arbeidsongeschikten en één voor gedeeltelijk arbeidsongeschikten. En tenslotte wordt de fiscale facilitatie van collectieve prepensioenregelingen afgeschaft en een individuele levensloopregeling ingevoerd.

Alle drie stelselwijzigingen hebben zowel op korte als op lange termijn grote gevolgen. Op korte termijn, met name voor het jaar 2006 zelf, overheersen de initiële verschuivingen in de premiebetalingen. Deze verschuivingen beïnvloeden de lasten die burgers en bedrijven ervaren, het overheidsbudget en de macro-economische boekhouding. Dit hoofdstuk beschrijft zowel de nieuwe regelingen als de financieringsverschuivingen die daarvan het gevolg zijn.

Op langere termijn beogen de stelselwijzigingen ook tot gedragseffecten te leiden. Het nieuwe zorgstelsel zou onder meer tot een efficiëntere zorgproductie moeten leiden doordat de rol van verzekeraars bij het aanbod van zorg wordt vergroot en concurrentie op onderdelen een belangrijker rol gaat spelen. De nieuwe arbeidsongeschiktheidsregeling beoogt enerzijds de participatie van personen die gedeeltelijk arbeidsgeschikt zijn te stimuleren en anderzijds inkomenszekerheid te bieden aan volledig en duurzaam arbeidsongeschikten. En de wijzigingen in de fiscale behandeling van VUT, prepensioen en levensloopregelingen hebben tot doel meer individuele vrijheid in het sparen voor vroegpensioen te bieden, en mede daardoor de arbeidsparticipatie te stimuleren. De vraag in hoeverre de stelselwijzigingen de beoogde doelen weten te realiseren valt buiten het bestek van dit hoofdstuk. Op onderdelen zal worden verwezen naar bestaande analyses.

6.1 Stelselwijziging in zorg

6.1.1 ZVW vervangt Ziekenfonds en particuliere ziektekostenverzekeringen

De Zorgverzekeringswet (ZVW), die op 21 december 2004 is aanvaard door de Tweede Kamer, vervangt op 1 januari 2006 de bestaande ziektekostenverzekeringen (ZFW en particulier⁴⁸) door een nieuwe verzekering curatieve zorg. Het pakket van de ZVW correspondeert min of meer met dat van de Ziekenfondswet (ZFW) en de Wet op de toegang tot de ziektekostenverzekering (WTZ). Daarnaast wordt een deel van de geestelijke gezondheidszorg (GGZ) overgeheveld van de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) naar de ZVW. De nieuwe zorgverzekering is verplicht voor alle inwoners van Nederland, uitgezonderd militairen in actieve dienst en gemoedsbezwaarden.

⁴⁸ Voor zover het verstrekkingenpakket overeenkomt met dat van de ZVW; daarnaast blijven aanvullende particuliere verzekeringen bestaan.

De nieuwe zorgverzekering is een privaat uitgevoerde verzekering met sterke publieke waarborgen. De verzekeraars zijn verplicht om iedereen te accepteren als verzekerde. De helft van de totale premie is inkomensafhankelijk (inkomenssolidariteit). De nominale premie voor het basispakket is voor alle verzekerden van een verzekeraar, afgezien van een eventuele collectiviteitskorting, uniform (risicosolidariteit). Een vereveningsfonds compenseert kostenverschillen tussen verzekeraars, voor zover deze voortkomen uit kenmerken van verzekerden. De verzekeraars mogen wel winst maken. Dit moet hen prikkelen om doelmatigheid af te dwingen bij zorgaanbieders.

Het doel van deze paragraaf is om een beschrijving te geven van de effecten van de stelselwijziging in de zorg op de lasten voor huishoudens en bedrijven, het overheidsbudget en enkele macro-economische variabelen. De effecten van de stelselwijziging op de koopkracht blijven buiten beschouwing. De vormgeving van de compensatiemaatregelen is nog voorlopig en wordt uiteindelijk door het kabinet vastgesteld op basis van het totale koopkrachtbeeld voor 2006.⁴⁹

Uitgangspunten financiering ZVW

De uitgangspunten voor de financiering van de ZVW zijn:

- Lastendeckende premie, ofwel: de premieopbrengst (inclusief de rijksbijdrage voor kinderen) is gelijk aan de totale zorguitgaven inclusief administratiekosten en inkomenssaldo voor de verzekeraars;
- Gelijke opbrengst uit inkomensafhankelijke bijdragen en nominale premies; hierbij worden de no-claimpremies minus gemiddelde no-claimteruggaven en de rijksbijdrage voor kinderen tot en met 17 jaar tot de nominale premie gerekend;
- De premie voor volwassenen is, afgezien van collectiviteitskortingen, voor iedereen bij dezelfde verzekeraar gelijk; gerekend wordt met een gemiddelde premie over alle verzekerden;
- De nominale premie voor kinderen bedraagt de helft van de gemiddelde premie voor volwassenen en komt voor rekening van het rijk; anders dan bij veel particuliere verzekeraars tellen derde en navolgende kinderen ook mee voor de berekening van de rijksbijdrage. De rijksbijdrage wordt gestort in de algemene kas;
- Er geldt een verplichte no-claimpremie van 255 euro per volwassene; dit leidt tot een gemiddelde teruggave van 78 euro per volwassene;⁵⁰

⁴⁹ Zie voor een uitvoeriger analyse M.H.C. Lever, Budgettaire en economische effecten van de Zorgverzekeringswet, CPB Memorandum 112, 2005, www.cpb.nl. Een analyse van de gedragseffecten is te vinden in: Zorg voor concurrentie: een analyse van het nieuwe zorgstelsel, CPB Document 28, januari 2003.

⁵⁰ Naast de verplichte no-claim van 255 euro kunnen verzekerden kiezen voor een vrijwillig eigen risico of no-claim van maximaal 500 euro. Bij de berekening van de premies en de uitgaven ZVW blijft deze mogelijkheid buiten beschouwing. De resulterende eigen betalingen zullen gemiddeld leiden tot min of meer evenredig lagere premies.

- De inkomensafhankelijke bijdrage wordt geheven over het premieplichtig inkomen tot aan de huidige maximum premie-inkomensgrens ZFW. Er geldt geen verlaagde inkomensafhankelijke bijdrage over het aanvullende pensioen van 65-plussers en geen verlaagde maximum bijdrage (vergelijkbaar met de bestaande verlaagde maximum premie-inkomensgrens ZFW) voor zelfstandigen. De inkomensafhankelijke bijdrage voor werknemers respectievelijk uitkeringsgerechtigden (WW, WAO) wordt betaald door de werkgever respectievelijk het sociale fonds; zelfstandigen en 65-plussers betalen de inkomensafhankelijke bijdrage zelf, net als in ZFW.

Uitgaven en premies ZVW

De uitgaven ZVW, inclusief administratiekosten en inkomenssaldo, worden voor 2006 geraamd op 29,2 mld euro. Dit correspondeert met de uitgaven ZFW (18,0 mld euro), een correctie voor administratiekosten van ziekenfondsen (0,2 mld euro), particuliere zorguitgaven (8,3 mld euro), de verschuiving van onderdelen van de GGZ uit de AWBZ naar de ZVW (2,5 mld euro) en een geraamd inkomenssaldo ZVW (0,2 mld euro).

De nominale premie en de no-claimpremie minus de gemiddelde no-claimteruggave moet 14,6 mld euro ofwel de helft van de uitgaven opbrengen. Na aftrek van de no-claim (per saldo 2,2 mld euro) resulteert een benodigde premie-opbrengst van 12,4 mld euro. Bij 14,5 mln volwassenequivalenten komt de nominale premie op 858 euro per volwassene uit. De nominale premie inclusief no-claimpremie minus no-claimteruggave wordt geraamd op 1034 euro per volwassene. Huishoudens betalen via de nominale premie 10,8 mld euro, de overheid betaalt de premie voor alle kinderen via de rijksbijdrage van 1,6 mld euro.

De inkomensafhankelijke bijdrage moeten in 2006 eveneens 14,6 mld euro opleveren. Bij een premiegrondslag van 233 mld euro vereist dit een premiepercentage van 6,25%.

6.1.2 Budgettaire effecten

Afschaffing van de bestaande zorgverzekeringen en invoering van de nieuwe zorgverzekering hebben grotendeels vergelijkbare, maar tegengestelde effecten op de lasten van huishoudens, bedrijven en de overheid en voor het overheidsbudget (EMU-saldo). Tabel 6.1 geeft een overzicht van deze effecten alsmede van het resulterende saldo-effect van de stelselwijziging.

Bij het bepalen van de effecten van de stelselwijziging op de microlastenontwikkeling (MLO) wordt gecorrigeerd voor de financieringsverschuiving bij de huidige particuliere verzekering. De huidige particuliere ziektekostenpremies en eigen betalingen maken geen onderdeel uit van de collectieve sector. Deze premies en eigen betalingen tellen normaal gesproken niet mee bij de bepaling van de MLO. De ZVW, waarin deze particuliere verzekeringen opgaan, wordt wel tot de collectieve sector gerekend. Teneinde te voorkomen dat deze financieringsverschuiving doorwerkt in de microlasten wordt in de berekeningen van de MLO voor 2006 aangenomen dat de huidige particuliere premies en eigen betalingen (tweede compartiment) in 2005 ook tot de collectieve sector behoren. Bij de berekening van het EMU-saldo wordt niet gecorrigeerd voor financieringsverschuivingen.

Tabel 6.1 Effecten stelselwijziging op microlastenontwikkeling (MLO) en EMU-saldo, 2006

	MLO gezinnen	MLO bedrijven	MLO overheid	EMU-saldo
lopende prijzen, mld euro				
Afschaffen huidige stelsel				
ZFW werknemerspremie gezinnen + no-claim	- 4,9			- 4,9
ZFW werkgeverspremie bedrijven/overheid		- 5,7	- 0,2	- 5,9
Grondslageffect LH/IH	- 2,7			- 2,7
ZFW-werkgeverspremie gezinnen	- 2,2			- 2,2
ZFW-uitgaven				18,0
Correctie uitgaven ZFi ^a				0,2
Particuliere premies + eigen betalingen	- 8,3			
Bruto werkgeversbijdragen bedrijven	1,8	- 1,8		
Bruto werkgeversbijdragen overheid	1,3		- 1,3	
Grondslageffect LH/IH	- 1,3			- 1,3
Totaal afschaffen huidige stelsel (1)	- 16,3	- 7,5	- 1,5	1,2
Invoeren nieuwe stelsel				
Verlaging AWBZ-premie en -uitgaven	- 2,5			0,0
Nominale premie + no-claim	13,0			13,0
Inkomensafhankelijke bijdrage bedrijven		7,7		7,7
Inkomensafhankelijke bijdrage overheid			1,7	1,7
Grondslageffect LH/IH	4,2			4,2
Inkomensafhankelijke bijdrage gezinnen	4,3			4,3
Uitgaven				- 29,2
Totaal invoeren nieuwe stelsel (2)	19,0	7,7	1,7	1,7
Totaal effect stelselwijziging (1) + (2)	2,7	0,2	0,2	2,9
^a Voor de bepaling van de effecten van de stelselwijziging op het EMU-saldo is verondersteld dat de niet-gebudgetteerde administratiekosten ZFW en de bijbehorende premies beide relevant zijn voor het EMU-saldo. Aangezien de niet-gebudgetteerde administratiekosten niet betrokken worden in de berekening van het EMU-saldo en de bijbehorende premies wel, is deze post alleen relevant voor het EMU-saldo.				

Bij de afschaffing van de huidige premies voor ZFW en particuliere verzekering dalen de lasten voor gezinnen, bedrijven en overheid (zie tabel 6.1). Daarbij is relevant dat de werkgeverspremie die wordt betaald door zelfstandigen, 65-plussers en personen met aanvullende uitkeringen zoals VUT, bij de bepaling van de microlasten wordt toegerekend aan gezinnen. Voor zover bedrijven, overheid of, bij WW- en WAO-uitkeringen, de uitkeringsinstantie, de werkgeversbijdrage (ZFW of particulier) betalen, daalt bij afschaffing ervan ook het belastbare inkomen.⁵¹ De ZFW-premies die uitkeringsinstanties afdragen over WW- en WAO-uitkeringen worden gezien als onderlinge betalingen binnen de collectieve sector en hebben geen effect op MLO en EMU-saldo. De loon- en inkomstenheffing over deze premie heeft wel effect hierop.

⁵¹ Voor de bepaling van dit grondslageffect is gerekend met een gemiddeld marginaal tarief van 40,4% voor de werkgeverspremie ZFW en 43,2% voor de tegemoetkoming particulier verzekerden.

De effecten van de invoering van de nieuwe zorgverzekering op MLO en EMU-saldo zijn tegengesteld aan die van afschaffing van de huidige verzekeringen. De verschuiving van de GGZ uit de AWBZ naar de nieuwe zorgverzekering ter grootte van 2,5 mld euro heeft geen effect op de totale MLO. De benodigde verhoging van de premie voor de nieuwe zorgverzekering wordt gecompenseerd door een evenredige daling van de AWBZ-premie met 1,05%-punt. De verschuiving leidt wel tot lastenverlichting voor gezinnen en lastenverzwaring voor werkgevers bedrijven en overheid, omdat de werkgevers in het nieuwe stelsel een deel van de kosten voor hun rekening nemen. De daling van de inkomsten van de AWBZ-premie wordt gecompenseerd door een even grote daling van de AWBZ-uitgaven, zodat het effect op het EMU-saldo nihil is.⁵²

De stelselherziening leidt tot een stijging van de MLO met 3,0 mld euro. Deze stijging, die vooral voor rekening van gezinnen komt, wordt voornamelijk veroorzaakt doordat de premies in het nieuwe stelsel meer lastendekkend zijn dan in het oude stelsel. In het oude stelsel bestaat het verschil tussen premies en uitgaven uit de rijksbijdrage ZFW, de rente centrale kas en het inkomenssaldo ZFW en het inkomenssaldo van de individuele fondsen (ZFi). Bij ongewijzigd beleid bedragen deze samen naar verwachting 4,3 mld euro. In de nieuwe zorgverzekering bestaat het verschil tussen premies en uitgaven alleen uit een rijksbijdrage van 1,6 mld euro voor kinderen. Doordat het inkomenssaldo van de zorgverzekeraars in het nieuwe stelsel naar verwachting 0,1 mld hoger uitvalt dan in het oude stelsel, nemen de premies extra toe. Ten slotte valt het grondslageffect van de nieuwe inkomensafhankelijke bijdrage 0,1 mld euro hoger uit dan die van de werkgeversbijdragen in het oude stelsel. Het effect op het EMU-saldo is 0,1 mld euro kleiner dan het effect op de MLO, omdat de mutatie in het inkomenssaldo van de particuliere verzekeraars niet relevant is voor het EMU-saldo (zie paragraaf 6.1.3).

De lastenverzwaring als gevolg van de invoering van de nieuwe verzekering wordt gecompenseerd door een zorgtoeslag en enkele fiscale maatregelen. Over de definitieve invulling van het compensatiepakket moet nog nadere besluitvorming plaatsvinden. De insteek is dat de stelselwijziging plus compensatie binnen het lastenkader neutraal is voor bedrijven en leidt tot een verlichting voor huishoudens met 0,9 mld euro.⁵³

6.1.3 Ex ante macro-economische effecten

De stelselherziening in de zorg heeft gevolgen voor de meting van een aantal macro-economische variabelen in de Nationale rekeningen. De ex ante effecten op de confrontatie van middelen en bestedingen in 2006 staan in tabel 6.2.

⁵² Het grondslageffect van de nieuwe inkomensafhankelijke bijdrage is berekend met een marginaal tarief van 40,7%.

⁵³ De zorgtoeslag is een uitgavenmaatregel die niet relevant is voor de MLO van het CPB, maar wel voor het lastenkader dat het kabinet hanteert.

Tabel 6.2 Ex ante effect van stelselherziening zorg op confrontatie van middelen en bestedingen, 2006							
	Volume		Prijs		Volume		Prijs
	mld euro				mld euro		
Beloning werknemers	0,0	0,0	Consumptieve bestedingen		0,0	0,2	
w.v. bedrijven	0,3	0,0	w.v. huishoudens		− 8,5	-	
overheid	− 0,3	0,0	overheid		8,5	0,2	
Exploitatieoverschot	0,0	0,2	w.v. uitkeringen in natura		7,6	-	
			lonen		− 0,3	0,0	
Afschrijvingen	-	-	overig		1,2	0,2	
Belastingen	-	-	Investerings vaste activa		-	-	
Subsidies	-	-	Veranderingen voorraden		-	-	
Bruto binnenlands product (BBP)	0,0	0,2	Nationale bestedingen		0,0	0,2	
Invoer	-	-	Uitvoer		-	-	
Finale bestedingen	0,0	0,2	Finale bestedingen		0,0	0,2	

Het nieuwe zorgstelsel leidt aan de bestedingenkant tot een schuif van particuliere consumptie naar overheidsconsumptie in volume. Het CBS rekent de zorg gefinancierd door particuliere ziektekostenverzekeringen tot de particuliere consumptie. Particulier verzekerden gaan vanaf volgend jaar onder de collectieve zorgverzekeringswet vallen, waardoor het volume van de particuliere consumptie 8,3 mld euro lager uitkomt in 2006. Het volume van de collectieve zorgconsumptie, de uitkeringen in natura, neemt juist toe.

De resterende afname van de particuliere consumptie met 0,2 mld euro heeft een statistische achtergrond. Aangenomen is dat de niet-gebudgetteerde administratiekosten van ziekenfondsen tot de particuliere consumptie worden gerekend in plaats van tot de overheidsconsumptie. Na de stelselwijziging zullen deze kosten tot de overige overheidsconsumptie worden gerekend.

De overheid gaat volgens de nationale boekhouding vanaf volgend jaar een vergoeding betalen aan de private zorgverzekeraars voor de geleverde diensten ten behoeve van de collectieve zorgverzekering. Hierdoor neemt het intermediaire verbruik van de overheid, onderdeel van de overige overheidsconsumptie, met 1,2 mld euro toe. Het volume van de overheidslonen daalt doordat werkgelegenheid bij de ziekenfondsen, circa 6000 arbeidsjaren, naar de marktsector verschuift. De huidige ziekenfondsen zullen voortaan tot de particuliere verzekeraars worden gerekend.

De afname van het volume van de particuliere zorgconsumptie en de toename van het volume van de overheidsconsumptie heffen elkaar op. Het volume van de totale consumptieve bestedingen blijft onveranderd, zodat ook het BBP-volume niet verandert. De totale productie in Nederland verandert ex ante niet door de stelselwijziging. Onderbouwd vanuit de middelen wijzigt het BBP-volume dus ook niet. Wel vindt een schuif plaats van 0,3 mld euro van beloning werknemers overheid naar beloning werknemers bedrijven. Dit betreft de hierboven genoemde ziekenfondsmedewerkers.

De prijseffecten van het nieuwe zorgstelsel werken niet neutraal uit op de prijs van het BBP. De prijs van het intermediaire verbruik, onderdeel van de overige overheidsconsumptie, neemt met 0,2 mld euro toe. De vergoeding aan de private zorgverzekeraars gaat zoals gezegd deel uitmaken van het intermediaire verbruik. Deze vergoeding is per definitie gelijk aan het verschil tussen betaalde premies, overdrachten van de overheid en zorguitgaven. Dit verschil neemt in 2006 toe, doordat de premies naar verwachting sterker stijgen dan de uitgaven.

De stelselwijziging in de zorg heeft een neerwaarts effect op de Europees geharmoniseerde inflatie (HICP) van 4%-punt. De ZVW is een sociale verzekering, die buiten het bereik van de HICP valt. De overgang van de particuliere verzekering naar de ZVW wordt geboekt als een prijsdaling van 100% met een bestedingsaandeel van 4%. De stelselwijziging heeft geen effect op de reguliere maatstaf voor de inflatie, de consumentenprijsindex voor alle huishoudens. Sinds 1990 valt de particuliere verzekering namelijk buiten het bereik van deze index. De stelselwijziging heeft evenmin invloed op de consumptieprijs in de Nationale rekeningen; hier wordt de stelselwijziging immers in het volume geboekt.

Effect premie- en uitgavenmutaties op EMU-saldo

De verzekeraars kunnen de nominale premie anders vaststellen dan geraamd en ook de zorguitgaven kunnen afwijken van de raming. Door nacalculatie kan het uiteindelijke budget dat verzekeraars ontvangen uit de centrale kas afwijken van de ex ante bepaalde normuitkeringen die op risicokenmerken van verzekerden zijn gebaseerd. Veranderingen in de nominale premie, de zorguitgaven en het budget van zorgverzekeraars werken in de nieuwe zorgverzekering ZVW anders door dan in de huidige ZFW. De exploitatierekening van publieke zorgverzekeraars (ZFW) is namelijk wel relevant voor het EMU-saldo, maar die van private zorgverzekeraars (ZVW) niet. Veranderingen in de nominale premie en de zorguitgaven werken bij de ZFW door in het EMU-saldo. Bij de ZVW leiden deze tot een hoger of lager inkomenssaldo van de particuliere verzekeraars, maar hebben geen effect op het EMU-saldo. Een wijziging in het budget van zorgverzekeraars is bij de ZFW een verschuiving tussen de centrale kas en de individuele fondsen; dit heeft geen effect op het EMU-saldo. In de nieuwe zorgverzekering ZVW werkt een verandering van het budget van zorgverzekeraars door in het exploitatiesaldo van de private verzekeraars. Dit laatste is echter niet EMU-relevant. De mutatie in de centrale kas werkt wel door in het EMU-saldo, zodat deze nu per saldo wel verandert.

6.2 De hervorming van het WAO-stelsel

6.2.1 Een schets van het nieuwe stelsel

De wet Verlenging Loondoorbetalingsverplichting bij Ziekte (VLZ), de aanscherping van het Schattingsbesluit (SB) en de wet Werk en Inkomen naar Arbeidsvermogen (WIA) hervormen het bestaande WAO-stelsel. Deze paragraaf beschrijft de belangrijkste elementen van het

nieuwe stelsel en gaat in op de effecten voor het overheidsbudget in 2005 en 2006⁵⁴ en de macro-economische ex-ante effecten.

VLZ en SB zijn sinds 2004 van kracht. VLZ verlengt de periode van loondoorbetaling met 1 jaar, tot in totaal 2 jaar. Hierdoor kunnen personen die in 2005 in hun tweede ziektejaar terechtkomen, pas een jaar later een arbeidsongeschiktheidsregeling instromen.⁵⁵ In aansluiting op het Sociaal Akkoord 2004 wordt verondersteld dat de ziektegeduitkering in het tweede ziektejaar 70% van het laatst verdiende loon bedraagt.

Het schattingsbesluit geeft de regels die een arbeidsdeskundige moet hanteren bij het bepalen van de mate van arbeidsongeschiktheid. De arbeidsdeskundige bepaalt wat een persoon, gegeven zijn medische beperkingen en vaardigheden, nog voor werk zou kunnen verrichten en wat hij daarmee zou kunnen verdienen. De aanscherping van het schattingsbesluit leidt ertoe dat de resterende verdien capaciteit veelal hoger zal uitvallen en daarmee de mate van arbeidsongeschiktheid lager. Belangrijk element is dat voortaan de verdien capaciteit bepaald wordt op basis van functies waarvoor minimaal drie arbeidsplaatsen beschikbaar zijn, tegen tien voorheen. De aanscherping leidt ertoe dat de gemiddelde mate van arbeidsongeschiktheid structureel daalt met circa 10%-punt.

Op 1 januari 2006 wordt de WIA ingevoerd die de Wet op de Arbeidsongeschiktheidsverzekering (WAO) vervangt. De WIA bestaat uit de volgende onderdelen:

- De Inkomensvoorziening voor Volledig en duurzaam Arbeidsongeschikten (IVA);
- De Werkhervattingsregeling voor Gedeeltelijk Arbeidsongeschikten (WGA).

Volgens de WIA kunnen personen die tussen de 15 en 35% arbeidsongeschikt zijn, geen beroep meer doen op een arbeidsongeschiktheidsregeling. Betrokken werknemer en werkgever worden geacht om de werknemer te behouden voor het arbeidsproces.

De Inkomensvoorziening voor Volledig en duurzaam Arbeidsongeschikten (IVA)

De toegang tot de IVA is beperkt tot volledig arbeidsongeschikten die geen of een geringe kans op herstel hebben, de zogenoemde volledig en duurzaam arbeidsongeschikten. Het UWV voert de IVA uit. De eerste vier uitkeringsjaren worden gefinancierd door middel van gedifferentieerde premies conform de PEMBA-systematiek. De IVA-uitkering bedraagt in 2006

⁵⁴ Zie voor een analyse van de structurele effecten P. Dekker en F. Suijker, Structurele effecten van WIA, CPB Memorandum 114, 2005, www.cpb.nl.

⁵⁵ Zie voor een uitvoeriger analyse Hans Stegeman, 2004, Verwerking wet Verlenging Loondoorbetaling bij Ziekte in CEP 2004, CPB Memorandum 86, www.cpb.nl. Deze paragraaf actualiseert de in dat memorandum gepresenteerde cijfers naar aanleiding van de lage WAO-instroomcijfers in 2004.

70% van het laatst verdiende loon.⁵⁶ Het zogenoemde WAO-hiaat vervalt voor volledig en duurzaam arbeidsongeschikten, zodat de hoogte van de IVA-uitkering in principe niet meer verandert in de loop der tijd (behoudens indexatie).

Het oude WAO-stelsel (anno 2003) in een notendop

- Toegang met arbeidsongeschiktheidspercentage van 15 of meer na 1 jaar doorbetaling van loon bij ziekte en na poortwachtertoets;
- Uitkeringshoogte: 70% * mate van arbeidsongeschiktheid * grondslag:
Eerste fase: grondslag = laatst verdiende loon (maximaal 6 jaar);
Tweede fase: grondslag = naar leeftijd ingewogen som van laatst verdiende loon en minimumloon (de gemiddelde uitkering aan volledig arbeidsongeschikten bedraagt 58% van het laatst verdiende loon; het verschil in uitkering tussen de 1ste en 2de fase vormt het zogenoemde WAO-hiaat);
- Aanvullingen: private hiaatverzekering, WW en/of Bijstand;
- Uitvoering: UWV;
- Omslagfinanciering (9½ mld euro aan uitkeringen);
- Werkgeverspremies; premiedifferentiatie conform PEMBA-wet gedurende eerste 5 uitkeringsjaren voor middelgrote en grote bedrijven;
- Instroom gedaald van 100 000 in 2000 naar 59 000 in 2004 door onder andere PEMBA en Wet Verbetering Poortwachter.

Het uitkeringsregime van de WGA

Onder de WGA vallen gedeeltelijk arbeidsongeschikten en tijdelijk volledig arbeidsongeschikten. Gedeeltelijk arbeidsongeschikten zijn personen die tussen de 35 en 80% arbeidsongeschikt zijn. Een volledig arbeidsongeschikte die niet voldoet aan het duurzaamheidscriterium is tijdelijk volledig arbeidsongeschikt.

De WGA kent twee uitkeringsfasen:

- In de eerste uitkeringsfase, de zogenoemde loongerelateerde fase, bedraagt de uitkering voor een *werkloze* WGA'er 70% van het voormalige loon.⁵⁷ Deze uitkering integreert de huidige WAO-uitkering voor gedeeltelijk arbeidsongeschikten die gekoppeld is aan de mate van arbeidsongeschiktheid, en de aanvullende WW-uitkering wanneer aan de referte-eisen WW wordt voldaan. De uitkering aan de *werkende* gedeeltelijk arbeidsongeschikten bedraagt 70% van het verschil tussen het voormalige loon en de huidige inkomsten uit arbeid. Dus iemand die voor 50% arbeidsongeschikt is en die zijn resterende verdien capaciteit van 50% volledig benut,

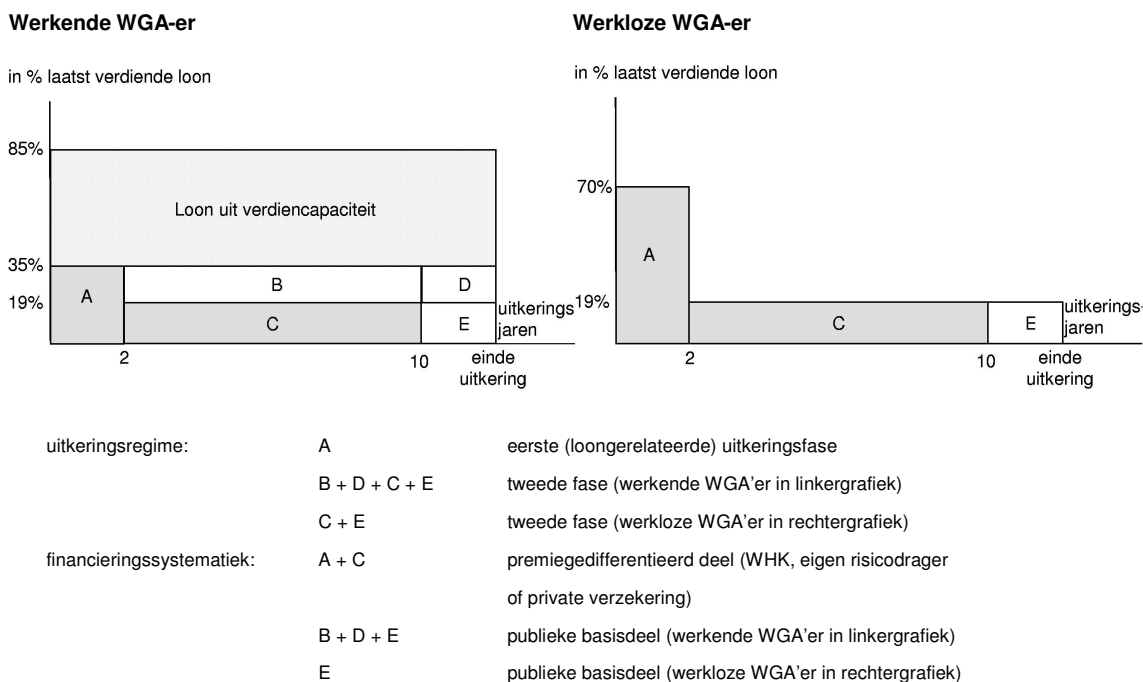
⁵⁶ In het Sociaal Akkoord 2004 is voorwaardelijk afgesproken dat de IVA-uitkering met terugwerkende kracht met ingang van 1 januari 2006 met 5%-punt verhoogd wordt en dat PEMBA in de IVA wordt afgeschaft. De voorwaarden zijn dat de instroom in de IVA op 12-maandsbasis per juli 2007 onder de 25 000 ligt en sociale partners in cao's de totale ziektegelduitkering aan de werknemer over de eerste twee ziektejaren beperken tot 170% van het laatstverdiende loon. In augustus 2007 zal bekeken worden of aan deze voorwaarden is voldaan.

⁵⁷ Alleen diegenen die voldoen aan de referte-eis dat zij 26 weken hebben gewerkt van de 39 weken voordat zij arbeidsongeschikt raakten, kunnen eerst een beroep doen op de loongerelateerde uitkering. Indien niet aan de referte-eis wordt voldaan, komt men direct in de tweede uitkeringsfase.

ontvangt een uitkering van 35% van zijn laatst verdiende loon bovenop zijn huidige inkomsten ter grootte van 50% van zijn voormalige loon. Zijn totale inkomen in de loongerelateerde fase bedraagt derhalve 85% van zijn laatst verdiende loon, terwijl een werkloze gedeeltelijk arbeidsongeschikte 70% ontvangt (zie ook figuur 6.1). De duur van de loongerelateerde fase varieert van een ½ tot 5 jaar, afhankelijk van het arbeidsverleden, net zoals nu bij de WW.

- In de tweede uitkeringsfase wordt bij benutting van minimaal 50% van de verdien capaciteit een loonaanvulling verstrekt. Deze aanvulling bedraagt 70% van het verschil tussen het voormalige loon en het loon bij volledige benutting van de resterende verdien capaciteit. Voor de werkende gedeeltelijk arbeidsongeschikte die zijn resterende verdien capaciteit volledig benut, is de uitkering in de tweede fase dus gelijk aan die in de eerste fase (zie linkergrafiek in figuur 6.1). Daarvan is geen sprake bij niet of minder dan 50% benutten van de verdien capaciteit. Dan wordt een vervolguitkering verstrekt van 70% van het wettelijk minimumloon (WML), vermenigvuldigd met het arbeidsongeschiktheidpercentage. De modale werknemer die 50% arbeidsongeschikt en werkloos is geworden, ontvangt een uitkering van 35% WML, ofwel 19% van zijn laatst verdiende loon (zie rechtergrafiek in figuur 6.1). De aanspraak op loonaanvulling respectievelijk vervolguitkering bestaat tot de leeftijd van 65 en is zonder partner- of vermogenstoets.

Figuur 6.1 Uitkering en financiering werkende en werkloze 50% arbeidsongeschikte (modaal loon)

De financieringssysteem van de WGA

De uitvoering van de WGA kent een publiek basisdeel en een premiegedifferentieerd deel. De financieringssysteem is gekoppeld aan het uitkeringsregime. Daarbij wordt de loonaanvulling

voor werkende gedeeltelijk arbeidsongeschikten in de tweede fase fictief verdeeld in een vervolguitering (blok C in figuur 6.1) en een surplus boven de vervolguitering (blok B). Het publieke basisdeel betreft WGA-uitkeringen die langer dan 10 jaar duren en de surplussen in de tweede fase (ofwel de blokken B, D en E). Het publieke basisdeel is in 2006 verwaarloosbaar omdat instroom in de tweede fase van de WGA nog nagenoeg zal ontbreken. Het premiegedifferentieerde deel heeft betrekking op de uitkeringen in de loongerelateerde fase, de vervolguiteringen aan werkloze gedeeltelijk arbeidsongeschikten en de fictieve vervolguiteringen aan werkende gedeeltelijk arbeidsongeschikten in de tweede fase (de blokken A en C). Het premiegedifferentieerde deel heeft betrekking op maximaal 10 uitkeringsjaren voor een persoon.

Het premiegedifferentieerde deel wordt in principe uitgevoerd door het UWV via de nieuwe Werkhervattingskas (WHK). Werkgevers hebben echter voor dit deel de mogelijkheid om eigenrisicodrager te worden of zich privaas te verzekeren. De gekozen systematiek leidt er toe dat de private verzekeraar alleen de vervolguitering voor zowel de werkende als de werkloze gedeeltelijk arbeidsongeschikte in de tweede fase financiert zodat er geen perverse prikkel is om werkloze gedeeltelijk arbeidsongeschikten te ontmoedigen werk te zoeken. Wel worden zowel de betrokken werknemer als de eigenrisicodrager respectievelijk private verzekeraar in de eerste fase financieel gestimuleerd om de verdien capaciteit te benutten.

Private verzekering vereist financiering op basis van rentedekking. Rentedekking betekent dat een verzekeraar direct een voorziening voor een schadegeval dient te treffen. Deze voorziening dient volgens verzekeringstechnische inzichten alle toekomstige uitkeringen voor dit schadegeval te dekken.⁵⁸ In 2006 ontstaat de zogenoemde rentehobbel, omdat de lopende uitkeringen nog gefinancierd moeten worden uit omslag en omdat alle te verwachten toekomstige uitkeringen voor nieuw ontstane schadegevallen volledig afgefinancierd moeten worden.⁵⁹ Het kabinet streeft naar een 'level playing field' voor private verzekeraars en het UWV om eerlijke concurrentie tussen publieke en private verzekeraars te bevorderen. In dat kader zal de WHK-premie van het UWV *vanaf 2007* worden verhoogd met een opslag ter grootte van het effect van rentedekking op de private WGA-premies. Het macrobedrag dat met de opslag op de WHK-premie van het UWV is gemoeid, wordt teruggestuisd door een tijdelijke verlaging van de WAO-basispremie om de lasten voor het bedrijfsleven niet te zeer te laten stijgen.⁶⁰

Vanwege uitvoeringstechnische problemen is een gedifferentieerde WHK-premie van het UWV in 2006 niet mogelijk. Daarom zal *in 2006* nog geen aparte WHK-premie worden ingevoerd. De WHK-lasten worden dan gefinancierd uit het WAO-basisfonds, dat daarvoor een uniforme opslag hanteert. Privaas verzekerden krijgen deze WGA-component in de WAO-

⁵⁸ Overigens dienen ook eigenrisicodragers die niet herverzekeren op grond van het jaarrekeningenrecht, een voorziening te treffen.

⁵⁹ Omgekeerd is er sprake van een 'renteputje' bij vervanging van een private verzekering door een publieke verzekering met omslagfinanciering. Dit is het geval bij het vervallen van het WAO-hiaat in de IVA.

⁶⁰ Met de WAO-basispremie wordt de bulk van de uitkeringen gefinancierd aan arbeidsongeschikten die onder de oude WAO blijven vallen.

basispremie in 2007 gerestitueerd, en ook een compensatiebedrag om de concurrentiepositie van UWV en private verzekeraars op een meer gelijkwaardig niveau te brengen. Dit compensatiebedrag moet het gat tussen de uniforme omslagpremie voor UWV-verzekerden en de gedifferentieerde kapitaaldeckingspremie voor privaat verzekerden in 2006 enigszins overbruggen. Over de hoogte van dit compensatiebedrag moet het kabinet nog besluiten, evenals over de wijze waarop deze compensatie in 2007 budgettair en lastenneutraal plaatsvindt.

6.2.2 Budgettaire effecten

De verlenging van de periode van loondoorbetaling bij ziekte met 1 jaar door invoering van de wet VLZ leidt er toe dat in 2005 geen nieuwe gevallen de WAO in kunnen stromen. Hierdoor daalt het jaargemiddelde van het WAO-bestand met 20 000 uitkeringsjaren in 2005 en gecumuleerd 40 000 in 2006. Naast dit eenmalige effect heeft VLZ structureel een neerwaarts effect op de instroom van arbeidsongeschikten in een regeling. Voor een deel herstellen mensen namelijk gedurende het tweede ziektejaar zodat ze uiteindelijk niet in een arbeidsongeschiktheidsregeling komen. Door het nieuwe Schattingsbesluit daalt de gemiddelde mate van arbeidsongeschiktheid met 10%-punt.⁶¹ Personen waarvan het arbeidsongeschiktheidspercentage onder de 15% terechtkomt, stromen niet meer in. VLZ en SB tezamen leiden in 2006 naar schatting tot een verlaging van de instroom met 10 000 personen, respectievelijk 3000 uitkeringsjaren. Het belangrijkste effect van WIA in 2006 is het vervallen van een uitkering voor personen die tussen de 15 en 35% arbeidsongeschikt zijn. Dit verlaagt de instroom eveneens met circa 10 000 personen. Aangenomen wordt dat in 2006 nog geen gedragseffecten van WIA optreden, omdat deze waarschijnlijk met enige vertraging tot stand komen. Het totale effect op het bestand per ultimo is lager dan op de instroom, omdat tegenover de lagere instroom ook een wat lagere uitstroom staat. Voorts is verondersteld dat de gemiddelde uitkering per herleid uitkeringsjaar in de IVA en WGA in 2006 nagenoeg niet verandert ten opzichte van het huidige stelsel omdat vrijwel alle instromers nog in de loongerelateerde fase zullen zitten.

Tabel 6.3 geeft de effecten aan van de stelselwijziging op de uitgaven die in het kader van WAO, WW respectievelijk IVA en WGA gedaan worden. De WGA-uitgaven en -premies van eigenrisicodragers, al dan niet herverzekerd bij een private verzekeringsmaatschappij, zijn niet EMU-relevant. De EMU-relevante besparing ligt iets lager dan de totale daling van de genoemde uitgaven omdat naar verwachting het percentage eigen risicodragers in 2006 hoger ligt dan in 2005 door de introductie van de opting-out mogelijkheid in de WGA. Wanneer invoeringskosten en de wijzigingen in de uitvoeringskosten buiten beschouwing blijven, levert de hervorming van de WAO in 2006 per saldo een geringe verbetering van het EMU-saldo op.

⁶¹ Het effect van het SB bij de herbeoordelingsoperatie van het huidige WAO-bestand blijft in deze paragraaf buiten beschouwing, omdat dit niet het nieuwe WAO-stelsel betreft.

Tabel 6.3 Budgettaire effecten van de hervorming van de WAO per jaar		
	2005	2006
	in mln euro	
Uitgaven WAO, WW resp. IVA/WGA	– 250	– 350
w.v. VLZ eenmalig	– 300	– 300
VLZ/SB structureel	.	– 50
WIA	.	– 50
WW	50	50
EMU-relevante uitgaven WAO, WW resp. IVA/WGA	– 250	– 300
EMU-relevante premies WAO, WW resp. IVA/WGA	– 325	– 275
EMU-saldo	– 75	25
MLO	– 25	– 375
w.v. VLZ	– 25	– 25
hiaatverzekering IVA	0	– 550
rentehobbel WGA	0	200
	%	
WAO-premie (AOF en AOK)	– 0,25	– 0,3

De WAO-premie daalt als gevolg van de eenmalige daling van de WAO-uitgaven door VLZ met 0,25%-punt in 2005 en nogmaals met 0,25%-punt in 2006. De premiedaling overtreft ex ante de extra loondoorbetalingslasten enigszins doordat de WAO-instroom sterker afneemt dan verondersteld bij de vaststelling van de compenserende premiedaling. Doordat eigenrisicodragers in de WGA in 2006 wel de WGA-component in de WAO-basispremie betalen, maar de uitkering voor eigen rekening nemen, dan wel voor rekening van de private verzekeraar laten komen, zouden de lasten macro iets toenemen. Via een additionele verlaging van de WAO-basispremie met 0,05%-punt wordt hiervoor echter gecorrigeerd.

Opting out bij de WGA heeft geen effect op het EMU-saldo, maar wel op de microlastenontwikkeling (MLO). De bedrijven die uit de publieke WGA-verzekering treden worden geconfronteerd met de rentehobbel. Voor de rentehobbel van deze uittreeders vindt in 2006 geen compensatie plaats, maar wel deels in 2007. Het rentehobbel-effect in de MLO is naar ruwe schatting ongeveer 200 mln euro in 2006.

Het vervallen van de private verzekering van het zogenoemde WAO-hiaat in de IVA levert daarentegen een renteputje. Het afschaffen van het WAO-hiaat in de IVA leidt vanaf 2007 tot hogere collectieve uitgaven die volgens het Sociaal Akkoord gedekt zullen worden uit hogere IVA-premies. Doordat het grootste deel van de instromers niet direct geconfronteerd zou worden met het hiaat, leidt dit in 2006 nog nauwelijks tot extra collectieve uitgaven, zodat een premieverhoging hiervoor nog niet aan de orde is. Met de private hiaatverzekering is in 2005 naar schatting een premiebedrag van circa 1050 mln euro gemoeid. Ruim de helft hiervan heeft waarschijnlijk betrekking op duurzaam en volledig arbeidsongeschikten. De verschuiving van private rentedekkingsfinanciering van het WAO-hiaat in de IVA naar publieke omslagfinanciering levert derhalve in 2006 een lastenverlichting op van 550 mln euro. Daar

werknemers gemiddeld 30% van de premies voor de hiaatverzekering betalen, delen zij voor 165 mln euro mee in deze lastenverlichting.

Nog onduidelijk is wat er met de hiaatverzekering voor gedeeltelijk arbeidsongeschikten gebeurt. Werkloze gedeeltelijk arbeidsongeschikten zullen in de WGA een nog forsere inkomensachteruitgang ervaren dan op dit moment via het WAO-hiaat. Denkbaar is dat de huidige premies voor de hiaatverzekering voor gedeeltelijk arbeidsongeschikten zullen worden aangewend ter (gedeeltelijk) private verzekering tegen dit nieuwe WGA-hiaat. Daar het niet gaat om verplichte collectieve premies, is het voor de MLO echter irrelevant of de hiaatverzekering volledig wordt afgeschaft of deels wordt aangewend ter verzekering van het nieuwe WGA-hiaat.

Ex ante macro-economische effecten

Voor de verwerking van de wet VLZ conform de definities van de Nationale rekeningen leidt tot statistische veranderingen van een aantal macro-economische kengetallen (zie tabel 6.4). Het arbeidsvolume van werknemers stijgt omdat ziekteverzuim onderdeel is van het arbeidsvolume. Het arbeidsvolume stijgt minder dan de daling van het aantal WAO-uitkeringen, doordat bepaalde werknemers zonder vast dienstverband een ziekteverzuimuitkering krijgen via de WW. Ervan uitgaande dat de werkloze beroepsbevolking ex ante niet verandert door de stelselwijziging, stijgt het arbeidsaanbod evenveel als het arbeidsvolume in personen, namelijk met 20 000 personen.

De toename van het arbeidsvolume leidt niet tot een evenredige stijging van de loonsom, doordat volgens de Nationale rekeningen het doorbetaalde loon in de sociale lasten zit en nagenoeg wegvalt tegen de corresponderende verlaging van de WAO-premie. Hierdoor daalt het gemiddeld gemeten loon per werknemer, wat tot uiting komt in een verlaging van de incidentele looncomponent met ongeveer 0,3%-punt in zowel 2005 als 2006. De arbeidsproductiviteit daalt met 0,3%-punt, omdat met een groter gemeten arbeidsvolume hetzelfde wordt geproduceerd. Daarnaast zijn er nog marginale neerwaartse effecten op de arbeidskosten per eenheid product en de arbeidsinkomensquote doordat het toegerekend loon van zelfstandigen daalt (als gevolg van de daling van het incidenteel), terwijl het arbeidsvolume gelijk blijft.

Vooralsnog heeft de invoering van de WIA zelf weinig directe effecten op macro-economische variabelen. Een advies van de Stichting van de Arbeid over de verdeling van de WGA-lasten over werknemers en werkgevers volgt nog. Voorlopig is de werkhypothese gevolgd dat de huidige premieverdeling WAO, dat wil zeggen 100% werkgeverspremie, gehandhaafd blijft. Daarnaast leiden het vervallen van de private hiaatverzekering in de IVA en de rentehobbel in de WGA in 2006 per saldo tot een daling van de sociale lasten voor werkgevers met 185 mln euro.

Tabel 6.4 Effecten van VLZ op enkele macro-economische kengetallen		
	2005	2006
	x 1000	
Arbeidsvolume werknemers totaal	17	17
w.v. marktsector	13	13
Uitkeringsvolume	- 17	- 17
w.v. WAO	- 20	- 20
WW	3	3
Arbeidsaanbod (personen)	20	20
	%	
Incidenteel marktsector (als % loonsom)	- 0,3	- 0,3
Werkgelegenheid marktsector	0,3	0,3
Arbeidsproductiviteit marktsector	- 0,3	- 0,3
	mln euro	
Sociale lasten werkgevers a.g.v. vervallen IVA-hiaat en WGA-rentehobbel	.	- 185

6.3 Stelselwijziging VUT, prepensioen en levensloop

6.3.1 Afschaffing fiscale faciliteit VUT en prepensioen, invoering levensloopregeling

Met ingang van 1 januari 2006 verdwijnt de fiscale begunstiging van collectieve regelingen die een vervangende inkomensvoorziening verschaffen bij uittreden vóór het 65^e levensjaar, de zogenoemde vervroegde uittredingsregelingen, hierna aangeduid als 'vroegpensioen'. Collectieve regelingen voor het ouderdoms- en nabestaandenpensioen blijven fiscaal begunstigd. Tevens wordt een fiscaal begunstigde verlofspaarregeling ingevoerd waarbij werknemers een deel van hun arbeidsinkomen kunnen reserveren voor later op te nemen verlof, de zogenoemde levensloopregeling. Deze vervangt enkele bestaande financieringsregelingen voor verlof.

Het nieuwe stelsel maakt bij de fiscale behandeling van vroegpensioen onderscheid tussen kapitaalgedekte regelingen en omslaggefinancierde (delen van) regelingen, hierna respectievelijk aangeduid als prepensioenregelingen en VUT-regelingen. Bij prepensioenregelingen worden de opgebouwde aanspraken afgedekt door het bij een pensioenfonds gespaarde kapitaal. De actuariële waarde van de toegekende prepensioenaanspraken wordt tezamen met het loon belast. Ook vervalt de vrijstelling voor de forfaitaire rendementsheffing, zodat de werknemer jaarlijks maximaal 1,2% over het opgebouwde prepensioenvermogen verschuldigd is. Toekomstige uitkeringen zijn vervolgens onbelast. Het bestaande fiscale stelsel blijft onverkort gelden voor werknemers die voor 1 januari 1950 geboren zijn.

Bij VUT-regelingen worden de lopende uitkeringen direct betaald uit de premies die werkenden afdragen. Onder het nieuwe stelsel zijn werknemerspremies niet langer aftrekbaar (tot 1 januari 2011: voor de helft aftrekbaar); werkgeverspremies worden forfaitair belast tegen

52% (tot 1 januari 2011 tegen 26%). Onder de voorwaarde dat uitkeringen actuariael neutraal worden herrekend bij later uittreden (spaar-VUT) blijven premies, die dienen ter dekking van huidige of toekomstige VUT-uitkeringen aan werknemers die voor 1 januari 1950 geboren zijn, onbelast.

De mogelijkheid om met behoud van fiscale begunstiging ouderdomspensioen aan te spreken voordat de leeftijd van 65 jaar bereikt is blijft behouden, mits de omzetting naar een eerdere datum actuariael neutraal plaatsvindt. De mogelijkheid lagere franchises te hanteren in combinatie met een lager jaarlijks maximaal opbouwpercentage krijgt een wettelijke basis (tot nog toe is daar toestemming van de belastinginspecteur voor nodig). In het verleden niet benutte fiscale ruimte in het ouderdomspensioen kan door sociale partners volledig gebruikt worden voor het toekennen van extra aanspraken op ouderdoms- of nabestaandenpensioen, mits deze in een periode van maximaal 15 jaar worden afgefinancierd. Werknemers met 40 of meer deelnemingsjaren kunnen op de leeftijd van 63 jaar uittreden tegen 70% van het eindloon.

De levensloopregeling is een individuele spaarregeling waarbij werknemers maximaal 12% van hun bruto jaarloon kunnen reserveren voor tussentijds verlof of prepensioen; het maximale spaarsaldo bedraagt 210% van het bruto jaarloon. Er ontstaat geen recht op verlof.

Loonbelasting en premies volksverzekeringen zijn verschuldigd bij opname van het spaartegoed, de inleg vormt een aftrekpost. Over de inleg zijn wel premies werknemersverzekeringen verschuldigd; tijdens de verlofperiode blijft de werknemer gedurende maximaal 18 maanden verzekerd. Bij opname van levensloopverlof krijgt de werknemer een heffingskorting van 183 euro voor ieder jaar dat aan de levensloopregeling is deelgenomen, de zogenaamde levensloopverlofkorting, tot een maximum gelijk aan het opgenomen spaarbedrag. Daar staat tegenover dat in jaren dat wordt ingelegd in de levensloopregeling niet kan worden deelgenomen aan de spaarloonregeling. Verder geldt een ouderschapsverlofkorting gelijk aan 50% van het wettelijke minimumloon per dag ouderschapsverlof indien wordt ingelegd in de levensloopregeling in het jaar waarin wettelijk ouderschapsverlof wordt genoten.

6.3.2 Budgettaire effecten

Het budgettaire effect van de wet VUT, prepensioen en levensloop (VPL) hangt sterk af van de mate waarin sociale partners bestaande vroegpensioenregelingen kunnen en willen verslepen naar ouderdomspensioen en/of levensloopsparen. Verwacht mag worden dat zij een deel van de bestaande voorziening zullen onderbrengen bij het ouderdomspensioen, dat vervolgens vervroegd kan ingaan. Dit 'verslepen' is budgettair neutraal omdat de fiscale behandeling van sparen voor het ouderdomspensioen niet verschilt van die van sparen voor het vroegpensioen.

Een deel van de bestaande voorziening kan, al dan niet op basis van collectieve afspraken, versleept worden naar de levensloopregeling: er zal dan wél sprake zijn van budgettaire effecten. In de eerste plaats is deelname aan de levensloopregeling vrijwillig; individuele werknemers kunnen collectief overeengekomen werkgeversbijdragen voor levensloop

desgewenst direct als brutoloon laten uitbetalen. Zij missen in dat geval de fiscale begunstiging. In de tweede plaats zijn over de inleg in de levensloopspaarpot premies werknemers-verzekeringen verschuldigd, wat niet het geval is bij (vroeg)pensioenpremies. In de derde plaats kent de levensloopregeling een nieuwe heffingskorting van maximaal 183 euro per deelnemingsjaar en een nieuwe ouderschapsverlofkorting. In de vierde plaats impliceert inleg via de levensloopregeling het afzien van het fiscale voordeel van deelname aan de spaarloon-regeling. Een vijfde budgettaire effect van de levensloopregeling vloeit tenslotte voort uit het feit dat werknemers een deel van hun huidige vrije besparingen fiscaal gunstig kunnen onderbrengen in de levensloopregeling en daardoor voordeel behalen (belasting-arbitrage). Het totale budgettaire effect wordt bepaald door de aanpassingen van de collectieve regelingen door sociale partners en het gebruik van de levensloopregeling door individuele werknemers. Over beide moeten veronderstellingen gemaakt worden omdat geen concrete informatie voorhanden is.

Veronderstellingen

Verondersteld is dat voor werknemers geboren voor 1 januari 1950 alle bestaande vervroegde uittredingsregelingen ongewijzigd worden voortgezet; het budgettaire effect is voor deze groep nihil. Voorts wordt aangenomen dat omslaggefinancierde (delen van) regelingen snel genoeg zullen worden omgebouwd naar kapitaaldekking om niet of nauwelijks ten prooi te vallen aan de dubbele heffing (premies én uitkeringen belast) waarin het nieuwe fiscale stelsel voorziet; het budgettaire effect daarvan is dus eveneens nihil. Voor werknemers geboren op of na 1 januari 1950 wordt de helft van de bestaande regelingen versleept naar het ouderdomspensioen, een kwart wordt bij veronderstelling versleept naar de levensloopregeling en een kwart wordt gespaard in eigen beheer. Ten slotte is verondersteld dat de bestaande prepensioenpremies een opslag van 20% op de kostendekkende premie bevatten, die nodig is om bestaande dekkingsgraadtekorten in te lopen.

Microlastenontwikkeling (MLO)

De bestaande fiscale begunstiging van (vroeg)pensioensparen bestaat onder meer uit het uitstellen van belastingheffing tot het moment dat de pensioenbesparingen tot uitkering komen (de zogenoemde omkeerregel). Afschaffen van deze regel heeft daarmee het karakter van het naar voren halen van belastinginkomsten. Tegenover een verhoging van de lastendruk op korte termijn staat dan een vermindering van de druk op lange termijn. Uitsluitend kijken naar het korte termijn effect geeft daarom een vertekend beeld van het effect van de stelselwijziging op de lastendruk voor de burger. Omdat er per saldo onder het oude stelsel sprake was van fiscale begunstiging zal de verhoging van de druk op korte termijn slechts gedeeltelijk gecompenseerd worden door de verlaging op lange termijn; per saldo is dus sprake van een lastenverzwaring. De bijdrage aan de microlastenontwikkeling (MLO) is door het CPB bepaald als het verschil tussen enerzijds de na invoering van VPL verschuldigde belasting en premies bij de huidige bruto-inleg voor VUT en prepensioen en anderzijds de belasting en premies die voorheen

verschuldigd waren bij uitkering, herrekend naar contante waarde in het jaar van inleg. Deze bijdrage wijkt af van het onmiddellijke positieve effect op de belastingopbrengst, omdat daarin de toekomstige vermindering van belastingopbrengsten niet wordt meegenomen.⁶²

Onder de vermelde veronderstellingen betekent de wet VPL in MLO-termen een lastenverzwaring van 0,3 mld euro in 2006. Dit is opgebouwd uit de volgende posten:

- Afschaffen omkeerregel. Het gemiddelde tarief waartegen onder het bestaande stelsel pensioenpremies worden afgetrokken bedraagt 42%, het gemiddelde huidige tarief op vroegpensioenuitkeringen bedraagt 30%. Het wegvallen van het voordeel van 12%-punt op de kostendeekkende premie impliceert een lastenverzwaring van 0,1 mld euro.
- Vermogensrendementsheffing. Het lasteneffect van de vermogensrendementsheffing hangt sterk af van de leeftijd waarop premies worden betaald. Bij uitkering tussen 61 en 65 jaar is een inleg betaald door een 22-jarige werknemer gemiddeld 41 achtereenvolgende jaren belast geweest, terwijl een premie ingelegd door een 60-jarige gemiddeld maar drie keer belast is. Uitgaande van een gemiddelde ‘verblijfsduur’ van ingelegde premies van 22 jaar en een gemiddeld effectief tarief van 0,7% resulteert een lastendruk van 0,1 mld euro.
- Inhaalpremie belast. De opslag op de kostendeekkende premie, ter verbetering van de dekkingsgraad, is belast; ze leidt echter niet tot een hogere latere uitkering. Dat impliceert voor deze component een lastenverzwaring van 42% ofwel 0,1 mld euro.
- Premies werknemersverzekeringen. Over het kwart van de bestaande regelingen dat versleept wordt naar levensloopsparen en het kwart dat in eigen beheer wordt gespaard zijn premies werknemersverzekeringen verschuldigd. Daar staan wel hogere WW/WAO-rechten tegenover. De heffing van 13% premies betekent een lastenverzwaring van 0,3 mld euro.
- Overige kosten levensloopregeling. De ouderschapsverlofkorting en extra gebruik van de levensloopregeling als gevolg van de introductie van de verlofkorting van 183 euro leiden naar verwachting tot een lastenverlichting van 0,1 mld euro.

EMU-saldo

De totale lastenstijging als gevolg van de wet VPL komt uit op 0,3 mld euro. Zoals gezegd omvat dit lastenbegrip de lagere lasten over toekomstige uitkeringen. Voor het EMU-saldo 2006 is deze correctie niet relevant. Het EMU-saldo verbetert door de wet VPL in 2006 met 0,5 mld euro.

6.3.3 Macro-economische effecten

In de raming is verondersteld dat de helft van de niet-aftrekbare premies voor VUT en prepensioen (2,2 mld euro) vervallen. Deze premies worden deels door werkgevers en deels door werknemers opgebracht. Het vervallen van het werkgeversdeel heeft via een daling van de sociale lasten voor werkgevers een effect van -0,7%-punt op de loonvoet marktsector. Verder is

⁶² Het kabinet rekent de toekomstige vermindering van belasting- en premie-opbrengst niet tot de MLO.

verondersteld dat de werkgevers de helft van de vervallen premies collectief storten in levensloop. Deze werkgeversbijdrage levensloop heeft via de incidentele loonontwikkeling een effect van 0,4%-punt op de loonvoet. Per saldo resulteert ex ante een daling van de loonvoet marktsector met 0,4%-punt.

De verschuiving van prepensioenpremies naar de individuele levensloopregeling leidt tot een daling van de collectieve besparingen en een toename van de individuele besparingen. De individuele spaarquote neemt naar verwachting met 0,4%-punt toe.⁶³

⁶³ Voor de effecten van VPL op de arbeidsparticipatie, zie Effecten wetsvoorstel VUT/prepensioen/levensloop, CPB Notitie 67, 9 november 2004, www.cpb.nl.

Bijlagen

De cijfers in de A-bijlagen sluiten aan bij de Nationale rekeningen 2003.

Momenteel wordt door het CBS gewerkt aan een revisie van de Nationale rekeningen, waarbij nieuwe definities en berekeningsmethoden zullen worden toegepast. Door deze revisie kunnen de in de hiernavolgende bijlagen vermelde gegevens voor het verleden gaan veranderen. De eerste resultaten van deze revisie zullen in de komende maanden beschikbaar komen. In september zal het CPB in de dan uit te brengen Macro Economische Verkenning 2006 de gereviseerde cijfers opnemen. Een trendbreuk in de reeksen in het revisiejaar 2001 is daarbij onvermijdelijk zo lang het CBS de gereviseerde reeksen nog niet heeft teruggelegd tot 1969.

In 2005 en 2006 krijgt een groot aantal institutionele wijzigingen zijn beslag. Het gaat daarbij in 2005 om de invoering van de wet Verlenging Loondoorbetalingsverplichting bij Ziekte (VLZ) en de wet Basisvoorziening Kinderopvang (WBK). Voor 2006 staan vervolgens de invoering van de Zorgverzekeringswet (ZVW), de wet VUT, Prepensioen en Levensloop (VPL) en de wet Werk en Inkomen naar Arbeidsvermogen (WIA) op stapel. Veel van deze institutionele wijzigingen leiden tot financieringsverschuivingen tussen de particuliere en de collectieve sector en zijn als zodanig van invloed op de ontwikkeling van bijvoorbeeld de particuliere consumptie, de overheidsconsumptie, de werkgelegenheid bij bedrijven en de overheid, de arbeidsproductiviteit in de marktsector en de collectieve lastendruk.⁶⁴

Voor sommige grootheden hebben deze stelselwijzigingen dermate grote gevolgen, dat gemakkelijk een verkeerd beeld kan ontstaan van de onderliggende ontwikkeling. Om die reden is ervoor gekozen in diverse tabellen *in de hoofdtekst* naast de ongecorrigeerde ook gecorrigeerde cijfers toe te voegen, waarbij rekening is gehouden met de verschuivingen die optreden als gevolg van de invoering van de genoemde stelselwijzigingen. In de A-bijlagen worden geen gecorrigeerde cijfers gegeven, teneinde zo goed mogelijk aan te sluiten bij de Nationale rekeningen van het CBS.

De internationale data over de loonkosten per eenheid product zijn met ingang van het *Centraal Economisch Plan 2004* rechtstreeks ontleend aan de OESO. Hierdoor kunnen de historische cijfers afwijken ten opzichte van eerder gepubliceerde data.

⁶⁴ In een kader in paragraaf 1.2 worden de belangrijkste institutionele wijzigingen in 2005 en 2006 op een rij gezet, terwijl hoofdstuk 6 dieper ingaat op de inhoud en de macro-economische effecten van de invoering van de ZVW, VPL en WIA.

Bijlage A1.1 Middelen en bestedingen 2004 (mld euro, mutaties per jaar in %)

	2003 in prijzen 2003	Volume- mutatie	2004 in prijzen 2003	Prijs- mutatie	2004 in prijzen 2004
Beloning werknemers	240,62	– 1½	236,72	2½	242,60
Bedrijven	200,53	– 1¾	196,84	2¼	201,39
Overheid	40,08	– ½	39,88	3¼	41,21
Exploitatieoverschot (netto)	89,64				93,39
Afschrijvingen	71,36	2	72,87	1	73,52
Bedrijven	61,23	2¼	62,64	¾	63,18
Overheid	10,13	1	10,23	1	10,33
Belastingen	60,52				63,29
Productgebonden	55,45				57,93
Niet-productgebonden	5,07				5,36
Subsidies	7,86				7,25
Productgebonden	4,04				3,91
Niet-productgebonden	3,82				3,34
Bruto binnenlands product marktprijzen	454,28	1½	460,72	1	465,55
Invoer	256,94	6½	273,83	1¼	277,57
Goederen	211,57	7½	227,43	1¼	230,43
Diensten	45,37	2¼	46,40	1½	47,15
Finale bestedingen	711,22	3¼	734,55	1¼	743,12
Betaalde primaire inkomens	51,82				53,50
Betaalde inkomensoverdrachten	9,95				10,77
Saldo lopende transacties met het buitenland	12,08				15,35
Totaal	73,85				79,63

	2003 in Prijzen 2003	Volume- mutatie	2004 in prijzen 2003	Prijs- Mutatie	2004 in prijzen 2004
Consumptieve bestedingen	339,64	$\frac{1}{2}$	341,59	$1\frac{1}{2}$	346,79
Huishoudens	224,29	$\frac{1}{2}$	225,41	$1\frac{1}{4}$	228,10
Overheid	115,35	$\frac{3}{4}$	116,18	$2\frac{1}{4}$	118,69
Uitkeringen in natura	38,92	$2\frac{3}{4}$	39,96	$\frac{3}{4}$	40,30
Lonen	48,87	$-\frac{1}{4}$	48,71	$3\frac{1}{4}$	50,27
Overig	27,56	$-\frac{1}{4}$	27,51	$2\frac{1}{4}$	28,12
Investerings vaste activa	91,64	$1\frac{1}{2}$	93,09	$1\frac{1}{4}$	94,15
Bedrijven	77,48	2	78,96	$1\frac{1}{4}$	79,86
Woningen	26,62	$2\frac{1}{2}$	27,28	3	28,11
Overige vaste activa	50,86	$1\frac{1}{2}$	51,68	$\frac{1}{4}$	51,75
Overheid	14,16	$-\frac{1}{4}$	14,13	1	14,28
Veranderingen voorraden	0,15		0,61		0,60
Nationale Bestedingen	431,42	1	435,29	$1\frac{1}{2}$	441,55
Uitvoer	279,80	7	299,26	$\frac{3}{4}$	301,58
Goederen	226,88	$8\frac{1}{4}$	245,75	$\frac{3}{4}$	247,44
Diensten	52,92	$1\frac{1}{4}$	53,52	$1\frac{1}{4}$	54,14
Finale bestedingen	711,22	$3\frac{1}{4}$	734,55	$1\frac{1}{4}$	743,12
Uitvoersaldo	22,85				24,00
Ontvangen primaire inkomens	45,25				49,50
Ontvangen inkomensoverdrachten	5,75				6,12
Totaal	73,85				79,63

Bijlage A 1.2 Middelen en bestedingen 2005 (mld euro, mutaties per jaar in %)

	2004 in Prijzen 2004	Volume- mutatie	2005 in prijzen 2004	Prijs- mutatie	2005 in prijzen 2005
Beloning werknemers	242,60	0	242,58	$\frac{3}{4}$	244,65
Bedrijven	201,39	0	201,21	$\frac{3}{4}$	202,65
Overheid	41,21	$\frac{1}{2}$	41,37	$1\frac{1}{2}$	42,00
Exploitatieoverschot (netto)	93,39				97,37
Afschrijvingen	73,52	2	75,04	0	75,10
Bedrijven	63,18	$2\frac{1}{4}$	64,60	0	64,63
Overheid	10,33	1	10,43	$\frac{1}{4}$	10,47
Belastingen	63,29				65,36
Productgebonden	57,93				59,63
Niet-productgebonden	5,36				5,73
Subsidies	7,25				6,72
Productgebonden	3,91				3,89
Niet-productgebonden	3,34				2,83
Bruto binnenlands product marktprijzen	465,55	1	470,53	1	475,76
Invoer	277,57	$3\frac{1}{2}$	287,08	$-\frac{1}{4}$	286,70
Goederen	230,43	$3\frac{1}{2}$	238,77	$-\frac{1}{4}$	238,05
Diensten	47,15	$2\frac{1}{2}$	48,31	$\frac{3}{4}$	48,65
Finale bestedingen	743,12	2	757,61	$\frac{3}{4}$	762,45
Betaalde primaire inkomens	53,50				54,50
Betaalde inkomensoverdrachten	10,77				11,92
Saldo lopende transacties met het buitenland	15,35				18,98
Totaal	79,63				85,40

	2004 in prijzen 2004	Volume- mutatie	2005 in prijzen 2004	Prijs- Mutatie	2005 in prijzen 2005
Consumptieve bestedingen	346,79	0	347,19	1	350,95
Huishoudens	228,10	– ½	226,78	1¼	229,61
Overheid	118,69	1½	120,41	¾	121,34
Uitkeringen in natura	40,30	3	41,52	– ¾	41,20
Lonen	50,27	½	50,49	1½	51,19
Overig	28,12	1	28,40	2	28,95
Investerings vaste activa	94,15	1¾	95,87	½	96,30
Bedrijven	79,86	2½	81,82	½	82,20
Woningen	28,11	3	28,93	¾	29,19
Overige vaste activa	51,75	2¼	52,89	¼	53,01
Overheid	14,28	– 1¾	14,05	½	14,10
Veranderingen voorraden	0,60		1,44		1,43
Nationale Bestedingen	441,55	¾	444,50	1	448,69
Uitvoer	301,58	3¾	313,11	¼	313,77
Goederen	247,44	4¼	257,79	¼	258,46
Diensten	54,14	2¼	55,32	0	55,31
Finale bestedingen	743,12	2	757,61	¾	762,45
Uitvoersaldo	24,00				27,07
Ontvangen primaire inkomens	49,50				52,00
Ontvangen inkomensoverdrachten	6,12				6,33
Totaal	79,63				85,40

Bijlage A 1.3 Middelen en bestedingen 2006 (mld euro, mutaties per jaar in %)

	2005 in Prijzen 2005	Volume- mutatie	2006 in prijzen 2005	Prijs- mutatie	2006 in prijzen 2006
Beloning werknemers	244,65	1½	248,15	– ¼	247,84
Bedrijven	202,65	1¾	206,20	– ¼	205,90
Overheid	42,00	0	41,95	0	41,94
Exploitatieoverschot (netto)	97,37				102,00
Afschrijvingen	75,10	2¼	76,73	– ¼	76,51
Bedrijven	64,63	2¼	66,16	– ¼	65,95
Overheid	10,47	1	10,57	– ¼	10,55
Belastingen	65,36				67,17
Productgebonden	59,63				61,28
Niet-productgebonden	5,73				5,89
Subsidies	6,72				6,48
Productgebonden	3,89				3,88
Niet-productgebonden	2,83				2,60
Bruto binnenlands product marktprijzen	475,76	2¼	486,63	0	487,04
Invoer	286,70	6	303,61	– 1¾	298,68
Goederen	238,05	6¼	252,81	– 2	247,73
Diensten	48,65	4½	50,80	¼	50,95
Finale bestedingen	762,45	3¾	790,24	– ½	785,72
Betaalde primaire inkomens	54,50				56,00
Betaalde inkomensoverdrachten	11,92				12,70
Saldo lopende transacties met het buitenland	18,98				20,84
Totaal	85,40				89,54

	2005 in prijzen 2005	Volume- mutatie	2006 in prijzen 2005	Prijs- Mutatie	2006 in prijzen 2006
Consumptieve bestedingen	350,95	1	354,59	$\frac{3}{4}$	357,21
Huishoudens	229,61	$-2\frac{3}{4}$	223,37	$\frac{3}{4}$	225,29
Overheid	121,34	$8\frac{1}{4}$	131,22	$\frac{1}{2}$	131,92
Uitkeringen in natura	41,20	$20\frac{1}{2}$	49,61	$\frac{3}{4}$	49,98
Lonen	51,19	0	51,25	$-\frac{1}{2}$	50,99
Overig	28,95	5	30,36	2	30,95
Investerings vaste activa	96,30	$4\frac{1}{4}$	100,41	0	100,49
Bedrijven	82,20	5	86,29	0	86,38
Woningen	29,19	$3\frac{1}{2}$	30,21	$\frac{3}{4}$	30,43
Overige vaste activa	53,01	$5\frac{3}{4}$	56,09	$-\frac{1}{4}$	55,95
Overheid	14,10	0	14,12	0	14,11
Veranderingen voorraden	1,43		1,78		1,77
Nationale Bestedingen	448,69	$1\frac{3}{4}$	456,77	$\frac{1}{2}$	459,47
Uitvoer	313,77	$6\frac{1}{4}$	333,47	$-2\frac{1}{4}$	326,24
Goederen	258,46	$6\frac{3}{4}$	275,73	$-2\frac{1}{4}$	269,53
Diensten	55,31	$4\frac{1}{2}$	57,74	$-1\frac{3}{4}$	56,71
Finale bestedingen	762,45	$3\frac{3}{4}$	790,24	$-\frac{1}{2}$	785,72
Uitvoersaldo	27,07				27,56
Ontvangen primaire inkomens	52,00				55,00
Ontvangen inkomensoverdrachten	6,33				6,97
Totaal	85,40				89,54

Bijlage A2   Middelen en bestedingen, 1993-2006

	1992	1993	1994	1995	1996
	mld euro's in lopende prijzen				
Beloning werknemers	141,1	145,1	148,5	153,7	159,4
Bedrijven	116,1	119,1	122,0	126,8	132,2
Overheid	25,1	26,0	26,5	26,9	27,2
Exploitatieoverschot (netto)	61,2	59,5	67,9	72,0	74,9
Afschrijvingen	41,6	43,0	44,5	45,7	47,6
Bedrijven	34,6	35,9	37,3	38,3	40,0
Overheid	6,9	7,1	7,3	7,4	7,6
Belastingen	31,0	33,7	34,0	35,9	38,4
Subsidies	8,4	8,1	7,5	5,1	5,2
Bruto binnenlands product marktprijzen	266,5	273,2	287,5	302,2	315,1
Invoer	130,9	128,6	140,8	155,9	164,6
Goederen	109,8	106,8	118,4	131,9	139,3
Diensten	21,1	21,7	22,4	24,0	25,4
Totaal middelen	397,3	401,8	428,3	458,2	479,7
Consumptieve bestedingen	197,7	203,5	211,6	220,9	229,9
Huishoudens	132,9	136,1	142,0	148,2	157,1
Overheid	64,8	67,5	69,6	72,6	72,9
Uitkeringen in natura	19,8	20,8	21,8	22,7	22,2
Lonen	29,5	30,7	31,4	32,6	32,8
Overig	15,6	15,9	16,5	17,4	17,9
Investerings vaste activa	57,6	56,6	58,3	61,3	66,4
Bedrijven	50,3	49,2	50,7	53,6	57,7
Woningen	14,4	14,9	16,3	16,9	18,2
Overige vaste activa	35,9	34,3	34,3	36,8	39,5
Overheid	7,4	7,4	7,6	7,7	8,7
Veranderingen voorraden	1,9	- 2,1	0,1	2,1	0,7
Nationale Bestedingen	257,2	258,0	269,9	284,3	297,0
Uitvoer	140,2	143,8	158,4	173,9	182,7
Goederen	115,4	117,5	130,3	144,7	151,5
Diensten	24,7	26,3	28,1	29,2	31,2
Finale bestedingen	397,3	401,8	428,3	458,2	479,7
Uitvoersaldo	9,3	15,2	17,6	18,0	18,1
Saldo primaire inkomens	- 2,0	- 0,2	1,7	3,6	1,6
Saldo secundaire inkomensoverdrachten	- 1,6	- 2,3	- 2,3	- 2,2	- 2,5
Saldo lopende rekening betalingsbalans	5,7	12,7	17,0	19,4	17,2

1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
168,0	180,0	192,3	205,7	220,4	233,9	240,6	242,6	244,6	247,8
139,9	150,6	161,3	172,9	184,9	195,8	200,5	201,4	202,6	205,9
28,2	29,4	31,1	32,8	35,5	38,1	40,1	41,2	42,0	41,9
80,9	83,3	83,3	90,3	93,1	91,4	89,6	93,4	97,4	102,0
49,8	53,0	56,5	61,2	65,5	69,0	71,4	73,5	75,1	76,5
42,1	44,8	48,0	52,2	55,9	59,1	61,2	63,2	64,6	66,0
7,8	8,1	8,6	9,1	9,5	9,9	10,1	10,3	10,5	10,6
41,7	44,4	49,1	52,4	57,8	58,9	60,5	63,3	65,4	67,2
6,7	6,5	7,2	7,3	7,5	8,0	7,9	7,2	6,7	6,5
333,7	354,2	374,1	402,3	429,3	445,2	454,3	465,5	475,8	487,0
184,4	197,0	209,5	250,8	257,7	257,2	256,9	277,6	286,7	298,7
156,7	166,3	176,2	213,0	216,3	212,1	211,6	230,4	238,0	247,7
27,7	30,7	33,3	37,8	41,4	45,1	45,4	47,1	48,7	50,9
518,1	551,2	583,5	653,1	687,0	702,4	711,2	743,1	762,5	785,7
241,4	256,4	273,1	291,9	313,7	330,7	339,6	346,8	351,0	357,2
165,0	176,0	187,6	200,6	212,8	221,3	224,3	228,1	229,6	225,3
76,4	80,4	85,5	91,3	100,9	109,4	115,3	118,7	121,3	131,9
24,0	25,3	26,7	29,0	31,8	35,9	38,9	40,3	41,2	50,0
34,1	35,9	38,1	40,3	43,5	46,6	48,9	50,3	51,2	51,0
18,3	19,3	20,8	22,1	25,7	26,9	27,6	28,1	28,9	31,0
71,7	76,2	84,2	89,0	92,9	92,6	91,6	94,1	96,3	100,5
63,4	67,3	74,5	78,1	80,8	78,7	77,5	79,9	82,2	86,4
19,8	20,8	22,7	24,0	26,1	26,5	26,6	28,1	29,2	30,4
43,6	46,5	51,9	54,1	54,6	52,2	50,9	51,8	53,0	55,9
8,2	8,9	9,7	10,9	12,1	13,9	14,2	14,3	14,1	14,1
0,8	2,4	0,5	0,4	0,0	- 0,8	0,1	0,6	1,4	1,8
313,9	335,0	357,8	381,3	406,6	422,5	431,4	441,5	448,7	459,5
204,2	216,2	225,7	271,8	280,4	279,9	279,8	301,6	313,8	326,2
169,2	178,2	184,2	225,0	230,3	226,9	226,9	247,4	258,5	269,5
34,9	38,0	41,5	46,8	50,1	53,1	52,9	54,1	55,3	56,7
518,1	551,2	583,5	653,1	687,0	702,4	711,2	743,1	762,5	785,7
19,8	19,2	16,2	21,0	22,7	22,7	22,9	24,0	27,1	27,6
3,7	- 5,8	0,7	1,7	- 3,1	- 6,3	- 6,6	- 4,0	- 2,5	- 1,0
- 2,8	- 2,7	- 2,0	- 3,1	- 3,5	- 4,1	- 4,2	- 4,6	- 5,6	- 5,7
20,7	10,7	15,0	19,6	16,1	12,3	12,1	15,4	19,0	20,8

Bijlage A3   Middelen en bestedingen, 1992-2006

	1992	1993	1994	1995	1996
	volumemutaties per jaar in %				
Beloning werknemers	0,9	- 0,6	- 0,7	1,8	2,3
Bedrijven	1,4	- 0,6	- 0,6	2,5	2,9
Overheid	- 1,3	- 0,5	- 1,3	- 1,3	- 0,9
Afschrijvingen	3,3	2,8	2,6	1,5	2,6
Bedrijven	4,0	3,1	2,8	1,7	2,8
Overheid	0,1	1,6	1,1	0,3	1,3
Bruto binnenlands product marktprijzen	1,5	0,7	2,9	3,0	3,0
Invoer	1,5	0,3	9,4	10,5	4,4
Goederen	1,1	0,3	11,3	11,5	4,5
Diensten	3,9	0,4	0,0	5,2	3,4
Totaal middelen	1,5	0,5	5,0	5,5	3,5
Consumptieve bestedingen	1,3	0,7	1,4	2,5	2,6
Huishoudens	0,5	0,3	1,4	2,9	4,0
Overheid	2,9	1,6	1,5	1,5	- 0,4
Uitkeringen in natura	8,6	2,7	2,6	2,5	- 2,6
Lonen	0,8	1,5	0,5	0,3	0,3
Overig	0,0	0,2	1,9	2,6	1,1
Investerings vaste activa	0,7	- 3,2	2,1	4,1	6,3
Bedrijven	0,5	- 3,5	2,1	4,8	5,7
Woningen	7,0	1,2	7,6	1,0	4,1
Overige vaste activa	- 1,8	- 5,4	- 0,3	6,6	6,4
Overheid	1,6	- 1,4	2,1	- 0,2	10,8
Veranderingen voorraden (in % BBP)	0,2	- 1,6	0,7	0,7	- 0,5
Nationale Bestedingen	1,3	- 1,8	2,3	3,6	2,8
Uitvoer	1,8	4,8	9,6	8,8	4,6
Goederen	1,0	4,6	10,4	9,6	4,3
Diensten	5,5	5,8	6,2	4,9	6,1
Finale bestedingen	1,5	0,5	5,0	5,5	3,5

1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
3,2	3,5	3,0	2,1	1,6	0,1	- 0,9	- 1,6	0,0	1,4
3,8	3,8	3,3	2,2	1,4	- 0,5	- 1,4	- 1,8	- 0,1	1,8
0,3	1,9	1,2	1,3	2,6	2,8	1,7	- 0,5	0,4	- 0,1
3,7	4,3	4,4	4,4	3,4	2,5	1,6	2,1	2,1	2,2
4,0	4,7	4,8	4,9	3,8	2,8	1,7	2,3	2,2	2,4
1,6	2,5	2,5	1,7	0,5	0,8	0,6	1,0	1,0	1,0
3,8	4,3	4,0	3,5	1,4	0,6	- 0,9	1,4	1,1	2,3
9,5	8,5	5,8	10,5	2,2	0,8	0,6	6,6	3,4	5,9
9,9	8,3	5,5	10,6	1,6	- 0,2	1,0	7,5	3,6	6,2
7,3	9,7	7,2	10,2	5,9	6,2	- 0,9	2,3	2,5	4,4
5,8	5,8	4,6	6,0	1,7	0,7	- 0,3	3,3	1,9	3,6
3,1	4,4	4,0	3,1	2,4	2,0	0,0	0,6	0,1	1,0
3,0	4,8	4,7	3,5	1,4	1,3	- 0,9	0,5	- 0,6	- 2,7
3,2	3,6	2,5	2,0	4,8	3,6	1,8	0,7	1,5	8,1
5,0	3,0	1,1	3,5	3,8	7,1	3,9	2,7	3,0	20,4
3,1	3,6	1,8	1,8	2,6	3,0	1,5	- 0,3	0,4	0,1
1,2	4,3	5,6	0,4	10,2	0,5	- 0,7	- 0,2	1,0	4,9
6,6	4,2	7,8	1,4	0,2	- 3,6	- 3,1	1,6	1,8	4,3
8,5	3,9	8,1	0,5	- 0,6	- 5,8	- 3,7	1,9	2,4	5,0
5,4	1,3	4,2	- 0,2	1,9	- 4,4	- 4,2	2,5	2,9	3,5
9,9	5,1	9,8	0,8	- 1,8	- 6,4	- 3,5	1,6	2,2	5,8
- 5,9	6,4	5,7	8,1	6,5	10,7	0,5	- 0,2	- 1,6	0,1
0,1	0,4	- 0,5	0,0	- 0,1	- 0,2	0,2	0,1	0,2	0,1
3,9	4,8	4,3	2,6	1,8	0,5	- 0,5	0,9	0,7	1,8
8,8	7,4	5,1	11,3	1,6	0,8	0,0	7,0	3,8	6,3
8,8	7,4	4,4	11,9	1,3	0,2	0,3	8,3	4,2	6,7
8,9	7,4	8,5	8,7	3,3	3,6	- 1,3	1,1	2,2	4,4
5,8	5,8	4,6	6,0	1,7	0,7	- 0,3	3,3	1,9	3,6

Bijlage A4   Kerngegevens, 1992-2006

	1992	1993	1994	1995	1996
	mutaties per jaar in %				
Internationaal					
Relevant wereldhandelsvolume	4,5	0,4	9,1	8,7	5,0
Prijspeil goederenimport	- 2,0	- 3,0	- 0,4	- 0,1	1,0
Concurrentenprijs	- 3,6	- 2,9	1,9	- 1,1	1,4
Ruwe olieprijs (Brent, niveau in dollars per vat)	19,4	17,0	15,8	17,0	20,6
Eurokeurs (dollar per euro)	1,25	1,19	1,21	1,37	1,31
Arbeidskosten p.e.p. verw. industrie concurrenten	0,5	0,4	- 2,7	- 6,6	3,7
Volume bestedingen en productie					
Bruto binnenlands product (BBP)	1,5	0,7	2,9	3,0	3,0
Particuliere consumptie	0,5	0,3	1,4	2,9	4,0
Bruto investeringen bedrijven (exclusief woningen)	- 1,8	- 5,4	- 0,3	6,6	6,4
Investeringen in woningen	7,0	1,2	7,6	1,0	4,1
Goederenimport (exclusief energie)	1,1	5,0	11,6	10,2	4,2
Goederenimport	1,1	0,3	11,3	11,5	4,5
Productie marktsector ^a	1,1	0,4	3,0	4,3	3,1
Prijzen en lonen					
Consumentenprijsindex	3,2	2,6	2,7	2,0	2,1
Prijs nationale bestedingen	3,0	2,2	2,2	1,7	1,6
Prijspeil goederenimport (exclusief energie)	- 1,2	- 2,6	0,8	1,5	- 0,7
Prijsconcurrentiepositie	- 2,7	- 0,3	0,2	- 3,9	1,9
Contractloon marktsector	4,1	3,2	1,6	1,4	1,9
Loonvoet marktsector	4,5	3,3	2,9	1,3	1,1
Arbeidskosten p.e.p. verwerkende industrie	4,4	2,4	- 5,9	- 0,9	0,3
Arbeidsmarkt					
Werkloze beroepsbevolking (in % beroepsbevolking)	6,3	7,3	8,3	7,8	7,2
Werkgelegenheid in arbeidsjaren	1,1	- 0,2	- 0,2	2,0	2,6
Werkgelegenheid in personen (>12 uur/week)	1,3	0,0	0,1	3,1	2,4
Arbidsaanbod in personen	1,4	1,1	1,1	2,6	1,8
Collectieve sector					
EMU-saldo collectieve sector (% BBP)	- 4,2	- 2,8	- 3,5	- 9,1	- 1,8
Bruto schuld collectieve sector (ultimo jaar, % BBP)	76,7	78,0	74,7	77,2	75,2
Collectieve lasten (% BBP)	43,8	45,3	42,8	40,6	40,8
Diversen					
Koopkracht, mediaan alle huishoudens	.	.	.	.	.
Nominaal beschikbaar gezinsinkomen	6,8	- 1,1	5,7	4,9	4,9
Arbeidsproductiviteit marktsector ^a	- 0,2	0,8	3,1	1,6	0,0
Prijs toegevoegde waarde marktsector ^a	2,3	2,1	1,9	1,5	0,0
Reëel arbeidskosten marktsector ^a	2,2	1,1	1,0	- 0,2	1,2
Arbeidsinkomensquote marktsector ^a (niveau %)	83,5	85,7	82,4	81,1	81,8
Uitvoersaldo (% BBP)	3,5	5,6	6,1	5,9	5,7
Lange rente (%)	8,1	6,4	6,9	6,9	6,2
Korte rente (%)	9,4	6,9	5,2	4,4	3,0

^a Exclusief delfstoffenwinning en verhuur van en handel in onroerend goed.

1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
8,5	8,6	5,0	10,3	1,9	2,1	4,8	7,4	6¼	7
2,3	-2,0	0,4	9,3	0,0	-1,7	-1,2	1,3	-¼	-2
6,0	-1,7	-1,4	7,3	1,2	-3,5	-4,7	-1,2	-¾	-¾
19,2	12,8	17,9	28,5	24,6	25,0	28,9	38,1	40¼	35
1,13	1,11	1,07	0,92	0,90	0,94	1,13	1,24	1,30	1,30
5,6	0,7	2,3	6,2	2,5	-1,7	-5,6	-4,7	-1½	-1
3,8	4,3	4,0	3,5	1,4	0,6	-0,9	1,4	1	2¼
3,0	4,8	4,7	3,5	1,4	1,3	-0,9	0,5	-½	-2¾
9,9	5,1	9,8	0,8	-1,8	-6,4	-3,5	1,6	2¼	5¾
5,4	1,3	4,2	-0,2	1,9	-4,4	-4,2	2,5	3	3½
9,8	7,8	5,0	12,8	0,3	0,9	0,5	8,2	4½	7¼
9,9	8,3	5,5	10,6	1,6	-0,2	1,0	7,5	3½	6¼
4,8	5,1	5,2	4,5	1,2	-0,6	-1,3	1,3	1½	3
2,2	2,0	2,2	2,6	4,5	3,4	2,1	1,2	1¼	¼
1,7	1,8	2,4	3,8	4,7	3,3	2,6	1,4	1	½
2,0	-0,6	-2,0	5,1	1,3	-1,0	-0,6	-0,1	-½	-1¼
3,8	-1,4	1,1	2,4	-1,1	-3,2	-5,9	-2,4	-¾	½
2,3	3,1	2,9	3,2	4,2	3,5	2,7	1,5	¾	1
2,3	3,9	3,7	5,1	5,5	6,6	3,8	2,6	¾	-¼
0,7	1,9	0,8	0,3	4,9	4,3	3,5	-2,1	-1	-2¾
6,4	4,9	4,1	3,6	3,3	4,0	5,1	6,2	6¾	6¼
3,2	2,9	2,3	1,8	1,3	-0,1	-1,0	-1,3	0	1¼
3,0	3,3	2,7	2,8	1,9	-0,1	-0,5	-0,9	¼	1½
2,0	1,7	1,9	2,3	1,6	0,6	0,8	0,2	¾	1
-1,1	-0,8	0,7	2,2	-0,1	-1,9	-3,2	-2,5	-2,0	-1,7
69,9	66,8	63,1	55,9	52,9	52,6	54,3	55,8	58,1	58,1
40,7	40,3	41,7	41,5	40,0	39,4	39,3	39,4	39,5	41,6
0,5	1,9	0,3	1,1	3,6	0,6	-1,2	-0,2	-1¼	½
5,5	5,4	3,3	4,4	9,9	4,3	0,8	1,6	¼	-¾
1,2	2,4	2,6	2,6	0,6	0,6	0,8	3,5	1¾	1¾
1,1	1,8	0,8	2,9	4,0	3,9	2,3	0,0	½	¼
1,2	2,1	2,8	2,2	1,5	2,5	1,4	2,6	¼	-½
81,0	81,0	82,0	82,3	83,4	85,3	86,9	86,6	85½	83¾
5,9	5,4	4,3	5,2	5,3	5,1	5,0	5,2	5¾	5¾
5,6	4,6	4,6	5,4	5,0	4,9	4,1	4,1	3¾	4¼
3,3	3,5	3,0	4,4	4,3	3,3	2,3	2,1	2	2¼

Bijlage A5 Volume consumptie, investeringen en buitenlandse handel, winstindicatoren, 1992-2006

	1992	1993	1994	1995	1996
	mutaties per jaar in %				
Consumptieve bestedingen van gezinnen					
Particuliere consumptie	0,5	0,3	1,4	2,9	4,0
w.v. voedings- en genotmiddelen	1,7	- 0,6	2,0	1,4	1,7
duurzame consumptiegoederen	0,0	- 3,0	1,4	2,2	3,7
vaste lasten	0,0	2,8	1,9	1,4	7,5
overige goederen en diensten	0,6	1,5	1,0	4,9	3,2
uitgaven voor toerisme in buitenland	2,6	- 4,9	- 2,7	3,9	- 0,1
Uitkeringen in natura	8,6	2,7	2,6	2,5	- 2,6
Individuele besparingen (in % beschikbaar inkomen)	6,9	3,9	5,0	5,4	4,6
Totale besparingen (in % beschikbaar inkomen)	16,4	13,5	14,3	14,4	13,0
Investerings					
Totaal bedrijven (exclusief woningen)	- 1,8	- 5,4	- 0,3	6,6	6,4
w.v. machines en computers	- 0,6	0,4	- 2,0	8,2	13,4
bedrijfsgebouwen	- 6,5	- 14,4	- 2,7	0,7	- 3,1
wegvervoermiddelen	- 2,7	- 25,9	- 15,2	58,8	13,2
overige vervoermiddelen	- 11,1	3,9	33,2	- 18,7	- 21,9
Totaal bedrijven (exclusief woningen, overige vervoermiddelen en energiesector)	- 1,2	- 10,2	- 1,5	11,3	5,8
Woningen	7,0	1,2	7,6	1,0	4,1
Overheid	1,6	- 1,4	2,1	- 0,2	10,8
Uitvoer goederen					
Totaal	1,1	5,0	11,6	10,2	4,2
w.v. binnenslands geproduceerd	0,9	0,9	8,0	7,3	1,6
wederuitvoer	1,6	15,4	19,8	16,2	9,2
Invoer goederen					
Totaal	1,1	0,3	11,3	11,5	4,5
w.v. consumptiegoederen	- 2,3	- 5,9	5,6	6,3	8,2
investeringsgoederen	- 2,2	- 7,7	6,1	12,6	8,9
energie	1,6	2,1	3,6	0,5	8,6
overige grondstoffen en halffabrikaten	2,2	2,4	14,0	13,4	3,1
	niveaus in %				
Winstgevendheid en vermogensverhoudingen marktsector					
Kapitaalinkomensquote	16,5	14,3	17,6	18,9	18,2
Winstquote (van productie in Nederland) ^a	10,2	8,8	11,8	13,2	11,9
Rentabiliteit eigen vermogen ^a	8,0	7,1	9,4	10,8	9,2
Solvabiliteit ^a	43,8	44,8	46,0	46,3	47,2

^a Ongerekend banken en verzekeringswezen.

1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
3,0	4,8	4,7	3,5	1,4	1,3	- 0,9	0,5	- ½	- 2¾
2,1	0,9	1,0	1,3	0,2	0,7	- 0,1	1,0	¾	½
5,0	9,7	8,3	5,6	- 0,1	1,8	- 3,7	- 1,3	- 2	1
- 1,2	2,1	1,9	0,8	2,9	1,7	2,5	3,5	1½	- 12
4,6	5,2	5,7	4,6	1,8	0,9	- 1,6	- 0,4	- 1¼	- 2¼
4,4	8,9	4,8	5,0	0,6	- 0,3	- 0,7	2,0	- 1¼	- 2¼
5,0	3,0	1,1	3,5	3,8	7,1	3,9	2,7	3	20½
5,0	3,9	1,2	- 1,0	2,2	2,5	1,9	1,8	1½	2½
13,3	12,9	9,6	6,8	9,5	10,0	10,2	10,4	10¼	10½
9,9	5,1	9,8	0,8	- 1,8	- 6,4	- 3,5	1,6	2¼	5¾
13,8	0,5	8,6	- 5,8	- 0,8	- 2,1	- 3,6	3,6	8¾	9¾
6,7	8,6	10,6	7,0	- 0,9	- 10,5	- 11,2	- 6,1	0	3
9,1	13,1	17,4	- 5,3	- 3,2	- 12,5	- 0,6	12,1	3½	- 5½
- 20,1	9,7	3,5	35,2	- 36,1	- 8,9	105,9	1,8	- 53¼	64
9,3	11,4	13,0	0,7	- 0,8	- 7,5	- 6,3	2,0	4¼	6¼
5,4	1,3	4,2	- 0,2	1,9	- 4,4	- 4,2	2,5	3	3½
- 5,9	6,4	5,7	8,1	6,5	10,7	0,5	- 0,2	- 1¾	0
9,8	7,8	5,0	12,8	0,3	0,9	0,5	8,2	4½	7¼
5,0	3,1	3,3	9,1	- 1,7	1,8	- 0,8	3,2	2¼	3¾
18,6	15,5	7,5	17,8	2,8	- 0,3	2,2	14,9	7½	11¼
9,9	8,3	5,5	10,6	1,6	- 0,2	1,0	7,5	3½	6¼
3,1	7,5	8,9	8,7	1,5	4,5	- 0,8	0,1	- ½	3
11,5	4,8	8,5	3,9	- 1,4	- 2,4	4,7	7,6	2½	7¾
4,1	0,9	- 0,6	6,6	9,4	- 9,0	5,5	7,7	2½	3
11,6	9,7	5,2	12,1	0,8	0,6	0,3	8,6	4½	7
19,0	19,0	18,0	17,7	16,6	14,7	13,1	13,4	14½	16¼
11,4	11,1	11,1	11,0	8,8	8,7	7,6	9,4	10¾	13
9,6	8,2	8,7	8,0	5,4	5,3	6,4	7,4	7½	8¾
47,6	46,5	46,9	45,5	44,4	43,8	44,2	45,1	45¾	46¼

Bijlage A6   Inkomens en prijzen, 1992-2006

	1992	1993	1994	1995	1996
	mutaties per jaar in %				
Loonvoet marktsector					
Contractloon (incl. overloop)	4,1	3,2	1,6	1,4	1,9
Incidenteel	<u>- 0,4</u>	<u>0,9</u>	<u>1,9</u>	<u>- 0,8</u>	<u>0,7</u>
Brutoloon	3,7	4,1	3,5	0,6	2,6
Sociale lasten werkgevers	<u>0,8</u>	<u>- 0,8</u>	<u>- 0,6</u>	<u>0,7</u>	<u>- 1,5</u>
Loonvoet marktsector	4,5	3,3	2,9	1,3	1,1
Loonvoet bedrijven	4,3	3,3	3,0	1,4	1,3
Opbouw consumptieprijs					
Finale invoer	0,3	0,0	- 0,1	- 0,2	0,2
Invoer grondstoffen en diensten	- 0,1	- 0,3	0,1	0,3	0,1
Invoer energie	- 0,2	- 0,2	- 0,1	0,0	0,2
Indirecte belastingen	0,3	0,1	0,2	0,1	0,5
Huur	0,8	0,8	0,8	0,7	0,6
Aardgas	- 0,1	- 0,2	0,1	0,1	0,1
Kwartaire diensten	0,4	0,4	0,3	0,1	0,0
Arbeidskosten	1,1	1,1	- 0,7	0,1	0,6
Bruto margeverbetering (inclusief afschrijvingen en rente)	<u>0,7</u>	<u>0,4</u>	<u>2,3</u>	<u>- 0,1</u>	<u>- 0,4</u>
Consumptieprijs	3,1	2,1	2,8	1,1	1,9
Overige prijsindices					
Consumentenprijsindex	3,2	2,6	2,7	2,0	2,1
Afgeleide index (laag tot en met 2002)	2,4	2,2	2,3	1,6	1,2
Koopkracht modaal (exclusief incidenteel)^a					
Brutoloon	4,3	3,1	1,8	1,4	1,7
Effect sociale lasten	0,6	- 1,1	- 0,5	1,3	0,7
Effect loonheffing / overheveling	- 1,3	1,3	1,1	0,6	0,1
Effect kinderbijslag ^b	<u>0,1</u>	<u>- 0,2</u>	<u>- 0,2</u>	<u>- 0,5</u>	<u>0,1</u>
Nominaal vrij beschikbaar inkomen	3,7	3,2	2,3	2,8	2,6
Reëel vrij beschikbaar inkomen	0,5	0,6	- 0,4	0,8	0,6
Koopkracht andere categorieën					
Modaal alleenstaand	- 0,2	0,3	- 0,2	0,8	0,0
Tweeverdieners met kinderen	.	.	.	.	.
Minimum plus	1,4	0,8	- 0,6	0,7	0,4
Minimumuitkeringsgerechtigde	0,1	- 0,4	- 2,1	- 0,1	- 0,2
Idem, zonder kinderen	0,0	- 0,4	- 2,0	- 0,4	- 0,2
Gemiddelde wig en replacement rate (markt)^c	niveaus in %				
Werknemerswig	25,1	25,3	24,9	24,0	24,9
Werkgeverswig	18,6	18,3	17,9	18,6	19,0
Replacement rate	58,8	58,8	57,7	57,2	56,8

^a In 2001 wel inclusief het bruteringspercentage van de overhevelingstoelage.^b Kinderbijslag gebaseerd op kinderen tussen 6 en 11 jaar.^c Vanaf 1996 inclusief pensioenpremies. In de periode daarvoor exclusief.

1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
2,3	3,1	2,9	3,2	4,2	3,5	2,7	1,5	$\frac{3}{4}$	1
<u>0,7</u>	<u>0,5</u>	<u>0,7</u>	<u>1,6</u>	<u>2,8</u>	<u>1,6</u>	<u>0,3</u>	<u>0,2</u>	<u>0</u>	<u>$-\frac{3}{4}$</u>
3,0	3,6	3,6	4,8	7,0	5,1	3,0	1,7	$\frac{3}{4}$	$\frac{1}{4}$
<u>-0,7</u>	<u>0,4</u>	<u>0,0</u>	<u>0,3</u>	<u>-1,5</u>	<u>1,5</u>	<u>0,8</u>	<u>0,9</u>	<u>$\frac{1}{4}$</u>	<u>$-\frac{1}{4}$</u>
2,3	3,9	3,7	5,1	5,5	6,6	3,8	2,6	$\frac{3}{4}$	$-\frac{1}{4}$
2,0	3,7	3,7	4,9	5,4	6,4	3,9	2,3	$\frac{3}{4}$	$-\frac{1}{4}$
0,5	-0,1	0,3	0,7	0,6	0,3	-0,1	0,2	0	0
0,3	0,1	-0,1	0,7	0,4	-0,1	0,1	0,2	0	0
0,1	-0,3	0,2	0,6	-0,1	0,0	0,0	0,2	0	$-\frac{1}{4}$
0,2	0,2	0,3	0,2	1,0	-0,1	0,3	0,4	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$
0,6	0,6	0,4	0,4	0,3	0,4	0,4	0,4	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$
0,3	-0,1	-0,1	0,3	0,2	0,0	0,1	0,0	$\frac{1}{4}$	0
0,1	0,1	0,2	0,2	0,3	0,3	0,2	0,2	0	0
0,6	0,8	0,8	1,3	2,3	2,6	1,5	0,0	0	$-\frac{1}{4}$
<u>-0,6</u>	<u>0,5</u>	<u>-0,3</u>	<u>-1,1</u>	<u>-0,4</u>	<u>-0,8</u>	<u>-0,2</u>	<u>-0,5</u>	<u>0</u>	<u>$\frac{1}{4}$</u>
2,0	1,7	1,8	3,3	4,6	2,7	2,3	1,2	$1\frac{1}{4}$	$\frac{3}{4}$
2,2	2,0	2,2	2,6	4,5	3,4	2,1	1,2	$1\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$
1,9	1,7	1,7	2,1	3,6	3,4	1,9	0,9	1	$\frac{3}{4}$
2,3	3,1	2,9	3,2	6,2	3,5	2,7	1,5	$\frac{3}{4}$	1
0,1	5,1	-0,8	0,0	0,7	0,4	-2,6	0,2	$-\frac{1}{4}$	-4
0,1	-4,8	0,0	-0,2	4,4	0,6	0,6	-0,2	$\frac{1}{4}$	$4\frac{1}{4}$
<u>0,0</u>	<u>0,2</u>	<u>0,0</u>	<u>0,4</u>	<u>-0,2</u>	<u>0,0</u>	<u>0,0</u>	<u>-0,1</u>	<u>0</u>	<u>0</u>
2,6	3,5	2,0	3,5	11,0	4,5	0,7	1,4	$\frac{1}{2}$	1
0,3	1,7	-0,2	0,9	6,3	1,1	-1,4	0,2	-1	$\frac{3}{4}$
0,3	0,9	-0,2	0,5	4,8	0,3	-1,3	-0,2	-2	1
0,6	1,4	0,0	1,0	6,1	0,6	-1,4	1,2	$-\frac{1}{4}$	$1\frac{1}{4}$
0,4	2,6	0,0	2,0	8,9	2,0	-0,2	1,2	$\frac{1}{4}$	$-\frac{1}{4}$
0,5	2,0	0,1	1,4	4,3	2,1	-0,9	0,2	$-\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$
0,5	1,9	0,1	0,8	3,1	0,6	-1,8	-0,3	$-\frac{1}{2}$	$-\frac{1}{4}$
24,9	24,9	25,4	25,1	22,9	22,5	23,5	23,0	23,2	22,9
18,4	18,2	18,2	18,7	17,6	19,0	19,8	21,1	21,5	20,7
56,9	56,8	56,7	56,4	55,0	54,6	54,8	54,3	54,1	53,9

Bijlage A7   Kerngegevens arbeidsmarkt^a 1992-2006

	1992	1993	1994	1995	1996
Bevolking (in dzd personen)	15184	15290	15383	15459	15530
w.v. 15-64 jaar ^b	10434	10490	10535	10569	10604
w.v. in volledig dagonderwijs	1146	1147	1144	1145	1134
werkend (vanaf 12 uur per week)	6031	6033	6039	6231	6381
werkloosheids- of bijstandsuitkering	816	892	1011	1012	996
arbeidsongeschiktheidsuitkering	921	930	921	886	869
uitkering wegens ziekte	396	394	336	352	334
VUT- of ANW-uitkering	326	328	330	324	320
Participatiegraad 20-64 jaar (in %)	66	66	67	68	69
w.v. mannen	80	80	80	81	82
vrouwen	51	52	53	55	55
Beroepsbevolking (in dzd personen) ^c	6478	6550	6621	6794	6914
Arbeidsvolume (in dzd arbeidsjaren)	5570	5562	5550	5663	5808
w.v. overheid	726	723	714	704	698
bedrijven	4844	4839	4836	4958	5110
w.v. loontrekkers	4160	4133	4110	4213	4338
zelfstandigen	684	706	727	745	772
Arbeidsduur van voltijdswerknemers (in uren per jaar) ^d	1740	1740	1739	1737	1739
Verhouding personen/arbeidsjaren werkgelegenheid (in %)	124	125	126	126	126
Werkgelegenheid (in dzd personen)	6918	6940	6984	7143	7308
Werkgelegenheid vanaf 12 uur (in dzd personen)	6067	6069	6074	6261	6413
Werkloze beroepsbevolking (in dzd personen)	411	481	547	533	501
Idem, in % van de beroepsbevolking	6,3	7,3	8,3	7,8	7,2
Vacatures (in dzd) ^e	71	41	41	55	68

^a Inclusief personen ouder dan 65 jaar, tenzij anders vermeld.

^b De onderscheiden categorieën sluiten elkaar niet altijd uit. Dit geldt met name voor werkenden en uitkeringsontvangers.

^c De beroepsbevolking is gelijk aan de som van het aantal werkzame personen met een baan van 12 uur of meer per week en de werkloze beroepsbevolking.

^d Contractuele arbeidsduur, dus exclusief feest, vakantie-, en ADV-dagen. Voor 1995 alleen voltijdswerknemers in vaste dienst, na revisie ook voltijdswerknemers met een flexibel dienstverband (uitzendkrachten). De gegevens voor de prognosejaren zijn gebaseerd op cao-gegevens.

^e Exclusief het aantal vacatures bij overheid en onderwijs. Vóór 1994 ook exclusief het aantal vacatures bij sociale werkplaatsen, uitzendbureau's en uitleenbedrijven.

1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
15611	15707	15812	15926	16046	16149	16225	16276	16311	16345
10642	10687	10740	10801	10872	10935	10977	10996	11009	11027
1120	1105	1099	1102	1112	1132	1162			
6571	6784	6974	7169	7302	7292	7250	7182	7197	7306
917	807	708	623	572	572	639	694	735	697
877	899	909	928	955	975	982	947	911	876
347	380	409	428	435	434	379	372	390	414
313	279	278	276	274	272	267	262	258	255
70	71	72	73	73	73	74	74	74	75
83	84	84	85	85	85	85	84	84	84
56	57	59	61	62	62	63	63	64	65
7053	7174	7308	7476	7593	7638	7696	7711	7762	7836
5992	6166	6309	6423	6508	6501	6439	6354	6349	6429
700	713	722	731	750	771	785	781	784	783
5291	5453	5587	5692	5758	5729	5654	5573	5565	5646
4500	4671	4825	4931	5003	4980	4911	4819	4815	4899
791	782	762	760	755	750	743	754	750	747
1733	1721	1717	1717	1718	1720	1720	1720	1720	1720
126	126	126	126	127	128	129	129	130	130
7544	7743	7946	8124	8291	8325	8294	8222	8240	8367
6605	6820	7007	7205	7341	7336	7300	7232	7246	7356
448	354	301	270	252	302	396	479	515	480
6,4	4,9	4,1	3,6	3,3	4,0	5,1	6,2	6¼	6¼
85	123	158	188	182	135	99	109		

Bijlage A8 Kerngegevens collectieve sector, 1992-2006

	1992	1993	1994	1995	1996
	% BBP				
Collectieve uitgaven					
Directe bestedingen	28,0	28,4	27,8	27,6	26,9
w.v. beloning werknemers	11,1	11,2	10,9	10,8	10,4
materiële aankopen	6,3	6,6	6,4	6,4	6,4
investeringen	3,2	3,0	3,0	3,0	3,1
uitkeringen in natura	7,4	7,6	7,6	7,5	7,0
Overdrachten in geld	24,0	23,8	22,0	23,8	18,1
w.v. subsidies (incl. EU)	3,1	3,0	2,6	1,7	1,7
overige overdrachten in geld	20,8	20,8	19,4	22,1	16,4
w.v. huishoudens	17,7	17,6	16,4	14,2	13,7
bedrijven ^a	1,0	0,9	0,9	5,7	0,4
buitenland	2,2	2,2	2,1	2,2	2,3
Rente	6,3	6,2	5,8	5,9	5,6
Bruto collectieve uitgaven ^a	58,3	58,4	55,6	57,4	50,6
Niet-belastingmiddelen	10,3	10,3	9,3	7,8	7,9
w.v. materiële verkopen	3,1	3,3	3,2	3,1	3,2
gasbaten	1,2	1,1	0,8	0,9	1,0
overige inkomsten	6,0	5,9	5,3	3,7	3,8
Netto collectieve uitgaven ^a	48,0	48,1	46,3	49,6	42,7
Collectieve lasten	43,8	45,3	42,8	40,6	40,8
w.v. belastingen	27,2	28,8	25,5	24,5	25,4
premies wettelijke sociale verzekering	16,6	16,5	17,3	16,0	15,5
EMU-saldo en schuld					
EMU-saldo collectieve sector ^{a,b}	- 4,2	- 2,8	- 3,5	- 9,1	- 1,8
w.v. rijk ^{a,b,c}	- 4,3	- 2,3	- 3,3	- 8,5	- 1,5
overige centrale overheid	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
lokale overheid ^c	0,1	0,1	0,1	0,3	0,2
wettelijke sociale verzekering	0,0	- 0,6	- 0,3	- 0,8	- 0,6
Bruto schuld collectieve sector (EMU)	76,7	78,0	74,7	77,2	75,2
	mutaties per jaar in %				
Diversen					
Reële bruto collectieve uitgaven	2,9	0,9	- 2,0	6,3	- 9,2
Werkgelegenheid sector overheid	- 1,3	- 0,5	- 1,3	- 1,3	- 0,4
Werkgelegenheid zorg (incl. zelfstandigen)	3,1	1,6	0,0	2,0	2,8
Loonvoet sector overheid	7,6	4,7	3,5	5,2	1,2
Prijs overheidsconsumptie, beloning werknemers	5,3	2,6	1,7	3,6	0,4
Prijs netto materiële overheidsconsumptie (IMOC)	1,0	2,2	1,4	2,6	1,8
Prijs intermediair verbruik	2,6	2,5	1,2	3,6	1,6
Prijs bruto overheidsinvesteringen (IBOI)	2,1	1,6	1,2	1,3	1,7
Prijs nationale bestedingen	3,0	2,2	2,2	1,7	1,6
Verhouding niet-actieven versus actieven (in %)	77,6	79,4	79,4	78,1	75,5

^a In 1995 zijn de jaarlijkse subsidies aan de woningcorporaties afgekocht voor een bedrag van 14.9 mld euro, d.w.z. 4,9% BBP.

^b In 2000 inclusief opbrengst UMTS-veiling van 0,7% BBP en in 2001 inclusief afkoop DSM van - 0,3% BBP.

^c In 2003 komt het saldo voor de lagere overheid gecorrigeerd voor de invoering van het BTW-compensatiefonds 0,3% BBP lager uit en het saldo van het rijk 0,3% BBP hoger.

^d Door de invoering van het nieuwe zorgstelsel komt deze prijsmutatie 0,7% hoger uit.

1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
26,5	26,4	26,6	26,6	27,6	29,0	29,9	29,8	29,6	31,2
10,2	10,1	10,2	10,0	10,1	10,5	10,8	10,8	10,8	10,5
6,2	6,2	6,4	6,3	6,8	6,9	7,0	6,9	6,9	7,1
2,9	2,9	3,0	3,1	3,3	3,6	3,6	3,5	3,4	3,3
7,2	7,1	7,1	7,2	7,4	8,1	8,6	8,6	8,6	10,3
17,4	16,8	16,2	15,8	15,7	15,5	15,9	15,6	15,4	15,5
2,0	1,8	1,9	1,8	1,7	1,8	1,7	1,6	1,4	1,3
15,4	15,0	14,3	14,0	14,0	13,7	14,1	14,1	14,0	14,1
12,8	12,1	11,6	11,2	11,1	11,2	11,7	11,7	11,5	11,6
0,3	0,6	0,5	0,5	0,7	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4
2,3	2,3	2,2	2,2	2,1	2,0	1,9	1,9	2,1	2,2
5,2	4,8	4,5	3,8	3,4	3,1	2,9	2,9	2,8	2,8
49,1	48,0	47,4	46,2	46,8	47,6	48,7	48,3	47,9	49,5
7,3	6,9	6,4	6,9	6,7	6,2	6,2	6,4	6,3	6,2
3,2	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1	3,2	3,1	3,0	3,0
0,9	0,6	0,4	0,7	1,0	0,9	0,9	1,0	1,0	0,8
3,3	3,2	2,8	3,1	2,6	2,2	2,1	2,3	2,3	2,5
41,8	41,1	41,0	39,3	40,1	41,4	42,5	41,9	41,6	43,2
40,7	40,3	41,7	41,5	40,0	39,4	39,3	39,4	39,5	41,6
25,2	25,0	25,6	25,5	25,7	25,6	24,8	24,9	25,1	25,1
15,5	15,3	16,0	16,0	14,3	13,9	14,5	14,5	14,4	16,4
- 1,1	- 0,8	0,7	2,2	- 0,1	- 1,9	- 3,2	- 2,5	- 2,0	- 1,7
- 2,1	- 1,2	- 0,8	0,4	- 0,1	- 1,0	- 3,0	- 1,8	- 1,8	- 1,9
0,0	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
1,0	0,1	0,1	0,1	- 0,1	- 0,5	- 0,2	- 0,8	- 0,6	- 0,5
0,0	0,3	1,2	1,6	0,1	- 0,5	0,0	0,1	0,3	0,7
69,9	66,8	63,1	55,9	52,9	52,6	54,3	55,8	58,1	58,1
0,9	2,0	2,6	1,0	2,6	2,3	1,5	0,7	0	5¾
0,6	3,1	0,9	0,8	1,8	2,1	1,2	- 1,0	- ¼	- ¼
4,4	5,5	2,4	2,2	5,0	4,0	3,5	2,7	1½	2½
3,4	2,0	5,1	5,0	6,0	5,0	3,6	3,9	2	0
0,9	1,4	4,3	3,9	5,1	4,1	3,3	3,2	1½	- ½
1,1	1,1	1,5	4,7	4,1	3,4	2,4	1,6	1¼	1¼ ^d
2,0	1,8	2,5	4,6	4,8	3,6	2,9	1,8	1½	1½ ^d
1,0	1,9	2,3	4,2	4,6	3,4	1,6	1,1	½	0
1,7	1,8	2,4	3,8	4,7	3,3	2,6	1,4	1	½
72,6	69,9	68,1	66,7	65,9	66,5	67,1	69,0	70	69¼

Bijlage A9 Collectieve uitgaven naar functie, 1992-2006

	1992	1993	1994	1995	1996
volumemutaties in %					
Openbaar bestuur	1,3	2,1	0,2	2,7	- 0,4
Veiligheid	3,8	3,9	15,0	1,8	2,6
Defensie	- 3,9	- 6,5	- 9,6	- 8,3	- 0,8
Infrastructuur	5,0	1,5	2,7	5,7	12,9
Onderwijs	0,8	- 0,7	0,5	- 0,5	1,3
Collectieve zorg	9,3	3,5	1,4	1,8	- 2,9
Sociale zekerheid	0,2	1,3	1,2	- 8,5	- 1,8
Overdrachten aan bedrijven ^a	- 3,0	- 4,3	- 8,6	121,0	- 70,8
Internationale samenwerking	- 2,5	2,9	- 1,2	9,4	5,1
Rente	5,2	4,8	2,5	4,7	5,0
Bruto collectieve uitgaven ^a	1,6	1,3	0,3	6,5	- 8,9
Niet-belastingmiddelen	- 2,2	2,3	- 6,7	- 14,2	5,4
Netto collectieve uitgaven ^a	2,5	1,1	1,8	10,6	- 11,1
Bruto binnenlands product	1,5	0,7	2,9	3,0	3,0

prijsmutaties in %					
Openbaar bestuur	4,8	3,4	2,0	2,6	1,8
Veiligheid	5,2	3,6	2,2	1,9	2,0
Defensie	7,1	4,1	1,4	5,3	3,6
Infrastructuur	1,8	1,5	0,9	1,4	2,5
Onderwijs	5,3	3,1	3,0	3,0	0,7
Collectieve zorg	2,9	2,4	1,7	1,8	0,5
Sociale zekerheid	3,2	0,7	- 2,6	0,5	2,3
Overdrachten aan bedrijven	2,3	1,9	2,3	2,0	1,2
Internationale samenwerking	2,3	1,9	2,3	2,0	1,2
Rente	2,2	- 3,5	- 4,3	1,7	- 5,9
Bruto collectieve uitgaven	3,6	1,5	- 0,1	1,8	0,8
Niet-belastingmiddelen	3,0	0,6	2,2	1,7	1,1
Netto collectieve uitgaven	3,7	1,7	- 0,5	1,9	0,8
Bruto binnenlands product	2,3	1,9	2,3	2,0	1,2

^a In 1995 zijn de jaarlijkse subsidies aan de woningcorporaties afgekocht voor een bedrag van 14,9 mld euro, d.w.z. 4,9% BBP.

1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
1,3	3,8	2,3	4,2	5,6	1,9	- 0,1	- 1,6	- 1¼	1¼
1,8	6,4	5,2	- 1,9	12,4	6,2	6,3	1,9	1	2¼
- 7,1	- 4,3	9,7	- 7,6	0,5	- 2,7	- 1,5	- 1,6	2½	1¾
- 1,8	7,5	7,7	7,1	10,0	10,5	0,7	- 1,9	- 1½	- 1½
0,6	0,9	2,5	2,0	4,4	3,4	3,2	1,6	2¼	¾
3,9	2,8	1,4	3,7	3,9	7,3	4,2	2,8	2¼	21½
- 1,6	- 0,9	- 0,7	1,2	- 0,2	0,8	1,8	1,6	1	4
13,2	11,8	3,4	- 1,4	7,7	- 7,8	- 2,2	- 7,3	- 9½	- 2
5,4	1,6	- 0,6	5,2	- 2,7	- 5,9	- 3,2	0,6	9¾	6
0,0	- 0,1	0,6	- 2,5	- 1,9	2,1	4,2	5,4	6	4¼
0,9	1,9	1,6	1,8	3,0	2,0	1,6	0,6	1	5¼
- 5,4	- 1,8	- 4,1	11,9	- 3,5	- 7,6	- 1,3	4,0	- 3	2¾
2,1	2,6	2,7	0,2	4,2	3,7	2,1	0,0	1½	5¾
3,8	4,3	4,0	3,5	1,4	0,6	- 0,9	1,4	1	2¼
2,8	2,2	3,3	4,5	5,1	4,1	3,1	2,8	1¾	¾
3,3	2,5	3,4	4,5	5,1	4,2	3,3	2,8	1½	½
4,5	0,8	2,9	3,0	5,8	3,7	2,0	2,4	1½	¾
2,0	2,4	2,8	4,4	5,4	4,3	1,9	1,4	¾	¼
1,2	2,3	4,2	3,9	5,1	3,8	3,1	2,5	1¼	¼
3,3	2,4	4,1	5,2	6,3	5,7	4,4	0,7	- 1	1¼
1,9	1,9	2,6	3,0	5,7	4,2	4,1	0,4	0	¾
2,0	1,7	1,6	3,9	5,2	3,1	3,0	1,0	1	0
2,0	1,7	1,6	3,9	5,2	3,1	3,0	1,0	1	0
- 1,6	- 0,6	- 2,7	- 5,7	- 4,0	- 7,7	- 6,6	- 4,7	- 4¾	- 2½
2,0	1,8	2,5	3,1	4,7	3,4	2,8	1,1	¼	½
3,7	1,9	2,2	4,6	6,6	3,9	3,6	1,6	3½	- 1¼
1,7	1,8	2,5	2,8	4,4	3,3	2,7	1,1	- ¼	¾
2,0	1,7	1,6	3,9	5,2	3,1	3,0	1,0	1	0

Bijlage A10 Sociale zekerheid, 1992-2006

	1992	1993	1994	1995	1996
	mld euro				
I Exploitatierekening sociale verzekeringen					
Uitkeringen	49,5	51,8	50,6	50,7	50,5
Werkgeverspremies over SV-uitkeringen	1,9	1,9	1,4	1,2	1,0
Kapitaaloverdrachten gezinnen	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Administratiekosten	2,1	2,3	2,3	2,2	2,2
Exploitatiesaldo	0,1	- 1,5	- 0,8	- 2,5	- 1,8
Premies werkgevers bedrijven en overheid	7,4	7,2	5,7	5,9	6,1
Premies gezinnen	36,7	37,9	44,2	42,5	42,6
Werkgeverspremies over SV-uitkeringen	1,9	1,9	1,4	1,2	1,0
Per saldo ontvangen inkomensoverdrachten overheid	7,1	7,1	1,8	1,9	2,3
Per saldo ontvangen inkomensoverdrachten bedrijven	0,0	0,0	0,0	- 0,1	- 0,1
Kapitaaloverdrachten overheid	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Ontvangen rente	0,6	0,5	0,3	0,2	0,1
II Uitsplitsing van de sociale lasten bedrijven					
Bruto loon bedrijven	91,4	94,5	97,3	100,5	106,2
Overhevelingstoeslag	9,0	9,2	9,5	9,9	8,9
Wettelijke sociale premies	7,4	7,2	5,8	5,8	6,0
Pensioenpremies	5,8	5,7	6,0	6,0	6,2
Doorbetaling bij ziekte	1,4	1,4	2,2	2,9	3,3
Overige sociale premies	1,0	1,1	1,1	1,6	1,6
Loonkosten bedrijven	116,1	119,1	122,0	126,8	132,2
III Inactieven/actieven					
Inactieven (dzd uitkeringsjaren)	4056	4142	4173	4184	4165
Werkloosheids- en bijstandsuitk. (dzd uitkeringsjaren)	762	823	904	907	899
Arbeidsvolume (dzd mensjaren, excl. Ziektewet)	5230	5219	5259	5358	5520
i/a-ratio (%)	77,6	79,4	79,4	78,1	75,5
w.v. AOW	38,4	38,9	39,1	38,8	38,1
AWW / ANW	3,6	3,6	3,6	3,5	3,4
ZW / AAW / WAO	21,9	22,0	20,5	19,7	18,6
WW / Vorstverlet / IOAW / IOAZ	4,5	5,7	6,9	6,8	6,6
ABW	9,2	9,1	9,2	9,2	8,8
IV De koppeling					
	mutaties per jaar in %				
Contractloon ^a	4,2	3,1	1,5	1,2	1,6
Bruto minimum loon	3,1	0,7	0,0	0,0	1,4
Netto minimum uitkering	4,2	2,1	0,8	1,7	2,2

^a Tot en met 1991: contractloon bedrijven; daarna gewogen contractloon bedrijven en overheid volgens WKA.

1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
53,5	53,6	55,4	58,2	62,8	68,4	73,9	76,0	76¾	84¼
0,9	1,8	1,8	1,9	2,0	2,1	2,3	2,3	2¼	2
0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0	0
2,1	2,0	2,1	2,2	2,4	2,7	2,8	2,9	2¾	3¾
- 0,1	1,0	4,7	6,5	0,2	- 2,1	- 0,1	0,5	1½	3½
6,0	16,4	17,2	18,7	19,4	20,2	20,2	20,5	20½	23½
45,7	37,9	42,8	45,8	41,8	41,5	45,5	47,1	48¼	56¾
0,9	1,8	1,8	1,9	2,0	2,1	2,3	2,3	2¼	2
4,2	2,8	2,6	2,4	4,0	7,4	8,8	10,4	10¼	8½
- 0,4	- 0,4	- 0,4	- 0,3	- 0,4	- 0,4	- 0,5	- 0,2	- ¼	- ¼
0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,3	1,5	2¼	2¾
0,0	0,0	0,1	0,3	0,5	0,3	0,2	0,2	¼	¼
113,0	121,3	129,8	138,9	150,8	157,5	160,2	159,4	160	163
9,4	1,8	2,4	2,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0	0
5,8	14,6	15,3	16,7	17,1	17,7	17,6	18,0	18	19½
6,3	7,2	7,5	8,8	10,7	14,1	17,0	18,1	18½	17¼
3,6	4,2	4,5	4,5	4,8	4,9	4,3	4,3	4½	4¾
1,8	1,5	1,8	1,6	1,6	1,6	1,5	1,5	1½	1¼
139,9	150,6	161,3	172,9	184,9	195,8	200,5	201,3	202½	205¾
4131	4074	4049	4031	4033	4064	4098	4157	4210	4200
831	738	653	576	543	551	605	660	700	670
5691	5832	5946	6042	6119	6113	6104	6026	6005	6065
72,6	69,9	68,1	66,7	65,9	66,5	67,1	69,0	70	69¼
37,4	36,9	36,5	36,3	36,2	36,6	37,1	38,1	38¾	39
3,2	2,5	2,4	2,3	2,2	2,1	2,0	2,0	2	1¾
18,3	18,7	19,0	19,4	19,4	19,5	18,8	18,6	18½	18
5,5	4,5	3,7	3,0	2,8	3,0	3,8	4,7	5	4
8,2	7,3	6,5	5,8	5,4	5,2	5,4	5,6	6	6¼
2,0	2,8	2,7	3,2	4,3	3,7	2,8	1,2	½	¾
1,7	2,7	3,0	2,8	6,0	4,4	3,1	0,6	0	½
2,3	3,3	3,1	3,1	6,9	4,4	2,8	1,4	0	3½

Bijlage A11   Zorg, 1992-2006

	1992	1993	1994	1995	1996
	mutaties per jaar in %				
Uitgaven					
Gehandicaptenzorg en geestelijke gezondheidszorg	7,7	5,6	4,5	3,5	4,8
Verzorgings- en verpleeghuizen, thuiszorg	5,2	2,1	2,2	2,4	2,9
Ziekenhuiszorg en specialistische hulp	7,5	3,2	2,8	2,3	3,1
Huisartsen-, tandheelkundige en paramedische zorg	3,7	- 2,8	2,0	- 21,9	- 5,7
Genees- en hulpmiddelen	8,8	8,7	1,2	7,3	3,1
Preventie, beheer en diversen	- 0,9	4,5	2,0	9,2	5,6
Totaal	6,1	3,3	2,6	1,1	2,8
Idem in mld euro	25,2	26,1	26,8	27,1	27,8
Idem, in % BBP	9,5	9,5	9,3	9,0	8,8
Financiering	mld euro's				
AWBZ, Inclusief eigen betalingen	10,6	11,3	11,6	12,2	9,4
ZFW ^b	6,8	7,2	7,5	7,4	9,9
Particulier	3,5	3,7	3,6	3,3	4,3
Overheid	2,5	2,6	2,6	2,7	2,7
Eigen betalingen overig, exclusief eigen betalingen AWBZ	2,0	1,8	1,7	1,4	1,5
Financieringsachterstand (enkelvoudig)	- 0,2	- 0,2	- 0,2	0,1	0,1
Aantal verzekerden					
Ziekenfondswet ^b	9328	9428	9570	9711	9771
Particulier	5650	5673	5660	5544	5566
Volume-indicatoren					
Ziekenhuizen en specialistenpraktijken ^c	1,5	- 0,2	0,5	0,7	0,9
Specialistenpraktijken	5,5	6,1	2,7	2,8	1,5
Huisartsenpraktijken	0,8	0,8	0,6	1,8	1,4
Praktijken voor tandheelkundige hulp	2,5	0,4	6,5	- 8,6	- 0,4
Praktijken van verloskundigen en paramedici	0,4	0,5	0,7	2,1	- 5,3
Genees-,kunst- en hulpmiddelen	10,3	11,2	5,4	9,3	4,5
Verstrekkers gehandicaptenzorg					
Verstrekkers geestelijke gezondheidszorg					
Verpleeghuizen	3,4	0,3	1,3	1,7	1,5
Verzorgingshuizen					
Totale zorg ^d	3,0	2,7	2,2	2,8	1,9
Werkgelegenheid in arbeidsjaren					
Ziekenhuizen	1,9	0,0	- 1,7	0,1	1,4
Medisch specialisten ziekenhuizen	.	.	.	.	1,5
Huisartsen	.	.	.	.	1,8
Tandartsen	.	.	.	.	- 4,1
Verloskundigen en andere paramedici ^e	.	.	.	.	1,5
Instellingen voor verstandelijk gehandicapten ^f	3,4	1,9	1,9	3,2	2,5
Verzorgingshuizen	1,9	- 1,2	- 2,0	- 0,3	- 1,1
Verpleeghuizen	2,2	1,5	0,8	2,4	3,4

^a Vanaf 2005 worden begrotingsgefinancierde uitgaven niet meer tot de uitgaven gerekend.

^b Vanaf 2006 ZVW.

^c Voor 1999 ziekenhuizen, vanaf 1999 inclusief specialistenpraktijken.

^d Voor 1999 gezondheidszorg, vanaf 1999 inclusief welzijnszorg.

^e Werkzame personen.

^f Tot 1998: aantal bezette arbeidsplaatsen (fte's) intramuraal. Vanaf 1998: totaal aantal bezette arbeidsplaatsen.

1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005 ^a	2006
5,2	9,2	8,5	9,1	13,1	13,6	11,6	7,8	1¼	2½.
3,4	5,5	6,3	8,3	10,9	12,5	8,1	5,0	1¼	– 2¾
3,0	5,0	4,7	6,8	10,2	8,7	6,1	7,3	– ¼	3¾
6,9	3,6	4,1	6,3	9,6	13,6	6,9	– 17,2	0	3
6,4	10,8	7,0	5,3	10,0	10,0	9,1	– 1,3	7¼	8¾
9,0	0,6	8,9	– 5,4	9,9	7,6	3,2	– 0,3	2¼	28¾
4,5	6,1	6,2	6,5	10,8	10,9	7,9	3,7	– 1½	3¼
29,1	30,8	32,8	34,9	38,7	42,9	46,3	48,0	46¼	47¾
8,7	8,7	8,8	8,7	9,0	9,6	10,2	10,3	9¾	9¾
12,2	12,9	13,4	14,7	16,1	18,4	20,1	21,5	21¾	19
10,4	11,0	11,9	12,6	13,7	15,3	16,4	16,3	16½	28½
4,3	4,3	4,7	5,0	5,3	6,2	6,6	7,0	7	0
1,3	1,5	1,6	1,9	2,2	2,4	2,5	2,5	0	0
1,0	1,1	1,0	0,8	0,8	0,7	0,8	0,7	¾	0
– 0,1	0,1	0,2	– 0,1	0,5	– 0,1	0,0	0,0	0	0
9902	9915	9934	10272	10290	10171	10149	10163	10207	16265
5465	5524	5569	5273	5445	5668	5746	5792	5800	.
1,3	1,3	0,1	0,0	4,1	4,9	6,0	.	.	.
– 2,5	2,0								
0,5	1,1	0,8	4,2	– 1,3	4,3	– 0,2	.	.	.
6,9	4,6	0,7	2,7	3,5	7,4	4,8	.	.	.
0,2	2,0	4,7	0,2	0,3	1,5	3,3	.	.	.
6,7	6,5	5,0	3,1	6,1	1,9	4,7	.	.	.
		4,8	5,2	5,0	10,8	4,5			
		4,8	– 0,5	0,0	2,9	6,4	.	.	.
1,7	1,5	– 0,8	1,7	8,5	5,0	2,5	.	.	.
		0,8	1,2	– 0,6	4,0	4,4	.	.	.
2,6	2,9	2,4	2,0	4,4	4,6	4,9	.	.	.
1,9	3,5	1,9	2,3	3,2	3,7	2,9	.	.	.
1,7	1,6	0,9	2,1	4,4	3,3	.	.	.	.
2,0	1,3	1,7	1,3	1,5	2,2	1,7	.	.	.
5,7	– 4,8	– 0,7	3,9	3,7	2,6	3,8	.	.	.
2,5	3,1	3,1	3,9	4,9	4,1	0,4	.	.	.
4,5	5,2	4,5	– 8,5	– 14,6	.	.	.	.	.
4,1	1,6	2,5	0,8	2,7	1,6	.	.	.	.
4,0	7,5	– 0,7	2,0	3,7	0,7	.	.	.	.

Bijlage B1 Externe data voor Nederland, 1992-2006		1992	1993	1994	1995	1996
		mutaties per jaar in %				
Relevant wereldhandelsvolume, goederen excl. energie		4,5	0,4	9,1	8,7	5,0
Concurrentenprijs, goederen excl. energie		- 3,6	- 2,9	1,9	- 1,1	1,4
Invoerprijs Nederland (gld/euro)						
Goederen		- 2,0	- 3,0	- 0,4	- 0,1	1,0
Goederen exclusief energie		- 0,9	- 2,4	0,1	0,0	- 0,3
Consumptiegoederen		0,5	- 1,7	- 0,2	- 1,6	- 0,5
Investeringsgoederen		- 0,1	- 0,1	- 0,4	- 1,6	- 0,3
Overige grondstoffen en halffabrikaten		- 0,7	- 2,8	1,4	1,7	0,0
Wederuitvoer		- 2,3	- 2,9	- 1,3	- 1,0	- 0,9
Energie		- 12,0	- 8,6	- 6,5	- 1,2	19,5
Concurrentiepositie Nederland		- 3,8	- 1,9	3,4	- 5,8	3,4
Arbeidskosten pep verwerkende industrie (gld/euro)						
Alle concurrenten		0,5	0,4	- 2,7	- 6,6	3,7
Euroconcurrenten		.	.	.	- 3,3	4,2
Niet-euroconcurrenten		.	.	.	- 9,8	3,3
Nederland		4,4	2,4	- 5,9	- 0,9	0,3
Loonvoet verwerkende industrie (nationale valuta)						
Alle concurrenten		.	.	.	3,7	4,1
Euroconcurrenten		.	.	.	3,4	3,0
Niet-euroconcurrenten		.	.	.	3,8	5,2
Nederland		5,4	4,4	4,4	3,0	2,0
Arbeidsproductiviteit verwerkende industrie						
Alle concurrenten		.	.	.	4,0	2,2
Euroconcurrenten		.	.	.	3,8	1,1
Niet-euroconcurrenten		.	.	.	4,2	3,3
Nederland		0,9	1,9	10,9	3,9	1,7
Effectieve wisselkoers, industrieproducten, t.o.v. concurrenten (gld/euro)						
Alle concurrenten		3,6	1,7	2,7	6,8	- 1,8
Euroconcurrenten		.	5,3	1,0	3,0	- 2,2
Niet-euroconcurrenten		.	- 1,7	4,2	10,5	- 1,4
Effectieve wisselkoers, industrieproducten, t.o.v. leveranciers (gld/euro)						
Alle leveranciers		2,8	1,2	1,9	6,1	- 1,6
Eurokoers						
Dollar per euro		6,3	- 5,3	2,0	13,3	- 4,8
		niveaus				
Eurokoers (dollar per euro)		1,25	1,19	1,21	1,37	1,31
Rentestanden						
Lange rente Duitsland		7,8	6,4	6,8	6,8	6,2
Korte rente eurogebied (Duitsland t/m 1998)		9,5	7,3	5,4	4,5	3,3

1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
8,5	8,6	5,0	10,3	1,9	2,1	4,8	7,4	6¼	7
6,0	- 1,7	- 1,4	7,3	1,2	- 3,5	- 4,7	- 1,2	- ¾	- ¾
2,3	- 2,0	0,4	9,3	0,0	- 1,7	- 1,2	1,3	- ¼	- 2
2,0	- 0,2	- 1,1	5,3	1,1	- 2,0	- 1,3	- 0,3	- ¾	- ¾
2,3	0,3	0,7	0,8	2,8	1,1	- 1,4	0,1	0	- ¾
0,6	- 0,5	0,3	1,7	- 1,0	- 1,9	- 0,7	- 2,1	- ¾	- 1
2,2	0,5	- 1,7	5,5	2,3	- 2,7	0,2	1,7	- 1	- ¼
1,8	- 0,8	- 1,6	6,5	0,1	- 2,3	- 2,6	- 1,8	- ½	- ¾
6,9	- 24,7	26,7	70,1	- 9,5	0,6	- 0,6	16,6	2½	- 12½
4,9	- 1,2	1,4	5,9	- 2,3	- 5,8	- 8,8	- 2,7	- ½	1¾
5,6	0,7	2,3	6,2	2,5	- 1,7	- 5,6	- 4,7	- 1½	- 1
- 0,6	- 0,9	0,8	- 1,0	2,7	1,9	1,3	- 1,9	- ¾	- 1¾
11,5	2,2	3,6	12,6	2,3	- 4,9	- 11,8	- 7,1	- 2¼	- ½
0,7	1,9	0,8	0,3	4,9	4,3	3,5	- 2,1	- 1	- 2¾
5,0	4,4	4,1	6,3	4,9	4,0	5,6	3,4	3	3¼
3,1	1,8	2,7	3,4	3,3	4,0	3,2	2,4	2	2½
6,2	6,9	5,4	7,6	6,4	4,0	7,1	4,3	3¾	4
2,0	3,9	3,3	4,7	4,6	6,5	3,7	2,4	1½	¾
4,8	2,0	3,5	5,6	1,5	3,6	4,1	5,4	3½	4½
5,2	2,6	1,7	4,4	0,6	2,1	1,9	4,4	3	4¼
4,5	1,5	5,3	6,5	2,4	4,9	6,3	6,3	4¼	4¾
1,3	2,0	2,4	4,4	- 0,3	2,2	0,3	4,6	2¾	3½
- 5,1	1,6	- 1,7	- 5,3	0,8	2,2	7,5	3,0	1	0
- 1,4	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0	0
- 8,9	3,1	- 3,4	- 10,4	1,6	4,2	14,2	5,6	2	0
- 6,1	1,2	- 2,4	- 6,6	0,7	2,7	9,2	3,6	1½	0
- 13,6	- 1,6	- 4,0	- 13,4	- 3,1	5,5	19,7	9,9	4½	0
1,13	1,11	1,07	0,92	0,90	0,94	1,13	1,24	1,30	1,30
5,7	4,6	4,5	5,3	4,8	4,8	4,1	4,1	3¾	4¼
3,3	3,5	3,0	4,4	4,3	3,3	2,3	2,1	2	2¼

Bijlage B2   Kerngegevens voor de wereldeconomie en de wereldhandel, 1992-2006

	1992	1993	1994	1995	1996
	mutaties per jaar in %				
Bruto binnenlands product (volume)					
Wereld	1,9	2,1	3,5	3,5	4,0
Hoogontwikkelde economieën	2,0	1,1	3,1	2,4	2,8
Opkomende economieën	1,9	3,5	4,0	4,8	5,5
Wereldhandelsvolume (goederen)	4,7	4,5	9,8	10,5	6,5
Invoervolume EU-15 (goederen)	2,2	– 3,8	8,6	7,8	4,4
Consumentenprijsindex G3	3,1	2,8	2,3	2,2	2,2
Gestandaardiseerde werkloosheid G3 ^a	6,9	7,3	7,3	7,1	7,1
Wereldhandelsprijs (dollar)					
Goederen	1,8	– 5,0	2,4	7,6	– 2,0
Industrieproducten	2,7	– 4,2	2,4	7,2	– 3,7
Grondstoffen prijzen HWWA-index (dollar)					
Grondstoffen exclusief energie	– 2,7	– 7,3	22,5	13,0	– 8,2
Voeding- en genotmiddelen	– 2,1	3,9	29,0	3,4	3,4
Industriële grondstoffen van agrarische oorsprong	– 1,6	– 13,2	20,6	17,8	– 16,3
Metalen	– 4,1	– 11,6	17,5	19,2	– 11,9
Energie	– 1,4	– 11,7	– 4,8	9,8	14,4
Wereldhandelsprijs (euro)					
Goederen	– 4,3	0,3	0,3	– 5,0	2,9
Industrieproducten	– 3,4	1,2	0,3	– 5,4	1,2
Grondstoffen prijzen HWWA-index (euro)					
Grondstoffen exclusief energie	– 8,5	– 2,1	20,0	– 0,3	– 3,6
Voeding- en genotmiddelen	– 7,9	9,7	26,4	– 8,8	8,5
Industriële grondstoffen van agrarische oorsprong	– 7,5	– 8,3	18,2	3,9	– 12,1
Metalen	– 9,8	– 6,7	15,1	5,2	– 7,5
Energie	– 7,3	– 6,7	– 6,7	– 3,2	20,1
	niveaus				
Wisselkoersen					
Euro (dollar per euro)	1,25	1,19	1,21	1,37	1,31
Yen (yen per dollar)	126,70	111,21	102,20	94,05	108,75
Ruwe olieprijs Brent					
Dollar per vat	19,4	17,0	15,8	17,0	20,6
Euro per vat	15,5	14,4	13,1	12,4	15,8
Lange rente					
Duitsland	7,8	6,4	6,8	6,8	6,2
Verenigde Staten	7,0	5,9	7,1	6,6	6,4
Korte rente					
Eurogebied (Duitsland t/m 1998)	9,5	7,3	5,4	4,5	3,3
Verenigde Staten	3,7	3,2	4,6	5,9	5,4

^a In procenten van de beroepsbevolking.

1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
4,1	2,6	3,6	4,6	2,3	2,9	3,9	4,9	4	4½
3,3	2,9	3,2	3,5	1,2	1,3	1,9	3,2	2¼	3
5,1	2,3	4,0	5,9	3,6	4,6	6,3	7,0	6	6¼
10,7	5,9	5,3	13,1	0,0	3,5	6,0	10,2	8	9
8,6	10,1	6,2	11,4	1,0	0,5	3,2	6,5	5½	6½
2,0	1,2	1,4	2,3	2,1	1,4	1,8	2,1	1¾	1½
6,9	6,7	6,4	5,9	6,1	6,8	7,0	6,7	6½	6¼
- 6,4	- 6,1	- 2,0	0,0	- 4,0	0,4	9,7	9,5	3¼	- 2
- 7,6	- 3,1	- 3,4	- 4,6	- 3,1	0,6	9,3	6,4	2½	- 1¼
0,0	- 15,3	- 9,5	3,7	- 10,0	2,8	14,2	20,6	1½	½
2,1	- 16,3	- 19,2	- 7,1	- 7,3	12,0	8,3	11,7	- 7½	2½
- 4,5	- 14,1	- 2,6	5,9	- 14,2	- 0,6	21,8	9,7	1½	2¼
1,7	- 15,3	- 4,1	12,3	- 8,7	- 2,1	13,8	37,3	8½	- 2½
- 3,9	- 29,0	28,1	50,0	- 10,4	- 0,3	14,4	35,3	2½	- 13
8,4	- 4,6	2,1	15,5	- 1,0	- 4,8	- 8,3	- 0,4	- 1¼	- 2
6,9	- 1,5	0,5	10,1	0,0	- 4,7	- 8,6	- 3,3	- 2	- 1¼
15,8	- 13,9	- 5,7	19,7	- 7,1	- 2,6	- 4,6	9,7	- 3	½
18,2	- 14,9	- 15,8	7,2	- 4,3	6,1	- 9,5	1,6	- 11½	2½
10,5	- 12,6	1,4	22,2	- 11,5	- 5,8	1,7	- 0,2	- 3	2¼
17,8	- 13,9	- 0,2	29,6	- 5,8	- 7,2	- 4,9	24,9	3¾	- 2½
11,2	- 27,8	33,4	73,1	- 7,6	- 5,5	- 4,4	23,0	- 2	- 13
1,13	1,11	1,07	0,92	0,90	0,94	1,13	1,24	1,30	1,30
120,93	130,80	113,76	107,76	121,46	125,23	115,95	108,17	103,00	103,00
19,2	12,8	17,9	28,5	24,6	25,0	28,9	38,1	40¼	35
17,0	11,6	16,8	30,8	27,4	26,4	25,5	30,7	31	27
5,7	4,6	4,5	5,3	4,8	4,8	4,1	4,1	3¾	4¼
6,4	5,3	5,6	6,0	5,0	4,6	4,0	4,3	4½	5¼
3,3	3,5	3,0	4,4	4,3	3,3	2,3	2,1	2	2¼
5,6	5,5	5,3	6,5	3,7	1,7	1,2	1,6	3	3¾

Bijlage B3   BBP-volume naar regio's en landen, 1992-2006

	1992	1993	1994	1995	1996
	volume-mutaties per jaar in %				
Wereld	1,9	2,1	3,5	3,5	4,0
Hoogontwikkelde economieën	2,0	1,1	3,1	2,4	2,8
Verenigde Staten	3,3	2,7	4,0	2,5	3,7
Japan	1,0	0,2	1,1	2,0	3,4
EU-15	1,2	- 0,4	2,7	2,5	1,7
Eurogebied	1,5	- 0,8	2,4	2,2	1,4
Duitsland	2,2	- 1,1	2,3	1,7	0,8
Frankrijk	1,5	- 1,0	2,0	1,7	1,1
Italië	0,8	- 0,9	2,2	2,9	1,1
Spanje	0,9	- 1,0	2,4	2,8	2,4
Nederland	1,5	0,7	2,9	3,0	3,0
België	1,5	- 1,0	3,2	2,4	1,2
Oostenrijk	2,4	0,3	2,6	1,9	2,6
Griekenland	0,6	- 1,7	2,1	2,0	2,4
Portugal	1,1	- 2,0	1,0	4,3	3,6
Finland	- 3,9	- 1,2	4,0	3,4	4,0
Ierland	3,3	2,7	5,8	9,8	8,1
Luxemburg	1,8	4,2	3,8	1,4	3,3
Verenigd Koninkrijk	0,2	2,3	4,4	2,8	2,8
Zweden	- 1,2	- 2,0	4,2	4,1	1,3
Denemarken	0,6	0,0	5,5	2,8	2,5
Opkomende economieën	1,9	3,5	4,0	4,8	5,5
Azië	8,4	8,6	9,1	8,6	7,9
China	14,2	13,5	12,6	10,5	9,6
Nieuwe industrielanden	6,3	6,5	7,7	7,4	6,4
Overige landen	5,1	5,6	6,9	7,4	7,0
Latijns Amerika	3,3	4,1	5,1	1,2	3,7
Transitielanden	- 9,8	- 5,6	- 8,2	- 0,7	0,2
Overige landen	- 11,3	- 7,1	- 11,4	- 2,5	- 1,3
Nieuwe EU lidstaten	- 3,4	0,3	3,5	5,3	4,7
Afrika en Midden-Oosten	1,0	0,8	2,3	3,1	5,2
P.m. EU-25	0,8	- 0,4	2,8	2,7	1,9

1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
4,1	2,6	3,6	4,6	2,3	2,9	3,9	4,9	4	4½
3,3	2,9	3,2	3,5	1,2	1,3	1,9	3,2	2¼	3
4,5	4,2	4,5	3,7	0,8	1,9	3,0	4,4	3¼	3½
1,8	- 1,0	- 0,1	2,4	0,2	- 0,3	1,4	2,6	1	2
2,6	3,0	2,9	3,6	1,8	1,1	0,9	2,2	1¾	2½
2,3	2,9	2,8	3,5	1,6	0,9	0,5	2,0	1¾	2½
1,4	2,0	2,0	2,9	0,8	0,1	- 0,1	1,6	1¼	2¼
1,9	3,5	3,3	4,0	2,2	1,0	0,5	2,5	2	2½
2,0	1,8	1,7	3,0	1,8	0,4	0,3	1,3	1¼	1¾
4,0	4,4	4,2	4,4	2,8	2,2	2,5	2,7	2½	3¼
3,8	4,3	4,0	3,5	1,4	0,6	- 0,9	1,4	1	2¼
3,5	2,0	3,2	3,9	0,7	0,9	1,2	2,7	1¾	2½
1,8	3,6	3,4	3,3	0,7	1,2	0,7	2,0	1¾	2½
3,7	3,3	3,4	4,5	4,2	3,6	4,5	3,8	2½	2¾
3,9	4,6	3,8	3,3	1,7	0,4	- 1,1	1,3	1¾	2¼
6,2	5,0	3,3	5,1	1,1	2,3	2,0	3,7	3	3½
10,8	8,9	11,2	9,8	6,1	6,1	3,7	4,7	4	4¾
8,3	6,9	7,8	9,0	1,5	2,5	2,9	3,7	3	3½
3,3	3,1	2,9	3,9	2,3	1,8	2,2	3,1	2	2½
2,4	3,6	4,6	4,3	1,0	2,0	1,5	3,1	2½	3
3,0	2,5	2,6	2,8	1,6	1,0	0,4	2,0	2	2½
5,1	2,3	4,0	5,9	3,6	4,6	6,3	7,0	6	6¼
6,3	2,8	6,3	6,8	4,9	6,4	7,1	7,6	6½	6¾
8,8	7,8	7,1	8,0	7,5	8,3	9,1	9,5	8	8
5,6	- 2,5	7,2	7,9	1,0	5,0	3,1	5,6	4	4¼
4,3	- 0,1	5,2	5,3	3,4	4,8	6,6	6,1	5¾	6½
5,2	2,2	0,3	3,9	0,4	- 0,3	3,0	5,5	3¾	4
2,5	- 0,3	2,3	6,9	3,2	4,8	6,1	6,9	5¾	6
1,8	- 1,8	2,0	8,0	3,5	5,6	6,9	7,7	6¼	6¼
4,7	3,7	3,0	4,1	2,4	2,5	3,8	4,8	4½	4½
3,6	3,2	2,3	3,9	3,2	3,4	5,1	4,8	5	5¼
2,8	3,0	2,9	3,7	1,8	1,2	1,1	2,5	2	2¾

Bijlage B4   Kerngegevens voor de G3 en Duitsland, 1992-2006

	1992	1993	1994	1995	1996
	mutaties per jaar in %				
Eurogebied					
Bruto binnenlands product (volume)	1,5	- 0,8	2,4	2,2	1,4
Particuliere consumptie	1,9	- 1,1	1,4	1,8	1,6
Overheidsconsumptie	3,0	1,4	1,1	0,7	1,7
Bruto investeringen	0,1	- 6,4	2,3	2,4	1,3
Voorraadvorming (% BBP)	- 0,3	- 0,5	0,6	0,4	- 0,5
Binnenlandse bestedingen	1,4	- 2,2	2,2	2,1	1,1
Uitvoer goederen en diensten	3,6	1,2	9,3	8,2	4,4
Invoer goederen en diensten	3,4	- 4,5	8,5	7,7	3,4
Consumentenprijs (gestandaardiseerd)	3,8	3,4	2,8	2,6	2,3
Gestandaardiseerde werkloosheid (% beroepsbevolking)	8,6	10,1	10,8	10,6	10,8
Vorderingensaldo totale overheid (% BBP)	- 5,1	- 5,8	- 5,1	- 5,1	- 4,3
Saldo lopende rekening (% BBP)	- 0,9	0,4	0,2	0,7	1,1
Verenigde Staten					
Bruto binnenlands product (volume)	3,3	2,7	4,0	2,5	3,7
Particuliere consumptie	3,3	3,3	3,7	2,7	3,4
Overheidsconsumptie	0,4	- 0,3	0,3	0,2	0,4
Bruto investeringen	4,9	6,0	7,3	5,7	8,1
Voorraadvorming (% BBP)	0,3	0,2	0,8	- 0,3	0,1
Binnenlandse bestedingen	3,4	3,3	4,5	2,5	3,9
Uitvoer goederen en diensten	6,9	3,2	8,7	10,1	8,4
Invoer goederen en diensten	6,9	8,8	11,9	8,0	8,7
Consumentenprijs	3,0	3,0	2,6	2,8	2,9
Gestandaardiseerde werkloosheid (% beroepsbevolking)	7,5	6,9	6,1	5,6	5,4
Vorderingensaldo totale overheid (% BBP)	- 5,8	- 4,9	- 3,6	- 3,1	- 2,2
Saldo lopende rekening (% BBP)	- 0,8	- 1,2	- 1,7	- 1,5	- 1,5
Japan					
Bruto binnenlands product (volume)	1,0	0,2	1,1	2,0	3,4
Particuliere consumptie	2,6	1,4	2,7	1,9	2,5
Overheidsconsumptie	2,5	3,0	3,2	4,4	3,0
Bruto investeringen	- 2,4	- 2,8	- 1,5	0,9	6,4
Voorraadvorming (% BBP)	- 0,4	- 0,2	- 0,2	0,6	0,3
Binnenlandse bestedingen	0,6	0,2	1,3	2,6	3,9
Uitvoer goederen en diensten	3,9	- 0,1	3,6	4,3	6,2
Invoer goederen en diensten	- 0,7	- 1,4	7,9	13,3	12,9
Consumentenprijs	1,7	1,2	0,7	- 0,1	0,1
Gestandaardiseerde werkloosheid (% beroepsbevolking)	2,2	2,5	2,9	3,1	3,4
Vorderingensaldo totale overheid (% BBP)	0,8	- 2,4	- 3,8	- 4,7	- 5,1
Saldo lopende rekening (% BBP)	2,9	3,0	2,7	2,1	1,4

1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
2,3	2,9	2,8	3,5	1,6	0,9	0,5	2,0	1 ³ / ₄	2 ¹ / ₂
1,6	3,0	3,5	2,8	1,9	0,7	1,0	1,2	1 ³ / ₄	2 ¹ / ₂
1,4	1,4	1,8	2,4	2,6	3,1	1,6	1,6	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂
2,5	5,3	6,1	5,1	- 0,1	- 2,4	- 0,4	1,3	3 ¹ / ₄	4
0,1	0,4	- 0,1	0,0	- 0,5	- 0,1	0,3	0,7	0	0
1,8	3,6	3,5	3,2	1,1	0,4	1,2	2,0	2	2 ¹ / ₂
10,3	7,3	4,9	12,0	3,4	2,0	0,1	6,0	4 ¹ / ₄	6 ¹ / ₄
9,0	10,0	7,1	11,0	1,7	0,7	1,8	6,3	5 ¹ / ₄	6 ³ / ₄
1,7	1,2	1,1	2,1	2,4	2,3	2,1	2,1	1 ³ / ₄	1 ¹ / ₂
10,8	10,2	9,4	8,5	8,0	8,4	8,9	8,9	9	8 ¹ / ₂
- 2,6	- 2,3	- 1,3	0,1	- 1,7	- 2,4	- 2,7	- 2,8	- 2 ³ / ₄	- 2 ¹ / ₂
1,5	1,0	0,4	- 0,5	- 0,2	0,8	0,4	0,5	¹ / ₂	³ / ₄
4,5	4,2	4,5	3,7	0,8	1,9	3,0	4,4	3 ¹ / ₄	3 ¹ / ₂
3,8	5,0	5,1	4,7	2,5	3,1	3,3	3,8	3 ¹ / ₄	3 ¹ / ₄
1,8	1,6	3,1	1,7	3,1	4,0	2,9	1,7	1 ¹ / ₂	1 ³ / ₄
8,0	9,1	8,2	6,1	- 1,7	- 3,1	4,5	9,0	6 ¹ / ₂	5 ¹ / ₂
0,7	0,1	0,1	- 0,1	- 0,9	0,5	- 0,1	0,4	0	¹ / ₄
4,9	5,3	5,4	4,4	0,9	2,5	3,3	4,8	3 ¹ / ₂	3 ³ / ₄
11,9	2,4	4,3	8,7	- 5,4	- 2,3	1,9	8,5	8 ¹ / ₄	9 ¹ / ₄
13,6	11,6	11,5	13,1	- 2,7	3,4	4,4	9,9	8	8 ¹ / ₂
2,3	1,5	2,2	3,4	2,8	1,6	2,3	2,7	2 ¹ / ₄	2
4,9	4,5	4,2	4,0	4,7	5,8	6,0	5,5	5 ¹ / ₄	5
- 0,8	0,4	0,9	1,6	- 0,4	- 3,8	- 4,6	- 4,4	- 4 ¹ / ₄	- 4 ¹ / ₄
- 1,6	- 2,4	- 3,2	- 4,2	- 3,8	- 4,5	- 4,8	- 5,6	- 5 ³ / ₄	- 5 ³ / ₄
1,8	- 1,0	- 0,1	2,4	0,2	- 0,3	1,4	2,6	1	2
0,7	- 0,2	0,0	0,5	1,1	0,5	0,2	1,5	³ / ₄	1 ¹ / ₂
1,1	2,2	4,7	4,9	3,0	2,6	1,2	2,6	2	2
0,8	- 3,8	- 1,2	2,0	- 1,4	- 5,7	0,9	1,8	1 ¹ / ₄	1 ³ / ₄
- 0,1	- 0,6	- 0,4	0,3	0,1	- 0,2	0,2	0,1	0	0
0,7	- 1,4	0,0	1,9	0,8	- 1,0	0,7	1,9	1	1 ³ / ₄
11,3	- 2,4	1,5	12,1	- 6,0	7,3	9,1	14,3	6 ¹ / ₄	7
0,7	- 6,7	3,7	8,5	- 0,7	1,3	3,8	9,2	6 ³ / ₄	6 ¹ / ₄
1,8	0,6	- 0,3	- 0,7	- 0,7	- 0,9	- 0,3	0,0	0	¹ / ₄
3,4	4,1	4,7	4,7	5,0	5,4	5,3	4,7	4 ¹ / ₂	4 ¹ / ₄
- 3,8	- 5,5	- 7,2	- 7,5	- 6,1	- 7,9	- 7,7	- 6,5	- 6 ¹ / ₂	- 6 ¹ / ₂
2,3	3,0	2,6	2,5	2,1	2,8	3,2	3,7	3 ³ / ₄	4

Bijlage B4   Kerngegevens voor de G3 en Duitsland, 1992-2006 (vervolg)

	1992	1993	1994	1995	1996
	mutaties per jaar in %				
G3^a					
Bruto binnenlands product (volume)	2,2	0,9	2,9	2,4	2,8
Particuliere consumptie	2,7	1,3	2,7	2,2	2,6
Overheidsconsumptie	1,8	0,9	1,1	1,1	1,3
Bruto investeringen	1,8	- 0,3	3,9	3,7	5,4
Voorraadvorming (% BBP)	- 0,1	- 0,1	0,6	0,1	- 0,1
Binnenlandse bestedingen	2,2	0,7	3,1	2,4	2,9
Uitvoer goederen en diensten	5,2	1,9	8,1	8,5	6,6
Invoer goederen en diensten	4,3	1,9	10,1	8,9	7,6
Consumentenprijs	3,1	2,8	2,3	2,2	2,2
Gestandaardiseerde werkloosheid (% beroepsbevolking)	6,9	7,3	7,3	7,1	7,1
Vorderingensaldo totale overheid (% BBP)	- 4,3	- 4,8	- 4,2	- 4,1	- 3,5
Saldo lopende rekening (% BBP)	- 0,2	0,1	- 0,2	0,0	- 0,1
Duitsland					
Bruto binnenlands product (volume)	2,2	- 1,1	2,3	1,7	0,8
Particuliere consumptie	2,7	0,1	1,1	2,1	1,0
Overheidsconsumptie	5,0	0,1	2,4	1,5	1,8
Bruto investeringen	4,5	- 4,5	4,0	- 0,7	- 0,8
Voorraadvorming (% BBP)	- 0,7	- 0,1	0,3	0,3	- 0,5
Binnenlandse bestedingen	2,8	- 1,1	2,3	1,7	0,3
Uitvoer goederen en diensten	- 0,8	- 5,5	7,6	5,7	5,1
Invoer goederen en diensten	1,5	- 5,5	7,4	5,6	3,1
Consumentenprijs (gestandaardiseerd)	5,1	4,4	2,7	1,7	1,2
Gestandaardiseerde werkloosheid (% beroepsbevolking)	6,4	7,7	8,2	8,0	8,7
Vorderingensaldo totale overheid (% BBP)	- 2,6	- 3,1	- 2,4	- 3,3	- 3,4
Saldo lopende rekening (% BBP)	- 1,0	- 0,7	- 1,4	- 1,1	- 0,6

^a Eurogebied, Verenigde Staten en Japan.

1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
3,3	2,8	3,1	3,4	1,0	1,2	1,9	3,3	2¼	3
2,5	3,4	3,7	3,4	2,1	1,8	2,0	2,5	2¼	2¾
1,5	1,6	2,9	2,5	2,9	3,5	2,2	1,8	1½	1¾
4,8	5,5	5,9	5,1	- 1,1	- 3,3	2,2	5,1	4½	4¼
0,3	0,1	- 0,1	0,0	- 0,6	0,1	0,1	0,5	0	0
3,1	3,6	3,9	3,6	1,0	1,2	2,2	3,3	2½	3
11,3	3,4	4,1	10,6	- 2,4	0,8	2,4	8,5	6½	7¾
9,7	7,9	8,7	11,7	- 0,8	2,1	3,4	8,5	6¾	7½
2,0	1,2	1,4	2,3	2,1	1,4	1,8	2,1	1¾	1½
6,9	6,7	6,4	5,9	6,1	6,8	7,0	6,7	6½	6¼
- 2,0	- 1,6	- 1,3	- 0,4	- 1,8	- 3,9	- 4,4	- 4,2	- 4	- 4
0,2	- 0,3	- 1,0	- 1,8	- 1,5	- 1,4	- 1,7	- 1,9	- 2	- 1¾
1,4	2,0	2,0	2,9	0,8	0,1	- 0,1	1,6	1¼	2¼
0,6	1,8	3,7	2,0	1,7	- 0,7	0,0	- 0,4	¾	1¾
0,3	1,9	0,8	1,1	1,0	1,9	0,1	0,4	- ¼	¼
0,5	3,0	4,1	2,7	- 4,2	- 6,4	- 2,2	- 0,9	2¼	3½
0,0	0,3	- 0,4	- 0,1	- 1,0	- 0,4	0,9	0,8	¼	0
0,5	2,4	2,8	1,9	- 0,8	- 1,9	0,5	0,5	1¼	1¾
11,2	7,0	5,5	13,5	5,7	4,1	1,8	8,6	5	7¼
8,3	9,1	8,4	10,6	1,0	- 1,6	4,0	6,4	5	6½
1,5	0,6	0,6	1,4	1,9	1,3	1,0	1,8	1¼	1¼
9,7	9,1	8,4	7,8	7,8	8,7	9,6	9,8	9¾	9½
- 2,7	- 2,2	- 1,5	1,3	- 2,8	- 3,7	- 3,8	- 3,7	- 3½	- 2¾
- 0,4	- 0,6	- 1,1	- 1,4	0,1	2,2	2,2	3,5	3¾	4¼

Verklaring van afkortingen

AAW	Algemene Arbeidsongeschiktheidswet
ABP	Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds
ABW	Algemene Bijstandswet
ADV	Arbeidsduurverkorting
AEX	Amsterdam Exchanges
AIQ	Arbeidsinkomensquote
AIVD	Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst
ANW	Algemene Nabestaandenwet
AOK	Arbeidsongeschiktheidskas
AOW	Algemene Ouderdomswet
AVAR	Automatische Voorlopige Aanslagregeling
AWBZ	Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten
AWF	Algemeen Werkloosheidsfonds
AWW	Algemene Weduwen- en Wezenwet
BBP	Bruto Binnenlands Product
BKZ	Budgettair Kader Zorg
BNP	Bruto Nationaal Product
BOL	Beroepsopleidende Leerweg
BPM	Belasting van Personenauto's en Motorrijwielen
BTW	Belasting op de Toegevoegde Waarde
cao	collectieve arbeidsovereenkomst
CBO	Congressional Budget Office
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CEP	Centraal Economisch Plan
CF	Consensus Forecasts
CPB	Centraal Planbureau
CPI	Consumentenprijsindex
CWI	Centrum voor Werk en Inkomen
DBC	Diagnose-Behandel-Combinatie
DNB	De Nederlandsche Bank
EC	Europese Commissie
ECB	Europese Centrale Bank
EK	Europees Kampioenschap voetbal
EMU	Economische en Monetaire Unie
EU	Europese Unie
Eurostat	Statistisch bureau van de EG
Fed	Federal Reserve System; stelsel van centrale banken VS
FES	Fonds Economische Structuurversterking

FIDO	Wet Financiering Decentrale Overheden
FTK	Financiële Toetsingskader
G3	Verenigde Staten, Eurogebied en Japan
G7	Verenigde Staten, Japan, Duitsland, Frankrijk, Verenigd Koninkrijk, Italië, Canada
GGZ	Geestelijke Gezondheidszorg
HA	Hoofdlijnenakkoord
HICP	European Harmonized Indices of Consumer Prices
HSL	Hoge Snelheids Lijn
HWWA	Hamburgisches Weltwirtschaftliches Archiv - Institut für Wirtschaftsforschung, Hamburg
I/A	Inactieven/Actieven
IBOI	Prijsmutatie bruto overheidsinvesteringen
ID-banen	Instroom- en Doorstroom banen
IMF	Internationaal Monetair Fonds
IMOC	Prijsmutatie netto materiële overheidsconsumptie
IOAW	Inkomensvoorziening Oudere en gedeeltelijk Arbeidsongeschikte werkloze Werknemers
IOAZ	Inkomensvoorziening Oudere en gedeeltelijk Arbeidsongeschikte werkloze Zelfstandigen
IVA	Inkomensvoorziening Volledig Arbeidsongeschikten
LCD	Liquid Crystal Display
LNG	Liquefied Natural Gas
MEP	Milieukwaliteit Elektriciteitsproductie
MEV	Macro Economische Verkenning
MLO	Microlastenontwikkeling
MOE	Midden- en Oost-Europese landen
MOOZ	Wet Medefinanciering Oververtegenwoordiging Oudere Ziekenvondsverzekeren
nbm's	Niet-belastingmiddelen
NIBUD	Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting
OC&W	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
OPEC	Organisation of Petroleum Exporting Countries; Organisatie van olieëxporterende landen
OPL	Overige Publiekrechtelijke Lichamen
OV	Openbaar Vervoer
OZB	Onroerende-zaakbelasting

PEMBA	Premiedifferentiatie En Marktwerving Bij Arbeidsongeschiktheidsverzekeringen
PGGM	Pensioenverzekeraar zorg- en welzijnssector
REA	Reïntegratie Arbeidsgehandicapten
RIAGG	Regionale Instelling voor Ambulante Geestelijke Gezondheidszorg
SA	Strategisch Akkoord
SB	Schattingsbesluit
SER	Sociaal Economische Raad
SPAK	Specifieke afdrachtskorting
SV	Sociale Verzekering
SZW	Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
UMTS	Universal Mobile Telecommunications Systems
UWV	Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen
VLW	Afdrachtvermindering Langdurig Werklozen
VLZ	Verlenging Loondoorbetalingsverplichting bij Ziekte
VpB	Vennootschapsbelasting
VPL	Wet VUT, Prepensioen en Levensloop
VUT	Vervroegde Uittreding
VWS	Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport
WAJONG	Wet Arbeidsongeschiktheidsvoorziening jonggehandicapten
WAO	Wet op de Arbeidsongeschiktheidsverzekering
WAZ	Wet Arbeidsongeschiktheidsvoorziening zelfstandigen
WBK	Wet Basisvoorziening Kinderopvang
WGA	Werkhervatting Gedeeltelijk Arbeidsongeschikten
WGF	Wachtgeldfonds
WIA	Wet Werk en Inkomen naar Arbeidsvermogen
WHK	Werkhervattingskas
WIW	Wet Inschakeling Werkzoekenden
WKA	Wet Koppeling met Afwijkingsmogelijkheid
WML	Wettelijk Minimumloon voor volwassenen
WMO	Wet Maatschappelijke Ondersteuning
WNVZ	Werknemersverzekeringen
WOZ	Wet Waardering Onroerende Zaken
WTZ	Wet op de Toegang tot Ziektekostenverzekeringen
WW	Werkloosheidswet
WWB	Wet Werk en Bijstand
ZFW	Ziekenfondswet
ZVW	Zorgverzekeringswet
ZW	Ziektewet

